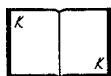

МИЛЕ КОРДИЋ

ЈЕЛЕНА 93.

КЊИГА-КОМЕРЦ

БЕОГРАД, 2003.

Пробудили су га болови у глави. Неиспаван, покушава да се присети у којој је земљи, граду, хотелу. Отварајући очи препознаје свој стан у Њујорку.

Заспао је обучен у дневној соби. Зидни часовник показује да је већ прошло десет.

На сточићу испред њега две празне флаше.

- Боже мој - прошапута придижући се. Зар сам толико попио?

Пође тетурајући се према кухињи да припреми кафу. Укључи радио. Громогласна музика удари му у главу, али га је мрзело да се врати и да је утиша.

Укључи аутомат за кафу и оде у купатило. Мрзело га је да се свлачи и тушира, већ само испљуска лице хладном водом.

Док је прао зубе, загледа свој лик у огледалу. Није до сада примећивао да има толико седих.

- Стариш, Мајкл, стариш - рече.

Висок, складно грађен, био је отмен и у изгужваним панталонама и кошуљи. Проседа црна коса била је разбарушена. На лицу изузетно правилних црта још није било видљивих трагова од авантура ратног репортера и неуредног живота старог нежење.

Сркнувши успут кафу врати се у дневну собу. Приђе прозору. Напољу је падао слаб снег ношен ветром.

Она ужасна музика на радију престаде. Вести. Не слуша их. Неће сигурно саопштити било шта ново. Ипак, професионално регистрова да све светске агенције тог јутра преносе вест да су Срби у Босни и Херцеговини силовали 160 хиљада муслиманки.

- Срање.

Свестан је Мајкл да нема земље нити народа без психопата који силују жене. Највише их је, чак, у најбогатијим земљама као што су Немачка и Америка. Али, сто шездесет хиљада! Не сећа се силовања таквих

размера у било којој земљи и било ком рату, а готово да нема светског ратишта на којем није био.

И сам би тешко могао да утврди колико је до сада ратних репортажа објавио. Ватрено крштење доживео је у Вијетнаму. Па Камбоџа, Јужна Африка, Ирак. Неколико његових књига са тих ратишта постале су бестселери.

- Дођавола и с тим врашжјим Србима!

Због дрхтавице у ногама пође да седне. Ногом запе за нешто. Спотаче се о књигу бачену испред кауча и просу скоро пола шоље кафе по себи.

Мучнина му се појача. шутну књигу и седе.

Због те књиге је и пио синоћ онако много.

Нико је још, изгледа, у руке није узео. Продаја готово никаква. Ни у једном листу приказ о њој није објављен. Џорџ Раус, издавач, хвата се за главу. Ниједан примерак нико да поручи, размишљао је.

- Изаншао си Мајкл - рекао му је Раус. Што се мене тиче, слободан си и можеш да радиш с другим издавачем.

Већ месец дана, откад је ова књига о Курдима изашла, Мајкл не може да се прибере. Репортаже које је слао у време америчке „пустињске олује” у Ираку наилазиле су на изванредан пријем. А сада, књига као да није изашла.

Никада му није сметало кад неки лист „исече” његову књигу. Жаоке критичара значе, бар да је књига изазвала пажњу, а ова, чак ни његове „дежурне” оспораваоце нимало није заинтересовала. Многи књижари, који су раније поручивали све што објави Мајкл Мишел, нису ни телефоном питали за Курде.

Није ни сањао да ће тако брзо истрошити свој таленат и да ће морати да се повуче у педесетој години. Да је бар створио породицу, да има деце, постаојао би неки смисао даљег живљења. Овако је протрачио најбоље године по ратиштима да би у овим годинама био одбачен и заборављен.

Можда и није имао талента? Можда су сви његови успеси били стицај околности, а књиге су, могуће је, више тражене због актуелности него због квалитета.

Током година у њему се поново јавио осећај несигурности. У детињству увек му се чинило да други деца више вреде од њега. Имао је осећај да га друштво одбацује, избегава, иако је у колеџу увек био међу најбољима и својим знањем бриљирао. Комплекса ниже вредности успео је да се ослободи, тек када је постао новинар и писац. Несигурност му се поново почела увлачити у свест.

Нагриза га сумња у сопствену способност.

Телефон. Мрзи га да подигне слушалицу. Нема вољу ни са ким да разговара.

Телефон и даље звони.

- Дођавола!

Подиже слушалицу.

- Хало, Мајкл

- Да! Ја сам - рече безвољно.

Глас му би познат, али не може да се сети ко је.

- Шта си се затворио, човече? Није смак света ако ти је једна књига пропала!

Већ се, значи, прича, помисли, а још не може да се сети чији је глас.

- Не знам. Не осећам се најбоље.

-Хајде, тргни се, старо момче! - одјече глас из слушалице. Још ти и ја нисмо за старо гвожђе.

Тек тада схвати. Роберт Дојл, главни уредник „Поста”. Дуго се нису видели. Веровао је да га је и он отписао.

-Ти си, Роби? Нисам ти глас препознао.

-Ја старо, момче, ја, ко би други? Ја старе пријатеље не забрављам као ти.

Истина је да су пријатељи, али је Мајкл имао осећај да га Роберт у последње време избегава. Не желећи да се намеће није се ни он њему дуго јављао.

-Право да ти кажем, не знам ни сам...

- Знам, знам - прекиде га Роберт. И ја имам таквих тешкоћа. Долазе нови, млађи, али се још ми не дамо. Је ли тако, старо момче?

- Више нисам баш сигуран.

- Хајде, хајде, разведри се. Скокни до мене на гутљај вискија, или француски коњак. Стар је 20 година.

- Не знам шта би могло да буде тако важно?

- Видећеш. Диги то старо дупе, седај у кола и долази!

- Доћи ћу - пристаде Мајкл безвољно и спусти слушалицу.

Док вози њујоршким улицама, размишља о Робијевом позиву. Сигурно ће ми понудити нешто што нико неће, или што је опасно па други избегавају. Мора да му не иде добро. Сигурно му тираж опада.

Дуго се њих двојица знају, готово читавог живота. Заједно су ушли у новинарство и тада се спријатељили. Роби је брзо схватио да нема талента као Мајкл, а недостајала му је и храброст без које се не постаје велики новинар и писац, па је своју каријеру усмерио у другом правцу.

Мајклу је увек говорио:

- Ти си расан новинар, само треба да пишеш. Ех, кад бих ја имао твој таленат.

Подржавао је Мајкла да истраје. Помогао му кад год је имао прилику, а сам је стварао везе какве Мајкл никада не би успео да успостави. Успео је да задобије поверење новинских магната, да успостави јаке везе у Вашингтону, па, чак, и у Пентагону. Каријеру је крунисао местом главног уредника "Поста".

Робертова секретарица Рита га дочека уз осмех. чежњу ни овог пута није могла да сакрије.

- Дуго вас нема, господине Мишел.

- Изгледа да вам нисам био потребан - одговори он уз благ осмех.

Рита га прекорно погледа.

- Има овде и оних који увек желе да вас виде.

- Ви сте најбоља цура коју знам.

- Увек сте били дарежљиви на речима.

- Ја тако и мислим. Првом приликом ћу вас извести на вечеру... Је ли он ту?

- Шеф вас очекује, а ја ћу упамтити обећање.

Роберт, растом знатно нижи од Мајкла, проћелав, прилично попуњен за своје године, одавао је утисак човека који увек зна шта хоће. Кад је Мајкл ушао, устао је са срдачним осмехом да га поздрави.

- Где си, старо момче? Сто година те нисам видео! Виски или коњак?

- Радије ћу виски. Већ сам га пио.

- Нећеш, ваљда опет да почнеш?

Мајкл се насмеши. Још му, нађи, нису заборавили оно време када је био више пијан него трезан. То памте, а репортаже којима је дизао тираже њујоршких листова су заборавили.

- Изгледа да ће ме то пратити читавог живота - рече иронично.

- Пријатељ сам ти, не бих волео да ти се то опет деси. Него, како је Шенон? Још се нисте венчали?

- Нисмо. Иначе је добро.

Роберт насу пиће, па пошто наздравише, рече:

- Слушај, матори. Имам страшну ствар за тебе. Овог пута ти ни „Пулицерова” неће измаћи.

- Ако ме памћење не вара до сада си ми је обећавао, бар, пет пута. Не гризем више такве удице, Роби.

- Овог пута је заиста нешто изузетно.

- Да ниси решио да избациш Клинтона из Беле куће пре него што је у њу и ушао? - насмеја се Мајкл.

- Нећемо га истеривати, али ћемо му мало ставити муда у процеп. Да се присети шта је обећао.

Мајкл га погледа. Уозбиљи се. Очито да је нешто значајно.

- Слушам те - рече.

- За овај посао потребан је најбољи човек, а ја бољег од тебе не знам.

- Хвала ти. У последње време ми се чини да не мислиш тако. Као да си ме мало избегавао.

Роберт ово пречу.

- Шаљем те у Европу. У Југославију.

Мајкл се изненади. Очекивао је све друго само не ово.

- Не знам шта би још отуда могло да се напише а да читав свет не зна?

- Тако је само на први поглед. Репортер као што си ти може. Кажем да ти „Пулицерова” не гине.

- Мани, Роби. Нећу да прежвакавам оно што су хиљаде њих већ написали.

- Полако. Само на први поглед изгледа да је све речено и све написано. Погледај ово.

Пружи му једну фотографију. Група изнемоглих и измучених жена унезверених погледа. Мајклу се учини да је то већ видео.

- Некако ми је ово познато - рече.

- Сигурно си видео на телевизији. Од синоћ је на свим каналима. А знаш ли шта је то?

- Ради се, чини ми се, о силованим женама.

- Е, јесте, старо момче, о томе се ради.

- Шта ту има да се пише?

- И ти још не разумеш?

- У сваком рату се силовало, Роби. Силовали су и наши у Вијетнаму - покушава Мајкл да избегне овај посао.

- Али, човече, ради се о 160 хиљада жена и малом народу. Како не разумеш? Овако нешто историја не памти. Ни Џингис Кан то није радио. У тој Босни нема ни два милиона муслимана, а Срби су им силовали 160 хиљада жена. Ако је од два милиона становника половина женског пола, а од тога две трећине су девојчице и старице, рачуница показује да је силована, малтене, свака жена. Да ли сада схваташ сав тај ужас? Хоћу да то објасниш. Да покажемо свету какав је тај народ, ти Срби који на прагу 21. века раде оно што ни дивљи Татари нису радили. Ти се чудиш што ти није успела књига о Курдима. Шта је о њима могло посебно да се напише? Ништа што свет већ не зна или није видео. А ово до сада није виђено.

Мајкл ћути.

- Ништа не кажеш?

- Нисам убеђен да ће ти прича о тим силовањима повећати тираж. Две трећине Американаца и не зна где је та Југославија, а за Босну никада нису ни чули.

- У заблуди си. То што се сада тамо, у тој некадашњој Југославији, догађа може да има несагледиве последице за човечанство.

Мајкл се насмеја.

- То је смешно - рече. Како на судбину човечанства може да утиче шака српских дивљака и примитиваца?

- Шта ти уопште о њима знаш?

- О коме?

- О Србима.

- Мислио сам да су сви који тамо живе Југословени.

- Е, сад си све објаснио, пријатељу. Све си сада рекао. Највећи део човечанства је мислио као и ти. Мало је људи у свету знало да се у тој Југославији прикрива највећа опасност за човечанство.

- Морам, ипак, да ти кажем да не разумем зашто су они опасни за човечанство.

- Све ћу да ти објасним... Кад чујеш неке чињенице, све ће ти постати јасно. Реци ти мени да ли је Америка сада у прилици да изгради нови светски поредак?

- Много околичиш. Сипај тај виски!

- Не, већ покушавам да ти на најједноставнији начин објасним тај проблем. Дакле, на прагу смо 21. века. На историјску сцену ступа нови светски поредак.

- И какве све то везе има са Србима?

- Они не прихватају судбину света.

- Пишеш ли ти то сценарио за научно-фантастични филм - насмеја се Мајкл.

- Само се ти подсмевај! Подсмевај се, али ме пажљиво слушај. Видиш, најозбиљнија препрека и будућем и садашњем светском поретку је та, како ти кажеш, шака дивљака и примитиваца. У интересу цивилизације они морају бити или уразумљени или уништени.

- Нећу плакати за њима, сигурно, али ми, ипак, није јасно зашто су они сметња новом светском поретку. Мислиш ли да они могу да оживе комунизам?

- Не ради се о томе. Комунизам је мртав. Нестао је са историјске сцене. Али, кад си га већ поменуо, да ти кажем да њих ни комунизам није много променио. Успели су и у њему да се одрже. Можда је прерано срушен. Требало је, можда, још неко време да прође, али сада је касно. Није, дакле, реч о комунизму, него о нечем другом. Да би нови светски поредак, који још ваљано није ни заживео, могао да се развија, нужна је много већа толеранција међу народима који насељавају ову нашу планету. А шта сада, пријатељу мој, највише раздваја људе и народе? Шта мислиш?

- Раздваја их много шта.

- Тачно је, много шта, али постоји нешто крупно што их раздваја. То су, пријатељу мој, различите религије. Надам се да ћеш се сложити, уколико би сви народи прихватили само једног Бога као врховног архитекту света, сукоби између њих би престали. Слажеш ли се, дакле, да без тога нема ни новог светског поретка?

- Не знам. Нисам о томе размишљао.

- Досад ниси, а сада размишљај. Е, видиш, сва историјска искуства и сва истраживања показују да управо та шака примитиваца и дивљака неће прихватити једну такву идеју, а то значи да ће се нови светски поредак саплести на првом кораку. Разумеш ли сада?

- Можда. Донекле.

- Да ли сада схваташ каква ти се прилика пружа. Кроз судбину тих 160 хиљада муслиманки свету треба да објасниш ко су ти Срби. Свет мора да схвати какав је то народ. Мора да увиди каква нам опасност прети. Људски род треба да зна да га ти Срби вуку ка деградацији, уназад, у таму минулих векова... Хајде живели, старо момче.

- Живели - одговори Мајкл.

Држи у руци чашу вискија и гледа у њу.

Можда је Роби у праву. Можда још о том рату на Балкану није све речено. Још није објашњено ко су ти људи који освојиће пола Хрватске и готово читаву Босну и Херцеговину? Како свет раније није обратио пажњу на њих? А што је најзанимљивије: како је могуће да су толико векова, као такви, опстали у срцу Европе, како на њих најстарија цивилизација уопште није утицала. Америка је успела и индијанце да цивилизује, а Европа Србе није. Јесте то изазов, Мајкл. Јесте. У праву је Роби. Ако то објасниш „Пулицерова” ти је у рукама. Чудно је, само, како се нико од свих репортера који су се тамо сјатили није на тај начин позабавио ратом у Југославији. А можда и јесте? Силовати 160 хиљада жена! То значи да је готово сваки војник, сваки официр силовао, размишљао је.

Одлучио се.

- Кад крећем?

- Таквог те волим, старо момче - удари га Роберт по рамену. Сутра, стари мој, сутра! Све ти је обезбеђено. Сутра имаш лет за Рим. Замисли, древни Рим. Како бих ја још једном тамо радо отпутовао. Одатле ћеш у Загреб и јавићеш се нашем човеку. За даље је он задужен. Добићеш све што ти треба: хеликоптер, специјално возило, све. Понеси ову фотографију. Замисли, ако пронађеш неку од њих. Ову слику су људи упамтили, то би имало посебан ефекат.

- Добро. Договорили смо се. Одох да се спреим.

- Заједно ћемо до излаза. Треба да се нађем са неким људима.

Заједно су изашли из канцеларије. Рита га опет чежњиво погледа.

- Ништа од моје вечере?

- Најбољу цуру на свету изводим чим се вратим из Европе - одговори уз осмех.

- Мајкл - добаци она док су излазили из њене канцеларије, чувајте се. Умрла бих кад би вам се тамо нешто десило.

- Не брини - одговори. Бивао сам и на опаснијим местима.

- Ово је нешто друго, Мајкл. То су дивљаци. Све би те Србе требало...

Махну јој руком, па изађе за Робертом.

- Тако, стари мој - каже му Роби док се возе лифтом. Ово је права прилика да покажеш да још ниси отписан. Још се ми не дамо.

Мајкл је ћутао. Одједном, паде му на памет да је читав овај план Роби смислио да би њему помогао, да би га охрабрио и извукао из резигнације због неуспеха књиге о Курдима. Зна он да му је Роби, без обзира на повремене неспоразуме, један од ретких правих пријатеља.

Кад изађоше на улицу, Роби рече:

- Јеси ли доручковао?

- Нисам. А нисам ни гладан.

- Хајдемо преко у парк. Да мало прошетамо и поједемо по један хамбургер као некад.

Мајкл се зачуди. Малопре је рекао да жури, а сада му се шета. Ако већ хоће, правиће му друштво. И онако има довољно времена.

Роберт купи два хамбургера, па уђоше у парк. Снег је још провејавао. Срећу само по неког пролазника. Ћутећи шетају и једу.

- Слушај, Мајкл - проговори Роберт. Нисам те случајно звао у парк. Морам да ти кажем нешто што горе нисам смео. Никада нисам сигуран ко ме све прислушкује.

- Зашто би те прислушкивали?

- Остаћеш вечита поштењачина - насмеја се Роберт. Ти умеш да пишеш, ја то не умем, али неке друге ствари боље знам.

- Нисам о томе никада размишљао.

- Знам. Такав си човек. Јебе се теби ако те и прислушкују. Него, слушај ме пажљиво. Овде могу да ти кажем два основна разлога твог одласка у ту бившу Југославију. Први је силовање муслиманки. Отуда долазе само суве информације. У овом тренутку тамо су пет новинара „Поста“ који, као и извештачи других кућа, шаљу само голе вести. Нигде приче о човеку, а ти

знаш да без људских прича нема ни новина. С твојим репортажама о судбинама конкретних личности, с именом и презименом - разнећемо конкуренцију.

- Па што си слао неспособне? - упита Мајкл.

- Нисам их ја слао.

Мајкл га опет погледа изненађено.

- Јеси ли ти још главни уредник?

- Јесам, али за неке ствари нисам, нити ће било који главни уредник то бити. За неке ме ствари ништа и не питају, само ми нареде. Тако су ми наредили и кога треба тамо да пошаљем. Чак нисам сигуран ни ко је о томе одлучивао. Ни газда, изгледа, о свему сам не одлучује. Но, да наставим причу. Ти ћеш у твом стилу о тим силованима написати једну серију репортажа. То је, кажем ти, и покриће за путовање, а оно због чега те шаљем је много значајније. Осим тебе не постоји нико коме бих то смео да поверим, а ти, када све чујеш, можеш да одустанеш. Знаш да се нећу љутити.

- Причај, човече, што околишаш - рече нестрпљиво Мајкл.

Роберт мало застаде, прогута последњи залогај хамбургера, и баци папир у корпу.

- Сећаш ли се да је недавно Буш на конференцији за штампу у Белој кући изјавио да Срби угрожавају националну безбедност Америке?

- Сећам се. Од када је изгубио изборе само прича глупости. Очито не може да издржи пораз.

- Е, видиш, и ја сам, као и ти, мислио да му се омакло па да је одвалио глупост. Међутим, по свему судећи није баш тако.

Мајкл поче да се смеје.

- Немој Роби, молим те. Ниси ваљда почео да читаш научно-фантастичне романе. Та прича о тајном оружју Николе Тесле је глупост.

- Полако Мајкл. Саслушај ме. Ја нисам рекао да је реч о тајном оружју које Срби поседују, мада не бих искључио ни ту могућност. Ти знаш да је Тесла био Србин, а знаш и да су многи његови проналасци тајна и за данашњу науку. Не бих се, дакле, чудило да је и о

томе реч, али хоћу да ти кажем да ја не знам о чему се ради. Једино што поуздано знам, јесте да Буш није лупио глупост. Њему се само омакло да то каже. После се угризао за језик, али му је било касно. То је отишло у свет, а то је једна од највећих тајни у овом тренутку. И поред свих својих веза нисам успео да сазнам о чему се ради. Да би ти било јасније о каквој је тајни реч, рећи ћу ти да ни моји извори у Пентагону и Стејт департменту не знају на шта је председник мислио.

Мајкл га пажљиво слуша. Сада му већ све то не изгледа смешно.

- А твоје масонске везе? Што оне кажу? Побогу, ти си петнаести степен.

- Двадесети, Мајкл. Двадесети. Сви су до тог степена збуњени. Можда тајну знају само Чланови 33. степена, или неког још вишег за који и ја не знам да постоји. Питам те сада да ли ми верујеш да Буш није лупио глупост?

- По свему судећи. Збуњен сам.

- Збуњен сам и ја. У животу ничим нисам био толико збуњен као овим. Изгледа сулудо да један народ из далеке Европе, и то мали народ, има их једва десетак милиона, може да угрожава националну безбедност најмоћније земље на планети. Сулудо јесте, али сам сигуран да има нешто. Другоме, рекао сам ти, ово не бих смео ни да кажем, нити би било ко од репортера то могао да обави. За тебе знам да можеш. Ако постоји икаква могућност да се то сазна, ти ћеш сазнати. Уколико ништа не сазнаш, имаћемо сјајну серију репортажа. Као што ти рекох, сада можеш да одустанеш. Нећу се љутити. Знам чему те излажем. Може се лако десити да се не вратиш. А ти сада размисли.

Заћутао је. Ћутао је и Мајкл

- И још да ти кажем - поново ће Роберт, уколико откријеш о чему је реч, афера Вотергејт ће бити само дечија прича.

- Ти, ипак, нешто знаш, Роби - рече Мајкл.

- Не. Кунем ти се да не знам.

- Онда бар наслућујеш.

- Не, ни то. Не би то била толика тајна да није од непроцењивог значаја. Одмах да ти кажем, не верујем много естаблишменту. Бојим се да они ни о себи не одлучују, а камоли о држави.

Мајкл је замишљено гледао испред себе. Многе новинарске изазове је прихватио, стекао славу широм Америке, али никада чуднији, а осећа и опаснији, па одлучи да Робија не држи у неизвесности.

- У реду је - рече. Сутра, летим у Рим.

- Значи, прихваташ?

- Немој ми само рећи да си изненађен. Унапред си знао да ћу прихватити.

- Знао сам. Доставићу ти вечерас имена људи којима можеш у Београду и у другим местима да се јавиш. Наравно, то и не треба да ти кажем, не смеју да знају због чега си тамо. А даћу ти и имена људи којих треба да се чуваш. Има их и међу официрима Унпрофора као и међу члановима разних мисија. Ни многи новинари нису чисти. Јасно ти је да тамо све врви од обавештајаца. Такође, у тој недођији скупио се и читав бело-светски олош, од трговаца оружјем до разних авантуриста, паса рата, садиста и других перверзњака.

- Искрено да ти кажем о тамошњим догађањима, до сада, и нисам нешто више размишљао.

- Припремио сам ти и неке основне податке о бившој Југославији. Сигуран сам да доста тога знаш, али ти неће сметати да се подсетиш.

- Па ти си, лисицо стара - насмеја се Мајкл, све припремио, а тобож ме питаш хоћу ли да одустанем.

- Мајкл, кунем ти се, нећу се љутити ако се и из Рима вратиш, или уколико одустанеш и кад стигнеш тамо. Веруј ми, исувише је опасно.

Мајкл се и даље смејао.

- Матори покварењак.

Роберт се, такође насмеја.

- Да ти кажем још нешто. Знам да те је ово са последњом књигом много погодило.

- Не подсећај ме на то, молим те.

- Полако, будало матора. Умрећеш, а ништа нећеш научити. Ти си сигурно убеђен да ти је књига лоша?

- Не, него сам несхваћени геније - процеди Мајкл кроз зубе.

- Ипак те погодило више него што сам и мислио. Како ништа не схваташ? Курди су једно време Белој кући били драгоцени за сређивање неких рачуна са Турском, Ираком, Ираном и читавим тим делом света. Зато су онолику подршку и добили. Због тога сам те тамо и послао. Сада су се ствари промениле. Сада нашој влади Курди не само да више нису потребни, него су почели и да сметају, а ти написао књигу у којој случај Курда дижеш на ниво светског проблема. Не схваташ да Курди сада угрожавају америчке стратешке интересе у том региону света, а првенствено код најважнијег тамошњег савезника Турске.

- Тиме ме нећеш утешити. Моју књигу нико неће.

- Нико неће о њој ништа написати. Стигао је сигнал да се књига бојкотује, да се заборави. Она није ни изашла! Разумеш ли?

- О чему то причаш? - упита Мајкл.

- Разумеш ли ти шта ја говорим? Твоја књига о Курдима није изашла.

Мајкл је полако схватао. Осетио је олакшање. Не само што није за старо гвожђе, већ је постао исувише опасан за америчке моћнике.

Тог тренутка се нечега сети.

- Чекај, Роби - рече, ако је књига о Курдима морала да остане у магацину, како мислиш да објавиш ово о Србима?

- То је моја брига. Због књиге о Курдима се ником не исплати да ризикује. Не може много да се добије, а може много да се изгуби. Ово је нешто друго. Све смо се договорили... Сад заиста морам да идем. Добићеш вечерас авионске карте, новац и податке које сам ти обећао... Остани мало иза мене, за сваки случај.

Мајкл је још неколико минута шетао парком прилично ошамућен Робертовом причом. Све што је чуо

лично му је на фантастику, али пошто добро познаје Роберта, сигуран је да се иза тога нешто крије.

Изађе из парка и крену према свом аутомобилу.

Размишљао је о Шенон. Неће нимало бити одушевљена овим путовањем. Због његових честих па и вишемесечних путовања по свету нису стигли да се венчају. Све док он овако живи, бесмислено је оптерећивати се браком, мислио је.

Чим стиже у стан позва је. Управо се спремала да са универзитета пође кући.

Као што је и очекивао, вест о његовом путу у Европу дочека ћутањем.

- Љутиш се?

- Шта ми вреди? То је твој живот.

- Хоћемо ли да се видимо пре него што одем?

- Ако хоћеш, дођи. Ја крећем кући. Позвала сам Џејн на вечеру, не бих сада да јој отказујем. Усамљена је.

- Када да дођем?

- Можеш одмах. Џејн је пре пет година неколико месеци провела, баш у тој Босни. Можда може да те упути на неке људе.

Одлучи да припреме за пут одложи за увече и одмах крену код Шенон. По гласу је осетио да јој је његово путовање изузетно тешко пало. Мораће некако да је умири и обећа да неће дуго трајати.

Шенон није била од оних жена која своје незадовољство изражава кроз љутњу и бес. Само је он могао да осети промене у њеном расположењу.

По њеним као небо плавим очима лако је закључио колико је несрећна што одлази. Пољубила га је на вратима. Додир њених усана и плаве косе која га помилова по образу подсети га да би било крајње време да се скраси у Њујорку и почне нормални живот. Још једном себи обећа да ће се после овог путовања венчати са њом.

- Знаш, ово ми је значајно - покуша он да се правда пошто се поздравише.

- Не правдај се, Мајкл. Знам да мораш, иначе то не би био ти.

- Немој да се плашиш. Биће све О.К.

- Тамо је рат, Мајкл. Најпрљавији за који се зна. Наравно да се плашим... Ти Срби... Не знам. Као да нису људи.

- То је ужас - упаде Џејн. - А ја сам тако лепе дане провела у Сарајеву. Дубровнику... Не схватам шта се то тамо догађа.

- Због тога и идем - рече Мајкл. Роби тражи да разголитим до краја те Србе, да свету покажем какво је то сатанско семе. Можеш ли да замислиш, Џејн, они су, данас је објављено, силовали 160 хиљада муслиманки.

- Господе - завапи Џејн. Па то је... то је лудачки. То су заиста ђаволи.

Мајкл се сети фотографије коју му је дао Роберт.

- Погледајте ову фотографију. Гледајте ово унезвечено лице ове јаднице. Шта су им те звери радиле. Све су силоване.

Шенон и Џејн са згражавањем гледају фотографију.

- Одакле... одакле ти ово? - упита Џејн.

- Дао ми је Роби да пронађем неку од њих, ако будем могао.

- Па... па - поче да муца Џејн. Па, ово је Ена! Господе! То је она!

- Ко ти је та? - пита Мајкл.

- Ова овде. Моја пријатељица из Сарајева. Ена. Ена Фазлић. Знала сам јој и мужа. Она је професор енглеског, а он инжењер. Боже, какви дивни људи. Кући сам код њих одлазила. Господе, на шта личи! Они су стварно звери. Њих треба уништити.

2.

Хладно и тмурно београдско поподне. Једна жена лактовима наслонџена на ограду старог Савског моста гледа у реку. Повремени јаки удари кошаве мрсе јој дугу, као угљен црну косу која пада преко изанђалог зимског капута, готово до паса.

После десетак минута, испутивши торбицу, пребацијући уз много напора прво једну па другу ногу, превали се преко ограде. Стаде на узани ивичњак, придржавајући се обема рукама за ограду и поново се загледа у мутну реку.

Није чула шкрипу кочница аутомобила иза себе. Није видела ни два млада човека како из њега истрчавају. Подигла је главу, тек кад су је њихове снажне руке дохватиле за мишице. У њеним црним очима њих двојица су видела патњу и страх. Танке, црне обрве су јој се скупиле, а нежно лице изобличило у болном грчу. Потом је затворила очи. Уснице су јој се стегле, а она се свом снагом тргла покушавајући да им се ишчупа из руку.

- Немој, сестро. Немој - прошапута један.

- Джи је да је пребацимо преко ограде - рече други.

Док су је подизали она је не отварајући очи и даље покушавала да им се отргне из руку. Дичући је, младичић приметише да је трудна.

На мосту се, већ створи гужва. Са обе стране заустављали су се аутомобили а људи су излазили да виде шта се догађа. Један, такође млађи човек, притрча да им помогне, јер се она чврсто држала за ограду.

Одједном, тело јој се трже, згрчи, она подиже главу, а на лицу јој се примети ужасан бол.

На запрепашћење групе људи која се около скупила песницама пође да се удара у стомак.

- Нећеш, сатано! - вриштала је.

- Господе, па она се порађа! - узвикну нека жена.

Она двојица што су је држала погледаше се. Један је узе у наручје.

- Отварај задња врата! - викну.

Други отрча према колима и отвори врата. Док ју је младић носио у наручју, она се све време ударала песницама у стомак.

- Нећеш! Нећеш, сатано. Нећеш! - вриштала је.

Човек је смести на задње седиште.

- Седи поред ње - рече оном другом. Држи је да не искочи.

- Држите ташну! - викну неко.

Онај за воланом баци ташну на седиште, окрену аутомобил преко трамвајских шина притискајући сирену и крену према старом делу града.

Жена се вриштећи и даље ударала песницама у стомак. Човек који је сео позади поред ње ухвати је за руке.

- Смири се, сестро - говорио јој је. Смири се. Ево, брзо ћемо стићи, није далеко. Само се смири!

Лице јој се искривило од бола, а у очима се видео паничан страх.

Била је свесна да не сме да га пусти да изађе из њене утробе. Мора га угушити у сопственом телу и умрети заједно са њим. Спречили су је да скочи у Саву, а она мора спречити њега да изађе на свет.

- Нећеш - понављала је. Нећеш. Удавићу те!

Читаво тело јој је кидао бол. Постајао је само тај бол и свест да ће убити и њега и себе. Ноге више није могла да помери. Читав доњи део тела од грча се потпуно укочио.

Док сирена непрестано урла, осећа да је снага напушта. Тамне мрље јој играју пред очима, стапају се једна у другу, шире, повећавају све док потпуно не утону у мрак.

Тонула је дуго, дуго...

Можда су и њу бацили у ону јаму код Гацка, у Коритима, поред пута. Отац је, сећа се, водио њу и брата да им покаже ту јаму.

- Малени моји, доле су сви наши: деда, баба, стричеви, тетке... Све су их доле бацили.

- А како си ти изашао, тата?

- Мене нису бацили.

- Како си им побегао?

- Нисам им побегао, малени моји. Нисам био код куће када су они дошли. Послала ме мајка код тетке Борке.

- А колико си имао година, тата?

- Седам, Малена моја. Као ти сада.

- А зашто су их бацили у јаму?

- Хоће траг да нам затру. Док год ми постојимо, они неће моћи да забораве да су једном издали.

- Не разумем, тата.

- Ни ја ништа не знам шта ти то причаш, тата - каже Бата.

- Једног дана ћете разумети. Мали сте још. Важно је да знате за ово место. Да знате да су сви наши доле. Да то не заборавите.

Не види ни оца ни брата, али их чује. Мора да су горе изнад јаме, а она се сигурно оклизнула и пала доле у мрак.

Страшан је мрак у јами.

- Тата! Тата, не дај ме - виче с дна јаме.

- Не бој се, Малена - чује му глас. Ником те никада нећу дати.

- Бацили су ме у јаму, тата! Мрачно је, тата! Не дај ме!

- Не бој се, Малена. Не бој се...

- Молим те, тата, не остављај ме. Овде је мрачно, тата!... Тата!

Не чује га више. Мук је.

- Тата. Ја сам твоја девојчица! Зашто ме остављаш?

Нема тате. Само мук и мрак. Страх је. Ужасно је страх. Никада такав страх није осећала.

Кроз мрак назире неке људе. Пуно их је. чудно је гледају.

- Ко сте ви - упита преплашено.

- Ми смо твоји. Из јаме.

Не познаје никог, али као да их је негде виђала. Један личи на оца, исти он.

- Што ме тако гледате - пита их.

Они ћуте.

- Ви ме мрзите. Зашто ме мрзите?

- Ти си њихова. Ти ниси наша - каже онај што личи на оца.

Хладноћа јој у души. Страх од њихових погледа цепа јој утробу.

Боли је. Где је отац? Како је могао да је остави?

- Тата! Не дај ме, тата!

Њихови погледи постају још леденији, а мржња још јача.

- Шта сам вам урадила? Што ме мрзите?

- Знаш ти добро - каже један ледени глас.

- Не знам. Ништа нисам урадила - каже она.

- Ђаволу си душу дала.

- Нисам! Нисам! Тата! Где си, тата!

- Узалуд га зовеш. Неће доћи. Он никада неће доћи.

- Хоће. Доћи ће. Ја сам његова девојчица!

- Предала си се ђаволу. Сада је ђаво у теби. Бежи од нас. Не погани нам кости.

Прилазе јој, а мржња им у очима све већа. Она би некуда побегла, али не може, нема снаге. Они је опкољавају, примичу се све ближе. Прозирни су некако. Само су сенке, а опет су ту, као стварни.

Можда је и она само сенка. Можда је и она мртва. Можда је ово царство мртвих.

Па она је и желела да умре. Не може да се сети зашто, али зна да је желела. Желела је, а сада ју је страх.

Сви су у белом. До сада није видела да су те сенке беле. Можда су мртви у белом, зато што су у мраку. Да би се видели.

Гледају је одозго. Учини јој се да на једном лицу види осмех.

- Добро је. Криза је пршла - каже један од тих ликовова.

- Знаш ли где си? - пита други.

- Не - једва прошапута.

- На клиници си. Нема више опасности.

Откуд на клиници? Шта она ради на клиници?

- И беба је добро - рече онај лик опет. Мушко је.

Беба? О каквој то беби он говори? Па, она је девојчица, откуд беба?

- Има три и шесто - каже опет онај лик.

Напреже се да разуме о чему говори. Полако се присећа. Није била у Коритима код Гацка, већ у Београду, на мосту. Хтела је да скочи у Саву. Тада су наишли страшни болови. Неки људи су је ухватили за руке.

Са ужасом схвати шта се догодило.

- Морали смо да урадимо царски рез - чује. Мишићи су вам били потпуно укочени. Другачије није могло.

Па, оно је успело да изађе! Успело је!

- Не! - врисну из свег гласа.

- Смирите се - каже лик у белом и помилова је по коси. Сада је све у реду, дајем вам реч.

- Не! - опет завришта. Не дајте! То не сме да изађе! Не дајте!

- Смирите се, молим вас.

- Не! Не дајте! Не дајте! То је зло семе! Не дајте!

- Држите је - Чује док полако поново пропада у мрак.

- Не свиђа ми се што идеш тамо, Мајкл - каже Шенон док се поздрављају на аеродрому.

- Не брини, драга, није ми први пут да обилазим ратишта.

- Ово је нешто друго. Сада се стварно плашим. И сам знаш да ни у једном рату није толико новинара погинуло. Ти Срби су дивљи народ.

Мајкл се насмеја.

- Преживећу и њих. Јавићу ти се чим будем могао.

Први пут јој се овлажише очи, а толико пута га је испраћала на разна путовања. Са сетом се одвоји од ње и пође према пасошкој контроли.

Службеник на излазу га препозна.

- Куда сада, господине Мишел?

- У Југославију.

Службеник заврте главом.

- Не бих радо био на вашем месту, али ћу читати ваше репортаже. Чувајте се. Не знам шта ови наши чекају, што то једном не заврше по кратком поступку?

- На то не бих умео да одговорим. Довиђења.

- Желим вам срећу, господине Мишел. Тамо ће вам требати.

Окрену се и махну руком Шенон, па уђе у чекаоницу.

Осећао се чудно.

Пошто заузео место у авиону, осети умор. Мислио је да одмах прегледа папире, које му је Роби припремио, али одлучи да прво мало одспава. Лет ће дуго трајати, има времена.

Човек до њега радознало га је гледао. Сигурно га је препознао, па би хтео да заподене разговор. Мајклу није било до тога.

Цамбо-цет зарула пистом па се вину у тамно небо изнад Њујорка. Брујање мотора га брзо успава.

Пробудила га је јака светлост. Ноћ је брзо прошла, јер су летели према истоку.

Сапутник до њега је спавао. Би му драго. Неће морати да води неки досадан разговор.

Стјуардеса донесе кафу. Пријала му је. Брзо се расани.

Извади папире које су припремили у „Посту”.

Први папир је била нека мапа. Пише: Бивша Југославија. Три града заокружена: Загреб, Сарајево и Београд. Значи, Срби су на истоку, муслимани у средишњи а Хрвати на западу.

Из следећег папира сазна да је сада, већ бивша Југославија створена после првог светског рата 1918. године. А он је веровао да постоји ко зна од када. Ту је и састав ставновништва према попису из 1981. године. Јасно је да су Срби далеко најбројнији, има их колико и свих осталих заједно. Сада му је мало јасније зашто Хрвати и муслимани не успевају да им се одупру.

Пише још да је до распада Југославије дошло због демократских процеса на западу земље међу Словенцима и Хрватима као и великосрпског хегемонизма и болшевизма и због тога су се Срби опирали демократизацији. Зато је дошло и до рата. Срби су прво напали Словенију, али су били приморани да се повуку. После тога су напали Хрватску. Великосрпски хегемонисти окупирали су једну њену четвртину. Лабав мир одржавају снаге Уједињених нација. Ту је и карта са уцртаним окупираним територијама Хрватске.

После Хрватске, чита даље, Срби су напали и окупирали две трећине Босне и Херцеговине. Хрватска и Босна и Херцеговина су међународно признате земље и чланице Уједињених нација.

Даље пише да су се у освајачким походима на ове две независне државе удружили српски болшевици и четници. О четницима треба знати, пише, да су током другог светског рата покушали да угуше комунистичку револуцију у Југославији, али нису успели.

Боже, како Европа све то дозвољава, помисли Мајкл. Зар стари континент нема снаге да се том злу супротстави?

Срби су, пише, отворили велики број логора за муслимане, и Хрвате. Логора има и у Србији. Број убијених и умрлих у логорима се не зна. У неким местима Срби држе муслимане у правом гету, па има, чак, и појава канибализма. Такође, има и индиција да је међу силованима много девојчица и дечака.

Мајкла подиже језа. Где он то иде!? Африка је, изгледа, цивилизованија од њих.

Пише још и то да је око два милиона муслимана избегло из окупираних крајева пред најездом српских четника и бољшевика, да су многи градови потпуно уништени а села спаљена. Многа насеља су, чак, прерорана булдожерима како би се трагови прикрили. Један од најтежих злочина су клања и масакрирања муслимана и Хрвата. Број масакрираних, пише, вероватно се никада неће сазнати. На крају, Роберт је руком дописао: „Старо момче, срећно... ЧЕКА ТЕ „ПУЛИЦЕРОВА,,“.

Био је ту и један мањи коверат.

Сети се шта му је Роби рекао. Ту су вероватно имена.

На првом папиру био је списак људи који ће га сигурно држати на оку. На крају је писало: „*Овај папир уништи пре уласка у Југославију. На аеродрому у Згребу чекаће те човек. Он ће те препознати. чувај га се*“.

Трудио се да што више имена упамти. Из искуства је знао да то увек може да буде корисно.

Кад се умори, стави папир у џеп. Лет ће дуго трајати, имаће времена да још неко име упамти. Није у стању да се сконцентрише, јер му се мисли све време враћају на разговор са Робијем. Колико га је Роби изненадио овим задатком, толико га је изненадио и објашњењем зашто је његова књига о Курдима остала у магацину. Чак и сада, када му се све у глави мало слегло, осећа да је једно са другим везано.

Први пут му се јавља сумња да ли нови светски поредак свету треба и да донесе благостање. Његови прокламовани принципи су му се допали, јер, пре свега, читавом свету треба да донесу мир, сарадњу, демократију. Сада има осећај да све то има и неко њему још скривено наличје. По свему судећи он са књигом о Курдима, је једна од првих жртава тог невидљивог наличја.

После Робијевог објашњења нешто је схватио. Очито је да великим мали народи служе за једнократну употребу, као папирна марамица. Да се можда и та будућа светска влада, која у новом светском поретку треба да се формира, не буде понашала на исти начин, јер ту владу сигурно неће сачињавати мали, сиромашни народи, већ моћне државе и капитал.

Схвати да му у ствари није јасно куда после распада Совјетског Савеза човечанство иде. Није ли сада у свету нарушена природна равнотежа? Неће ли због недостатка супротности човечанство кренути путем деградације као својевремено римска империја?

Не понавља ли се можда историја човечанства?

Рим је толико векова владао светом, али је сам себе уништио.

Хоће ли се поновити судбина Рима? Разврат, оргије, сатанизам, корупција, фарисејство, софизам...

Хоће ли светска влада заменити римске императоре и папе и као и они изгубити осећај за правду, истину, морал, законитост...?

Хоће ли се поново појавити варвари?

Ко ће бити нови Рим? Хоће ли то бити Америка и њен капитал? Какву ће улогу имати Ватикан, масони, илуминати, Јевреји...? Или ће их можда интерес ујединити, а то је опет исто.

Нови Рим ће рушити нови варвари.

Ко ће бити нови варвари? Арапи, Азијати Жуте расе, Црнци...?

Само, разлика је огромна. Варвари су у оно доба мачем рушили римску империју, а нови варвари ће можда

нови светски поредак и његову владу, нови Рим, рушити атомским бомбама.

Хоће ли после тога опет наступити нови, мрачни средњи век? Хоће ли се тада појавити нови Исус са новом религијом која би човечанству дала наду?

Много се дилема пред Мајклом отворило после разговора са Робијем. Чини му се, да му, ипак, није све рекао. Као да му је нешто прикрио. Имао је утисак као да га је нешто што зна или што наслућује јако уплашило.

Пита се да га Роберт није преценио. Да ли ће тамо моћи да открије оно што он упркос свим својим везама није могао у Америци?

Затвори очи. Покушава да заспи, али не може. Отвори „Пост”.

Пажњу му привуче извештај из бивше Југославије с фотографијом човека крволочног изгледа са тамним наочарима и аутоматом на грудима. Поред њега још један нешто нежнијег изгледа, такође са машинком. И од фотографије човеку се кожа најежи, а тек како изгледају уживо. Дуго гледа фотографију испод које пише да су то припадници српске милиције у Босни.

- Изгледа да вам је ту нешто чудно, господине Мишел?

Није приметио да се човек до њега пробудио. Погледа га безвољно. Навикао је да га људи препознају. Некада му је то годило, али у последње време све више му смета.

- Чудно ми је, господине. Како је све то што се тамо догађа могуће?

- Па, господине Мишел, кад већ летите у Рим, пођите мало и тамо. Можда ћете разумети. Човек коме се верује, као што сте ви, могао би много шта да објасни.

- Тамо сам и кренуо, али, ипак нисам сигуран да ћу све то разумети.

- Човек као што сте ви разумеће. Наравно, ако се потрудите.

Тек сада боље осмотри путника до себе. Носио је кратку, неговану браду, имао продоховљено лице и то-

пле, племените очи. Мишел се поносио својом способношћу да по изгледу процени човека. Овај је, очигледно, интелектуалац племените душе.

- Мислите да је могуће разумети овакве људе - покази на фотографију. Питам се како свет до сада ништа није знао о тим Србима? Како је народ, коме је злочин у генима, успевао да се прикрива?

- Ко зна, господине Мишел. Можда ћете баш ви то објаснити. А да ли је вама на тој фотографији чудно још нешто, осим изгледа тих људи?

- Не знам на шта мислите? Шта би друго могло да буде чудно?

- Погледајте овај знак на капи и код овог другог на руци.

- Не разумем. Шта ту није у реду?

- Много шта, господине Мишел. Знате ли чији је ово грб?

- Ваљда српских четника.

- У који крај Југославије идете, господине Мишел?

- Прво у Загреб.

- Лепо. Баш лепо. Овај знак видећете чим изађете из авиона на свакој униформи у Загребу.

- Морам да признам, господине, да вас не разумем.

- Надам се да ћете разумети кад тамо стигнете. Ово, господине Мишел, није српски, већ хрватски грб.

Мајкл се загледа у човека. Није сигуран да га баш добро схвата. Откуда хрватски грб на српској четничкој капи?

- Мислите ли да су се прерушили?

- Не. Не мислим то. Мислим да ти људи ни случајно нису Срби него Хрвати.

- Али, господине, то је немогуће. Таква грешка је немогућа.

- Ја нисам ни рекао да је то грешка - загонетно одговори његов сапутник.

- Покушавам да вас разумем, али не успевам - скоро изнервиран рече Мајкл.

- Та фотографија је намера, господине Мишел. Намера, а не грешка. Драго ми је што човек као што сте

ви одлази тамо. Коначно неко за кога сам чуо да је непоткупљив.

- Хвала на комплименту. Ви хоћете да кажете како то тамо у Југославији изгледа другачије него што се пише... Нисте ми рекли како се зовете...

- Даме и господо, слећемо на аеродром у Риму...

Обојица сачекаше да стјуардеса изговори уобичајено обавештење, па човек рече:

- Ја сам Младеновић. Србин из Америке. Надам се да не изгледам нимало страшно, зар не?

Док се будила, прво је осетила бол који није долазио од ране на стомаку, већ од сазнања да је из њене утробе кроз ту рану успело да изађе зло семе. Ђаво је из њене утробе успео да побегне. Због незнања ови људи у белим мантилима су му помогли да изађе.

Изнад себе је опет видела она забринута лица. Кад је потпуно отворила очи они се осмехнуше. Обрадовали су се њеном буђењу, а она је једино желела да поново пропадне у онај мрак и да се више не пробуди.

Хтела је да их пита зашто су то урадили? Зашто су га пустили?

Схватила је да би било узалудно. Ништа не би разумели. Они су убеђени да су учинили велико и хумано дело. Помислили би да је луда. Боље је да им ништа не каже.

- Је ли вам боље - упита човек са благим осмехом на лицу. Ја сам доктор Милан Вуковић.

Јелена га погледа немо.

- Можете ли да говорите?

Ћутала је. Ниједан мишић на њеном лицу се није померио.

- Како се зовете, госпођо?

Зар је то уопште важно? Зар је сада било шта важно?

- помисли она.

- Кажите нешто.

И даље је ћутала.

- Молим вас. Кажите нешто.

Буђила се у празно тупим погледом.

- Је ли имала каквих докумената код себе - упита доктор медицинску сестру.

- Не.

- Нека се сада одмори, видећемо касније. Остани поред ње и зови ако треба.

Сестра седе поред њеног кревета.

Јелена осети усамљеност и страх када схвати да је доктор изашао. Чим га је видела, осетила је да је на некога подсећа. И њен отац је на исти начин гледао на људе, уливао је сигурност свима око себе.

Било је пролеће када је све почело. Она и Саша дуго су шетали после предавања поред Миљацке, а потом Баш-чаршијом. Опојан мирис ђевапа и суџука ширио се свуда око њих. Занатлије су износиле испред дућана своју робу дозивајући муштерије.

- Хоћемо ли на ђевапе? - упита је Саша.

- Па, да знаш да сам гладна.

- Код Асима?

- Наравно. Његови су најбољи.

У ђевабуиници гужва. чекају да се неки сто ослободи.

- Ово нигде нема осим у Сарајеву - каже Саша.

- Нигде - рече она. Ниједан град нема душу као Сарајево. Мама је одувек желела да живи у Србији. Сада сам срећна што смо остали овде.

- Због Сарајева, или због нечег другог? - пита је Саша уз осмех.

- И због Сарајева и због оног другог.

- А шта је то друго?

- Ти знаш.

- Не знам док ми не кажеш.

- Због тебе, блесавко.

- Много волим кад ми кажеш блесавко.

- Стварно си блесавко.

Седоше за сто и поручише ђевапе у запеченој лепињи и кисело млеко.

Из ђевабуинице кренуше низ Баш-чаршију.

- 'Ајдемо до мене. Да те упознам са мојима - рече она.

- Немој. Није згодно.

- Зашто? Моји су генијалци. часна реч, видећеш.

- Ипак, не бих.

- Молим те. Допашће ти се.

- Неудобно ми је. Ја сам сељак из Херцеговине, а ви варошка породица. Нећу умети да се понашам како треба.

- Стварно си блесавко. Идемо, и готово! Иначе, станујем овде горе.

Није му дозволила да се опире. Готово трчећи одвукла га је до зграде у којој станује.

Мама и тата ће се радовати, помисли. Већ је на завршној години, а нема момка. Отац ју је често питао да ли има кога?

Зазвони.

Врата отвори отац.

- Тата. Ово је Саша, мој младић.

Оцу се раширише очи, изобличи лице. У делићу секунде постаде потпуно други човек. Као да је видео утвару. Јелена му виде ужасан страх у очима.

- Тата! Тата, шта ти је?! - завришта.

Мајка је чула њен врисак и дотрчала.

- Шта је било?

- Тата! Није му добро!

- Шта ти је, Михаило - пита мајка.

Он и даље стоји одузет. Не може ништа да одговори.

- Је ли ти позлило? - опет ће мајка.

- Не - одговори.

Бледо, унезверено лице, разрогачених очију, потпуно се скаменило.

Саша, збуњен, поче да муца.

- Не бих ја да сметам. Извините, молим вас.

- Михаило, човече, шта се догодило? - пита уплашено мајка.

- Мама, придржи га да не падне.

Њих две га дохватише под руку.

- Опростите, молим вас - опет ће Саша измичући се уназад.

Јелена заборави на њега. Она и мајка уведоше оца у дневну собу. Посадише га у фотељу.

- Хоћеш ли воде - пита мајка. Да зовемо хитну помоћ?

- Не треба - вели отац. Биће све у реду.

Глас му је био чудан. Јелени потпуно непознат.

- Морате попити лек - прекиде јој сећање сестра.

У једној руци је држала две таблете, а у другој чашу воде.

Јелена је и не погледа.

- Морате попити лек. Имали сте тежак порођај. Једва сте преживели.

Она и даље гледа у празно.

- Молим вас. Будите добри, попите лек.

Пошто опет не доби никакав одговор, оде.

Брзо се врати са доктором Вуковићем.

- Нисте нимало добри - рече он уз осмех, прилазећи кревету. Ако не узмете лекове нећете се опоравити.

Јелена је и даље ћутала.

- Ви сте још у шоку, али проћи ће то. Није то ништа, догађа се. Хоћете ли да видите бебу?

На њеном лицу појави се ужасан страх, изbezумљеност, а у очима неки чудан сјај.

- Не! - завришта.

Бранила се рукама од нечега, као да је нешто гура-
ла од себе.

- Не! Не! Ђавоље семе! Не дајте му!

- Смирите се! - ухвати је доктор за руку.

- То је ђаво! Не дајте му!

Господин Младеновић га је прилично збунио. Док је у згради аеродрома чекао пртљаг, неколико пута је загледао ону фотографију у „Посту”. Ни сам није знао шта на њој тражи. Предосећао је, да је тај рат у који иде другачији од свих које је до сада видео.

- Довиђења, господине Мишел. Желим вам пуно среће.

Глас господина Младеновића изазвао је у њему осећај нелагодности.

- Довиђења, господине - одговори. Зар и ви нећете тамо?

- Хоћу, господине Мишел, али са друге стране. Мени је место међу анатемисанима. Ако пређете код нас, можда ћемо се срести.

- И ви идете да пишете?

- Не. Идем да помогнем. Довиђења.

- Довиђења, господине.

Док је летео према Загребу, сети се Робертове цедулице са именима. Узе је поново и присили себе да их упамти, а онда је исцепа и стави у пепељару.

Младеновић га је збунио готово колико и Роберт. Дали је могуће, пита се, да је његова професија спала на тако ниске гране? Све је могуће. Сам Роберт каже да не зна ко је његове извештаче слао у Југославију.

Са нестрпљењем је чекао да пређе и у Загребу провери Младеновићеву тврдњу.

У полицајца на загребачком аеродрому, гледао је с неверицом. Био је обучен као и онај са слике. Иста униформа, иста беретка и онај црвенобели грб на њој. Полицајац је био збуњен што га Мајкл тако дуго гледа, па рече на лошем енглеском језику:

- Изволите, господине. Добродошли у Независну Државу Хрватску.

- Хвала - промрља Мајкл, узе пасош и пође.

И цариници су имали исте беретке, са истим знаком.

А шта ако су Срби намерно подметнули ону фотографију? - помисли.

- Добродошли, господине Мишел - обрати му се човек четрдесетих година који је стајао поред цариника. Очекујемо вас. Дозволите да вам помогнем.

Добро је говорио енглески са америчким акцентом. Са њим, значи, мора да буде опрезан.

Без речи пође за њим. Испред самог улаза у аеродромску зграду човек отвори црни „мерцедес”.

- Изволите, господине Мишел. - Убаци кофер на задње седиште, па седе за волан.

Ауто крену.

- Да вам се представим. Ја сам ваш домаћин Стипе Делић.

- Драго ми је - одговори Мајкл безвољно.

- Реците ми, господине Мишел, да ли више волите нове хотеле или оне старе, са патином?

- Сасвим ми је свеједно.

- Онда ћемо у „Еспланаду”. Она има душу. Свидеће вам се.

Мишелу је заиста било свеједно у каквом ће хотелу спавати. Навикао је на најлуксузније и на праве рупе. Желео је једино да се што пре дохвати кревета, јер га је умор обузимао.

„Експланада” је заиста личила на старе европске хотеле. Апартамент у који га уведе његов домаћин био је простран и удобан.

- Хоћете ли да се одморите, господине Мишел, или ћелите да одемо на ручак?

- Мало сам уморан и неиспаван - одговори.

- Онда ћемо разговарати за вечером. Сада је по нашем времену 15 сати. Да дођем по вас у деветнаест.

- Слажем се. Биће ми довољно три до четири сата спавања.

Стипе оде, а Мајкл се распакова и одмах леже. Убрзо је заспао.

Кад се пробудио, требало му је неколико секунди да се прибере и схвати да није у Њујорку, а затим да се присети у ком је крају света. Притисну прекидач изнад главе и погледа на сат. Осамнаест и тридесет. На време се пробудио. Ускоро ће доћи његов домаћин.

Док се туширао, размишљао је одакле да крене. Делић никако не би смео да посумња да он овамо није дошао само да пише. Мора га држати у уверењу да га, углавном, интересује силовње муслиманки, а да су сви остали подаци допуна главној теми.

Овде, вероватно, неће наићи на траг тајни како Срби угрожавају националну безбедност Америке, али вреди покушати. Вероватно је најбоље да се прво заинтересује за општу ситуацију. Можда ће нешто сазнати, или бар осетити у ком правцу да усмери своје трагање.

Док се облачио, поглед му паде на „Пост”. Сети се фотографије и разговора са господином Младеновићем.

Можда би требало да почне од ове фотографије?

Куцање на вратима зачу се тачно у 19 часова.

Откључа врата.

- Изволите, господине...

- Видим, спремни сте. Можемо да кренемо? - рече сервилно Стипе Делић.

- Да - одговори Мајкл кратко.

На вратима се сети „Поста”. Врати се, узе новине, па се са својим домаћином спусти у ресторан. Место је било резервисано, а келнер их је чекао и стајао је поред стола.

- Желите ли нешто да попијете, господине?

- Могао бих виски са доста леда.

Стипе на хрватском наручи пиће.

- Чини ми се да је ваш језик доста сличан руском - рече Мајкл.

- У праву сте. Има исти словенски корен, мада је наш језик ближи европским језицима.

Зачуђујуће брзо келнер донесе пиће. Мајкл схвати да има третман специјалног госта.

Одлучи да прво разјасни оно са фотографијом.

Отвори „Пост”.

- Реците ми, господине Делићу, ко су ови људи на слици - пита вешто, као случајно, прикривајући потпис.

- То су хрватски полицајци - одговори Стипе.

- Ви сте убеђени да је овај човек припадник хрватске полиције.

- Наравно, господине Мишел - рече Стипе изненађено. Видите наш грб на капи.

- Како је, онда, господине Делићу, могуће да ова фотографија преко Агенције оде у свет са потписом да су ово српски четници. Погледајте!

Стави новине испред Делића показујући му потпис испод слике.

Овај се збуну. Лице му се уозбиљи и благо побледе.

- На то вам не бих умео одговорити, господине Мишел - рече замуцкујући. Грешке су увек могуће. Вероватно је то учинио неки од недовољно обавештених извештача.

- Мислите да је у питању обична омашка?

Делић је добро разумео на шта Мајкл циља, па већ прибрано и самоуверено одговори:

- Наравно, господине Мишел. О српским зверствима има тако довољно сведочанстава да нема разлога да подмећемо наше полицајце као четнике.

- Ја нисам ни рекао да сте ви то подметнули. Само сам тражио да ми ово разјасните.

Стипе, видећи да има посла са искусним човеком и да се залетео, покуша да буде убедљив.

- Ја, господине Мишел, за ово немам објашњења. Жао ми је што се то догодило. Постоји, додуше, могућност да су се српски четници преобукли у наше униформе и подметнули ову фотографију. Надам се да се вама такве омашке неће догађати. Ми ћемо вам створити све услове за рад.

- Не морате се много трудити. Ја припадам оној врсти новинара који пре него што нешто напишу све добро провере... Живели, господине Делићу - подиже

Мајкл чашу. Иначе, ваша претпоставка ми је некако најлогичнија.

- Да су они подметнули фотографију?

- Да. Мислим да је то једино логично објашњење. Нашли су неког неупућеног репортера, обукли ваше униформе, он је сликао, послао слику у свет, а они сада овим могу да машу. Циљ је постигнут. Ево доказа да је штампа на Западу необјективна и да лаже - рече Мајкл трудећи се да придобије поверење свог домаћина.

- Ви сте искусан новинар, сигурно то боље знате од мене - био је Стипе очито задовољан.

- Морам да признам да овакву вешту подвалу још нисам видео.

- Много шта ћете овде видети, господине Мишел. Срби су несхватљив народ.

Делићева претерана снисходљивост показивала је да је спреман на све. Мајклу није промакло да се забринуо због ове фотографије у „Посту“, а то није добро. Роберт га је упозорио да се чува овог човека.

Одлучи да код Делића још више поправи први утисак.

- Да, господине Делићу, читав цивилизовани свет се згражава над оним што они раде. Чак мислим да свет нема довољно разумевања за вас Хрвате.

Стипе се задовољно осмехну.

- Не само да нема разумевања, господине Мишел, него нас често оставља на цедилу, а ми смо овде први бедем Европе против тог источног примитивизма.

Мајклу пажњу привуче група од седам-осам људи која је улазила у ресторан. Многи ликови однекуда су му били познати.

Одувек је добро памтио ликове, али је муку мучио да се сети имена људи и ситуација из којих их зна. Неретко је због тога долазио у неугодне ситуације. Сада, пошто је сигуран да је већину негде упознао, покушава да се сети где.

Приметили су да их гледа, па се неки окренуше према њему. Један, грубог изгледа, пресече га погледом.

Други, онижи растом, његових година, осмехну му се и махну руком, а затим пође према његовом столу.

- О, Мајкл, и ти си овде!

Мајкл устаде и пружи му руку. Још није могао да се сети ко је тај човек.

- Баш ми је драго што те видим. Колико остајеш?

- Не знам тачно. Вероватно неколико дана.

- Онда се видимо, да се испричамо. Ја сам овде већ дуже време, ако ти нешто треба само ми реци.

- Хоћу, хвала ти. Помоћ ће ми сигурно бити потребна. Ја сам овде први пут.

- Не брини. Одавде је доста једноставно писати. Постоје жртве и злочинци, агресори и окупирани. Једноставна формула. Видимо се.

Човек чијег се имена још није сетио оде, а Стипе рече:

- Господине Мишел, био сам слободан да на вечеру позовем једног нашег знанственика. Он је доктор хисторијских наука. Верујем да ће вас занимати да сазнате нешто више о прошлости Хрвата.

- Свакако, господине Делићу. Свако сазнање је драгоцено.

- Господин Месић ће стићи сваког тренутка. Занимљив човек. Добро говори енглески. Првео је дуже време у Америци као емигрант. Знате, у време бољшевицке диктатуре многе наше патриоте биле су принуђене да живе у иноземству... Ево га, управо долази.

Приђе човек са брадицом, педесетих година. Са њим је била једна изузетно лепа млађа жена, дуге плаве косе.

- Господине Мишел, драго ми је што ми серужила прилика да вас упознам. Док сам био у Америци, са задовољством сам читао ваше репортаже. Ја сам Анте Месић, хисторичар. Млада дама је ваша колегиница из овдашњег недељног листа. И она је желела да вас упозна.

- Добро вече, господине Мишел - рече кокетно жена. Ја сам Јосипа.

Умела је враголасто да се осмехне, да мушкарце не остави равнодушним.

- Како се осећате у нашој љепој домовини, господине Мишел - упита Месић.

- Свака земља има своје дражи - одговори Мајкл дипломатски.

- Колега Мајкл - кокетно ће Јосипа, могу ли тако да вас зовем?

- Наравно, колегинице - осмехну се Мајкл. Бар у нашој професији људи лако успостављају контакт.

- Хвала, колега. Хтела сам да вас питам шта вас највише интересује код нас?

- Предлажем да прво поручимо вечеру, па да наставимо разговор - прекиде је Делић. Господине Мишел, желите ли да нешто сами поручите, или избор препустите домаћинима?

- Ви сигурно боље од мене знате шта се овде добро једе. Ја у свакој земљи волим да пробам национално јело.

Мајкл припали цигарету и са уживањем повуче дим. Виски и добра цигарета били су пороци којих никада није могао да се одрекне.

Само што Стипе махну руком, већ двојица келнера поставише на сто послужавнике пуне црвеног крашког пршута, танко резаног сира и других специјалитета као предјело.

- Дакле, колега Мајкл, шта вас највише интересује? Ја вам колегијално могу обезбедити мноштво података, фотографија, аргументованих изјава људи који су прошли пакао овог рата, људи мучених у српским логорима, изјаве силованих жена. Практично - све што вам треба, рече Јосипа.

- Ваша помоћ ће ми заиста бити драгоцен. И сами знате како је новинару који први пут дође у непознату земљу.

- Драго ми је што могу да вам помогнем. После вечере ћу вам донети нешто од података које сам спремила. Све је преведено на енглески, неће вам бити тешко да се снађете.

- Где сте ви, колегинице, тако добро научили енглески - упита је изненада Мајкл.

- Студирала сам у Лондону. Практично сам тамо одрасла. Мој отац је дуго живео у Лондону.

- Господине Мишел, да ли вас можда укратко интересује прошлост Хрвата? - упита Месић.

- Свакако. Посебно ме интересују узроци овог несрећног рата на Балкану. Све процене америчких институција говориле су да ће до рата доћи прво на Косову између Срба и Албанаца. Чак се због тога предвиђала и могућност да дође до трећег светског рата, а рат између Срба, Хрвата и муслимана нико није очекивао.

- Видите, господине Мишел - настави Месић, до тако погрешних процена дошло је највише због неких историјских заблуда. Срби су, желећи да завладају свим народима око себе и историју фалсификовали, па и многе реномиране свјетске знанственике довели у заблуду да су они и Хрвати исти народ, или бар истог поријекла. Историјске чињенице, међутим, говоре нешто друго. Хрвати су много старији народ од Срба и имају друкчије порјекло. Хрвати су поријеклом Остроготи, а Срби, како сами кажу, Словени. Хрвати су на овим просторима живјели много прије доласка Словена. И хрватска држава је много старија од српске, иако они то нама не признају. Наш краљ Звонимир основао је државу прије тисућу година.

- То је интересантно - рече Мајкл. О томе заиста ништа нисам знао.

- Дакле - настави Месић, у тим разликама и леже узроци неспоразума. Хрвати су вјековима живјели у цивилизираној Европи, а Срби у заосталој Отоманској царевини. У цивилизацијском смислу они за Хрватима заостају неколико вјекова. То је отприлике исто као у Америци, бјелци и индијанци. Пошто су на просторима гдје живе Срби вјековима владали Турци, Азијати, они су заостали у развоју, тако да су за еуропске појмове примитиван народ...

- Да су примитиван и дивљи народ знао сам - рече Мајкл. Сада ми је нешто јасније и због чега је тако. Чини ми се да имају доста сличности са неким заосталим азијатским народима...

Мајкл осети да је овај тренутак прилика да пита и оно што га је највише интересовало, а да то његовим домаћинима нимало не буде сумњиво.

- ...Мислим да је њихов примитивизам почео да угрожава читав цивилизовани свет. О каквој опасности је реч најбоље говори недавна изјава нашег председника Буша, да Срби угрожавају националну безбедност Америке.

Месић је ликовео од задовољства.

- Ето, видите, господине Мишел! А шта мислите како је тек нама овдје? Колико смо тек ми угрожени?

- Верујем вам. Не бих радо био у вашој ситуацији.

Мајкл се надао да ће се неко од домаћина више задржати на изјави Џорџа Буша, али се преварио. За њих, а посебно за Месића, то је била само потврда тезе о српском примитивизму, па он даље настави да прича о историји Хрвата.

Мајкл се једући предјело претварао да га слуша са изузетном пажњом. Највише му се допао крашки пршут...

Делић га упита да ли је за италијанско, француско, или вино са хрватског подручја. Рече да лапка вина не заостају за чувеним европским, па се Мајкл одлучи за домаће.

За главно јело донесоше бифтек. Мајклу се допаде. Јео је с апетитом док је Месић све време причао о историји Хрвата. Мајкл је имао све мање воље да га слуша, па после вечере рече да је уморан од пута и да би отишао у собу.

- Колега Мајкл, хоћете ли да вам донесем материјал који сам вам припремила, да га, можда, вечерас пред спавање прегледате - упита Јосипа.

- Не бих вас заиста сада оптерећивао, колегинице.

- Не брините, то ми није никакво оптерећење. Донећу вам га у собу за пола сата.

Он се у себи осмехну. Схватио је да је то жена која уме са мушкарцима.

Устадоше.

Делић предложи да се сутра око девет нађу на доручку.

Мајкл прихвати предлог и оде у свој апартман.

У фрижидеру нађе исто вино. Отвори флашу, насу у чашу и седе.

Није био баш задовољан почетком свог истраживања. Осим што је стекао поверење својих домаћина, није сазнао било шта што му већ није било познато.

Касније, када је мало размислио, закључи да вечерашњи разговор није био бескористан. Сада је већ сигуран да оно што га је највише интересовало - од Хрвата неће сазнати.

После петнаестак минута зачу се куцање на врати-ма.

Мајкл се опет осмехну. Није јој, значи, требало ни пола сата. Очигледно да је све то што му доноси, већ било ту, негде у хотелу.

Отвори.

Јосипа се враголасто осмехну и уђе.

- Колега Мајкл, стигла сам. Хоћете ли да вам покажем шта све ту има?

- Предлажем да прво нешто попијемо. Ја сам, већ узео вино.

- После вечере волим неки фини коњак.

- Ја више волим виски - рече Мајкл.

- Типичан Американац - осмехну се Јосипа.

- Пре типичан новинар. Много вискија и много цигарета. Јесте ли за једну цигарету?

- Радо. Овде сада тешко долазимо до добрих цигарета.

Мајкл донесе пиће, па гошћи и себи припали цигарете.

- Живели!

- Живели, колега.

Јосипа је причала о свом боравку у Лондону, о томе како би желела да опет тамо живи. Причала је о нови-

нарству. Жалила се да је у бившој Југославији та професија била деградирана, па хрватско новинарство сада има мало великих имена.

Чаше су биле празне. Мајкл их опет насу. Па опет...

Гошћа је пуно пила. Збуњује га што осећа да њега пиће већ омамљује, док се на њој ништа није примећивало.

Колена су им се додиривала. Дохвати њену руку. Није је помакла. Чак га је осмехујући се заводииво погледала.

- Опростите, ја бих у купатило - рекла је.

Мајкла је пиће било већ добро ухватило, а њене набрекле груди су га изазивале.

Она се убрзо врати из купатила огрнута пешкиром. Док је прилазила вешто је откривала дуге беле ноге. Мајкл је ухвати за руку и привуче.

Усне им се спојише.

Рутинским покретима јој скиде пешкир...

Пошто није хтела да попије таблету, лекар рече сестри да јој да инјекцију.

Јелена ухвати сестру за руку.

- Будите добри, то вас неће болети - рече доктор Вуковић.

- Зачас ће бити готово - рече јој и сестра тихим гласом.

Она ју је и даље држала за руку. Ћутала је и гледала у празно.

- Шта да радимо, докторе - пита сестра.

- Сачекајте - рече доктор и некуд оде.

Јелена ослободи сестри руку.

Лекар се убрзо врати.

- Гледајте - рече прилазећи кревету. Ово је ваш син. Од злата јабука. Због њега морате да живите.

С ужасом Јелена схвати шта он држи у рукама. Лице поче да јој се криви, изобличује, а очи се разрогачише.

- Не! - врисну.

- Ово је ваш син - настави доктор топлим, очинским гласом. Ваша крв и ваше месо. Део вас. Кроз њега се продужавате.

- Не! Бежи сатано! Бежи!

Скочи са кревета и побеже у ћошак окренувши главу зиду.

- Не дајте му! Чувајте се! Преклаће вас! Ишчупаће вам гркљан! Ђаво! Бежите! Ђаво!

- Носите дете - нареди доктор сестри.

Сестра однесе бебу, а он лагано приђе Јелени. Стави јој руку на раме.

- Дођите. Лезите. Све ће бити добро. Све ће то да прође. То се догађа породиљама. Брзо ће то проћи.

Лагано је поведе према кревету. Није се опирала, само јој ужасан страх остаде у очима.

- Морате да мирујете - настави доктор Вуковић. Морате да будете потпуно мирни да се рана не би искомпликовала.

Чинило јој се да на рамену осећа очеву руку. Топлу, снажну, сигурну. Та рука је ослободи страха и она мирно леже.

- Тако - рече доктор. Морате бити послушни. Ја ћу вам помоћи. Немате чега да се бојите. Уз оца се ничега није бојала. Никада до оног дана кад је у кућу довела Сашу. Тада је први пут осетила страх.

Док је отац као мумија, са још видљивим страхом на лицу, седео у фотели, она и мајка су преплашено гледале једна у другу. Бата још није био дошао из школе.

Нису знале шта да ураде. Питале су се да ли да позову хитну помоћ.

Отац је, иако потпуно изгубљен, приметио њихов страх.

- Не бојте се - рече им дрхтавим главом. Добро ми је. Не знам шта ми је одједном било. Сада је све у реду.

Подигне поглед. Јелена га дрхтећи од страха погледа.

- Не бој се, Малена - рече јој, а на крајичцима усана му се појави благ осмех. Не бој се. Не да тебе твој тата.

Није га разумела. Од чега је штити?

- Не да тебе твој тата - понови још једном.

Хтела је да му каже да јој се ништа није десило, да је с њом све у реду, али се предомисли. Боље је да га пусти да се одмори.

Устао је и почео да шета по соби.

- Седи, Михаило, зашто устајеш - упита мајка.

Он не обраћа пажњу на њене речи. Приђе прозору. Ћутећи је дуго гледао кроз прозор дневне собе из које се видео већи део Сарајева. И она је волела да стоји поред тог прозора и посматра град у којем је рођена и одрасла.

- Не бој се, Малена - прошапутала за себе. Не бој се. Не да тебе твој тата.

Њих две се забринуто погледаше. Ћуте. Не смеју ништа да га питају.

Стајао је тако још неколико минута ћутећи. Одједном се окрену. У очима му спазише неку чудну одлучност.

- Е, не дам - рече неким леденим гласом. Њих не дам!

Приђе телефону и окрену неки број. Њих две и даље су забринуте ћутале.

- Добар дан - рече одлучним гласом у слушалицу. Михаило је овде. Да ли је Вукашин ту?

После кратке паузе, настави:

- Дајте ми га.

- Кога зове - прошапутала Јелена.

- Једног свог пријатеља из Централног комитета - одговори мајка.

- Здраво - рече Михаило одсечно. Морам да те видим. Хитно ми је... Не сутра, сада... Добро... За пола сата у хотелу "Европа".

Спусти слушалицу, па ћутећи изађе у ходник и пође да обува ципеле.

- Куда ћеш, Михаило - упита га жена дрхтавим гласом.

- Нећу дуго - рече и оде.

Њих две гледају једна у другу збуњене и преплашене.

- Шта је ово, мама - пита Јелена. Шта му би одједном?

- Не знам. Никада га оваквог нисам видела. Не разумем шта му се догодило.

- Као да му је срце препукло. Је ли се када жалио на нешто?

- Никада.

- Ја се бојим, мама. Треба да оде лекару.

- Можда је због тога и звао Вукашина, па неће да нам каже.

Ућуташе се. Свака са својим мислима, а обе са страхом у души.

Дође Бата.

- Што сте се вас две снуждиле? Где је матори?

- Оде да се види са једним човеком.

- Кево, шта има да се једе?

- Узми нешто сам, молим те. Није ми добро.

Бата оде у кухињу, а њих две осташе да седе у дневној соби ћутећи.

- Шта вам је, бре - појави се нешто касније Бата, као да су вам све лађе потонуле. Да ниси окинула испит, па не смеш да кажеш матором?

- Ма, не! Онако ћутимо - одговори Јелена.

- Идем ја у собу да радим домаћи.

- Њих две опет осташе саме, ћутећи.

- Нема га - рече Јелена.

- Доћи ће. Не брини се.

Ћутале су још дуго, а онда се врата отворише. Михаилу уђе. Целовао је смирено, прибрано, сигурно. Опет је био онај стари.

Обе уздрхташе. Скочише. Срећне су што га виде и што је опет онај исти.

Он седе. Гледа их.

- Имаш, чини ми се, нешто да кажеш - рече мајка.

- Имам. Селимо се у Београд. Нашао сам посао и за тебе.

- Браво, ћале! Геније си - створи се одједном ту и Бата. Београд! Па то је лудница!

Јелена и мајка буље у Михаила не верујући сопственим ушима...

- Госпођо - врати је у садашњост глас доктора Вуковића. Морате бити послушни. Морамо вам на силу дати инјекцију.

Четворо њих је одједанпут дохватише. Двоје, за рамена, а двоје за ноге.

Ћутала је. Није се ни померила. Нека раде шта хоће. Нека јој дају колико хоће инјекција, за њу је све завршено. Данас, сутра, или неког наредног дана, мораће све ово да прекине. Ништа више нема смисла. Не зна само како да им објасни да је оно тамо зло семе.

Не слушају је.

Не схватају је.

Пошто се пробудио, Мајклу је требало неколико секунди да се присети јучерашњег дана.

Јосипе није било у кревету. Помисли да је у купатилу.

Подиже јастук уз узглавље, наслони се леђима, па запали цигарету.

Размишља од чега да почне. Можда ће, ипак, наићи на неки траг којим би кренуо?

У сваком случају треба мало да процуња по Загребу, да оде до команде снага Уједињених нација. И, ако не сазна ништа, добро је да им се јави, да га они са списка који му је Роберт дао виде, како им не би био сумњив.

Мораће и мало више да изиграва необавештеног човека. Оно јуче са фотографијом из „Поста” није му уопште требало. Данас ће код Делића да поправи утисак.

Јосипа никако да изађе из купатила.

Из купатила се ништа није чуло.

Устаде да провери.

Није је било.

На столу у дневној соби примети фасциклу коју је синоћ донела и на њој цедиљницу:

„Видимо се на доручку.”

Зачуди се куда је морала да оде тако рано, па отвори фасциклу.

На првом папиру била је карта Хрватске са посебно обележеним територијама које су окупирали Срби, а које су сада под заштитом Уједињених нација. Посебно је инстакнут Книн, за који у објашњењу пише да је стара хрватска престоница. Други папир је мапа Босне и Херцеговине. Обележене су територије где живе Хрвати и оне које су окупирали Срби. Посебно су обележени логори у којима Срби муче и убијају Хрвате и

муслимане и силују њихове жене. У напмени пише да таквих логора има и преко Дрине, у Србији. Ту су и подаци о етничком чишћењу које Срби чине, о стотинама хиљада избеглих и расељених људи; изјаве људи који су преживели српске логоре, потом - гомила фотографија. На њима измасакрирани мушкарци и жене. Разбијене и одсечене главе, ноге, руке. Извађене очи. Спаљени лешеви.

Паде му у очи један затворен коверат. Подебео. Шта ли је у њему, помисли.

Његова садржина га изненади више него ужасне фотографије.

Унутра је било тридесет хиљада долара.

Збуњен, стајао је држећи коверат у рукама.

Да ли хоће одмах у почетку да га купе, или га проваравају? Да ли су на сличан начин купљени и остали извештачи? Можда је то један од разлога што одавде, како каже Роби, не стиже ништа осим сувих информација и пропагандних текстова?

Не схвата још намеру, али му је јасно да мора бити опрезан.

Новац, ни у ком случају, не сме да задржи. Мора некако да јој га врати. Можда је најбоље да се прави невешт.

Баца коверат на сто, па оде у купатило.

Док се туширао сети се да је негде прочитао како је Рузвелт рекао да су Хрвати народ који треба држати у резервати. Није то матори тек тако рекао. Сигурно је имао велики разлог.

Пошто се обукао, узео коверат са стола и изађе из апартмана.

У ресторану су га већ чекали Јосипа, Стипе и Анте Месић. Кад је пришао столу, све троје насмејани устадоше да га поздраве.

- Како сте спавали, колега Мајкл - упита Јосипа, осмехујући се.

- Сасвим добро - одговори он, такође, уз осмех. Прегледао сам оне папире које сте ми оставили.

Док говори пажљиво гледа као ће она реаговати.

- ...Све ће ми оно бити драгоценост - додаде.

На њеном лицу само осмех. Никаквих емоција. Не може да закључи да ли је задовољна што онај коверат не спомиње.

- Ех - додаде после мале паузе, умало да заборавим! Међу оним папирима оставили сте случајно и овај коверат.

Извади коверат из џепа и пружи јој. Осмех на њеном лицу се заледи.

- Ви сте, колегинице, прави новинар. Једино расејани новинари могу тако нешто да забораве међу обичним папирима. Да знате да сам био у дилеми да вас покрадем.

Пошто је ово изговорио лежерном наивношћу, насмејао се. По лицима својих домаћина видео је да је упалило, јер се све троје „од срца” насмејаше.

- Ово само на мене личи - рече Јосипа смешећи се.

Мајкл је вешто прешао на другу тему, као да не придаје овом детаљу никакав значај. Једино није знао колико су оваквим исходом они задовољни.

Питао их је како да оде до Команде Унпрофора, јер хоће да чује и њихова искуства. Стипе је био спреман да га тамо одведе, тако да је коверат са новцем заборављен.

Пошто га је довезао до Команде, Стипе је инсистирао да га сачека, или да касније дође по њега. Мајкл је желео да га се ослободи, па је предложио да се нађу на вечери око девет сати, јер би дан искористио за разговоре са официрима Уједињених нација. Стипе је то безвољно прихватио. Очито је хтео да га све време држи под контролом.

Примио га је један официр, Француз. Кад је чуо да се зове Шарл Дубије, Мајкл се сети да је његово име било на оном Робинџеновом списку.

Француз уопште није био изненађен што га види. Мајкл је чак имао утисак да га је очекивао.

Да његово име није било на оном списку, закључио би да је нека добричина. Носио је наочаре и имао нежно, детињасто лице. Мајкл се сети да је и Ал Капо-

не, такође имао детињасто лице. Знао је да је најважније да му каже да је дошао да пише, пре свега, о силованима муслиманки, јер би он то ионако сазнао.

- Чудно је, господине Мишел - каже Француз, да ви тек сада долазите овамо. Новинар вашег калибра одавно је требало да буде овде.

Мајкл осети да су ове речи изговорене сумњичаво.

- Искрено да вам кажем - одговори, ово ми је прва понуда да дођем и одмах сам је прихватио. Уз то, дуго и нисам био у Америци. Првео сам доста времена у Азији, Ираку и Турској.

Мајкл се рапитивао о тренутној ситуацији у зонама под заштитом Уједињених нација и у читавој Босни. Француз је причао да је потпуно нејасно како ће се догађаји овде развијати, јер је са Србима немогућ било какав договор. Они су, каже, хегемонистички народ, хоће по сваку цену насилним мењањем граница да створе велику Србију, а то међународна заједница не сме дозволити.

Мајклу није био довољно јасан појам „велика Србија” и зашто би међународној заједници сметала „велика Србија”, ако већ постоји велика Америка, велика Русија, велика Немачка... Ипак, није га о томе детаљније питао. Хтео је да остави утисак да се са њим потпуно слаже.

Готово да је прошао читав сат како му је Француз, што на лошем енглеском, што на француском, објашњавао шта се све од почетка рата овде догађало, кад се на вратима појави онај новинар који га је јуче поздравио у „Еспланади”.

- О Мајкл - завика још са врата, и ти си ту, стари друже! Да знаш, сад те не пуштам. Водим те на ручак на једно место. На штрукле! Немаш ти, Мајкл, појма шта су штрукле. Такво нешто у животу ниси јео.

Мајклу сину. Сети се како се зове по томе што је увек волео добро да једе. Џон Милс из Агенције. Заједно су били у Камбоџи.

- Ко о чему, ти Џон о јелу - рече смејући се. Још волиш добро да једеш?

- Штрукле, Мајкл, човече! Штрукле! То мораш да пробаш.

Мајклу је он био досадан. Није га ценио због непрофесионалног односа према послу, али ипак пристаде да са њим оде на те штрукле. Он је ту доста дуго, можда ће нешто сазнати.

Таксијем су се одвезли добрих четрдесетак километара ван Загреба, путем према Марибору, а онда скренуше десно. Џон му објашњава да га води у једно село, поред којег је познато лечилиште, Стубичке Топлице, у хрватски национални ресторан.

Амбијент у ресторану је заиста био пријатан. Све у дрвету, старом ко зна колико деценија. Од старости је добило црну боју.

Кад добише пиће, куцнуше се, а Мајкл упита:

- Реци ми, Џон, шта се, у ствари, овде догађа?

- Овде имају један одличан израз за то - рече Џон смејући се: *Јебе луд збуњеног*.

Мајклу се ово допаде.

- Духовито је, али, ипак објасни.

- Озбиљно ти кажем: *Јебе луд збуњеног*. Не зна се ко кога и зашто јебе. Није требало да долазиш овамо, Мајкл. Ово није за тебе. Такви као ти се одавде не враћају. Знаш ли ти, човече, колико је новинара овде главе оставило?

- Знам. четрдесетак.

- Кад знаш, зашто си овамо дошао? Ти ниси као ја, Мајкл. Ти нећеш да лажеш

Мајкл га погледа испитивачки.

- Не разумем. Зашто да лажем?

- Зато што тако мора. Све што одавде шаљемо је лаж, Мајкл. Све, разумеш ли?

Мајкл пиљи у Џона покушавајући да схвати.

- А шта је, онда, истина?

- То већ нисам сигуран да знам. Сигуран сам једино да ми новинари одавде у свет шаљемо саме лажи. Увек смо помало лагали. Некада више, некада мање, али од када се ја овим послом бавим, нисам видео да новинари више лажу него овде. Ми смо постали

индустрија лажи, Мајкл, човече. Зато ти и кажем да није требало да долазиш. Знам те, бандоглав си. Можеш да најебеш, Мајкл. Озбиљно ти кажем, овде нема играња.

Мајкл се замисли. Одувек је волео посао којим се бави. Дао му је читав живот и једино што му је сметало у професији била је лаж. Многе колеге управо због тога није подносио. За њега је лаж у новинарству увек била равна неморалу. Није ли нови светски поредак, нови Рим, пре него што је и формиран почео изнутра већ да труне?

- Видим да ти се то не допада, стари мој - рече Џон. Не допада се ни мени, али тако морам да радим. Кад сам дошао овамо почео сам да шаљем објективне извештаје. И знаш шта се догодило? Звали су ме из редакције и рекли да пишем како треба, као и остали новинари, или да се одмах вратим. А ти знаш шта то значи, човече. Остајем на улици. Од чега да живим? Нико ме више не би хтео. А овде је лова. И да знаш, и ови овде плаћају. Све новинаре плаћају. Ако ти понуде паре, немој да се играш, да одбијеш. Одмах ћеш бити сумњив.

- Већ сам одбио - рече Мајкл осмехујући се иронично, гледајући у сто испред себе.

- Ти си луд, Мајкл! Једног дана ћеш, ипак, ако не овде, на другом месту да страдаш. У нашој професији више нема усамљених јахача. А, ако се неки и појави, брзо буде одстрелен.

Први пут му се Џон допао. Искрен је. Сигурно пати због тога што ради, па осећа потребу да пред неким буде искрен.

СТИГОШЕ ШТРУКЛЕ. Било је то неко јело са сиром. Џон је заиста био у праву. Изузетно су укусне.

Мајкл је леђима био окренут улазу и није приметио да им два човека прилазе. Окренуо се, тек кад је чуо глас:

- Могао сам да се кладим, Џон, да си овде. Опет штрукле?

Обојицу познаје, новинари су.

- О, Мајкл. И ти си ту. И тебе је значи убедио да пробаш штрукле.

Устаје и поздравља се, а потом их нуди да седну.

Један је био смеђ, крупан човек, Мајкл се сети да је Немац. Зове се, чини му се, Ханс. Ханс Вебер. Други омањи, мршав, тршаве косе, колико се Мајкл сећа Италијан је, али имена не може да му се сети.

- Да вас не прекидамо у разговору - каже Ханс. Можемо и за другим столом.

- Седи, човече - рече Џон. Мајкл је овде нов. Објашњавао сам му шта се збива.

- *Лебе луд збуњеног.* Јели Џон? - смеје се Италијан.

- Кад си стигао, Мајкл - пита Немац.

- Јуче. Мене, у ствари, интересује Босна. Треба да напишем серију репортажа о силовањима муслиманки. Све остало је узгред, ако нешто закачим.

- Добра тема - каже Ханс. И није довољно експлоатисана. Са тим можеш добро да прођеш. Свет је на то најосетљивији. Но, и то може бити узалуд. Ако после свега што смо одавде писали свет није разумео ко су Срби, бојим се да неће никад разумети. А за то сте и ви Американци доста криви.

Мајкл се изненади.

- Зашто?

- Ви се колебате. Србију је требало спалити за један дан као Ирак, па би све било како треба. То је зло семе које ће Европа кад-тад морати да искорени.

Мајкл виде Хансу мржњу у очима. Има утисак да би био у стању да сам, својим рукама, побије све Србе. Није га таквог познавао. Упознали су се за време рата у Заливу. Деловао му је као одмерен и реалан човек.

- Сви су ти православни народи исти - надовеза се на њега Италијан. Они су, кажем вам, заостали у развоју. Још су на нивоу средњег века. Људи моји, несхватљиво је да Ватикан лакше налази заједнички језик са исламом него са њима, а они су хришћани.

Ни он није у стању да прикрије мржњу, помисли Мајкл.

Био је мало изненађен толиким изливом гнева. Истина је да ни он не воли те Србе, али сада не зна шта да мисли. Ханс каже да су они зло семе. Можда ту нечег има.

- Ханс, ја не знам много о овдашњим приликама. Објасни ми, молим те, на шта мислиш под тим *зло семе*?

- Знам - каже Ханс, вама тамо је све то далеко. Срби су у овом делу света пореметили вековну равнотежу и вековне односе. Прво су срушили турско царство, а потом и аустроугарско. Они су у стању читаву Европу у пламен да претворе. Него, реци ми, треба ли ти помоћ за твоју тему.

- Искрено да кажем још не знам - одговори Мајкл. Мораћу да одем у Босну да све то видим, да чујем људе, да разговарам са тим женама.

- Па ти си луд, човече - узвикну Италијан. Нећеш ваљда у тај пакао због тога да идеш?

- Како онда да пишем? - излете Мајклу.

- Побогу, Мајкл - рече Ханс, зар је за новинара твог калибра то проблем. Основне податке о силовањима можеш добити и овде, а бар теби није тешко да напишеш причу.

Мајклу су се смучили, али није хтео да им противу-речи. Нема потребе да већ при првом сусрету буде бела врана.

- Да - рече, можда сте у праву. Зашто бих се ломао по Босни ако не морам...

- И ја сам му то још синоћ рекао - после дужег времена проговори Џон. Овде је све једноставно. Као у холивудским филмовима. Постоје жртве и злочинци.

Мајкл зачу иза леђа неки жамор. Џон је неком махнуо руком, па се и он инстинктивно окрену. У групи од десетак људи, бар половина ликова била му је позната, а једног је изузетно добро познавао. Ричард Глен, трговац оружјем из Чикага. Погледи им се среташе, па Мајкл устаде да се поздрави.

- Господине Глен! Какво изненађење! Откуда ви овде?

- Па ви знате, господине Мишел, где се нас двојица срећемо. У Америци се нећемо срести ни у наредних сто година. Моје сараднике познајете, зар не?

- Наравно - рече Мајкл и климну главом.

Сети се да је и те сурове фаце виђао са Ричардом. Били су му нека врста помоћника, али и телесна гарда.

Вративши се за сто рече:

- Ово је невероватно. Као да се читав свет преселио у овај ресторан. Сви изгледа воле штрукле.

- Сви желе да се склоне из Загреба, да нису другима на оку, па се опет сударају по ресторанима у околини. Ово је мала земља, ништа се сакрити не може - каже Џон. Него, господо, ми се запричали а ви ни пиће нисте попили.

- А ни штрукле нисмо појели - насмеја се Италијан.

Док су Мајкл и Џон пили добро домаће загорско вино, а друга двојица јела штрукле, Ханс је све време образлагао своју теорију о нижим и вишим расама народа и о потреби да више расе господаре нижим како би светом владала хармонија.

Мајкл га је слушао на пола ува. Размишљао је којим путем да крене да би наишао на неки траг тајне због које је дошао. Зна, ако у почетку крене погрешним правцем, да ће улудо изгубити много времена. Зато је најважније да направи некакав план.

Из досадашњих разговора стекао је утисак да овде у Загребу не може много сазнати. Не само што мора да буде изузетно опрезан, него и што осећа да то што тражи овде неће наћи. Овде је сазнао, како рече Џон, да се његова професија претворила у индустрију лажи. И то је за почетак довољно. Био је сигуран да ни та "индустрија" није без крупног разлога основана, а могуће је да је и то везано са оном изјавом Џорџа Буша.

После ручка, Италијан и Ханс одоше у бању. Хоће, кажу да мало пливају у топлом базену, а он и Џон таксијем који их је чекао, кренуше за Загреб. Обојица су осећали потребу да после подне мало одспавају.

Кад су изашли из таксија пред „Еспланадом“, Џон му рече:

- Слушај, Мајкл, мој ти је пријатељски савет да се вратиш у Њујорк.

- Не разумем. Зашто? - зачуди се Мајкл.

- Видео си оне људе што су дошли са Ричардом. Неке не знаш?

- Знам само Ричарда и оне његове.

- Тебе прате.

- Фантазираш! Зашто би ме неко пратио?

- То ја не знам, Мајкл, али сам дуго овде да то могу да осетим. То су опасни људи, Мајкл, веруј ми. По-знајем их.

- Побогу, Џон, па ти ме ваљда знаш. Ја сам само репортер и ништа више.

- Ја сам ти рекао, Мајкл, а ти како хоћеш. Пријатељ сам ти. Морао сам да ти кажем.

Не зна колико је времена прошло док није постала свесна да није сама у соби. Чула је женске гласове. То о чему су разговарале није долазило до њене свести. Једино је знала да није сама. Страх у њој је јачао. Ледена зебња кидала јој душу. Бојала се да ће оно тамо, оно што је успело да побегне из њене утробе, одједном нарасти и упасти овамо.

Шта ће се тада догодити?

Треба да га убије, али не зна како. Можда да тражи да јој га донесу, па да онда заједно са њим скочи кроз прозор.

Да ли ће га тако уништити?

Не верује.

Она ће остати доле на асфалту, а оно ће преживети. Тек тада неће урадити ништа, јер нико неће умети људима да објасни у каквој су опасности.

Не. То не ваља. Мора да смисли нешто друго. Мора да постоји начин да га заустави.

Чега ли се оно тамо боји?

Сетила се.

Крста.

Једино се крста боји.

Мора да нађе неки масивнији крст, да се прикраде тамо где га држе и да га њиме из све снаге удари по глави. Тако ће нестати. Крст не може преживети. Само, где сада да нађе крст?

Мора да нађе крст.

- Душо моја, што си ми ти таква? Је ли, душо моја?

Поред кревета стајала је нека жена. По лику и тамној пути закључи да је Циганка.

- Што само ћутиш, душо благородна?

Имала је пријатан глас. Јелена од тог гласа осети топлину.

- Је ли те муж оставио те си тако несрећна? Много си несрећна, душо благородна. На лицу ти се види.

Много. Не треба тако. И мене је први оставио, па сам нашла другога. Ово ми је сада пето дете. Је ли теби ово прво, душо моја? Јесте, сигурно ти је прво чим тако изгледаш и не знаш за себе. Проћи ће то. Све ће то да прође као руком однето. Ништа није тврђе од човека. Ни челик не може да издржи оно што човек може. Дај ми руку, душо моја. Дај. Да ти погледам у длан. Да ти кажем судбину...

Узе јој руку.

Јелена се не брани. Од циганкине руке поче јој телом топлина.

Циганка гледа у длан.

Дуго гледа и ћути.

- Душо моја благородна, тебе није само муж оставио. Теби се нешто још страшније десило. Нешто страшно ти се десило, јаднице моја. Куку мени кукалој, како си ти остала жива? Тебе је Бог спасио, јаднице моја. Само Бог. Душа си благородна, па је погледао на тебе. Шта ти се ово десило, туго моја? Као да си се са самим ђаволом срела. Јеси, не помакла се одавде. Јеси. Ти си, јаднице, срела нечастивог, али те је Бог погледао. Само полако, да видим може ли то да се разбије... Може, душо благородна. Може. Циганка ће то теби да разбије. Само полако...

Пусти јој руку, па јој откиде длаку из косе. Везује је и мрмља нешто неразумљиво.

Јелени се чини да је то мамин глас. Толико је у њему топлине. Улива јој сигурност, као што је то мајка некада умела. Као оног дана када се све оно са оцем догодило.

Њој и мајци требало је доста времена да се поврате и приберу од изненађења. Како то одједном? шта се крије иза очеве изненадне одлуке да се преселе у Београд?

- Откуда то одједном - најзад, после дугог ћутања пита мајка.

- Није одједном - рече отац. Давно је то мо'

- И ја више волим тамо него овде - настави мајка, али ми је ово некако изненада. Чини ми се да се нешто догодило, да нешто кријеш.

- Ђале, геније си! Кад идемо - пита Бата пресрећан.

- У суботу. Ја у понедељак ступам тамо на посао.

- Побогу, Михаило, треба се спаковати, нађи тамо стан. Није то као кад идемо на летовање.

- Идемо у суботу - рече отац неким одлучним и одсечним гласом. Тако мора да буде. А ти ћећ, Јелена, вечерас авионом за Београд. Чекаће те Радован на аеродрому. Да нађете неки стан док ми стигнемо.

Све јој постаје још загонетније. Нешто јој говори да је читава ова данашња драма везана за њу. Почело је у тренутку када је отац видео Сашу пред вратима.

Шта ли се у том тренутку у њему догодило?

Покушава да одгонетне.

Да ли је могуће да се он толико узбудио само због тога што она има момка?

Није он такав отац. Сам је у шали толико пута питао кад ће већ једном некога да нађе.

А можда и јесте? Можда је само тако говорио док се није догодило, док неког није видео са њом? Можда је, баш од оних очева који би кћерку држали под стакленим звоном, од оних који не дозвољавају ни да је мушка рука додирне.

Е, тата, вели у себи, нећемо тако. И ја сам човек, формиран, зрела личност, не можеш са мном да господариш.

- Ја нећу у Београд - рече одлучно.

Изговорила је то сигурним, чврстим гласом. И отац и мајка били су изненађени. Отац ју је дуго испитивачки гледао. Очито се ломио како да реагује.

- Мораш, Малена - проговори најзад.

Глас му је подрхтавао. Било је у њему страха и очаја.

- Не, тата. Нећу. Ја сам зрела личност. Имам право на свој живот.

- Мораш да ме послушаш, Малена - опет ће он молећиво.

- Овог пута нећу, тата. Сад сам све схватила. Нећу тако да живим.

- Ништа ти ниси схватила. Ништа ти не знаш.

- Знам. Хоћеш да ме држиш под стакленим звоном.

- Лудице мала. О чему то причаш? Није то што мислиш.

- Па, онда, Михаило, побогу, кажи више шта је! Не може све ово овако, а да не знамо због чега - проговори најзад мајка.

Отац ћути.

Дуго.

- Кажи нешто, забога! Умало данас да умреш, а сад одједном идемо у Београд. Шта се догађа, човече?

- Нећете ви то разумети.

- Знам ја, мама, Шта је. Све је ово због Саше. Први пут имам момка, а он то не може да издржи.

- Није он никакав Саша - нервозно каже отац. Он може само да се зове Сафет, Сејфедин, или Сабахудин, а не Саша.

Јелена пребледе. Појави се у њој гнев.

- У томе је, значи, проблем! То теби смета - скочи и истрча из собе плачући.

У својој соби баца се на кревет ридајући.

Мајка дође за њом, седе на кревет. Милује је по коси.

- Хајде, смири се. Смири се, молим те. Разјаснићемо све.

- Не могу да се смирим, мама! Њему смета што је муслиман! Нисам могла ни да помислим да мој отац може да буде такав.

- Добро, добро. Смири се. Проћи ће њега ово.

У собу уђе и отац.

- Знао сам да ништа неће схватити - рече стојећи код врата. Мислио сам да оно главно не кажем, али изгледа морам.

И он седе на кревет.

- Хајде, Малена, доста суза. Да ти твој матори нешто објасни.

Јелена се усправи и седе бришући сузе.

- Откуд ти њега знаш - пита, покушавајући да не плаче.

- Не знам га. Никада га нисам видео - одговори отац. Јелена га гледа зачуђено.

- Па... како знаш да је муслиман?

- Знам, Малена. Ја сам данас видео ђавола. Ђаво је дошао на моја врата. Зло је пред моја врата данас дошло, зато ми морамо у Србију. Једино тамо ћемо бити безбедни.

- Ја тебе, Михаило, ништа не разумем - каже мајка.

- Камо среће да ни ја не разумем. Сећате ли се оне јаме код Гацка. Водио сам вас. Оног дана кад су моје похватили и повели према јами, ја сам ишао за њима, кроз шумарке и између стена, да ме не виде. Стајао сам изнад јаме и све гледао. Видео сам шта је ђаво од мојих учинио, а данас ми је дошао на врата. Е, вас не дам! Не дам! Зато идемо у Београд! Одмах идемо!

- Бог с тобом, Михаило. То је било четрдесет прве, а овај момак је Јеленин вршњак. Ти, не дај Боже, као да си с ума сишао - каже мајка.

- Нисам ја с ума сишао, али сам видео ђавола и знам да се зло враћа! Ђаво ће опет доћи по своје, а ја више немам никога осим вас. Не дам вас!

- Како би било да ти одећ код лекара?

- Знам, знам. Ви мислите да халуцинирам. Али знајте да је овако. Онај што га је Јелена довела и што га зове Саша је ђаво који је моје поклао и побацао у јаму. Или му је син, или унук. Да ли сада разумете? Тај лик не могу заборавити до смрти. Не могу дозволити да моју кћерку додирне ђаволов син! То је семе зла, ђавоље семе, не дам те, Малена! Зато вечерас идем за Београд!

Ућутао је. Био је сломљен, изнурен. Као да је ту, пред њиховим очима, остарио.

И њих две су ћутале погнутих глава.

Јелени је у глави кошмар. Чини јој се да види крвави пир изнад оне јаме. Види Сашу, како коље неку децу, а низ руке му се слива крв. Чује јауке, запомагање. Види како јој сав у крви коље оца, док га двојица држе.

Стресе се од језе.

Глупости, каже сама себи. Сашу, бар познаје добро. Он то не би могао. Он просто личи на тог кољача из четрдесет прве. А, и да му је син, или унук, шта је он крив? Све то треба заборавити. Ово је друго време, све је данас другачије. Саша је најплеменитије створење које зна. Зар је крив што оца подсећа на неког кољача из минулих времена.

Не, она неће у Београд. Ово је њен град, ту је њена раја. То тамо је неки други свет. Београд нема чаршију, нема душу као Сарајево. Зар због нечега што се давно догађало да остави прву праву љубав? А са њим може да буде срећна. Осећа то свим својим чулима, целим телом. ако ова старија генерација не може да заборави тај ђавољи рат, нека њену остави на миру. Њима то сећање не треба. Сећање на зло само зло продужава, а њена генерација хоће свих тих зала да се ослободи, да их заборави и да живи као читав цивилизовани свет.

Одлучи се.

- Тата - рече одлучним гласом, упркос свему, ја нећу из Сарајева. Волим Сашу и хоћу да будем са њим. Све оно што си ти испричао је давна прошлост. Ми смо нешто друго од вас. Не сећамо се тога, немојте нас тиме тровати! Нећемо да живимо као ви.

- Шта то причаш, Малена? - гледа је отац разрогачених очију.

- Тата, ја остајем у Сарајеву!

Њему се лице изобличи. У очима му је био страх. Устаде, на несигурним кораком изађе из њене собе.

- Како сте, госпођо - трже је познати глас.

Поред кревета је стајао доктор Вуковић с још једним човеком у белом.

- Ви мало попричајте - рече доктор Вуковић. Ја ћу брзо. Да погледам неке породиље у суседној соби.

Човек седе на ивицу кревета. Она га назире крајичком ока.

Он нешто прича. Јелена не чује о чему говори. Региструје једино боју гласа.

Не допада јој се.

Сети се опасности у којој се сви налазе. Како да нађе крст?

Не може да размишља. Онај што седи поред ње нешто прича. Мисли да она не зна да је он психијатар. Овде то не помаже. Оно тамо је ђавоље семе. Само крст може да помогне.

Мора да у соби има нешто од чега се може направити крст. Вечерас ће, кад остале жене заспу, да устане.

Нешто мора да нађе.

Као тесто густе мрак, прогутао је Сарајево и планине око њега. Ноћни мук запара, понеки удаљени рафал, или пуцањ, тек толико да се не заборави где се и у ком времену живи.

Михаило послушкује тишину. Нада се да ће чути тихе кораке и да ће ући Реџо да му каже да ли је Малена бар жива.

Почиње да сумња. Можда ће га Реџо одати. Можда ће се вратити са наоружаним муслиманским фанатизма.

Све је данас могуће. У оваквим временима људи лако губе душу. У злим временима и најплеменитији поклекну, па ће можда и Реџо. Истина, кад му је прошле ноћи тихо закуцао на врата, обрадовао се. Иако се нису видели пуних петнаест година, осетио је да му још може веровати. Одмах је Реџу било јасно да га је грдна невоља приморала да се увуче у мислимански део Сарајева. Данас се то чини само због нечега што је вредније од сопственог живота. Кад му је рекао да је дошао да тражи кћерку о којој ништа не зна од када је рат почео, обећао је да ће све учинити да нешто сазна, а њега је сакрио у шупу иза куће. Иако је живео сам, бојао се да неко не наиђе.

Не преостаје му ништа друго осим да чека. Решио је да из Сарајева не одлази док нешто о њој не сазна. Мора јој помоћи ако је још жива. Она није могла ни да сања да ће се ова несрећа сручити на Балкан, а он је знао да зло долази. Био је сигуран да ће крв опет потећи овом несрећном земљом.

Поново преживљава онај страшни дан јуна 1941. године...

Сунце је тек одскочило изнад херцеговачких планина. Он граби уз планину изнад Гацка. Једва чека да стигне до тетке. Доле у вароши зачула се пуцњава. Не

би му то ништа чудно. Навикао је да слуша пуцњаву пијаних италијанских војника. Убрзо је схватио да је ова пуцњава нешто другачија и да се чује из више праваца. Обузе га зебња, па застаде. Страх му се у душу увуче.

Осећа да се нешто у Гацку догађа.

Помисли да потрчи уз планину и да исприча тетки и течи, али се предомисли. Мора кући. Што пре.

Трчао је назад.

Док се приближавао вароши, примети да народ трчи према њему. Деца вриште, жене кукају. Већину познаје. Његови су суседи из Гацка.

Хтеде да протрчи поред њих, али га неке руке ухватише.

- Стани! Куда ћеш доле?

Познао је чика Милинка.

- Куда си пошао, Мишо?

- Кући - каже тресући се од страха.

- Не доле, кукала ти мајка! Бежи са нама!

- А где су моји, чика Милинко?

- Не знам. Бежи са нама, доћи ће они.

- Хоћу кући! - завришта.

- Не, јадна ти мајка! Не смеш доле!

Милинко га вуче за руку, али се он отрже.

- Стани! Мишо, стани!

Није се обазирао. Трчао је колико га ноге носе.

Њихова кућа налазила се изван вароши, према Автовцу. Тек кад се приближио, приметио је дим и пламене језике. Горела је њихова кућа.

Стао је, не знајући шта да чини. Шта ли је са његовима?

Чинило му се да пламен небо додирује.

Све се претворило у пламен.

У даљини опази неке људе. Пуно их је. Чује и пуцњаву. Потрча тамо.

Прикривајући се иза дрвећа приближи се да види шта се збива.

Муслимани, наоружани пушкама, водили су некуда гомилу српског живља свих узраста, од стараца до де-

це. И његови су били међу њима. Сви. Мајка је у наручју носила малог брата, а за руку држала сестру.

У једном тренутку Михаило помисли да им притрчи, али га страх заустави.

И даље их прати скривајући се.

Кад изађоше из Гаташког поља и зађоше у каменита брда, било му је лакше да се прикрива. Шуњао се упоредо с њима, десно од пута.

Страх је у њему растао. Куда ли их воде?

На пола сата хода од града колона се зауставила. Михаило се привукао на само двадесетак метара и шћућурио у шикари. Види да доле, поред самог пута, зјапи огромна јама. Црне га слугње обузимају. Боји се оне јаме. Као да из ње чује неки хук.

Међу муслиманима је и један хоџа. Михаило види како прилази оној језивој јами и подиже руке према небу.

- Ла илахааалалах! Мухамедаааан ресулаааах! - завика хоџа.

Језиви глас запара небо изнад Херцеговине.

Био је то урлик звери какав Михаило до тада није чуо. Осетио је да он доноси смрт, па се још више прибио уз стену.

Док се одјек зверског урлика проламао камењарима и остали муслимани углас арлаукнуше:

- Алааах!

Нико од занемелих Срба није се помакао нити изговорио реч. Као да се помахнитали хоџин урлик није њих тицао. Као да се све то догађа негде далеко од њих.

У рукама муслимана севнуше ножеви. Дохватише најближе и приведоше јами. Из грла им шикну крв, па нестadoше у провалији.

Приведоше следећу групу. Нико се не брани. Нико не покушава да бежи. Само што сами не потурају вратове под ножеве.

Његови су близу јаме. Сад ће и њих. Михаило се тргну од страха. Увукао би се у стену. Зажмурио би да

не види то што се испред њега догађа, али му нешто не да. Не може да спусти капке.

Деда Радисав сам приђе јами, прекрсти се, па рече:

- Кољи, Турчине!

- Оћу, алаха ми - искези се један поред њега, али ћеш прво да гледаш како кољем остале Војиновиће. А тебе ћу последњег!

Такво лице Михаило никада није видео. Није могао да га упореди ни са чим. Мора да је то онај ђаво о којем је баба причала. Увек би говорила да је ђавола лако познати, а Михаило је сада био сигуран да је то ђаво из бабиних прича.

Ђаво истрже мајци из руку сестру, па је вукући привуче деди.

- Гледај! - рече смејући се.

Једним замахом ножа одсече јој главу.

Тело одлете у јаму а глава остаде у руци.

Деда Радисав погледа према небу. Док је подизао главу, поглед му застане на камењару изнад јаме и сусрете се са Михаиловим.

Усне му се покренуше. Михаилу се чинило да чује његов шапат.

- Хвала ти, господе, на милости твојој.

Потом се окрену према ђаволу који је још у руци држао дечју главу, па рече:

- Бог не да да ми семе затреш, Турчине!

Скочи у јаму...

Онај ђаво са јаме појавио се на његовим вратима у Сарајеву пре петнаест година. Учинио му се тада да је мали, да има само седам година и да је онај ђаво дошао да и њему пресече врат и баци га у провалију. Тај страх је трајао кратко. Заменила га је спознаја да ће крваво коло поново заиграти врлетима Босне и Херцеговине.

Док у мраку, у хладној шупи, умотан у ћебад, на неком старом кревету чека Реца да му донесе неку вест о Маленој, преиспитује себе да ли је погрешно. Да ли је могао на силу да је одведе у Београд?

Побегла би. Вратила би се у Сарајево. Она више није господарила собом.

Да ли ће га Реџо одати?

Можда се и у њему преварио.

Да ли се и он као и остали родио с мржњом у срцу коју само вешто прикривају. Шта то њих, браћу по крви, мухамеданска вера тера да толико мрзе Србе?

Осим крваве главе његове сестре за цео живот остало му је у сећању и да Срби мирно стоје, ћуте и пуштају да их муслимани кољу и бацају у јаму. Дуго о томе није размишљао, али последњих година све чешће тражи објашњење. Сећа се добро, а тако пише и на оној табли која је после рата постављена поред јаме, да је поклано више од стотину Срба. До јаме су их довели и у њу бацили само двадесетак муслимана. И онда, док је гледао крвави пир, питао се зашто нико не бежи.

Касније је сазнао да се исто догађало и изнад других херцеговачких јама. Срби су мирно пуштали да их муслимани и Хрвати кољу, бацају у јаме и одводе у јасеновачку фабрику смрти. Ретки су случајеви да се неко опирао или бежао...

Очи му се неосетно склапају.

Сан га је некуда носио.

Бестелесан, док лети кроз простор и време, чуо је само тихо хукање благог поветарца.

Кад је хукање престало, угледао је два монаха у каменој монашкој ћелији обучена у црне ризе.

Стари монах, дуге беле браде, орловског носа на испијеном лицу, наглашених обрва и крупних очију, седео је на камену. Други, знатно млађи, риђокоси са још израженијим обрвама и још крупнијим очима, стајао је поред њега.

Михаилу одмах би јасно да су то отац и син. Као да их је више пута негде видео.

- Чедо моје - проговори стари, принеси ми пресвету Богородицу, јер имам завет да пред њом испустим душу своју.

- Хоћу, оче - одговори млади монах излазећи из ћелије.

Михаило је ту поред њих, а и није ту. Они га не виде. Не осећају његово присуство.

Млади монах се врати са иконом Богородице и постави је на зид испред старца.

- Помози ми, чедо моје.

Младић прихвати старца испод руке. Овај се са напором придиже, приђе икони, прекрсти се и целива је.

- Чедо моје - опет ће старац, простри рогозину на земљу и положи ме на њу. И положи ми камен под главу да ту лежим док ме Господ не походи и узме ме.

Младић учини како му је речено.

На лицу старог монаха благ, топао осмех.

Види се да срећан одлази с овог света. Млади монах клечи поред њега...

Куцање на вратима трже Михаила.

Ослушну. Да ли је Реџо сам, или је довео крвнике?

Устаде и отвори.

Реџо је био сам.

- Донсо сам ти нешто да поједеш.

Михаило на ово не обрати пажњу.

- Јеси ли сазнао нешто? - упита.

- Не још. Али, сазнаћу.

Није дуго спавао. Кад се пробудио, прво се сетио Шенон. Није јој се још јавио. Погледа на сат. У Њујорку је пре подне. Сада је она на универзитету, помисли.

Позва централу и каза број у Њујорку.

Лешкарио је чекајући да телефон зазвони. На сточићу поред кревета уредно сложене италијанске, аустријске, немачке и енглеске новине. Домаћини су се очито трудили да му што више угоде.

Иако је италијански језик мало знао, прво узме њихов недељник. Желео је да види шта пишу из Хрватске и Босне. Знао је да је све до краја другог светског рата Италији припадао добар део Јадранске обале коју сада држе Хрватска и Словенија и да ће, вероватно, Европу потрести и проблем њихових граница.

Две стране посвећене Босни, биле су богато илустроване фотографијама из разрушеног Сарајева. При дну стране била је уоквирена фотографија америчког авиона „авакс“. Присећајући се речи које је знао, а више и по смислу, успе да прочита потпис. Писало је да је, како се незванично сазнаје, недавно изнад Србије, иако вест није потврђена ни у Београду ни у Вашингтону, оборен амерички „авакс“.

Та вест, колико се он сећао, није објављена у Америци.

Запита се како је то уопште могуће? „Авакс“ је неухватљив за до сада познате радарске системе пошто их блокира својом електроником. Омета и навођење ракете, а лети на висини на којој га је готово немогуће оборити. До сада нико у свету то није успео.

- Исусе - прошапута, можда тајно оружје Николе Тесле није измишљотина.

Како га оно зову? Теслина кугла? Јесте, Теслина кугла, или Зраци смрти.

Није ли можда Буш мислио на то? Сећа се да је био изузетно нервозан док је то говорио. Можда је то разлог што се још нико није усудио да бомбардује Србе.

Таква вест била би светска сензација.

Само, како доћи до сигурнијих података? Којим путем да крене? Или да одустане?

Бар да покуша? Да пређе код њих, можда ће добити неки одговор.

Звоњава телефона га прену из размишљања.

- Хало - препозна глас Шенон.

- Је ли то најлепша девојка у Њујорку? - рече смејући се.

- Мајкл, како си?

По гласу осети да нешто није у реду. Толико је добро познаје да му то није могло промаћи.

- Добро сам, драга, а ти? Шта се тамо ради?

- Мајкл - каже Шенон сада већ сасвим узнемире-ним гласом, звао је Роби.

- Шенон, шта ти се догодило? Што ти дрхти глас?

- Слушај, Мајкл, ја се бојим. Роби је због нечега био узнемирен.

- Шта ти је рекао?

- Ништа, само је питао да ли си се јавио, али сам му по гласу осетила да нешто не ваља. Молим те, Мајкл, врати се. Никада те то нисам молила, али сада те молим. Врати се, преклињем те, ако ти ишта у животу значим. Страх ме је, Мајкл. Имам неко ружно предосећање!

- Шенон, о чему то причаш? Нисам први пут на ратишту. Умем да се чувам.

- Не знам, Мајкл. Робијев глас ме уплашио. Слутим нешто. Преклињем те, врати се.

Заплакала је.

Никада је до сада није чуо да плаче.

- Драга, смири се, молим те! Све ће бити добро. Можда ћу се брзо вратити. Можда ћу од свега да дигнем руке. Само се ти смири.

- Не могу, Мајкл. Бојим се. Веруј ми! Бојам се...

- Нема потребе да се плашиш. Овде где сам ја не падају гранате, нити се било шта догађа. Хајде смири се, молим те.

Тешио ју је још мало, потом је вешто прешао на разговор о догађајима у Њујорку.

Успео је да је смири...

Устаде и поче да се облачи.

Уплашио ју је Робертов глас. Да ли да га зове?

Боље не. Ако је неко посумњао у њега и држи га на оку, може само да погорша ствар. Боље је да нормално ради свој посао и понаша се као обичан репортер.

Иако је још било рано за вечеру са Делићем, одлучи да се спусти у ресторан. Можда ће срести неког од колега и виски ће му после разговора са Шенон добро доћи.

Испред рецепције застане запањен. Кључ је управо узимао човек кога је овде најмање могао очекивати - Дејвид Брук, његов добар знанац из њујоршке испоставе ЦИЕ.

Погледи им се среташе. Дејвид уопште није био изненађен што га види.

- Шта је Мајкл? Као да си видео духа? - осмехујући се рече Дејвид пружајући му руку.

Мајклу није промакао загонстан осмех на његовом задриглом лицу, нити чудан сјај у граорастим очима. Имао је утисак да му осмехом нешто даје до знања.

У делићу секунде схвати да не сме да покаже превелико изненађење.

- Ко ће да плати хамбургер, Дејвид? - рече осмехујући се пружајући му руку.

- Чудно ти је што ме видиш? - не наседа Дејвид на ово. А ти, Мајкл, чиме се ти овде бавиш?

Мајкл је знао да сада мора да буде обазрив. Можда су се случајно срели, потпуно различитим пословима, али опрезност није била на одмет.

- Роби ме је ангажовао да напишем серију репортажа о силовањима муслиманки.

Дејвидово лице одједном постаде строго и озбиљно.

- И нека на томе остане, Мајкл - хладно рече. То ти је мој пријатељски савет. Видимо се. Одох мало да се одморим, јер сутра идем даље. Можда ћемо се опет срести, рече улазећи у лифт.

Ово, већ заиста постаје озбиљно, помисли Мајкл.

Шта је то толико значајно да чак Дејвид Брук дојури овамо?

Како ли су их уопште провалили? Са Робертом је разговарао у парку, није постајала могућност да их неко прислушкује.

С том дилемом ушао је у ресторан.

- Мајкл! Што се не јавиш, човече?

Пред њим се створише Стенли Граф и Боб Раус, обојица из "Поста". Мајкл их одавно и добро познаје. Није ни чудно што је Роберт незадовољан извештачи-ма, помисли.

Поздравили су се срдечно.

- Што ниси јавио да долазиш, човече? - каже Стенли. Могли смо да припремимо све што ти треба. Хајде, седи са нама. На рецепцији рекоше да спаваш, па нисмо хтели да те будимо. Што си одсео овде? "Континентал" је бољи, а и више нас је тамо.

- Искрено да кажем, на брзину сам пошао, а и знао сам да ћу вас овде наћи - слага Мајкл.

Кад су сели, Боб рече:

- Виски, као и увек. Је ли тако, стари?

- Виски, наравно.

Није се нимало обрадовао што их види, али ће, можда, од њих нешто сазнати. То су протуве које све и свашта знају.

Пошто им је испричао због чега је дошао, Стенли рече:

- Сјајно! Сјајна тема! Као поручена за тебе. Све ћемо ти дати. Имамо довољно података, а даћемо ти и један списак муслиманки које можеш да цитираш. Имамо и неке фотографије без идентификације имена.

- Ја бих, ипак, отишао и тамо - рече Мајкл.

- Ниси ваљда луд, Мајкл? Шта ћеш тамо? Ако су они несрећници са телевизије принуђени да иду тамо где се пуца, ми бар не морамо.

Једино што је Мајкл од њих сазнао, јесте да им је из Њујорка јављено да је дошао. Кажу да им је јавила Робјева секретарица и пренела његову поруку да му се нађу при руци. После разговора са Шенон и сусрета са Дејвидом, јасно му је да лажу и да су дошли да испипају његове намере.

С гневом су причали о српској агресији и злочинима. Све то је већ јутрос слушао, али се правио да га јакo интересује, јер има намеру да пред светском јавношћу до краја разголити те злочинце. По њиховим реакцијама чинило му се да их је уверио како га овде ништа друго не занима.

Једва је чекао да се појави Стипе, Анте, или Јосипа. Делић му је био досадан, а ови одвратни, па се радио мањем злу.

Њих троје, нешто пре девет, заједно уђоше у ресторан. Мајкл им махну руком, извини се Стенлију и Бобу, па им пође у сусрет.

Чим су сели, Јосипа упита:

- Колега Мајкл, какви су вам планови за сутра? Шта можемо да вам помогнемо?

- Желео бих да одем преко.

- Куда преко - упита Стипе.

- Код њих. Код Срба.

Стипе, Јосипа и Анте се згледаше збуњено.

- За име Бога, господине Мишел, шта ћете тамо? - први проговори Месић.

- Знате ли каквој се опасности излажете? - додаде Стипе. Па то су звјери, господине Мишел. Крволочне звјери.

- То знам, господо - рече Мајкл. Али, такав је мој посао. Шта мислите, како можете писати и о зверима ако их бар не видите? Зато морам да одем код њих. Да их видим, чујем, осетим.

- Колега Мајкл - рече Јосипа забринуто, шта је, у ствари, ваша основна тема? Претпостављам да нови-

нар и писац вашег ранга није овамо дошао да би слао само обичне извјештаје са ратишта.

- Да, колегинице. У праву сте. Нисам дошао да шаљем извештаје. Има овде извештача довољно и без мене. Повод мог доласка је силовање 160 хиљада муслиманки. Желим да пред светском јавношћу потпуно разголитим те злочинце и да упозорим човечанство каква му опасност од њих прети.

- Да, господине Мишел. Свет тога још није свјестан. Ви сте се заиста латили великог и племенитог посла - прекину га задовољно Месић.

- Ипак, колега Мајкл - додаде Јосипа, ја мислим да због тога не морате себе излагати смртној опасности. Све податке који су вам потребни ми ћемо вам прибавити.

- Хвала, колегинице, али морам. Ја вас молим, господине Делићу, да ме сутра одведете до команде снага Унпрофора. За остало ћу се договорити са њима.

- Да ли би, колега Мајкл, вредело да вас молим да одустане од тог пута?

- Немојте, молим вас. Посао због којег сам дошао је велики изазов. Не могу да импровизујем. Уосталом, верујте ми, никада тако нисам радио.

- Морате бити врло опрезни, господине Мишел. Ако ти дивљаци открију због чега сте дошли, мрак ће вас прогутати као и многе новинаре.

- Хвала, господине Делићу. До сада сам успевао да се сам сачувам.

- Срби су нешто друго. Тешко да сте се до сада сретали са сличним људима.

Вечера је била обилна и богата као и прошле ноћи. Јео је преко воље. Све је, ипак, другачије него што је очекивао.

Од помисли да од свега дигне руке је одустао. Улог је био превелики али изазов је тако крупан да није могао да се повуче.

Одмах после вечере извинио се, рекавши да је преморен, и отишао у свој апартман.

У команди Унпрофора није било никог од виших официра који би му омогућио да пређе на српску територију, па је морао да чека у канцеларији једног Канађанина, службеника цивилног сектора. Био је говорљив, али је одмах напоменуо да ово што он прича није за штампу, јер није овлашћен да даје изјаве.

- Реците ми приватно, господине - пита Мајкл, шта се, у ствари, у овој земљи догађа? Имам осећај да није баш тако једноставно као што се нама преко Океана чини.

- Ово је луда земља, господине Мишел. Обишао сам доста света, али луђе земље нигде нема. Овде је све другачије него у другим земљама. Другачије од нашег поимања света. Никада тачно не знате шта се догађа. Чак када нешто и гледате, није вам сасвим јасно зашто се то догађа. Трагање за истином овде је исто што и пипање по мраку. Што више трагате, мрак је све гушћи, а истина даља.

- Хвала вам пуно на искрености. Помогли сте ми више него што мислите. Реците ми, како најлакше да одем на другу страну, код Срба, у онај град... Само да се сетим како се зове... Книн?

- Без нас, тамо ћете тешко стићи. Врло је опасно, а и путеви су завејани. Најбоље је да видите са нашим у команди да вас приме у неки хеликоптер. Лете готово свакодневно.

Љубазни Канађанин га потом поведе у команду војног сектора.

- Чудно - каже му успут, да желите тамо. Мало који новинар са нашег континента је то пожелео.

- Хоћу да чујем њихову истину - одговори Мајкл. У мом послу је то основно правило.

- И у нашем - насмеја се Канађанин, али је узалудно. Извештаји које одавде шаљемо, кад стигну до Са-

вета безбедности, више не личе на себе. Бојим се да ће тако бити и са вашим.

- Видећемо - одговори Мајкл.

Један мајор у главном штабу прими га врло љубазно. Каже да нема никаквих проблема да оде тамо, само да провери када ће летети за Книн и да ли ће бити места у хеликоптеру.

Све је било једноставније него што је очекивао. Лет је био заказан за 11 часова. Имао је времена да се врати у хотел по ствари. Ко зна колико ће остати и шта ће му све тамо требати.

Узе такси и оде до хотела.

Рецепционер у „Еспланади” се осмехну.

- Господине Мишел, одустали сте од пута? - упита.

- Не. Само сам дошао по своје ствари.

- Али, тек сте дошли!

Мајкл не одговори ништа.

Док пакује ствари, пита се какви су ти Срби. Онај што га је упознао у авиону делује као и сваки други човек, али он живи у Америци. То је, ипак, нешто другог.

Кад од рецепционара затражи рачун овај га зачуђено погледа.

- Господине Мишел, ви сте наш гост. Ваш рачун је у реду.

- Не долази у обзир. Само ви мени дајте рачун.

Рецепционер, немајући куда, пружи му рачун.

У команди се упознао са својим сапутницима. Сви су били официри, Французи, осим два Кенијца.

После неколико минута летели су изнад територије под контролом Унпрофора. Испод њих белеле су се планине прекривене снегом.

- Лепи предели - рече Мајкл.

- Сурова, али лепа земља - одговори Француз.

Касније надлетеше једну још вишу планину. Француз рече да се зове Динара. Иза ње је Далмација. Тамо је због утицаја Медитерана много топлије.

Заиста, у Книну се већ осећала близина мора.

Француз га упозори да у овом градићу нема хотела. Постоји једино Дом пензионера који је вечито пун, па није сигурно да ће наћи преноћиште. Због тога, каже, најбоље је да код њих дође на спавање.

Одведоше га ципом до центра града и показаше зграду у којој је смештена локална власт.

Мајкл са кофером у руци уђе у оронулу двоспратну зграду. У холу га зауставише два полицајца са машинама. Питали су га нешто на свом језику. Претпостављајући да га питају ко је и шта овде тражи, извади пасош и показа им га понављајући да је журналист.

Један је био средњег раста, двадесетих година, а други крупан бркалија стар око 50 година. Бркалија га непријатељски одмери и нешто рече младићу. Потом му показа руком да ту чека, а онај млађи оде некуда.

Мајклу се учини да овде није добродошао. Бркалија је шетао холем и све време га подозриво гледао. Из искуства Мајкл је знао да је у оваквим ситуацијама најпаметније бити стрпљив и хладнокрван.

Чекао је у холу око петнаестак минута. Најзад, млади полицајац се појави са човеком тридесетих година у цивилном оделу.

- Шта можемо да учинимо за вас, господине - пита човек на коректном енглеском језику.

- Ја сам Мајкл Мишел, новинар из Њујорка - одговори. Желео бих да видим ове крајеве, да разговарам са вашим људима. Чујем да је код вас проблем смештај?

- Некако ћемо се снаћи. Молим вас да погледам ваш пасош.

Мајкл му предаде пасош.

Човек га пажљиво прелиста, па враћајући га рече:

- Опростите због овога. Овде је рат. Морамо бити опрезни. Хоћете ли код мене у канцеларију да се освежите, или желите прво да се сместите?

- Радо бих се ослободио овог кофера, а после како хоћете.

- Ми вам, на жлост, не можемо пружити услове на које сте навикли. Имамо само Дом пензионера, или да вас сместимо код неке породице?

- Не бих никог да узнемиравам. Радије ћу у тај дом.

- Онда можемо да пођемо - рече човек и крену испред Мајкла.

Пређоше улицу, па човек откључа један мали аутомобил.

- Ставите кофер позади - рече седајући за волан.

На првој раскрсници, окрену лево, па уз једну благу узвишицу. За два-три минута стигоше пред зграду окружену боровим стаблима.

- Стигли смо - рече човек кад заустави аутомобил.

Зграда је имала омањи хол и сасвим малу рецепцију, ако се тако може назвати. Човек нешто рече жени која је ту седела, а потом се обрати Мајклу:

- Дајте пасош, господине.

Жена узме пасош, пружајући му кључ.

- Сместите се, а после - како вам је воља. Можете ићи куда хоћете и разговарати са ким хоћете. Радно време је за данас истекло, па сутра можете разговарати и са људима из власти. Ја ћу бити у канцеларији, можете доћи до мене, преводићу вам. Зовем се Милован Вукадин. Упамтите само презиме Вукадин.

- Ако не журите, господине Вукадин, радо бих са вама попио једно пиће - рече Мајкл.

- Биће ми задовољство. Ја само не желим да вас оптерећујем својим присуством.

- Могу ли пре тога да се ослободим овог вражјег кофера?

- Свакако, господине. Соба вам је на спрату. Чекаћу вас у кафани. Кафана је кроз ова врата, па лево.

Мајкл се попе уз степенице и откључа врата. У тесној соби била су два кревета, један сточић и купатило. Пошто баци кофер на ближи кревет, врати се назад.

Вукадин је одабрао сто у ћошку. Кафана је била готово пуна. Мајкл се изненади што види тек понеку униформу. Док је прилазио столу осећао је да су се

много окренули према њему. Очигледно да се овде сви између себе познају.

- Господине Вукадине - упита пошто седе, шта се код вас овде обично пије?

Вукадин се осмехну.

- Нас је овде и Бог заборавио, али се налазимо. Ако желите за вас ће се наћи и виски.

- Ја сам питао за ваше пиће.

- Онда ракија. Домаћа ракија.

- Радо бих пробао... Пушите ли, господине Вукадин?

- Нисам страстан пушач, али пушим.

- Ја, као и већина новинара, имам два порока: пиће и цигарете - рече Мајкл пружајући паклу "винстона" према Вукадину.

Келнер приђе. Вукадин поручи пиће, па се убрзо на столу нађоше две чашице потпуно бистрог алкохола.

- Живели! - рече Вукадин, подижући чашу.

- Живели! - одговори Мајкл.

Нису се куцнули. Мајкл је осетио да је човек суздржан и да је љубазан само колико треба.

- Имам осећај, господине - одлучи Мајкл да пита отворено, да овде нисам добродошао.

Човек га погледа, поћута секунду-две, па одговори:

- Постоји ли, господине Мишел, иједан разлог да будете добродошли?

- Нисам сигуран да сам ово добро разумео.

- Господине Мишел, Срби не могу никога да мрзе. Ми смо такав народ. Не мрзимо ни вас Американце, али после свега што сте нам урадили - не можете очекивати да се радујемо што вас видимо.

Мајкл мало поћута.

- Морам признати - рече, да тек сада ништа не разумем. Шта су то Американци вама урадили?

- Много сте нам зла нанели. Не мислите, ваљда, да је овај рат сам од себе почео. Нама рат није требао. Требао је вама. Рат сте нам подметнули ви и Европа.

- Хоћете да кажете да смо ми наговорили вас Србе да нападнете Босну и Хрватску.

Вукадин се насмеја.

- Господине Мишел, да ли сте ви заиста толико необавештени, или се правите?

- Хоћете да кажете да ви нисте почели овај рат?

- Ви то добро знате, господине - рече Вукадин мирно, полако испијајући ракију.

Махнуо је руком келнеру, поручујући другу туру пива.

- У ваше здравље, господине. Надам се да ће се све ово једног дана вратити и вама и старој "цивилизованој" Европи. Вратиће се ако има Бога.

Из њега је избијала срџба. Чудан сјај му се видео у очима.

- Господине Вукадин, заиста не бих желео да се с вама препирем, али бих вас молио да ми то о чему говорите мало боље објасните. Уједињене нације су увеле блокаду према Србима управо због овог рата, а ви кажете да га нисте почели.

- Не господине. Ми рат нисмо почели ни овде, ни у западној Славонији, ни у Барањи, ни у Вуковару, ни у Босни, ни у Херцеговини. Свуда смо ми били нападнути.

Мајкл га с неверицом слуша. Пита се да ли тај човек мисли да ће му то неко поверовати.

- Добро, господине, пошто тврдите да су вас свуда напали, да сте невини, можете ли ми ви одговорити: шта ви уопште тражите у овим крајевима?

- У којим крајевима? - погледа га Вукадин зачуђено.

- У Хрватској и Босни. Зашто сте чак из Србије дошли овамо и окупирали ове крајеве, а сада тврдите да су вас они први напали и тако отпочели рат.

- Знате ли ви господине шта причате? - упита га зачуђено Вукадин.

- Знам. Ко још у свету не зна да су Срби окупирали трећину Хрватске и две трећине Босне - одговори Мајкл.

Вукадин га дуго гледа продорним погледом.

- Господине Мишел - најзад проговори. До мрака има још три сата. Хоћете ли да вам нешто покажем.

- Са задовољством - рече Мајкл. Ја сам овамо дошао да видим и чујем истину.

- Одлично. Онда ћете је видети.

Поново махну руком келнеру и плати рачун.

- Ја сам вас звао на пиће, господине Вукадин. Ја ћу да платим - побуни се Мајкл.

- Ви сте у мојој кући, а не ја у вашој.

Мајкл је видео да је то човек с којим се не вреди убеђивати, па одустаде.

- Идемо - рече Вукадин.

Колима изађоше из града уз једну узбрдицу, па продужише равницом.

Показивао му је успутна села. Прођоше кроз сасвим малу варошицу за коју Вукадин рече да се зове Кистање. Нешто касније нагло почеше да се спуштају.

- Смем ли да вас питам, господине Мишел, које сте вероисповести?

- Протестант.

- То ми је драго. Са вама се лакше споразумевамо него са католицима. А, реците ми, јесте ли некада били у православној цркви, или, како ви тамо кажете, ортодоксној?

- Видео сам доста цркава у Москви.

- Одлично. Онда, значи, добро разликујете католичку од православне цркве.

- То је бар лако разликовати.

- Одлично - опет ће Вукадин.

Испод њих се указа река, готово зелене боје. Иза следеће кривине Мајкл спази манастир, а потом стигоше пред капију.

- Стигли смо - рече Вукадин.

Кроз капију уђоше у поплочано двориште, на чијој средини је била чесма. Са десне стране трем, а са леве и предње новоподигнута зграда. Десно напред била је црква.

Дочека их млад калуђер.

- Шта мислите, где се налазимо, господине Мишел
- пита Вукадин.

- У манастиру.

- Каквом манастиру?

- Јасно је да је ортодоксни.

- Шта мислите, господине, колико је стар овај манастир? Конаци су недавно реновирани, али погледајте цркву.

- То заиста не бих умео да кажем - одговори Мајкл.

- Е видите, господине Мишел, овај манастир је подигнут у 14. веку. Пазите добро, господине, у 14. веку, не варају вас уши. Подигла га је сестра српског цара Душана.

- Како је то могуће? - рече Мајкл, изненађено.

- Драги мој господине Мишел, ви изгледа стварно ништа не знате о нама. Срби овде живе дуже од хиљаду година, а кажете да смо ми окупирали ове крајеве. Десетине генерација мојих предака су се овде рађале и умирале. Ово су српске земље, драги господине. Па, сад ви мени реците, само реците, јесмо ли ми окупатори, или смо нападнути?

Мајкл је ћутао. Нити је више имао шта да пита, нити је шта умео да каже.

Калуђер је нешто говорио Вукадину.

- Господине Мишел, ово је игуман. Старешина манастира. Позива нас да разгледамо цркву и пећину... То вам нисам рекао. Испод цркве, видећете после, налази се пећина грађена готово пре две хиљаде година, у време појаве хришћанства. А потом ћемо на манастирску ракију. Знате ли, господине Мишел, да нема нигде боље ракије него у православним манастирима.

Мајклу се чинило да више ништа не зна. Још није могао да се прибере од изненађења. Изгуби опрезност и самоконтролу.

- Како сте рекли, господине Вукадин? Испод цркве је, кажете, пећина од пре две хиљаде година? Чему је служила та пећина?

- Да, то вам нисам рекао. У тој пећини окупљали су се и молили Богу први хришћани. Римљани су, као

што знате, немилосрдно прогањали хришћане, па су прве богомоље морали да скривају испод земље. Много је Христових следбеника у то време због Христа побијено, а чини ми се да антихристи и данас господаре Римом.

- Ту опаску нисам разумео - рече Мајкл.

- Можда - одговори Вукадин. Можда изигравате наивног човека, а можда заиста то и не разумете.

Игуман их поведе у цркву, а касније их уведе у пещину која се налазила испод ње.

- А, реците ми, господине Вукадин, ко су били ти први хришћани? Мислим који народ?

- Толико већ не знам ни ја. Можда су то били и моји преци. Ми Словени о свом поредку не знамо много. Став званичне историјске науке је да смо у ове крајеве дошли у шестом веку. Има индиција да смо ту били и у старој ери.

Мајкл је осетио заједљивост у његовом гласу, али се правило као да је пречуо.

Вратили су се у манастирско двориште, и ушли у једну просторију за коју Вукадин рече да је манастирска трпезарија. Ракија коју игуман изнесе била је боља од оне у Дому пензионера.

- Игуман пита откуд је вас пут овамо напео, па сам објаснио да сам вас довео да се сами уверите откада овде живе Срби. Мислите ли и даље да смо ми окупирали ове крајеве?

Мајкл није знао шта да одговори.

- Не знам - рече. Можда ми о свему што се овде догађа не знамо довољно, а ви нама, онег, ако ме утисак не vara, мало верујете. Можда би било боље да кажем да нам ништа не верујете.

Милован се опет насмеја.

- Побогу, господине Мишел, зашто вас то чуди! Наведите ми, бар, један ваљан разлог због којег би у вас требало да имам поверења.

Мајкл поћута. Размишљао је како да му доскочи, а да истовремено код њега не изазове још веће неповерење.

- Да ли је, господине Вукадин, толико ваше неповерење према Западу разлог што се супротстављате новом светском поретку?

Милован се опет насмеја, али сада без ироније.

- Српски народ има изреку: „Кога су змије уједале и гуштера се боји”.

Мајкл је ово схватио, али се правио невешт.

- Не разумем.

- Па, драги господине, један „нови светски поредак” сте нам, већ једном потурили. У том вашем „новом светском поретку” били смо заборавили и ко смо и шта смо. Једва смо га некако преживели, зато вам унапред захваљујемо на овом још новијем.

Ово Мајкл заиста није схватио.

- Ви ме збуњујете, нисам сигуран о чему говорите.

- Побогу, господине Мишел, говорим о комунизму!

Мајкл га погледа зачуђено.

- Господине Вукадин, какве ми везе имамо са вашим комунизмом, осим ако нас не оптужујете за његово рушење?

- Опет нисте у праву, господине Мишел. Све је обрнуто. Рушењу комунизма много више су допринели Срби него ви. Антикомунистички талас кренуо је из Србије, па се одатле пренео на Румунију. Није реч о томе. Реч је о стварању комунизма. Ви сте нам га подметнули као кукавичје јаје.

- Морам да признам, господине, да у животу ништа смешније нисам чуо. Ми вама подметнули комунизам?!

- Да, господине. Управо то кажем. Запад је подметнуо комунизам наивним православним Словенима.

- Имате ли, молим вас, иједан доказ за то?

- Како да не. Па то је објављено баш код вас у Америци још 1980. године. Извесни господин Сторн, масон највишег степена, открива у својој књизи “Хришћанство и масонерија” да је Натан Ратшилд, масон, платио Карлу Марксу да идеје илумината стави на папир за полуобразоване масе. Тако је настао „Комунистички манифест”, па је немачки цар Виљем Кајзер

послао у Русију Јевреја Лењина да дигне комунистичку револуцију. Потом је Черчил преко Јосипа Броза комунизам наметнуо и Србима. То је био ваш “нови светски поредак”, а сада сте смислили још један, и хоћете да вам опет верујемо. Не, господине Мишел. Ми вама више не верујемо. Научили смо лекцију. Ви мислите да ми не знамо шта вам је сада тај „нови светски поредак”.

- Ја, заиста, мислим да сте ви неупућени у суштину новог светског поретка.

- Варате се, господине Мишел. Добро ми знамо шта је његова суштина. И на сресу, овог пута смо га на време разумели.

Чује само једнолична дисања. Сигурно су све заспале.

Са болом у стомаку усправи се и седе на кревет. Не зна колико дуго овде лежи, али собу као да види први пут. Пространа је, има пет кревета. Циганка је поред ње, кревете им раздваја само ормарић.

Јелена је посматра. Мирно спава окренута на страну.

Драго јој је што је Циганка ту. Она јој улива сигурност.

Гледа по соби. Мора да постоји неки предмет у облику крста. Поред њеног кревета је сталак на који вешају флаше за инфузију. Не личи на крст, а и сувише је велики. Нема ничега од чега би се сатана уплашио, од чега не би могао да се одбрани.

Нешто мора да постоји. Нешто мора да пронађе и то брзо. Оно тамо кад ојача нико и ништа неће моћи да заустави. Завладаће светом, претвориће га у пакао.

Она мора зауставити зло. Ако то не уради, постаће мајка ђавородица. Мајка Богородица биће заборављена. Славиће је силе зла као што људи славе мајку Богородицу. Зваће је Јелена ђавородица.

Испуни се језом. Читаво тело претвори јој се у бол.

Одупирући се болу, устаде. Осећа да јој ноге подрхтавају и да ће се срушити, па сили себе да издржи.

Лагано, стопу по стопу, стиже до средине собе. Гледа.

Ничег нема. Нема крста.

Можда ће нешто наћи у ходнику.

Крену према вратима. Чини јој се да се кревети и жене које спавају љуљају, и да јој под измиче испод ногу. Не сме да падне.

Стиже до врата. Наслони се на њих и стаде да предахне. Да прикупи снагу.

Осети нечију руку на рамену.

- Куд си пошла сама, душо благородна - чује Циганкин глас.

Несрећница. Не зна шта се догађа. Не зна да је њена душа благородна.

- Што не зовеш сестру да ти помогне, душо моја? Нећеш да говориш? Знам. Нећеш ни са ким да говориш. Нека, нека. Само ти ћути, ако ти је тако лакше. Ту је клозет, близу је, ја ћу ти помоћи.

Циганка је придржа испод руке, па отвори врата.

- Хајде, душо моја, помоћи ћу ти.

Сада је бесмислено да излази у ходник. Мора бити сама.

Осећа топлину циганкиних руку. Жели да јој каже: Не додируј ме човекољубице. Не прљај руке. Из мене је сатана изашао.

Нема снаге било шта да каже. Заједно са оним тамо из ње је изашао и глас. Остали су јој само језа и очај. Остао јој је само бол.

- Куда си ти пошла, душо благородна? Шта си то наумила?

То што је она наумила нико не сме да зна. Нико. Ако људи сазнају, спречиће је да их спасе. Зато ни овој човекољубици не сме рећи. Добро је што њине нема гласа, можда би се одала.

- Ти си нешто страшно наумила, душо моја. Нешто ти је страшно на памети. Немој, душо моја, не ваља тако. Мука је велика на теби, по лицу ти видим, али не чини то. Не знам шта хоћеш, али видим да то што хоћеш није добро. Није то добро, душо благородна? 'Ајде, врати се у кревет. 'Ајде, ја ћу ти помоћи.

Послушно, крену назад. Циганка је придржавала испод руке.

- Тако. Само полако. Само полако. Све ће то да прође. Ставила сам ти ја нешто испод јастука да ти то разбијем. Умем ја то. Проћи ће то као да никада није ни било.

Циганка је спусти на кревет. Помогну јој да легне, покри је.

- Тако. Тако, душо моја. Мораш да будеш добра. Давно. Много давно је била татина Малена, добра девојчица.

Касније, се све нагло променило.

Отац, мајка и Бата су се преселили у Београд. Она је остала у Сарајеву. Чврсто је била убеђена да треба тако.

Празнину која је настала њиховим одласком испуњавао је Саша. Без њега ту наглу промену не би могла да издржи.

Обоје су пошели да раде и венчали су се. После тога била је још сигурнија да је поступила како треба.

Мајка ју је често звала телефоном. И она њу. Никада је није прекоревала, само би често у слушалици чула њене тихе јецаје.

Отац никада није звао. После њене изјаве да неће у Београд, мајци је рекао да је она за њега мртва, да више о њој неће да разговара, да се пред њим њено име не спомиње.

Са болом у души је то примила, али је решила да истраје. Мајка ју је тешила да ће се он кад-тад променити.

Стан су нашли у старом граду у једној породичној кући. Станодавци, муж и жена у годинама, били су пријатни људи. Поново је осетила топлину сопственог дома.

Спролећа, Саша рече да би требало да оду код његових у Фазлагиха Кулу код Гацка. Да их упозна. Сигуран је, каже, да ће их заволети као и они њу.

У Фазлагиха Кули, у старој каменој кући покривеној ћерамидом, живело је више њих. Сашин отац, мајка, два брата са женама, деца. Јелена никада није тачно могла да утврди колико их има.

Све јој је у тој кући било чудно, необично.

Чинило јој се да је дебели камени зидови куће одвајају од сунца и света. Ма колико напољу пекло сунце, температура се унутра није мењала, као у пећини. И у подне унутра је био полумрак, јер кроз мале прозоре није могло да уђе довољно светла. Са унутрашње стране имали су

дрвене решетке, затим крила са стаклом, а иза њих дрвене капке.

Није могла да се отме утиску да ово није кућа већ караула. Чинило јој се да су прозорчићи пушкарнице, а да је кућа неосвојива тврђава.

Имала је осећај да се сви у тој кући према њој чудно понашају.

Јетрве, изразито белог лица, обучене у свилене димије и свилене блузе, забрашене свиленим марамама, кретале су се кроз кућу као сенке. Стизале су свуда, а биле су готово не приметне. Према њој су биле врло љубазне. Трудиле су се да јој угоде кад год могу. Два девера, који су били физички доста слични Саша, али крупнији и сурових израза лица, прикривали су неповерење према њој. Кад год би она наишла тише су говорили. Свекрва Хајра, није се много трудила да прикрије своју подозривост. Најчудније се понашао Хасан, Сашин отац, који је увек избегавао да са њом остане насамо.

Саша је осећао њену нелагодност.

- Они се мало стиде. Ти си за њих варошанка, госпођа. Иначе, да знаш, сви те много воле.

Јелена је примећивала да је и њему нелагодно. Није се понашао као у Сарајеву. Ниједном је није за руку ухватио.

- Знаш, ово је село. Читава би се Фазлагиха Кула подруживала да нас виде како се дрижмо за руке и љубимо.

Јелена је покушавала све то да разуме и да им се приближи. Хтела би и да нешто помогне у кући, али су јој увек говорили да нема потребе.

- Седи ти, одмори се. Сами ћемо.

Једном, кад никог од старијих не беше код куће, одлучи да изненади децу, да им спреми колаче. Једва је чекала да их обрадује.

Кад је све било готово са шерпом пуном колача изађе у двориште насмејана. Деца су се галамећи играла.

- Ко воли стрину - викну. Хајде да видимо ко овде воли стрину?

Очекивала је да ће деца грајећи појурити према њој. Међутим, свако дете стаде на месту где се затекло.

- Ко воли стрину, добиће колача!

Ни једно дете се не помери. Она помисли да се стиде на им приђе.

- Хајде, узмите! Овакве колаче још нисте пробали.

Деца почеше да се измичу.

- Шта вам је? Узмите колаче - рече идући за њима.

- Нећу. То је прљаво - рече један дечачић сав прашњав.

- Како прљаво? - зачуди се Јелена.

- Ти си прљавица - пркосно ће дечачић. Ти једеш крмешину.

Стала је збуњена. Земља поче да јој се љуља. Маглило јој се пред очима. Чинило јој се да се врхови брда изнад Фазлагиха Куле руше.

Кроз неку копрену видела је гомилу деце како се кезе.

- Крмачо влашка, иди из ове куће! - Чује дечији глас.

- Крмача! Крмача! Крмача!

Узвикујући ту реч деца одјурише из дворишта. Шерпа са колачима јој испаде из руку, а она плачући побеже у кућу.

Пошто се добро исплакала, села је на кревет размишљајући шта да уради. Како да премости јаз између себе и ове куће?

Сети се да јој је шерпа са колачима испала из руку. Прво ће да склони њу, док неко од старијих не наиђе, да не би објашњавали шта се догодило.

Покупи колаче у шерпу па их баци у трњак иза куће.

Тада осети страх. Страх од ове полумрачне куће, од свега што је у њој. Имала је осећај да није сама, као да се сени неких чудних авети мотају око ње.

Иако је било топло, осетила је хладноћу. Избијала је из зидова. Док се тресла од хладноће, осећала је да је ни зидови не воле.

Кућа се налазила на излазу из села, па не знајући куда ће крену путем. Седе на једну стену поред пута. Није смела да се врати кући док Саша не дође.

Прво однекуда наиђе јетрва Фатима. Кад је примети, скрену с пута, правећи се да је не види, па заобилазно оде кући.

Сашу је приметила још из далека. Био је у Гацком да се види са пријатељима. Њој је, полазећи, рекао да се не љути што је не води са собом. Овде није обичај да се жена води у кафану.

Кад га спази хтеде да скочи и потрчи му у сусрет, али се предомисли. Уплаши се да ће и то служити за подсмех.

- Шта чиниш ту? - упита је Саша кад јој при-ђе.

- Ништа. Изашла сам мало на сунце.

Глас јој је подрхтавао, па је Саша то осетио.

- Шта се догодило?

- Ништа. Шетала сам мало, па овде села.

- Хајдемо кући - рече јој.

Кренуше ћутећи. Одлучила је да ни њему не каже шта се догодило.

- Слушај - рече јој, немој овде да ме зовеш Саша. Знаш, незгодно је. Они то не могу да схвате.

- Добро - одговори кратко.

У душу јој се увуче нека зла слутња, и страх.

Поче да јој се јавља осећај да жена љубав није узвратила. Често јој се чинило да се Саша доста извештачено понаша и да сам себе сили да јој покаже колико је воли. А сада, откад су дошли у Фазлагића Кулу, готово не може да га препозна. Као да се стиди што му је она жена.

Можда сам, ипак, погрешила што сам пожурила са браком. Можда је требало пустити да време учини своје. Први пут помисли да је отац био у праву. Истовремено, паде јој на памет да још није касно. Можда је, ипак, њој место са њима, тамо у Београду.

Тог тренутка осетила је дете у себи. Оживело је.

Била је на то заборавила. Са горчином схвати да би отац тешко поднео то дете у кући. Кад одрасте подсећало би га на оног кољача са јаме.

Можда јој се све ово само причињава? - помисли. Њих двоје се воле. Можда би могли да буду, ипак, срећни.

Присили себе да одагна мрачне мисли, па рече Саша.

- Осећам га.

- Кога?

- Дете. Очевело је. Игра се.

Заборави страх и све оно што се тога дана догодило. Осећала је дете у себи, матерински инстинкт надвладао је све остало.

- Наше дете, Саша!

- Молим те, не зови ме тако.

Његов оштар глас, какав раније није чула, врати је у реалност Фазлагиха Куле. Опет осети страх...

Најстрашније је било ноћу.

Кад децији гласови утихну и у каменој кући завлада мук, у њу почне да се увлачи језа. Зна да ће поново чути оне чудне звуке са тавана.

После прве ноћи питала је Сашу шта се то на тавану догађа, а он се насмеја и рече да јој се привиђа. чула је то и наредних вечери, али више није питала. Лежила се силећи себе да заспи.

Опет је сама у кући. Сви су некуда отишли. Ни деце нема у дворишту.

Шета по кући.

Примети мердевине прислоњене уза зид испод таванског отвора.

Шта ли то горе има?

Закорачи на прву пречку мердевина, па стаде. Срце поче јаче да јој удара.

Нема храбрости да крене даље. Боји се да горе може нешто наћи.

Приморава себе да се попне. Да се увери да на тавану нема ничега и да су ноћни звуци само плод њене уобразиље.

Крену даље. Лагано, потискујући страх.

Кад јој глава прође кроз отвор за таван, затвори очи. Ослушкује. Не чује ништа.

Да се врати? Да одустане?

Не. Мора да савлада тај страх. Мора да се увери да на тавану нема ничега.

Полако отвара очи. Кроз полумрак разазнаје неке старудије.

Скупи храброст и попе се.

Поглед јој паде на један црни дрвени сандук. Нешто је вуче према њему. Хтела би да се врати, али јој нека сила не да.

Лагано, на прстима, бојећи се да не поремети тавански мук, приђе и клекну поред сандука.

Да ли да га отвори?

Дохвати десном руком поклопац и подиже га. Зачу се шкрипа зарђалог гвозђа. Хтеде да одустане и да спусти поклопац.

Буљи у сандук. Кроз полумрак распознаје гомилу чудних ситних предмета. Има ордења, крстова, ту је и кандило. Причини јој се да су ти предмети обливени крвљу. Рука јој сама поче према унутрашњости сандука. Од тог што је узела у руку цело тело јој задрхта. Ушаци осети врелину, а зној јој обли слепоочнице.

Док јој је срце лупало, као да ће да искочи, спусти се низ мердевине.

Када се мало прибрала, лагано отвори шаку. На длану јој се указа чудан, велики прстен готово црне боје. Учини јој се да око њега заискри нека светлост преламајући се у хиљаде фантастичних боја. У том тренутку осетила је чудну топлину и неслућену блаженост. Не зна колико је то трајало. Можда само делић секунде.

У стварност камене куће вратише је нечији кораци.

Гурну прстен испод кошуље, па изађе из собе.

Испред ње, у ходнику, стајао је Саша.

- Шта ти се десило - упита.

- Ништа.

- Чудно изгледаш.

Била је свесна свог изгледа. Образи су јој горели и одавали узбуђеност.

- Како мислиш - пита не знајући шта да каже.

- Не знам. Никада те такву нисам видео.

Ни сама није могла да објасни ту блаженост у коју је запала. Прстен ју је испуњавао таквом енергијом да је одједном изгубила било какав осећај тескобе и страха. Осетила је да ће је он штитити од свих укућана и од оних авети које се мотају у полумрачној кући. Заусти да

пита Сашу откуда им на тавану крстови и кандило кад су они муслимани, али се суздржа...

- Како смо данас - зачу познати глас доктора Вуковића.

Опет је био насмејан.

Јелена га је гледала право у очи. Покушавала је да у њима прочита да ли је он човек коме би све могла да каже и од кога би могла да тражи помоћ.

- Пошто нећеш да једеш - рече доктор, мораћемо ми да те хранимо. Даћемо ти инфузију.

Сестра јој заврну рукав. Није се опирала.

Осети убод игле.

Сањао је Дејвида Брука, Цона, Ричарда, трговца оружјем, свог пријатеља Робија.

Будио се и бежао из кошмарних снова и поново то-нуо у њих.

Сећа се да га због нечега прогоне, да је Роберт у опасности и да се све догађа у римској империји. Роберт је некако у даљини, покушава нешто да му каже, објасни, али не успева. Не зна тачно зашто га прогоне. Једино зна да је због нечега опасан за императоре. Њих није видео, не зна ко су. Видео је само Дејвида, Ричарда и неке које познаје одраније.

Кад се по ко зна који пут пробудио, запалио је цигарету. Хтео је неко време да остане будан како би се ослободио кошмарних снова. При светлости унаљача видео је да је четири сата и петнаест минута.

Пушећи у мраку покушава да схвати поруке сна. Истина за којом трага скривена је у овој земљи. Да није тако, на њега сигурно не би толико обраћали пажњу.

Тргу га некакав шум испред врата. Наћуљи уши. Тишина.

Повуче поново дим, па пође руком да у пепељари угаси цигарету кад му до ушију допре једва чујни шум око браве. Неко је покушавао да је откључа.

Тихо се извуче из кревета, узне столицу па на прсти-ма приђе вратима. Сада је сасвим јасно чуо да их неко откључава.

Чекао је леђима наслоњен на зид иза врата са столицом уздигнутом изнад главе.

Брава тихо шкљоцну, па врата лагано почеше да се отварају. Незвани гост се нечујним кораком прикрадао кревету. Знао је да је његова само та секунда док човек не схвати да он није у кревету. Из све снаге замахну столицом и улезе удари по глави. Он се без гласа сруши на под. Још секунду, две стајао је изнад њега са

столицом у рукама, спреман да га поново удари уколико покуша да устане.

Човек се није ни померио.

Упали светло.

Обијач је лежао потрбушке. Прекрсти му руке на леђима, па их веза каишем, који је извукао из својих панталона.

Отцепи од чаршава широку траку, уви је у конопац, па му веза и ноге.

Тек тада одахну.

Сада је већ био безбедан.

Окрену га на леђа да га осмотри.

Лице човека на поду било му је добро познато. Марсел Дипон. С њим се већ сретао неколико пута на разним ратиштима. Увек се појављивао тамо где се људи убијају. Мајкл је знао да је изузетно опасан човек.

Размишљао је шта даље да ради. Да ли да обавести полицију?

За то има времена, помисли. Боље да прво поразговарају.

Оде у купатило, напуни чашу водом, па му је сручи у лице.

Марсел полако отвори очи.

Безуспешно покуша да се придигне.

Погледа у Мајкла и чак се осмехну.

- Е, јеби га, Мајкл. Потценио сам те. Мислио сам да лакши посао у животу нећу имати од овога.

Мајкл је ћутао.

- Кад си ме, већ средио, усправи ме - рече Марсел. Не плаши се. У овом стању ти не могу ништа.

Мајкл га придиже и остави да седи на поду, а сам се смести на столицу испред њега.

- Желео бих да ми ово разјасниш!

- Не зајебавај, Мајкл. Ниси дете. Ваљда ти је све јасно.

- За кога радиш, Марсел?

- Не мислиш ваљда да ћу ти то рећи?

- А, ако позовем полицију?

- Не верујем да ти се исплати. Ја сам официр снага Уједињених нација. Ти си мене напао.

- Али ти си упао у моју собу.

- Погрешио сам број собе.

Мајкл осећа да тек сада почињу праве невоље. Не сме да га пусти, а не сме ни да зове полицију.

- А, ако те убијем? - покуша да га уплаши.

- Не лупај глупости, Мајкл. Стрпали би те у затвор, јер би Срби морали свету да објасне убиство официра Уједињених нација. Одвежи ме и не зајебавај.

Мајкл га погледа зачуђено.

- Ти си луд човек. Дошао си да ме убијеш, а сад хоћеш да те одвежем.

Марсел поче гласно да се смеје.

- Ти си, Мајкл, стварно будала. Тек кад буде наређено, бићеш убијен. У ствари, ти си већ мртав човек. Нема ти спаса, Мајкл.

- Зашто си, онда, упао у собу ако ниси хтео да ме убијеш?

- Пошто сам упрско ствар - рече Марсел, рећи ћу ти истину. Дошао сам да те мало пропустим кроз шаке да би сутра сва светска штампа брујала о томе како су Срби у Книну премлатили чувеног америчког репортера. А за убиство, не брини. Има времена. Колико ја знам, из ове земље нећеш отићи. Мој ти је савет, Мајкл, да се манеш ћорава посла и да бежиш некуда. Али, у Америку се не враћај. Хајде, одвежи ме. Дајем ти реч, од мене ти, док си овде, не прети опасност. Од других се чувај.

Мајкл га гледа и размишља шта да чини. Не зна ни сам зашто, али верује му.

- Кад треба да ме убију?

- Е, другар, толико већ не знам... У шта си се то увалио, човече?

- Дошао си да ме испребијаш, а не знаш због чега?

- Није моје да размишљам.

Морао је да ризикује. Одвеза га.

Пошто устаде и исправи руке, Марсел опипа главу.

- Добро си ме одаладио.

Мајкл је био на опрезу. чекао је хоће ли га напасти. Марсел се насмеја.

- Не бој се, човече! Рекао сам ти. Одох ја, а ти слободно лези и спавај. За ноћас си миран.

Одлазећи, на вратима се окрену.

- Симпатичан си ми. Жао ми је што ће да те уцмекaju.

Оде.

Мајкл је још дуго стајао на средини собе.

Онда седе на кревет размишљајући шта да учини.

Да послуша Марсела и некуд побегне?

Зна да не може.

Сада је још одлучнији да треба да открије истину. Тачније - две истине: скривени смисао Бушове изјаве и праву истину о догађајима на Балкану.

Сети се да је ове ноћи у Белу кућу ушао нови амерички председник Бил Клинтон.

Хоће ли он нешто променити?

Сачека јутро и сиђе у хотелски ресторан.

Био је, готово, празан.

Седе за сто од јуче. Келнер му приђе.

- Виски - рече Мајкл.

Келнер донесе виски, али без леда.

- Будите добри и лед - рече Мајкл.

Келнер слеже раменима. Мајкл покуша да му објасни рукама.

Разумео је. Причао је нешто и рукама показивао да нема леда.

Виски није био најбољеи. Ни леда није било, али му је пријао. Крв му брже проструја, мамурлук поче да га пролази.

Поручи још један виски. Пошто је осетио глад, упита шта има за доручак.

После десетак минута стиже и кајгана.

Док је завршавао с доручком појави се Вукадин. Мајкл му се обрадова као да је видео старог пријатеља.

- Јесте ли могли да спавате, господине Мишел - упита Вукадин пошто се поздравише.

- Јесам. Додуше, мало сам мамуран, али пролази. Него, реците ми господине Вукадин, имам утисак да је језик којим ви говорите доста сличан језику Хрвата.

Вукадин се насмеја.

- Само сте се за нијансу преварили. То нису слични језици, то је исти језик. Већи део Хрвата говори српски, осим у неким крајевима Загорја, то је близу Загреб, где је дијалекат мало другачији. Додуше, они то не признају и сада покушавају да направе неки свој нови језик. Свој "новоговор".

- Нисам сигуран да сам вас разумео. Ако се не варама, ви сте рекли да Хрвати сада праве, другим речима измишљају, нови језик. Како је то могуће? Како се језик може измислити?

- Јесте, господине Мишел, ви сте у праву. То је апсурд за нормалне народе, али не и за њих. Они су у другом светском рату измислили некакав нови језик Независне Државе Хрватске, па га сада обнављају. Хоће по сваку цену да се разликују од Срба.

- Искрено да вам кажем, нисте ме убедили.

- Драги мој господине, много шта ћете у овој несрећној земљи и чути и видети.

- Али, молим вас, како се може измислити језик?

- Може. Ето, на пример, ви сте новинар, блиска вам је реч „дописник”. Они су то изменили па сада кажу, како бих вам то само превео „тискодојавник”. Или, на пример, уместо речи команда реч „стожер”, уместо речи каиш за панталоне „околотрбушни панталодржач”. И ето, покушавају да замене сваку реч како би у свом језику сакрили српски корен.

Мајкл је почео да се смеје.

- Па то је потпуно сулудо.

- Није, варате се. Њихов новоговор ће брзо преовладати. За педесетак година нове генерације потпуно ће заборавити свој прави језик, и тако више неће имати ништа заједничко са Србима. Уосталом, у овој земљи су и раније стварани нови језици и нове нације. Ето, на пример Македонија. Прво је измишљена македонска нација, а касније и македонски језик. И то је

успело, господине Мишел. Него, вас чекају у Министарству за информисање. Изразили сте жељу да обавите неке разговоре.

- Опростите, чини ми се да сте рекли Министарство. Зар Министарство није у Загребу?

- Њихово да, а наше је овде.

- Чије ваше?

- Наше. Републике Српске Крајине, господине Мишел. Ово је држава, са свим органима власти.

- Чекајте мало, молим вас. Збунили сте ме. Ово је држава Хрватска, а ови крајеви су под заштитом Уједињених нација.

- Не, господине Мишел. Ово није, нити ће икада бити Хрватска. Ово је Република Српска Крајина, која има свој устав, парламент, владу, полицију, војску... Уосталом, све што вас у вези с тим интересује добићете на званичном месту, у Министарству. Време је да кренемо.

Док се возе према центру града Мајкл размишља на какво ли ће изненађење још наићи. Морао је пре поласка скупити више информација о томе шта се овде збива, помисли.

У сваком случају мораће да му објасне оне језиве злочине. Рат је рат, разуме он то, али оно на фотографијама је нешто више од рата. То је нешто друго, нешто за шта је он веровао да је, бар на европским и америчким просторима остало у давној прошлости.

У Министарству га прими човек средњих година. Поздрави га на енглеском, али се одмах извини рекавши да је његово знање енглеског скромно, па ће господин Вукадин преводити. Додаде да му је драго што је коначно неко од америчких новинара дошао и овамо.

Мајкл извади фотографије и разгврну их по столу.

- Можете ли ми објаснити ово, господине - упита гледајући домаћина, који рече да се презива Штрбац, право у очи.

На Штрпчевом лицу се не помери ниједан мишић. Ни у очима никакве промене. Мирно је разгледао фотографије.

После неколико минута рече:

- Наравно. Могу да вам објасним шта је то... Сачекајте само тренутак.

Вукадин је преводио без коментара.

Штрбац отвори ормар и из њега извади фасциклу.

- И ја ћу вама нешто да покажем, господине Мишел. Погледајте ово!

Извади из фасцикле фотографије и пружи му их. Неке су биле исте као оне које му је дала Јосипа у Загребу. Исти измасакирани и спаљени лешеве.

- Не разумем - рече Мајкл збуњено. Ово су углавном исте фотографије. Одакле код вас?

- Пре би требало то ја вас да питам - одговори Штрбац.

- Ја сам ове фотографије добио у Загребу.

- У то не сумњам - осмехну се Штрбац иронично. Могли сте их добити и у Њујорку пре поласка овамо.

Мајкл осети заједљивост.

- Молио бих да ми то објасните?

- Ово су, господине Мишел, фотографије које смо ми послали у свет. Ово овде, ови измасакирани лешеве, то су наши војници који су упали у заседу на мосту, на реци Корани. Имам и сва њихова имена. Ови спаљени лешеве су Срби, цивили из околине Госпића. Знамо ми, господине, да су ове фотографије у свету коришћене против нас. На жалост, Хрвати су се за овај рат припремали деценијама, па су на време организовали пропаганду.

Мајкл ћутећи разгледа фотографије.

- Господине Штрбац, како ви ово што тврдите можете доказати?

- Ако сте унапред убеђени да су Срби злочиначки народ никако вам не могу доказати. Ако заиста желите да о овом рату сазнате и објавите истину, то неће бити тешко. Сви ови поклани људи имају и породице. Можете их обићи. Можете обићи и њихове гробове. Организоваћемо вам превоз и обезбеђење, но, бојим се, да је узалуд. А знате ли ви, господине Мишел, да у читавој својој историји Срби нису никога напали. Са-

мо су се бранили. Понекад нису умели ни да се бране, као у прошлом рату. Овај рат је планиран тамо код вас. Ми тај план имамо. Овим ратом требало је да се српски народ растури у неколико држава, да се више никада не састави и да временом ишчезне. Планери су направили само једну грешку. Нису рачунали да Срби више неће мирно ићи на усташку кланицу и да неће сами скакати у јаме као у прошлом рату. Ту су планери погрешили, зато се овај рат одужио.

Мајкл пажљиво слуша.

- Ја бих вас замолио, господине Штрбац, да ми то мало боље објасните.

- Хрвати су у прошлом рату убили близу милион и по Срба... Да, да, господине Мишел. Само у Јасеновцу је убијено између 700 хиљада и милион. Ви вероватно нисте чули ни за Јасеновац.

- Морам да признам.

- То је једно место на реци Сави у Славонији где се налазио један од највећих фашистичких концентрационих логора у Европи. Ту је више убијено људи него у немачком логору Дахау. То су били махом Срби и нешто Јевреја и Цигана. Побили су их Хрвати, господине Мишел. Читава Независна Држава Хрватска била је за Србе концентрациони логор, а граница јој је била на Дрини. То је, господине, био геноцид. Да је рат још мало потрајао са ове стране Дрине нас више не би било.

- Има ли о томе каквих докумената?

- Колико хоћете, господине Мишел. Има и неколико књига. На жалост, нису преведене, на српском су, али ће вам господин Вукадин помоћи да нешто више о томе сазнате.

Из једне витрине Штрбац вади књиге.

- Доста ће бити ове три. Ево, ово вам је о Јасеновцу. Погледајте ову фотографију. Видите ове костуре. Ово није виђено ни у једном другом логору. А ово вам је књига, господине Мишел, о јамама.

- О каквим јамама?

- О јамама у Крајини и Херцеговини. У овим нашим крајевима има много јама. Ово су крашки предели. Е, у те јаме су Хрвати и муслимани у прошлом рату бацали Србе. Изнад јама су их убијали маљевима, клали ножевима, а многе живе бацали.

Мајкл осећа да се уплиће у нешто из чега се лако неће моћи извући.

Стајао је на вратима болничке собе. Висок, насмејан, онакав каквог га је упамтила.

Боже, није се уопште променио, помисли. Није остарио, а прошло је од онда 15 година.

Говори јој нешто, али га она не чује. Као да је изгубио глас па само миче уснама. Можда она не може да га чује, помисли. Остале жене у соби се окрећу и разговарају с њим.

Дуго је тако стајао на вратима причајући, а онда крену према њој. Иако је био насмејан, Јелена се уплаши. Зашто ли је дошао? Шта ли ће јој рећи?

Да ли је она још увек његова Малена?

Није. Зна она да, већ годинама, за њега не постоји.

Стао је поред кревета. Престао је да се смеје. Био је озбиљан и гледао у њу продорним погледом.

Шта да му каже?

Да покуша да му све објасни?

Боље је да му одмах каже за оно тамо. Он једини зна да је она ђавороница.

Напреже се, али гласа нема. Не може да изговори ништа. Учини јој се да је он све разумео. Закључила је то по његовом лицу. На њему се појави страх. Једном је на њему видела такав страх, али не може да се сети када. Он може да осети ђавола, помисли.

Придиже се. Пружи руку да дохвати његову, али није било ничега. Нестао је.

Како је то могуће? Био је ту, сигурна је. Није спавала. Видела га је.

Погледа око себе. Била је ноћ. Светлела је једино сијалица изнад врата. Све жене су спавале. И Циганка је спавала.

Можда је сањала?

Не. Сигурна је да није.

Он није би ту, али његов дух јесте. Дошао је да јој нешто каже.

Зашто ли је отац долазио? Шта ли је хтео да јој каже?

Због онога тамо је дошао, помисли. Упозорава је да га заустави.

Подиже се са кревета. Бол у стомаку није осећала. Погледа још једном по соби да се увери да ли све жене спавају. Да ли и Циганка спава. Да је опет не заустави.

Ходајући на прстима приђе вратима. Лагано притисну кваку и изађе. Осмотри дуги ходник. Празан је. Нема никог.

У ходнику ни једног јединог предмета.

Сетила се клозета.

Последња кабина била је претворена у оставу. Поред канти, четки и крпа, ту су биле и мотке попут крста на које навлаче крпе за прање.

Срце јој заигра. Нашла је.

Дохвати једну мотку. Крену напоље, па се предомишли. Она и не зна где га држе, у којој је соби. Ако са овим дугим крстом буде ишла да тражи ту собу може све да поквари. Може неко да је види. Боље је да прво пронађе ту собу.

Врати мотку на своје место, па изађе из клозета, и крену насумице.

Застаје испред сваких врата. Чује плач. Крену за тим гласом. Плач је све гласнији. Чује га све јасније.

Стала је испред врата иза којих је чула плач.

Ослушкује како бебе плачу. Покушава да препозна његов глас. Остали гласови су плач људског порода, а глас ђавољег мора да буде другачији.

Можда оно и не плаче?

Тако је. Како се није сетила? Како би ђавољи пород могао да плаче? Само добре душе могу да плачу, а бездушна бића - не.

Крену према клозету да узме ону мотку која личи на крст.

Трже је нечија рука на рамену.

- Куда сте пошли? Прехладићете се. Хладно је на ходнику. Пазимо ми бебе. Немојте да бринете.

Била је то сестра која јој је давала инјекције.

- Идите у кревет, молим вас. Још се нисте опоравили.

Поведе је. Пошла је без речи.

Нека сила га чува, спасава, али она мора да успе. Ако не сада, онда идуће ноћи. Сада има крст и зна где је.

Сестра отвори врата њене собе.

- Помоћи ћу вам да легнете - поведе је према кревету.

Циганка се пробуди. Погледи им се сretoше.

чим сестра оде, приђе.

- Душо благородна, говори јој тихо, шта те то мучи? Шта ли је у твојој души? Ти ћеш неко зло да учиниш. Видим ја, видим. На лицу ти се види. Не дај се, душо благородна. Не дај се. Одупри се томе што те на то гони. Победи то у себи. Можеш ти то, душо благородна, можеш. Све жив човек може...

Може ли баш све, пита се Јелена не слушајући је даље. Да ли баш све?

Кад им се родио син, Саша је хтео да му намене неко право муслиманско име. Она је сматрала да је време таквих имена прошло. Била је за неко савремено, ни српско ни муслиманско. Саша је једва пристао на име Дамир.

Кад су добили кћерку отишао је у општину и пријавио је на име Амира.

Од почетка је настојао да Дамира веже за себе. Осећала је да се Дамир све више отуђује од ње. Патила је и повлачила се у себе.

Деобе између Срба и муслимана постајале су све видљивије, а она све непожељнија и код једних и код других. За Србе је била Туркиња којој се не може веровати, а за муслимане, чељаде туђе вере.

Одлучила је да убеди Сашу да се преселе у Србију. Тамо је све другачије.

Кад му је то саопштила, Саша се иронично насмеја и рече:

- Теби нико не брани, а ми немамо шта тамо да тражимо. Дамира ћемо у идући петак да сунетимо.

- Не мислиш ваљда озбиљно? - промуцала је.

- Најозбиљније - одговорио је.

- Тако је. Нећу да останем несунећени крмак па да ми се сви смеју - рекао је Дамир.

Зле слутње у душу су јој се увукле. Данима је присиљавала себе да се прибере и смири.

Двоумила се да ли да тог петка, кад буде сунет, оде некуда из куће, да то не гледа. Закључила је да то не би било паметно. Она мора да се бори за своју децу.

Саша је припремио праву свечаност. Желео је да се памти сунет његовог сина.

Кућа се напуни гостима. Гомилали су се поклони. Све је текло по правом муслиманском обичају. Она је служила госте не дозвољавајући да на њој примете незадовољство.

Кад Дамира одведеше у дечју собу, срце јој се стеже. Успела је да се савлада, али је чула његов врисак. Бол је пресече.

Кад изађоше и саопштише да је све готово, поче честитање. Саша је сијао од задовољства.

Заори се песма:

„Сафет-беше на кули сеђаше...”

Као да је нешто ударило у главу. Хтела би да то не чује, да се то не догађа, да се одупре страшном сазнању да је залутала у средњовековни мрак. Људи, који су се дели за столом и сијајући од задовољства певали, личили су јој на авети прошлости.

Гости су очито примећивали у каквом је она стању. Са још већим задовољством, још гласније, запевали су други део песме.

„...верна љубо, женићу се другом,
женићу се другом!”

Осетила је да ова песма најављује нешто страшно. Не певају они због ње, већ најављују повратак у време зла.

Побегла је у своју собу, и заридала.

Из дневне собе је и даље одјекивало:

„Верна љубо, женићу се другом.”

После Дамировог сунета све се изменило. Чинило јој се да су се изменили људи око ње. Сарајево, читав свет. Опасни ветар почео је да дува из Љубљане и Загреба, а Јелена је знала, да уколико се ти ветрови претворе у олују, да ће најстрашније бити у Босни.

Тек тада јој је постало јасно шта је то, оног дана кад је Сашу довела кући, наслућивао отац Михаило. Једино није била сигурна да ли је онај кољач изнад јаме у Коритима био Сашин отац Хасан, или је Михаила Саша само подсећао на тог кољача. Често је, кад су одлазили у Фазлагиха Кулу, посматрала Хасана безуспешно покушавајући да по његовом лицу закључи да ли је он тај кољач.

Помишљала је да узме децу и оде за Београд. То су њена деца, има право да их спасава. Само, да ли би Дамир пошао са њом? Што је ситуација у Сарајеву бивала напетија он се све више везивао за оца. Могла је да поведе само Амиру, али није имала снаге да остави сина. Надала се да ће у неком погодном тренутку успети и њега да преломи.

Раздирало ју је питање коме она припада: Србима или муслиманима? На чијој је страни њена душа? Она је Српкиња, и то од Војиновића, муж јој је муслиман, син муслиман, обрезан, а ћерка има чисто муслиманско име. Може ли да се определи?

Напетост у Сарајеву свакодневно је расла.

Почетак рата затекао ју је у школи. Ученици нису слушали њено предавање. Били су на чудан начин одсутни, ћутљиви, замишљени. Чак и они најбољи, који су енглески језик говорили готово као матерњи, нису могли да се сконцентришу и одговоре на питања.

- Добро, шта је са вама данас? Шта се догађа? - пита их у једном тренутку.

Дуго су сви ћутали.

- Професорице - устаде најзад један. На Баш-чаршији су напали сватове, пред црквом. Један је убијен.

Међу ученике се увукла нека хладноћа, страх. Осетила је то после и у зборници, међу колегама. Неповерљиви

погледи, ћутање. Раздвојили су се по групама. Муслимани на једну, Срби на другу, Хрвати на трећу страну. Шапатом се разговара. Кад она приђе било којој групи, разговор се прекида.

Осети да јој нико не верује. Не прилази никоме.

Села је за сто, гледала испред себе и чекала да звоно најави почетак следећег часа.

И у следећем одељењу било је исто. Тишина. Као да то више нису она деца коју познаје.

Док се враћала кући хладноћа око срца јој се појачавала. Корача улицама града у коме је рођена и одрасла, а чини јој се да га не познаје. Као да су се промениле зграде и људи које среће. Веровала је да може да препозна сваког Сарајлију, макар га први пут у животу видела. По лику, изразу лица. По нечему само њој докучивом. Данас јој то не успева. Данас су сви које срета у њеном Сарајеву - странци.

Сврати пред Амирину школу, да је сачека. Увек се радовала кад је сачека, па заједно продуже кући.

Није дуго чекала. Зачу се звоно, па река деце похрли кроз школска врата.

Амира јој полете у загрљај.

- Мамице, ја се бојим - рече, грлећи је.

- Чега, срећо мамина? Ко те уплашио?

- Бојим се рата.

Стеже јој се око срца. Плакала би. Прибра се, скупи снагу, па јој рече:

- Не бој се, срећо мамина. Не да тебе твоја мајка. Ничега ти немој да се плашиш.

Спусти је на земљу, узе за руку, па пођоше.

Неко време ћуташе. Јелену боле очи од суза које покушава да сакрије.

- Хоће ли бити рата, мама - упита Амира изненада.

- Ко је то теби рекао?

- Деца. Деца причају да ће рат. Бојиш ли се ти, мама?

Не зна шта да јој каже. Ко се не боји рата?

- Не, срећо, неће бити рата. Немаш чега да се бојиш.

Ноге јој клецају. Подрхтава. Страх у њој нараста.

Дамир још није дошао из школе. Сети се да он данас има пет часова.

Спрема ручак. Брзо ће Дамир и Саша, таман да буде вруће кад стигну. Амира у дневној соби гледа цртане филмове.

Убрзо дође и Дамир.

- Како је било у школи, сине?

Он ћутећи прође поред ње и оде у собу.

Мора да му се нешто десило, помисли и пође за њим.

- Шта се догодило? Да ниси добио јединицу?

Дамир баци књиге на сто. Седе и не подиже главу.

- Хоћеш ли да ми одговориш? Шта је било?

Он је и даље ћутао и гледао испред себе.

- Чујеш ли ти - дрмну га за раме.

Он скочи.

- Остави ме на миру! Не дирај ме!

Севнуло му је нешто у очма. Нешто од чега се Јелени следи крв у жилама.

- Сине, шта ти је? - промуца.

Глас јој је подрхтавао.

- Не дирај ме! - просикта Дамир.

Није то више било оно топло, племенито, размажено њено дете. Било је то неко створење њој непознато, страно, од којег се плашила.

Скрхана, изађе из његове собе и врати се у кухињу.

- Шта виче бата, мата - довикује Амира из дневне собе.

- Нешто је љут.

Седе на столицу и гледа кроз прозор. Види део Сарајева који је са истог места посматрала годинама. И та слика се променила. Ни она више није иста.

- Мама, гладна сам - рече Амира.

- Хајде седи да једеш - вели скрхана и устаде да јој постави. Тате нема још. Иди зови брата да руча, можда ће тата касније доћи.

Амира оде, па се брзо врати.

- Каже да неће да руча.

- Добро, срећо мамина. Седи ти и ручај.

- А ти, мама?

- Ручај ти, ја ћу да чекам тату.

Седе и опет се загледа кроз прозор.

Зазвони телефон. Устаде, уморним кораком оде до ходника и подиже слушалицу.

- Јелена, шта се то тамо догађа, сине?

Био је то мамин глас. Отац сигурно није код куће. Увек зове кад он није у кући.

Секунду-две је ћутала.

- Јелена, чујеш ли ме?

Из ње пробише сузе.

- Мама! Тешко ми је, мама!

- Шта се догодило? - Чује њен преплашен глас.

- Ништа, мама. Ништа, али ми је тешко.

- Смири се, чедо моје. Смири се. Важно је да сте сви добро.

- Тешко ми је, мама.

Није умела ништа друго да изговори.

- Јелена, сине, смири се. Све ће бити добро. Све ће ово проћи.

- Неће, мама. Неће. Ово неће проћи. Ово је нешто страшно. Бојим се, мама...

Мајка ју је још дуго тешила. Све док није престала да плаче. Тек кад је спустила слушалицу, приметила је поред себе малу Амиру. Уплашено је гледала у њу.

- И ти се, мама, бојиш рата.

- Бојим се, срећо моја. Бојим.

Узе је у наручје.

- Хајдемо ти и ја да радимо задатке, љубави моја једина - шапуће љубећи је.

Досетила се да је боље да се нечим забави, да не мисли на све оно што се догађа.

Урадиле су задатке из математике.

Погледа на сат. Касно је, а Саше још нема.

Смркавало се.

Звоно.

Скочила је и потрчла да отвори. Био је то Саша. Хтела је да му се баци у загрљај, али је његово смркнуто лице заустави. Пресече је.

- Стигао си.

Он ништа не одговори. Оде у њихову собу. Она збуњено погледа за њим, ћутећи. Оде поново у трпезарију и скупил се на столици.

- Је ли стигао тајо? - упита Амира.

- Јесте. Стигао је.

- Ја хоћу да спавам, мама.

- Иди, срећо моја, спавај. Иди.

Амира оде, а она остаде у трпезарији.

Ускоро чу да је он изашао у ходник. Откључава врата. Устаде и приђе му.

- Куда ћеш у ово доба?

- Да браним Сарајево, од оних твојих.

Био се пресвукао у неке старе панталоне, стари џемпер и јакну.

- Којих мојих, Саша? Сви моји које у Сарајеву имам у овој су кући.

- Знаш ти добро којих - процеди и изађе.

Изненада се врати.

- И да си ме последњи пут тако назвала! Упамти! Биће боље за тебе!

Залупи врата за собом.

Једва је дошла до трпезарије, села, ставила руке на сто и спустила главу на њих.

Осећа зло пред вратима. Последњи је тренутак да спасава децу.

Сети се Весне, пријатељице с факултета. Ради у Југословенском аеротранспорту, можда може да јој обезбеди карте.

Устаде и назва је телефоном.

- Касно је сада, сестро - рече Весна. Касно је и теби и мени. Паметни су на време отишли. Авиони у Сарајево више не слећу.

- онда нам остаје да идемо возом или аутобусом - уздахну Јелена.

- И за то ти је касно. Из града се не може изаћи. Свуда су барикаде, а сви путеви околу су блокирани. Ти као да не видиш шта се догађа. Рат је почео, сестро, како не схваташ? Остаје нам једино да се молимо Богу.

Потпуно скрхана врати се у трпезарију и поново седе за сто.

Ту је седећи заспала. Пробудила се у свитање.

И сада је зора, али у Београду. Оне две жене десно од ње нешто су причале. Тада опази да је гледа Циганка, која јој приђе.

- Па ти уопште не спаваш, душо благородна. Мораш мало да спаваш, душу да одмориш. Мораш себи да помогнеш. Нико ти не може помоћи ако сама то не учиниш...

Још док је прилазио столу, Мајкл је по Вукадиновом лицу закључио да нешто није у реду.

- Нешто се догађа, господине Вукадин? - упита седајући.

- Напали су нас.

- Реците ми, господине Вукадин, како су могли да вас нападну кад је ова територија под заштитом снага Уједињених нација?

- Е, на то вам ја не бих могао одговорити. То морате питати усташе и команду снага Уједињених нација.

- А где су вас напали? - пита Мајкл.

- За сада на јужном подручју, уз обалу. Ни ја још много не знам.

- Отишао бих тамо. Да видим.

- Немојте још, господине Мишел. Опасно је док не сазнамо шта се збива. Предлажем да сада одемо доле, у Министарство за информисање, а касније ћемо видети. Ја ћу можда морати да обучем униформу. Још се ништа не зна.

Мајклу се то у овом тренутку учини најпааметније, па предложи да одмах крену.

Град чудно пуст. Они, које виде на улици, готово трче.

Милован га уведе у исту ону канцеларију. Господин који га је јуче примио разговара са неким телефоном. Показа им руком да седну.

Разговор је дуго трајао. Мајкл и Милован су ћутали.

Човек најзад бесно залупи слушалицу, устаде, дође до средине собе, па ту стаде, очито не знајући куда је кренуо. Бесно је нешто говорио гледајући у Милована.

- Шта се догађа? - упита Мајкл.

- Француски војници су пропустили усташе без икаквог отпора. Они су упали у наша села и сада тамо кољу и пале!

Бесно је шетао по соби и псовао.

- Шта је са вашом војском? - пита Мајкл.

- По Венсовом плану, наша војска је распуштена. Тешко наоружање је у магацинима снага Уједињених нација. Ми имамо само милицију са лаким оружјем. И њих је мало, па усташе сада тамо чине шта хоће.

Мајкл неко време ћути. Ко зна шта је ту истина. Зашто би Французи пропустили Хрвате? Већ се уверио да у овој земљи свако има своју истину.

- Не разумем, господине Вукадин - рече Мајкл, зашто би Французи пустили Хрвате да нападну српска села? Они су војска Уједињених нација, требало би да према свима имају исти однос.

Милован се опет иронично насмеја.

- Добро сте рекли, требало би.

Мајкл није имао шта да каже. Уосталом, зашто не би отишао у команду да пита. Ако су заиста пропустили Хрвате преко линије разграничења, морају му објаснити зашто су то урадили. Неки разлог сигурно постоји.

- Знате шта, господине Вукадин, мене то заиста интересује. Отишао бих до команде Унпрофора да их питам. Ако су пропустили Хрвате, како ви кажете, морају ми објаснити због чега.

- Одвешћу вас тамо. Сигурно већ имају спремно објашњење.

Док су ишли према команди, Мајкл пред једном зградом примети овећу групу људи.

- Шта се тамо догађа?

- Наши се окупљају. Сами. Траже оружје.

Мајкл је на француском стражару на капији објаснио шта жели. Пошто је с неким разговарао телефоном, војник му показа куда треба да иде.

Док је ишао ходником из једне канцеларије, чија врата беху отворена зачу жучну препирку. Један глас му би познат, па провири унутра. Стојећи један према другом два официра нешто су се објашњавала. Један је био онај говорљиви Француз, његов сапутник из Загреба, а други у овдашњој униформи са чином који Мајклу није био познат. Говорили су енглески.

- Молим вас, господине пуковниче - говорио је Француз. Наша команда у Загребу је обавештена. Рекли су да ће хитно затражити од владе у Загребу да се напад заустави.

Мајкл стоји на вратима. Не примећују га.

- Молим вас, господине пуковниче, смирите се. Будите мало стрпљиви. Све ће бити у реду.

- Знате ли ви шта говорите?! Тражите да будемо стрпљиви док усташе кољу жене и децу по нашим селима и пале куће! Да ли бисте ви били стрпљиви да неко овако нападне Француску!

- Али, молим вас, ово је нешто друго.

- Не, господине, није друго! То је исто! Једино ако не мислите да Срби нису људи као остали народ.

- Молим вас, господине пуковниче, о чему ви говорите?!

- Ја вам понављам још једном: ако не можете да их зауставите дајте нам оружје! Ми знамо како треба са њима!

- Ја та овлашћења немам.

- Онда да знате, господине мајоре, овај народ има овлашћења. Народ има право да се брани и он ће то учинити! Оружје ћемо узети и без ваше дозволе! Иначе је наше!

- Молим вас, то би било кршење уговора!

- За вас би то било кршење уговора? А то што су усташе нападе голоруки народ није кршење уговора!?

- Ја то нисам рскао!

- Нисте рекли, али се тако понашате. Ништа не предузимате!

- Предузели смо све што смо могли.

- Ја вам, господине мајоре, последњи пут понављам: Уколико одмах не престане хрватска агресија на Српску Крајину узећемо оружје и борићемо се!

- Али, молим вас...

- Немамо више шта да разговарамо!

Пуковник крену напоље.

На вратима се судари са Мајклом, грубо га одгурну и оде. Француз тек тада примети Мајкла.

- То сте ви, господине. Уђите.

- Добар дан - рече Мајкл. Дошао сам да видим шта се догађа.

- Право да вам кажем, ни ми још немамо поуздане податке.

- Је ли тачно, господине мајоре, да су ваши пусти-ли Хрвате да нападну Србе?

- Још не знамо тачно шта се догађа.

Мајклу овај одговор није деловао убедљиво. чинило му се да Француз нешто крије.

- Морате знати ко је кога напао.

- То знамо. Хрватска војска је заузела Масленички мост и аеродром Земуник. Хоће да успоставе везу са Далмацијом.

- Нисте ми много објаснили - рече Мајкл.

- Ево, показашу вам на мапи - каже Француз. Погледајте! Ово је територија под заштитом Унпрофора. Овде Срби избијају на море и секу Хрватима везу са југом. Ту је био мост који је срушен. Северни део Хрватске са југом има само поморску везу, зато је Хрватима ова комуникација значајна. Ово овде је Задар, а ово је аеродром Земнук који је, такође за Хрватску од изузетног значаја. Овом акцијом они желе да обезбеде везу северних и јужних подручја.

Мајкл је имао утисак да Француз оправдава напад Хрвата на српске крајеве. Чак, чинило му се, није ни изненађен што је до овога дошло, као да је све то унапред знао.

- Не мислите ли, ипак, да су овим нападом Хрвати прекршили уговор и угрозили план Уједињених нација? - рече Мајкл.

- То тек треба видети. Хрвати су више пута инсистирали да се преговорима овим правцем омогући цивилни, саобраћај, али то није успело. Зато је до овога и дошло.

Сада му је јасније. Очито је да овај инцидент има и своју позадину и да ни Срби нису невини.

- Јесте ли за пиће, господине Мишел?

- Радо, хвала.

Остао је дуго код Француза.

Сазнао је да су Хрвати прошли поред контролног пункта који држе Французи и да међу француским војницима нема жртава.

Иако је било прилично хладно, одлучи да сам мало прошећа градом.

На улицама је било много више људи него јутрос. Полицијски аутомобили су јурили продорно завијајући. Чуле су се сирене кола хитне помоћи. Срећа људе у униформама који некуда журе.

У центру поред једног семафора спази повећи ресторан. Кроз стакла виде да је пун. Пожеле да уђе, да осети атмосферу.

Пронађе један слободан сто и седе. Било је толико бучно да су се људи уносили један другом у лице да би се чули.

Келнер дође.

- Виски!

Келнер на немачком одговори:

- Нема виски. Само шнапс.

Мајкл не зна шта је шнапс. Гледа у келнера не знајући шта да каже.

- О.К. Ракија.

Мајкл се сети. То је оно што је пио код игумана у оном манастиру.

Пиће је било много лошије него оно у манастиру.

Посматра људе око себе. Груба тамна лица. Не види страх на њима. Као да рат није на само двадесет-тридесет километара од њих. Покушава да их схвати, да им уђе у душу.

Полако, Мајкл, каже сам себи. Не закључуј прерано.

Одједном сви уђуташе и окренуше се према радио-апарату на шанку. Музику замени мушки глас. Сви пажљиво слушају. Сигурно је извештај са ратишта, помисли Мајкл.

Онај глас умукну. Зачу се поново музика у ритму марша.

Људи устају и одлазе. За минут-два Мајкл остаде готово сам.

Позва келнера и упита га куда сви ти људи тако нагло одоше.

- Мобилизација - рече келнер. Напали су нас, то сигурно знате.

- Да, знам - рече Мајкл.

- Јесте ли ви из Унпрофора?

- Не. Ја сам новинар. Из Америке.

Келнер се осмехну.

- Чудно да сте дошли овамо?

- Желим да све лично видим - одговори Мајкл.

- Још кад бисте видели како треба.

- Не разумем - рече Мајкл.

- То је просто, господине. Сви који отуда долазе виде оно што хоће, а не оно што јесте.

Ово Мајкл не чује први пут за ова два дана. Ови људи, јасно му је, изгубили су поверење у све што долази са Запада.

- Можда нису сви исти - рече устајући. Довиђења.

- Довиђења, господине.

Има нечег посебног у овим људима. Нечег што нигде није видео. Не зна тачно шта је то, али осећа. По нечему су посебни.

Сада је на улицама било још више људи. Већина је ишла у истом правцу, доле, према железничкој станици.

Милован га је очекивао.

- Дуго сте остали, господине Мишел - рече му. Јесте ли сазнали нешто значајно?

- Ништа посебно. Видим да мобилишете војску.

- Очигледно је да ћемо морати сами да се бранимо. Французи, не само да нас нису заштитили, него су још и помогли Хрватима да што дубље уђу у нашу територију.

Мајкл се сети да је онај мајор готово правдао хрватски напад.

- Колико знам, они их једино нису зауставили.

- То је било на контролном пункту. Део француског батаљона који се налази нешто даље повлачио се испред Хрвата. То што нису хтели да пуцају некако би се дало и схватити, али начин повлачења тешко.

- Волео бих да ми објасните.

- Французи су се повлачили тако да су све време онемогућавали нашу милицију да пуца. Наши нису могли ни да се бране, јер би морали да пуцају на Французе. Разумете ли ви то, господине Мишел?

- Искрено речено, не.

- И то није оно најгоре. Наши су ухватили радио-везу између Хрвата и Француза. Војници мира наводе њихову артиљерију на нас.

Мајкл се изненади.

- Имате ли ви за то доказе?

- Све је снимљено, господине Мишел. Доказе ћемо послати команди у Загребу, али ни од тога, као ни од много чега до сада, неће бити користи.

Мајкл покушава да остане прибран и смирен. Ови Срби су толико убедљиви да лако може направити катастрофалну грешку. Може му се догодити да не види истину, а није сигуран да је она на страни Срба.

- Знате, господине Мишел - рече Милован изненада, најбоље би било да нас све побијете.

Мајкл га погледа радознано, не верујући да је добро чуо.

- Кога, господине Вукадин?

- Нас. Србе. Изгледа да смо ми данас једини проблем човечанства. Зашто нас не побијете, кад нас толико мрзите?

- О чему то говорите?

- Да, господине Мишел. Ви отуда са Запада, толико мрзите нас Србе да нас приморавате да се сами поубијамо. Па, кад бисмо се и поубијали, опет би за вас ми били зли Срби, који су се поубијали да би вама подвалили.

- Мислим да није баш тако, господине Вукадин - рече Мајкл неким и њему чудним гласом.

- Ја бих волео да није. На жалост, јесте. Колико год о томе размишљао, прави узрок ваше мржње не умет да докучим.

Мајкл хтеде да нешто каже, објасни, али је унапред знао да то неће бити овом човеку довољно убедљиво.

- Морам да признам, господине Вукадин, да јако мало знам и о вама и о свему што се овде збива. Не знам да ли је то што говорите тачно, али, и ако је тачно, зашто је тако. Него, предлажем вам да негде одемо на ручак и наставимо овај разговор. Учините ми то задовољство.

- Немам ништа против, али имам другу идеју. То можемо да оставимо за вечерас или за сутра, уколико још будем сутра ту. Ја вас позивам код мене кући. Желим да упознате моју супругу и моју децу. Желим да упознате једну српску породицу.

Мајкл се осећао доста неугодно. Иако би радије отишао на ручак у неки ресторан, ипак је прихватио позив. Бојао се да не увреди Милована, а можда ће нешто и сазнати о овим људима.

Милован је становао у близини, у породичној кући.

- Јесте ли најавили супрузи посету? - пита Мајкл, пошто стигоше пред кућу.

- Нисам. Код нас је то мало другачије, господине Мишел. Код нас гости могу да дођу без најаве. Знате, ми смо прост народ, али волимо да се дружимо. Код нас се каже да кућа није кућа ако у њу гости не долазе. Моја супруга, такође говори енглески. Не баш најбоље, али се сасвим добро споразумева.

Госпођа Вукадин се није изненадила што јој муж доводи госта на ручак. Била је љубазна и предусретљива. Имали су синчића од десетак година и нешто млађу кћерку. Деца су одмах отишла у своју собу.

- Ручак ће бити скроман, господине Мишел - рече Милован. Надам се да нећете замерити. Ми овде доста сиромашно живимо. Оскудица је. Продавнице су празне. Наше зараде су за ваше услове више него смешне. Супруга и ја заједно зарађујемо мање од 50 долара.

- Дневно? - упита Мајкл.

Милован се од срца насмеја.

- Месечно, господине Мишел.

- Господе - рече Мајкл. Па од чега живи-те?

- Ми смо чудан народ. Можемо, ако треба, да живимо и од камења. Не можете ви то тамо да разумете. Код вас је долар светиња, мерило свих вредности. Овде је све другачије. Ви вредност човека мерите по томе колико долара има на рачуну, а ми имамо мерила друге врсте.

Мајкл се није покајао што је дошао у ову кућу. Милован је толико занимљиво говорио да он није осетио како време пролази. Госпођа Вукадин се није много мешала у разговор, више је слушала. Попила је два три гутљаја вина, а њима двојици је, док се напољу спуштао мрак, донела и трећи бокал.

Мајкл је осећао да га вино омамљује. У Њујорку никада није могао да попије много вина.

Нош је одједном запарао продоран потмули звук.

- Шта се догађа? - пита Мајкл гледајући у Милована.

- Очекује се бомбардовање. Ово је упозорење да се људи склоне.

Устаде и на прозорима затвори спољне дрвене поклопце.

- Ми смо на ово навикли. Додуше, ево годину дана били смо мирни. Од када су дошли војници Уједињених нација ово је прва узбуна.

Мајкл је гледао са каквом мирноћом овај човек говори о свему томе. Сваког тренутка могу да почну да падају гранате, а он се понаша као да се ништа не догађа.

- Плашите ли се, господине Мишел?

- Као и сваки човек.

- Питам вас због тога што бих радо прошао градом. Да видим шта се збива.

- Ако на то мислите, све је у реду. Радо ћу вам правити друштво. И мене то интересује.

Изађоше у мрак.

Неколико стотина метара даље пуно људи. Сударају се у мраку, галаме, некуда иду.

- Ко су ови људи? - пита Мајкл.

- Наша војска - одговара Милован. Мобилизација је. Иду у своје јединице.

- Али, има жена, деце, старијих. Куда они иду?

- То су избеглице из нападнутих крајева.

- Па како ће се сместити ти људи ноћас?

- Ништа не брините. Свака је кућа у овом граду за њих отворена. Нико неће остати на улици.

Мајкл мало поћута, па онда рече:

- Ако добро разумем, сада ће неко од њих доћи и код ваше куће и ваша супруга ће их примити по овом мраку, иако их никада није видела.

- Наравно да ће их примити. Зашто би морала да их познаје? Довољно је да зна да су ти људи остали без свог дома. Чекајте, да питам неког од њих шта се тамо збива.

Заустави једну жену са двоје деце. Затим и двоје старијих.

- Изгледа да је тамо страшно - рече Милован Мајклу. Неке јединице наше милиције су опкољене у Новиграду и на аеродрому Земуник. Хрвати су упали у наша села у залеђу Задра. Она жена са децом је из Ислама Грчког. Прича да усташе вешају и кољу све који нису успели да побегну.

Фотографије са закланим добијене у Загребу су нешто друго. Али сада, када се то догађа у његовој близини, Мајклу изгледа вероватно и могуће.

- Да, господине Мишел - каже Милован. Овде људе кољу у правом смислу.

- Да ли ће бити могуће да се то види?

- Хоће, не брините, чим је рат почео нагледаћете се толико тога да ће вам се смучити.

- Замолићу вас да ми првом приликом омогућите да то видим. Хоћу да то видим својим очима, да се уверим.

Продоран звук сирене поново је одјекнуо изнад града. У општем метежу, нико на то упозорење не обраћа посебну пажњу.

- Ови се људи уопште не плаше - више за себе рече Мајкл.

- Готово да сте у праву. Толико је смрти око нас било да смо се свикли и да је се не плашимо. Ови људи се на плаше усташких граната, већ ножа.

Мајкл осети умор. Каже да би отишао у своју собу да се одмори.

- Изгледа да ни вас није лако уплашити, господине Мишел. Зар нећете у склониште?

- Искрено да вам кажем, кад видим све ове људе како се не обазире на упозорење сирена, некако сам потпуно миран. Ни ја се не бојим граната.

Дом за старе био је у мраку. Портирка поред које је била свећа, рече да је струја искључена.

- Да вас отпратим до собе? - пита Милован.

- Не треба. Снаћићу се некако сам. Волео бих да ујутру попијемо кафу.

Договорише се да се око осам нађу у ресторану. Милован оде, а Мајкл лагано пође уз мрачне степенице. Портирка га стиже и пружи му упаљену свећу.

Лоше је спавао. Измучен и уморан дочекао је зору.

Тек што је у ресторану почео да пије кафу, Милован се појави.

- Господине Мишел, ако хоћете да видите оно што сте синоћ тражили, морамо одмах да пођемо.

Мајкл устаде.

- Идемо.

У центру града уђоше у војни цип. Поред возача седео је официр. Њих двојица се сместише позади, па цип одмах крену.

- Куда идемо? - пита Мајкл.

- Према фронту.

На излазу из градастигоше колону војних транспортера, тенкова и камиона који су вукли топове.

- Ово су наши - објашњава Милован. - Крећу на фронт.

- Значи да су им у команди Унпрофора дали оружје.

- Нису. Наши су обили магацине и сами узели своје оружје. Пошто Французи нису хтели да нас заштите морамо се сами бранити.

Возач вешто обилази колоне. Милован објасни да је варошица у коју улазе Бенковац.

Брзо прођоше кроз градић пун војске.

- Сада идемо према Карину - рече Милован.

Чују се топови.

Ускоро се указа море.

- Карински залив - објашњава Милован. Српско море.

Код неког моста стоји стражар, старац у годинама. Нешто објашњава и показује руком према планини.

- Показује нам одакле усташе пуцају. Тамо су где је она црвена земља - рече Милован Мајклу.

Кренуше даље.

- Близу смо.

- Близу чега? - пита Мајкл.

- Сад ћете видети.

Ускоро стадоше. Недалеко од њих стајала је група војника. Ћутећи пођоше за официром према њима.

Поред пута лежало је двадесетак искасапљених лешева. Некима одсечене ноге, некима руке, другима глава, распорени стомаци, извађене очи...

Мајкл гледа у тај нестварни призор.

- Верујете ли сада, господине Мишел? - пита га готово шапатам Милован. То су урадиле усташе. Прво су их убиле пушкама кад су им упале у заседу, а потом унаказиле србосеком.

- Чиме?

- Србосеком. То је специјални нож којим су клали Србе у Јасеновцу. Најмонструозније оружје другог светског рата. То је нож који има нешто као нарукви-

цу. Усташа га навуче на руку, па једним замахом човека закоље... Сву ту касапницу гледали су француски војници и нису им притекли у помоћ. Можете ли то да схватите, господине Мишел? Нису дозволили ни нашим да им помогну.

Мајкл је ћутао.

Зле слутње обузимају Михаила. Ако Рецо Калач, који толико пријатеља у Сарајеву има међу људима све три вере, не може ништа да сазна о Јелени, онда се сигурно неко зло десило. Није могла у земљу да пропадне, мада се у оваквим временима догађа и то, да човек нестане.

- Није ово, мој Михаило, Сарајево које ти познајеш. - вели му Рецо. Ово је неки други град, а у њему живе неки други људи. Годинама их знам, а тек сада видим да их никада нисам познавао. Многи за које си веровао да мрава не би згазили, преклаше те из задовољства. Или су раније били прикривене звери, или данас не владају својим разумом. Као да им никада није довољно људске крви.

Са Рецом се познаје још од прве године студија. У почетку га је, као и све муслимане, због оног што се догодило изнад јаме у Коритима, гледао с неповерењем, али су се временом спријатељили. Рецово пријатељство је, вероватно, највише допринело да то неповерење временом нестане, а да почне да верује да су нож и јаме прошлост.

Када је пре петнаест година напустио Сарајево, није му се јавио. Није знао како да му објасни свој одлазак. Рецо је после месец дана дошао у Београд да га посети. Ни једном га није питао зашто је отишао из Сарајева.

Сада је њихово пријатељство на најтежем искушењу. Ко зна какве би заслуге међу муслиманима могао да стекне ако га преда, а живот му неће вредети ни пребијене паре, ако се сазна да га је у кући скривао.

У једно је сигуран: Рецо је један од оних, додуше ретких, муслимана који је свестан да овај рат никоме добра донети неће.

Тек јутрос, кад му је донео доручак, примети колико је оронuo. Поседео, омршавио, очи му упале у дупље.

- Од чега живиш, Реџо? - пита га.

Он се са тугом осмехну.

- Од ваздуха и воде, мада у Сарајеву данас ни воде нема. Једино ваздуха имамо довољно, али је и у њему више барутског дима но кисеоника.

- Одакле ти ово што ми доносиш да једем?

- Не могу да кажем да је од добрих људи, јер их је сада мало. У оваквим несрећама доброта лако потања. Сачувао сам нешто пара за црне дане, па некако преживљавам.

Михаило извади новчаник из унутрашњег џепа сакоа, одброја две новчанице од по 100 марака и пружи их Реџу.

- Шта ти је то? - пита Реџо.

- Узми. Требаће ти.

- Не могу да узмем.

- Не буди луд. Не плашам ти услугу. Ово што ми чиниш не може се платити парама.

- Ипак, не могу. Имам осећај да ми не верујеш и да ме тиме купујеш. Да знаш само да још нисам изгубио душу и да те нећу продати. И међу нама муслиманима неки морају сачувати душе. Ако тако не буде, затрће нам се траг као шареним коњима.

Михаилу би криво што је Реџо осетио његову зебњу.

- Јесам, Реџо. Помало сам стрепео да ме не одаш - рече погнуте главе. Такво је време.

- А би ли ти мене одао?

- Ваљда не бих. Узми ово. Ја ћу данас-сутра да одем. Тамо је ипак другачије.

Гурну му новчанице у џеп. Реџо је ћутао. Није се више опирао. Те новчанице му могу сачувати и живот.

Дуго су ћутали. Први проговори Реџо.

- Шта нам се ово догађа, Михаило?

- И ја сам управо то хтео тебе да питам?

- Не знам, пријатељу. Нисам сигуран да на то могу да ти одговорим. Прочитао сам негде да ниједна истина не може да буде уверљива као велика лаж. Тако је и са исламом.

- Морам да ти признам да и о хришћанству сазнајем нешто више тек последњих година, а да о исламу не знам готово ништа.

- Верујем ти. Доскоро нам религија и није била важна. Питам се да ли би било боље да је тако и остало. Можда данас не би било овог крвопролића. Вековима се овде ратовало због вере. Куран је двадесет година писала читава екипа људи, а Мухамеда су подметнули као пророка, Алаховог изасланика. Шта мислиш, колико је милиона људи од тада до данас главом платило ту превару. Броја им се не зна.

Рецо оде. Михаило размишља о злу које је снашло ову земљу. Јесте да су се на малом босанском простору судариле три велике светске религије: католицизам, православље и ислам, јесте да им је тесно између босанских планина па и због тога крв тече, али има ту и нечег другог, нечег што они који се међусобно кољу не схватају и не знају. Није се мржња у њихово срце усадила само због вере и простора.

Сети се монаха из синоћњег сна. Одједном схвати ко су. Видео их је на фрескама у Студеници. Свети Симеон - Стеван Немања и његов син Растко - Свети Сава.

- Исусе - прошапута.

Зашто је сањао баш њих? Шта су то хтели да му саопште? Шта је оно Свети Симеон рекао?

Откриј велику тајну!

Јесте. Тако је рекао. Још му је рекао да негде отпутује.

Сети се да је Свети Сава одиста два пута ишао на дуга путовања. Обишао је читаво источно Средоземље, колевку цивилизације. За чим ли је он то трагао?

Трже га тихо куцање на вратима. Скочи са кревета и отвори.

- Има ли шта? - пита Реца нестрпљиво.

- Има оно најважније. Нема је у списковима погинулих. Биће све добро, Михаило. Наћи ћемо је.

- Бојим се, Рецо. Нечега се бојим. Имам осећај да јој се нешто страшно догодило.

- Сазнаћу. Наћи ћу је макар читаво Сарајево преврнуо. Дошао сам само да ти ово кажем да се мало смириш. Знам како ти је.

- Хвала ти, пријатељу.

- Нека. За овакве ствари се никада не захваљује. Одох ја. Доћи ћу чим нешто сазнам.

Иако је и даље пун зебње осети олакшање, неку наду. Можда ће, ипак, поново видети своју Малену. Одвешће и њу и децу из Сарајева. Јесу сатанино семе, али су и њена крв. Она их је својим млеком отхранила. Децу треба спасити од мржње и зла.

А можда је и према њеном мужу погрешио. Ако је слика и прилика сатане и можда његов син, не значи да је и сам ђаво. Можда је добра душа као овај Рецо?

Да ли би могао и њега да поведе?

Да ли би могао да живи у кући са неким чији је отац све Војиновиће поклао и бацио у ону јаму?

Имаш ли снаге за тако нешто, Михаило? Хоћеш ли можи да га уведеш у кућу?

Шта ли би ти саветовао Свети Сава?

Опет се сети сна. Очи почеше да му се склапају као да их нешто притиска.

Опет виде Светог Саву. Сада није у монашкој ризи, већ у златом опточеној одежди архиепископа. У лађи је која плови морем. Око њега монаси и оружана пратња.

У даљини се појављују неке галије. Брзо се приближавају. На јарболима се вијоре гусарске заставе са мртвачким главама.

Светом Сави прилази висок човек. О пасу му висе дуги мач. Отменије је обучен од остале пратње.

- Гусари, свети оче - рече. Молим те да се склониш.

- Не, Војиновићу, ако Бог хоће да не стигнем тамо где сам пошао - тако ће и бити.

Гусарске галије су све ближе.

- Спремите се за борбу! - повика Војиновић.

Посада заузима положаје за одбрану. Са галија полетеше прве стреле.

Одједном се спусти магла. Густа као тесто. Гусарске галије несташе у њој.

- Бог тако хоће - рече Свети Сава и прекрсти се.

Лекар јој скида завој са стомака. Осећа његове руке. Опет је подсети на оца.

- Напредујемо, напредујемо - говори доктор Вуковић више себи него њој. Сасвим је добро, брзо ћемо кући. Је ли још нећемо да кажемо како се зовемо? Нека, нека. И то ће проћи. Све ће бити добро.

Не, неће проћи. Нећу ти рећи како се зovem. Нико ме нећу рећи. А када оно тамо, оног нечастивог, уништим, покидаћу све завоје. Прво ћу њих покидати, па ћу онда рукама своју утробу ишчупати. Морам и њу очистити, јер се у њој зло семе зачело и девет месеци њивило. И душу своју ћу заједно са утробом ишчупати. Све што је ђаво дотакао морам да уништим. Зато не смете да знате ни ко сам, ни одакле сам. Не смете да знате шта се догодило. Неће бити ни њега ни ђавородице...

- Кажу да си ишла да тражиш бебу - Чује опет докторов глас. Хоћеш ли да га видиш? Хоћеш ли да ти донесемо сина. Најлепша беба у породилишту. Оседео сам на овој клиници, а лепшу бебу видео нисам. Само климни главом ако хоћеш да га видиш. Или ми дај знак очима, донећемо га.

Опет је језа хвата. Знала је да ће оно тамо успети људе да завара да га не препознају. Њу не може. Зато мора да пожуре. Кад вечерас сви заспу, све мора да заврши.

- Добро, добро - каже доктор Вуковић. Нећемо те узнемиравати. Видећемо се сутра. Сутра ће све бити другачије... Сестро, дајте јој инфузију.

Убод игле у руку, па пецкање. Зна да је потекла течност у њену вену.

Осећа жар у утроби. То је његов отров. Зато је пече. Само да не умре прерано. Да не умре пре него што ће га уништи.

Побоја се да ће се отров проширити на читав организам, да више неће имати снаге да учини оно што мора.

Тутњи јој у глави.

Грува као топови изнад Сарајева.

Прво су се чули пуцњи, потом рафали. Читаве ноћи преседела је у дневној соби ослушкујући. Дамир се затворио у своју собу и не излази, Амира јој је од страха заспала у крилу. Саша тог дана није долазио кући. Ни читаве ноћи се није појавио. А кад је свитање запарала потмула грмљавина топова, знала је да је зло у тај град ушло на велика врата.

У ходнику се зачу вриска и бука. Неко лупа на врата. Отвори.

Комшиница Хатица.

- Шта чекаш ту, црна друго - вели јој. Води децу у подрум!

- Хоћу. Сад ћемо и ми - одговори Јелена.

Преплашена Амира само гледа у њу.

- Обуци се, срећо мамина. Идемо у подрум.

Уђе у собу код Дамира.

- Сине, морамо у подрум. У склониште. Сви иду тамо.

Он је непријатељски погледа.

- Знам ја и без тебе где је подрум.

Дамир оде. Јелена је с тугом гледала за њим.

- Мама, плашим се - виче Амира.

- Ево, одмах идемо, срећо мамина.

Грми над Сарајевом.

Шта да понесе?

Ћебад. Како се тога није сетила. Ако остану увече биће хладно у подруму.

Спакова два ћебета, али још не полази.

Нешто је заборавила. Нешто много важно. Зна да нешто не треба да остави овде, да мора да га понесе, али не може да се сети шта је то.

Уђе у спаваћу собу. Отвори плакар. Гледа. Шта ли је то што треба да понесе?

Оно мало пара већ је у таџици. Девизе је Саша уложио у банку. Злато, такође, нема. Има само венчани прстен а и он је на руци.

Прстен!

Господе, па то је!

Одјурити у кухињу. С кухињске полице скиде кутију с брашном, отвори поклопац и завуче руку. На дну, испод брашна, напипа прстен и извуче га.

У тој кутији га крије 14 година, од када га је пронашла на тавану камене куће у Фазлагити Кули.

Није оног дана рекла Сашини за прстен. Нешто јој је говорило да ником ништа не каже и да га крије. Била је свесна да је лопов, да је украла, али је схватила, док је пловила кроз бескрај на оној светлости, да је то нешто што припада њој. Као да је тај потамнели прстен део ње. Кад следеће ноћи није чула оне звуке са тавана, била је још сигурнија да није украла, већ да је узела нешто своје. На чудан начин је била сигурна да су ти звуци долазили од прстена, да је то био позив да га пронађе.

Све до повратка у Сарајево размишљала је где да га склони а да га Саша не пронађе. Први пут је од њега нешто скривала, али је осећала да мора.

Док је једне вечери спремала крофне, досетила се. Кутија за брашно. Ту га нико неће пронаћи.

Стави прстен у таџицу, покупи ствари, па рече Аммири:

- 'Ајдемо, срећо мамина.

Подрум препун жена, деце, стараца. Има и непознатих, вероватно из суседних зграда.

Сви ћуте. Само се повремено чује мале деце.

Амира се припија уз њу. Дрхти. Осећа како јој срце снажно удара. У очима јој види страх.

Шапуће јој на уво:

- Не бој се, рано моја, не бој се. Не да тебе твоја мама. Не бој се, све ће ово да прође.

Дамир се измакао у један ћошак са вршњацима. Неком игром покушавају да разбију страх. Јелена зна да он није отишао у тај ћошак само због игре. Постоји и нешто друго, што га мучи.

Зна шта се у њему догађа. Страх ју је због тога. Покушава да од себе одагна те мисли, али не успева.

Грми. Земља повремено подрхтава. Гранате падају ту негде поред њих.

На вратима се појавише људи у чудним униформама, са зеленим береткама на главама. Јелена се следи. Крволочно изгледају.

- Има ли овде влашких крмака?! - продра се један.

Нико ништа не одговара. Јелена зна да у склоништу има и српских жена и деце. Заједно су живели горе у згради, заједно су и сада у подруму. Нада се да их нико неће одати.

После дугог ћутања, зачу се један глас, ни мушки ни дечији:

- Има! Има Влаха!

Хтела би да тај глас не чује. Желела би да ово није стварност, али узалуд. Види Дамира како прилази оним људима.

- Ја знам ко су Власи!

Закратко му је видела очи. Опет је из њих избијао онај чудни сјај.

Амира се припијала уз њу тресући се од страха.

- Мама, бојим се, мама.

Није могла ништа да јој каже. Није имала речи да је утеши и смири. Само ју је чврсто привијала на груди.

- Сви Власи напоље!

Жене, старци и деца ћутећи устају и полазе. Нико ништа не проговара.

Први шок и тугу у Јелени надвлада бес и инат.

Ако њих воде и она ће са њима. И она је Српкиња, Влахиња како они кажу.

До ње је седела Хатица са троје деце. Годинама су пријатељице, једна другој из куће нису излазиле. Погледа Хатицу занемелу од страха, пригрли још једном чврсто Амиру, пољуби је, па је пружи сусетки.

- Чувај ми дете, Хатица. Твоје је и Божје.

- Куда ћеш? - гледа је Хатица збуњено.

- Мени је место са њима - одговори и хтеде да устане.

Хатица је снажно ухвати за руку и повуче назад.

- Седи, кукала ти мајка. Не померај се.

Чврсто је Хатица држи, не да јој да се помери.

- Пустите ме, другарице моја - каже Јелена. Пустите ме, није право да њих одведу, а ја да останем.

- Не мрдај - процеди Хатица строго кроз зубе. Имаш децу. Због њих мораш да останеш.

- И они имају децу.

- У оваквим временима свако своју главу чува. Ти чуваш своју и своје деце.

Напољу грми. Тресе се земља од детонација. Срби погнутих глава одлазе.

Опет покуша да се отргне Хатици из руку.

- Не мрдај! - чује опет строги Хатицин глас.

На вратима се појави он. Био је у униформи са зеленом беретком на глави.

Јелени се у том тренутку учини да је подрум обасјало сунце и да је престала она грмљавина напољу.

- Саша! - викну из свег гласа.

Отрже се Хатици из руку, спусти Амиру на под, па потрча, саплићући се.

- Саша! Не дај, Саша, да ово раде!

Он за секунду застADE. Застадоше и они који су одлазили. Људи у униформи се окренуше према њој.

Док је пролазила поред Дамира, у делићу секунде спази мржњу у његовим очима. Није имала времена да мисли на то, баци се Саши у загрљај.

- Заустави ово, молим те - завапи, а сузе грунуше.

Осети његове руке на својим мишицама. Ишчупа јој се из загрљаја а онда је снажно одгурну.

- Губи се! - дрекну.

Док је леђима падала према поду ухвати му поглед испуњен мржњом.

Није осетила бол од пада, већ од оног што је видела у његовим очима. То више нису биле очи које је толико волела. То су биле неке друге, туђе очи, пуне зла и мржње. Ни лик му више није исти. И он се изменио.

Одузета од шока лежи на поду и гледа како Саша грли насмејаног Дамира.

Виде, потом, како са оним наоружаним људима одлази, а Дамир уздигнуте главе иде према свом ћошку.

Све се у њој сруши. Осети малаксалост, изгубљеност, незнађе. Она грмљавина напољу претвори се у једнолични хук који је некуда понесе.

Чула је поред себе шапат.

- Устани! Хајде, полако, помоћи ћу ти.

Хатица је ухвати испод руке и поможе да устане.

- Дођи овамо - шапутала јој је.

Полусвесна и полумртва спусти се на место где је до малопре седела. Амира јој се нађе у загрљају.

- Само си ми ти остала - прошапутала јој на уво. Само тебе још имам.

Прену је бол у стомаку.

Да се опет није зачело. Можда их има још у њеној утроби? Можда ће читава сатанина војска из ње изаћи.

Досетила се. Спалиће се. Са њом ће изгорети и ђавоља војска.

Како то да уради? Мора брзо да изгори да се ови из ње не пробију кроз рану на стомаку и не умакну. Мора наћи бензин. Где овде да нађе бензин? Можда алкохол. И он гори готово као бензин. Тако је. Тоба бар у болници има довољно.

Сада прво мора да украде једну флашу алкохола и да је сакрије у клозету. Ставиће је иза шоље. Кад оно тамо уништи, затвориће се у клозет, посути алкохолом, креснути шибицу и сатаниној војсци више неће бити спаса.

У соби је мирно. Чује се само равномерно дисање. Подиже се и седе. Осмотри. Све су чврсто спавале.

Лагано пређе преко собе, отвори врата и нађе се у ходнику.

Где ли држе медицински материјал?

Обично у собама за дежурне сестре. Чини јој се да је та соба десно, видела је прошле ноћи. Мора да приђе и привири. Ако су дежурне сестре будне, мораће казније.

Врата собе за дежурне сестре била су одшкринута. Гурну их лагано још мало, па протури главу. Нема никог. Срце поче снажно да јој удара. Увуче се унутра, осмотри. У витрини примети завоје, вату, боце... Отвори, узе једну на којој је писало „алкохол”. Затвори витрину, па брзо изађе напоље. У ходнику није било никог. Пожури према клозету. Отвори најближу кабину, па боцу гурну иза шоље. Погледа да ли се примећује. Не види се.

Добро је, помисли. А сада крст, па оно тамо.

Из кабине за спремачице узе дрвену мотку. Гледа је. Није баш прави крст, али ништа друго не може да нађе. Мораће овим.

Поново изађе у ходник. Осврну се, па на прстима пође према оној соби. Испред врата застаде, послуша. Неке бебе су унутра плакале.

Да ли ће га познати, помисли. Наравно да хоће. Оно је другачије од осталих беба. Оно није беба, а чим није беба, лако ће га познати.

Лагано отвори врата и провири у собу...

- Хајде уђи - трже је женски глас.

Испред ње је стајала бабица.

- Уђи - рече јој смешећи се. Уђи слободно. Да га видиш.

Секунду-две стајала је збуњено.

Шта сада да ради? Заборавила је да бебе никада не остављају саме. Увек је са њима, бар једна бабица.

Мотку је држала иза леђа.

Бабица отвори врата.

- Хајде. Ено га тамо - показује рукама.

Није смела да погледа. Бојала се да ће то што ће видети бити страшно, а неће моћи да га уништи јер је бабица ту.

Затвори очи да га не види. Осети страх, па крену назад. Мотку остави поред врата.

- Зашто идеш. Уђи.

Хтела је да врисне из свег гласа, али није могла. Стегло ју је нешто у грлу, гласа у њој није било.

Узмицала је ходником натрашке, затворених очију.

- Дођи, шта ти је.

Окренула се и потрчала према својој соби.

Ако је оно приметило да је била на вратима, стићи ће је и удавити. Мора му побећи. Мора.

Упала је у собу задихана. Наслонила се на врата. Није могла даље. Губила је свест.

Неке руке је прихватише.

- Куда си ти то ишла, душо благородна? Где си била? Не дај се, душо благородна. Не дај се. Све ће бити добро.

Десетковани, погнутих глава, враћају се Сафет-бег и његови ратници према Сарајеву.

Остаде Дрина далеко иза њих, а Санџак и Косово још даље.

Надао се Сафет-бег да ће осветити Кулин-капетана и све оне које у прошлом рату по Санџаку побише и попалише четници Павла Ђуришића.

Веровоа је да ништа не може зауставити његове „љилиане” да пређу Дрину и уђу у Санџак. Зна да су многе Санџаклије, жељне српске крви, на њих чекале да се подигну и све што је под знаком крста побију или протерају. Надао се да ће се после заједно с њима као лавина срушити на Косово и подићи старе српске крвнике шиптаре. Прижељкивао је у свом животном сну и велики ратни поход према Истанбулу и стварање „зелене трансверзале”. Сањао је да ће постати велики освајач попут Мехмед-паше Соколовића, да ће се, кад на челу својих ратника са љилианима на зеленим берет-кама буде улазио у Истанбул, земља проламати:

„Од Сарајева до Ирана,
Биће земља муслимана”.

Распршиће се снови на планинама изнад Дрине. Земља је око њих горела. И снежни ђувици изнад Дрине поцрнели су од силних експлозија. Веровао је да ће се Власи већ после првог њиховог налета разбежати, да ће Дрину песмом пребродити, а сада сами беже. Уместо да он иде према Истанбулу, ратиште се приближава Сарајеву. Све је наопачке кренуло. Ако се овако настави, муслимана у Босни више неће бити.

А све је могло да буде другачије. Све влашке цркве и овде и преко Дрине, и до Истанбула, одавно су могле да буду џамије само да је бабовог баба бабо био паметнији. Све је још за турскога вакта требало завршити да се данас овако не гине, да данас најбољи мусли-

мани не остављају главе по босанским планинама. Још за турскога земана је требало све што неће у џамију под јатаган ставити, па би данас земља била чиста од неверника. Не би данас фукара влашка халакала Босном и рушила села и градове.

И прошлога рата је све другачије могло да буде да је више памети и храбрости било. У Гацком, бар, ни једна влашка глава није требало да остане. Све је она јама могла да прогута да се паметније радило. Хасан бабо се правда да се више није могло, а могло се. Како су сада Власи све њих могли да побију или протерају. Не зна је ли ко од његових претекао, и ако је претекао, где је сада.

А то је могло да се очекује. Могло је. Колико пута је бабо рекао:

- Не до ти Алах, сине, да им паднеш шака.

Сви су они то знали, а не искористише прошли рат да земљу очисте од погани. Узалуд су се после на тиферицима вајкали за турским земаном и шалили како се од крмске вере кроз Гацко проћи не може.

Окупили се, сећа се, код њих комшије из Фазлагиха Куле. Са другом децом сместио се у ћошак велике собе. Не смеју живи да се чују, јер старији испијају филцане кафе и причају о рату и крмским Власима.

- Дина ти, Хасане - пита стари комшија Фејзо, колико их ти „смири” они пут?

Бабо се смешка. Сркну гутљај каве, па вели:

- Дина ми, Фејзо, ја их бројио нијесам. Колико сам мог’о дохватит. Ма ми, вала, оста криво што ми онај стари крмак Војиновић сам скочи у јаму.

- Е, вала - опет ће Фејзо, закратко би наше.

- Закратко, вала - додаје комшија Муниб. Опет се од фукаре влашке живјет’ не може.

- Не вала - каже Фејзо. Не мош у варош отић, а да те фукара влашка подсмешљиво не гледа. Ни сурутке се најео није читавог живота, а диго главу и мисли да је бољи од тебе.

- Вала јес - додаје неко. Тако пеђобразних створења у читавом дуњалуку нема. И она задња фукара што му

рите низ гузицу висе некако те са висине гледа и мисли да је и од бега бољи.

- Погана вјера, па то ти је.

- Валахи, јес - каже бабо Хасан. То чоек видјет не може. Нож му под грло поднесеш да га кољеша он те гледа у очи и смије ти се. И кад му живот узимаш, он те презире. И тада му се чини да је од тебе бољи и да му ништа не можеш.

Сафет није разумео овај разговор, само је осећао страх од крмских Влаха. Био је то неки недовољно јасан страх, али му се под кожу увукао и никада више није успео да га се ослободи.

А то о чему су оне вечери старији причали разумео је кад се загледао у другарицу из одељења, Драгану Скоко. Кад је покушао да јој се приближи погледала га је тако презриво да то читавог живота неће заборавити. Њен поглед му је говорио да је он биће ниже врсте, иако је био и крупнији и лепћи и бољи ученик од Миладина са којим је касније почела да се забавља.

Притајена мржња према Србима, коју је из куће у себи носио, тада се разбуктала. Чинило му се да му се сваки ученик Србин подсмева и да га подсмешљиво гледа.

Осећао је неодољиву потребу да са неким о томе поразговара. Није смео да пита баба, јер се бојао да се не разбесни, па је једног дана уграбио прилику да насамо поразговара са дедом који га је много волео.

Стари Абдулах га је ћутећи пажљиво слушао. Грицкао је травку крајем зуба загладан негде у даљину.

Кад Сафет заврши, Абдулах уздахну:

- Све ја то знам, мој Сафо. Они нас презиру ко да смо губави, јер не пристајемо ни на једну банду. Нијесмо ничији.

- Како то, ђедо, нијесмо ничији. Зар ми нијесмо Турци из Анадолије, како бабо прича.

- Нијесмо, мој Сафо. Одрастао си, треба да знаш истину. Нема Турака у Херцеговини. Нема их ни у Босни, ни у Санџаку. Турци су отишли у Турску, а ми смо овдје остали.

- Па ко смо, онда ми? - чуди се Сафет.
- Ми потичемо од њих.
- Од кога?
- Од њих. Од Влаха.

Сафету се јави нека мучнина у стомаку, бес га обузе.

- Ја нијесам Влах! Нећу да будем крмски Влах. Они се крсте и иду у цркву, а ми у цамију. Мрзим Влахе. Ја нијесам Влах.

- Смири се, Сафо мој - помилова га Абдулах по коси. Нијесмо ми Власи но је мука што не знамо ко смо. С њима нећемо, а Турци нијесмо. Ми смо се, мој Сафо, некад презивали Миљанићи. Живјели смо доље близу Билеће и славили смо светог Николу. Бабо мог баба се, Шућур Алаху, потурчио и дошао овамо. Са собом је кандило донео, ено га још на тавану.

- Је ли то оно с ланцима што стоји у старом сандуку?

- Јесте. То је наше кандило, мој Сафо.

Глас старог Абдулаха је подрхтавао. Било је у њему неке туге и горчине.

- А што то не бацимо, ђедо, но нам погани кућу - пита Сафет.

Абдулах грицка травку, погледом лута по плавом небу изнад Херцеговине.

- Још си ти мали, Сафо. Једног дана ћеш разумјети.

- Што ми не објасниш, ђедо?

- Не знам хоћеш ли разумјети, мој Сафо. Још си мали да то разумијеш. Велики си да знаш ко смо, а мали да разумијеш да нијесмо ни Срби ни Турци и да кандило не смије да се баца.

- Ја ћу кад порастем да га бацам.

Бути Абдулах. Испљуну ижвакану травку, убра другу и стави је међу зубе, па после дужег ћутања вели:

- Можда. Можда ћеш и да га бацаиш, Сафо мој. Можда хоћеш, а можда нећеш.

- Хоћу, ђедо. Бацаићу га сигурно.

- Можда. Можда. Сафо мој. Можда хоћеш, а можда нећеш. Само Алах све зна.

- Алах не воли кандило, ђедо. Он не воли ни Влахе.

- Ко ће то знати, Сафо мој. Бог је један и наш и њихов.

Сафет га гледа збуњено.

- Како то, ђедо? Они не воле Алаха.

- Све ћеш ти то једног дана схватити, Сафо мој.

- Молим те, ђедо, баци оно са тавана.

Абдулах уздахну.

- Нећу. Нећу, Сафо мој. Док сам ја жив нећу, а ви послвије чините шта хоћете. Даће Алах да ја умрем да вам зла не видим.

Сафет је упоран.

- А што, ђедо? Објасни ми. Зашто нећеш да бациш оно са тавана?

Ђути Абдулах. Грицка травку, жмирка очима.

- Слушај добро, Сафо мој - каже напокон. Слушај добро и упамти. Добро упамти, не мораш сада да разумијеш, разумјећеш кад буде требало. Ова два рата су нам ишла на руку. Алах нам је помого па смо Влахе у оба рата разриједили. Али, опет их је пуно остало. Неће нам заборавити, а не зна се шта носи дан, а шта ноћ. Може и њихово да дође. Зато нам треба оно кандило, Сафо мој. Ако њихово дође, узми кандило и икону светог Николе, има на тавану и икона, Сафо мој, упали кандило и прозови се Стојан. Тако ћеш главу да сачуваш. Јеси ли угувио, Сафо мој?

- Јесам, ђедо, али ја нећу да будем Стојан.

- Е, мој Сафо - опет уздахну Абдулах, вакат куле по приморју гради, вакат гради, вакат разграђује.

- Шта ти то значи, ђедо?

- Моли се Алаху да никада не сазнаш шта то значи.

Разуме сада Сафет-бег поруку старог Абдулаха. Добро је разуме. Прибојава се да се сада после ове погибије на планинама изнад Дрине, и оно време за кандило и икону приближава.

Хоће ли моћи да буде Стојан?

Језа га обузима од саме помисли. Мржња у срцу још више нараста. Чак и себе мрзи што се оженио Влахи-

њом, па му сада деца у себи и крви влашке имају. Дамир, додуше, нема у себи ничег њеног, прави је муслиман, али Амира још пати за њом. Повукла је влашку крв.

Могоао је да се ожени муслиманком и да данас у кући има гомилу правих Алахових следбеника. Сада зна да се Јеленом оженио из осећања понижености који је из Гацка понео. Свакако и из освете према Драгани. У инат и њој и свим оним надменим Власима из Гацка.

После је, чак, на неки начин и заволео. Мора то, хтео - не хтео, себи да призна. Допадао му се њен враголасти осмех, њена дуга црна коса, као угљен црне очи, њено вижљасто тело.

Сумња да с њом није требало да се жени јавила се када је одвео први пут у Фазлагиха Кулу. Хасан, кад је видео, као гром да га је погодио.

Одведе га Хасан подаље од куће, па пита:

- Која ти је ово?

- Влахиња, бабо, шта смета? Зар нијеси увијек говорио да није гријех Влахињу. Да је и алаху мило да од њихових своје чинимо, да Влахиње најбоље Турке рађају...

- Не смета што је Влахиња - каже Хасан. Но од којих је. Да није од Војиновића?

- Како знаш, бабо - зачуди се Сафет.

- Зло ће бити, Сафете, сине. Зло.

- О чему то причаш, бабо? Шта ти је?

Хасан је подрхтавао, зебња му је била у очима.

- Ти знаш за ону јаму у Коритима?

- Знам. Још док сам био мали, слушао сам како о томе причате.

- Зло је, сине Сафете, зло - тресе се Хасан од страха. Она се вратила из јаме. Дошла је да ми сљеме обурва.

- Шта причаш то, бабо?

- Зло, Сафете. Зло. Ја сам је својом руком 41. преклао и у јаму бацио, а сада ми се у кући појавила. Траг ће ми се затрти. Неће се знати ни где је била кућа Фазлагиха.

- Нека, бабо, Алаха ти - каже Сафет. Кад је то било. Ово је друго вријеме.

- Јесте друго. Њино вријеме. Њино вријеме долази. Закукала је црна кукавица изнад Фазлагиха Куле.

После разговора са бабом, сетио се Сафет оног сусрета са њеним оцем на вратима стана у Сарајеву. Изгледао је као да је самог ђавола видео. Тада он, а сада Хасан.

Забња се Сафету у душу увукла, али је време учинило своје. Деца су се родила, расла.

- А што ти нијеси успео, ја сам довршио - рекао је једном Хасану. Најлепши цвијет Војиновића сам убрао. Уместо крмке, муцахедине ми рађа, викао је. Само док ми дјецу подигне, преко Дрине ћу је протјерати.

Свесно сузбијана љубав према Јелени, претварала се у мржњу, презир. Све дуже је избијао из куће, а све чешће одлазио у цамију. Бацио се на исламску верску литературу. У муслиманском друштву почели су да га цене као врсног тумача „Муслиманске декларације”.

Кад је у априлу запуцало, и стара мржња у Сафетовом срцу, донета још из Гацког, букнула је као пожар распириван ватром. Међу првима је са својим јаранима, које је организовао одмах, подигао барикаде на сарајевским улицама, а потом окупио око себе мноштво истомисљеника спремних да гину за Алаха. Наметнуо се као вођа, а они су га прозвали Сафет-бег.

Годило му је то. Давало му моћ, разбуктавало у њему снове о новом турском царству „Од Сарајева до Ирана”.

Комплекс потурице одједном је нестао. И Мехмед-паша Соколовић и Омер-паша Латас, говорио је себи, истог су порекла као и ја, па су били великани турског царства и за сва времена ушли у историју. Нема ни он чега да се стиди, осим оног кандила на тавану које ће, кад први пут стигне у Фазлагиха Кулу, изгасити, да му трага не остане.

Сила је постао Сафет-бег. И његови га се прибојавају. Прибојавају, али, послушкује он, и оговарају. Тихо се дошаптавају да он, ипак, није за вођу, да му се не мо-

че потпуно веровати, јер му је жена Влахиња. Сефер Махмутовић, Санџаклија, најопаснији међу њима, чак је почео и отворено да провоцира.

Кад је наредио да се све младе Српкиње које похватају, доведу у подрум хотела „Европа”, цинично се насмејао:

- Је ли баш све, Сафет-беже?

Сафет га је пресекао погледом, али је то „пречуо”.

Кад су прве вечери пијани упали међу младе Српкиње у подруму, није их било довољно за све.

Сефер је, опет, провоцирао:

- Да доведемо још коју, Сафет-беже?

Сафет је пребледео, почео је да кипти од беса.

- Доведите! - викнуо је. И њу!

Сви су занемали. Сефер се уплашио.

- Нисам на њу мислио, Сафет-беже, дина ми.

- И њу, рекао сам! - дрекну Сафет. И то ти да је доведеш, Сефере! Сутра увече хоћу да буде овде!

Желео је да им покаже ко је, да је правовернији од свих њих заједно и да му је ислам на срцу више него било ком од њих.

Сада, кад камионом, заједно са својим преживелим „љилићанима”, улази у Сарајево, осећа да је Истанбул исувише далеко, а време за кандило, како је говорио стари Абдулах, исувише близу.

У дугогодишњој новинарској каријери имао је Мајкл прилике да види свашта. Виђао је свашта по разним ратиштима, али ово што му је Милован показао - било је, чак, и за њега превише.

Ма колико покушавао да из сећања избрише ону слику, она се стално враћа и стално му је пред очима.

Милован га је повео на ручак у један ресторан у старој тврђави изнад града.

Мајкл је ћутао. Није јео. Само је испијао ракију, једну за другом. Желео је да се напије...

- Како је то могуће? - рече.

- На шта мислите?

- На оно тамо. За тако нешто морао сам знати још у Њујорку... Нешто се не слаже - одговори замишљено Мајкл.

Обојица су ћутали.

Онда Мајкл проговори тоном у којему није било емоција.

- Зашто се толико међусобно мрзите?

- То је интересантно питање. Међутим, питање би требало поставити мало другачије - зашто Хрвати толико мрзе Србе? Истина је да ни ми њих баш не волимо, али је разлика између њихове мржње и нашег невољења огромна - одговори Вукадин.

Мајкл га је гледао испитивачки.

- Волео бих да ми то и докажете - рече.

- Мислим да ми то неће бити тешко. Њихова мржња према нама није од јуче. Иако су Хрвати још крајем прошлог и почетком овог века неколико пута дизали хајке на Србе, њихова мржња је на видело избила пред почетак првог светског рата. Наравно, рат је био само повод, али не и разлог... На почетку рата поклич Словенаца и Хрвата је био: „Србе на врбе!”, а кад су изгубили почели су да вичу: Добродошли, бра-

ћо Срби! Ослободиоци! Стварање Југославије су они сами тражили. А знате ли зашто?

- Не - рече кратко Мајкл.

- Прави разлог је да им се територије на којима живе Срби не измакну из руку, пре него што остваре задатак да преко Југославије дођу до независне државе Хрватске. Да нису ушли у Југославију остали би у Аустрији и никада не би добили своју државу. Српски вековни сан био је ослобођење и уједињење свих јужнословенских народа у заједничку државу Југославију. Криво су Срби платили тај свој сан и у првом и другом светском рату, а плаћају га и данас...

Ућутао је. Мајкл му је на лицу видео тугу, бол, забринутост.

- Заклео бих се господине, Вукадин, да ви још жалите за Југославијом.

- Ми Срби ћемо дуго жалити за Југославијом. Не због тога што нам је она донела срећу, већ зато што смо романтичари и сањари. Морали бисте дуго да живите са нама да бисте нас разумели. Ми смо вероватно једини народ на свету који слави највећи пораз у својој историји.

- Не разумем.

- Паметни народи то и не могу разумети. Чули сте за Косово?

- Наравно.

- Да ли сте чули за бој на Косову?

- Нешто неодређено.

Милован се насмеја.

- Та битка о којој вам говорим била је пре 600 година.

- И ви то још памтите?

- Да, господине Мишел. Ми то још памтимо и та битка ће се памтити док буде постојао и један Србин на свету.

- Зашто је та битка за вас тако значајна?

- Покушаћу да вам објасним, мада нисам сигуран да ћете ви то разумети. У 12, 13. и 14. веку Срби су имали своје велико царство. Била је то једна од најмоћни-

јих држава Европе, наследник византијске културе. У 12. веку, када европски владари нису знали ни слова, родоначелник наше владарске лозе Стефан Немања писао је књиге. Ви сте пореклом Енглез, зар не, господине Мишел?

- Да, моји преци су дошли из Енглеске.

- Е, видите, у 14. веку, у време те косовске битке, Срба је било око четири милиона, исто колико и Енглеза. Данас Енглеза и њихових потомака по свету има преко 100 милиона, а нас Срба једва десетак. Знате ли, зашто? Зато што смо подигли кућу на сред пута.

Мајкл се насмеја.

- Лепо речено.

- То покушавам да вам објасним. Ми живимо на простору где се сударају Исток и Запад. Дакле, у 14. веку нашли смо се на путу тада највећој светској сили, Отоманској империји, која је кренула на Европу. Наша и турска војска су се тачно пре 600 година судариле на Косову. Два цара су у том боју погинула: и турски и српски. Турци су толико изгинули да им је требало пуних сто година да се опораве и поново врате у наше крајеве. Али, господине Мишел, Срби су још више изгинули. Ми се никада од тога страшног пораза нисмо опоравили, а прошло је 600 година. И сада, можете ли разумети народ који тај дан, дан те страшне погибије, слави као свој највећи празник.

- Тешко да могу.

- Наравно, господине Мишал. Било би чудно да разумете. Све ово сам вам испричао да бисте нас боље разумели и да бих вас нешто питао.

- Питајте.

- Шта мислите, може ли такав народ да мрзи?

- Не знам. Морао бих да вас боље упознам да бих на то могао да одговорим.

- Надам се да ћете нас упознати и да ћете се у то уверити. Видите, ми Срби бисмо имали пуно разлога да после ове велике погибије мрзимо читаву Европу, а ми је не мрзимо.

- Интересантно. У чему је кривица Европе?

- Добро питање, господине. Много је крива Европа. Да је Европа хтела тада да нам помогне ми бисмо Турке вратили у Азију и данас би све било другачије. Европа, међутим, није хтела да нам помогне. Оставила нас је саме против највеће силе света, јер су и европске државе чекале прилику да отму наше земље. Због тога је Европи одговарало да нас Отоманска империја уништи. а ми Срби, сањари, окренути Богу и царству небеском, нисмо хтели да јој доскочимо. А могли смо.

- И то је интересно. На шта мислите?

- Зар ми нисмо могли да пропустимо Турке према Европи, па чак, и да им помогнемо? Шта мислите, да смо тако урадили, како би данас изгледала Европа?

- Не могу да претпоставим.

- Е, драги мој господине Мишел, да се турска сила није сломила на нама Србима, можда би хоџа рикао и у Лондону, Паризу, у Риму. Турска се на нама сломила, па је само до Беча успела да стигне.

- Ако могу добро да схватим, Срби су спасили Европу.

- Да, да, господине Мишел. Добро сте схватили. Управо тако. Турцима је после оне страшне битке, рекох вам, требало још сто година да стигну на Дунав и освоје Смедерево. На нама су се истрошили, а ми смо постали мали народ. Спасили смо Европу, а она нас је вечито кажњавала, па ево и данас.

Ово Мајкл готово да пречу. Све време је размишљао да ли да ризикује и упита Вукадина зна ли шта о „аваксу” и „Теслиној кугли”. Имао је утисак да је успео да задобије поверење овог човека, да више није сумњичав, а опет се прибојава да то не поквари. Сигуран је, да га никада више неће видети, а опет, не би желео да помисли да је дошао да шпијунира.

Ипак, зашто да не?

- Господине Вукадин, у једном италијанском ча-сопису сам прочитао да је изнад Србије оборен један

„авакс”. Пише, додуше, да је то непроверена вест, па ме интересује шта се код вас о томе прича?

- О томе би требало више ви да знате од мене. А код нас се прича свашта. Знате, ми смо народ који воли мит. Можда је „авакс” оборен, а можда и није. Прича се да се изнад Србије могла видети светлећа кугла која пада. Вероватно „авакс” и није оборен, али наш човек, обичан човек, хоће да буде тако. То нашем човеку годи, улива му снагу, враћа му веру у себе. Срби су неуништиви, они могу све. Тај мит нас је одржавао и кроз векове. Ми хоћемо да верујемо да је „авакс” оборен изнад земље Србије и за нас је он оборен. Уосталом, томе веровању сте и сами допринели.

За Мајкла је разговор добро кренуо. Последња Милованова реченица добро му је дошла, јер је претпостављао на шта мисли.

- Не разумем - рече лукаво. Како смо ми допринели?

- Није ли ваш председник Буш, непосредно пошто се код нас појавила прича о „аваксу”, изјавио да Срби угрожавају националну безбедност Америке? Нема телевизије у свету која то није пренела. Нашој митоманији већи допринос није могао да учини. Сада код нас ни неписменог сељака не можете разуверити да изнад Србије није оборен „авакс”!

Милован заћута. Гледао је негде у празно испред себе.

Иако су неке изјаве биле доста чудне, Мајкл га је разумео. Сада је био сигуран да може да пита шта хоће. Милован му је отворио срце.

- Господине Вукадин - рече, да ли је прича о тајном оружју Николе Тесле, такозваној „Теслиној кугли”, или „зрацима смрти”, како неки кажу, исто резултат народне склоности ка стварању митова?

Милован подиже поглед, осмехну се загонетно.

- Ви сте врло вешт човек, господине Мишел. Не знам зашто сте дошли код нас, а нећу то ни да вас питам. Ја сам обичан човек, не знам да ли ми Срби има-

мо „Теслину куглу”. Можда је имамо, а можда немамо.

Гледао га је у очи продорним погледом од којег се, чак и Мајкл на тренутак осети нелагодно.

Потом се осмехну и подиже чашу:

- Живели, господине Мишел.

Одоздо из града заурлаше сирене упозоравајући на ваздушну опасност. Обојицу их то врати у стварност.

- Хоћете ли, можда, да се одморите после ручка?

- После свега што сам данас доживео одмор ми заиста треба.

Враћају се аутомобилом са тврђаве. Иза кривине Мајкл спази да један цип са ознакама Уједињених нација пуном брзином иде левом страном пута право на њих.

- Пази! - викнуо је.

Скрећући нагло на своју леву страну Милован једва избеже судар. Цип им само окрзну задњи блатобран и браник, и без заустављања продужи према тврђави.

Милован заустави свој аутомобил, изађе и погледом испрати цип. Мајкл изађе за њим.

- Добро смо прошли. Сигурно је возач пијан - рече.

Милован заврте главом.

- Не бих рекао - изговори, па га погледа испитивачки. Ово је вама било намењено, господине Мишел.

- Не разумем - правио се Мајкл изненађен.

- Мислим да разумете. Зато ћете сада у мојој кући да се одморите и ноћас да спавате.

Не може да смисли начин како да дође до њега и да га удари крстом у главу. Ако покуша да му приђе, спречиће је бабица, а потом ће помислити да је луда, па ће га негде склонити.

Неки начин мора да постоји. Неко решење мора да нађе.

Однекуда, чује глас:

- Ми долазимо, мајко ђавородице. Из тебе долазимо. Ти си наша мајка, не заустављај нас. Ми смо твоји, мајко ђавородице!

Мора нешто да уради. Нешто мора да смисли и сатански поход на људски род заустави.

Да се обрати светој мајци за помоћ? Мајци Богородици. Она је родила Бога, а Бог је, још увек, јачи од оног тамо.

- Мајко Богородице, чуј несрећну ђавородицу. Уништи зло семе, ђавољи накот, спаси људски род. Помози сада људима, ако мени ниси онда. Спаси их, мајко Богородице. Научи ме како да оно тамо уништим. Не молим ти се за себе, јер твоју помоћ ни заслужила нисам, молила је шапатом.

Хоће ли помоћи мајка Богородица? Да ли је чује?

Онда је није чула. Није се осврнула на њу оног јутра у Сарајеву.

Трачак светлости најавио је јутро кроз узани прозор подрума. Неки су још спавали. Једва да понеко нешто проговори.

Хатица је излазила и донела хлеба. Дале су деци. Њих две трпе глад. Ко зна да ли ће и сутра шта успети да набаве.

Однела је Дамиру парче хлеба. Кад му га пружи он је удари по руци и хлеб паде на под. Ћутећи, с болом у души, подиже хлеб, одува прашину и врати се на место.

Хатица је сажалјиво погледа.

- Неће?

- Неће. Однеси му ти, молим те. Од тебе ће узети.
Црћи ће гладан.

Хатица устаде и однесе му парче хлеба. Узе без речи.
Јелена је гледала како једе.

Добро је, рече у себи. Важно је да нешто поједе, а ово
ће га проћи.

Зна она шта је у његовој души и да му није лако. Само да му се ништа не деси, опет ће он бити мамино сунце једино на свету.

Хатица је осетила о чему она размишља.

- Проћи ће га - каже.

- Знам. Само да ово стане.

Хатица уздахну.

- Предалеко је отишло да би лако стало. Бојим се да
више никада неће бити као пре.

- Мрзиш ли ме, Хатица - запита, ни сама не знајући
зашто.

- Побогоу - каже она. Зашто бих те мрзела?

- Зато што сам Српкиња.

- Не буди луда. Нисмо нас две за ово криве.

На вратима се зачу нека галама. Упаде група униформисаних људи с машинкама. Разгледају ко је све у подруму.

- Има ли Срба овде - пита један строго, а Јелени се
чини да гледа у њу.

- Мируј! - прошапутала Хатица.

Сви ћуте.

- Поново питам, има ли овде Срба?

- Има!

Тај глас пресече Јелену, ошамути је.

- Има! - зачу се поново. Ено она тамо!

Дамир је из ћошка дошао до средине подрума и прстом показивао на њу.

Јелени се смрче пред очима. Губила је дах.

Онај човек приђе ближе и строго је погледа.

- Диги се! - рече.

- Чекај - скочи Хатица и стаде испред њега. Она је наша!

- Ти гледај своја посла! - одбруси човек.

- Није наша! - ускочопери се Дамир.

- Ћути, балавче! - викну Хатица. То ти је мајка!

- Ја немам мајку! Слободно је водите!

Амира улете Јелени у загрљај.

Човек одгурну Хатицу.

- Склони се - вели јој. А ти, дижи се!

- Чекај, бре - стаде Хатица опет испред њега. Знаш ли ти чија је она жена?

- Знам - рече човек хладно. Знам, али је Српкиња.

- Није она ничија жена! - гневно ће Дамир.

Јелена устаде. Амира завуче главу у њена недра и рида.

- Не плачи, рано моја - шапну јој. Не бој се, ништа неће да буде, вратиће се мама.

Приђе Хатици, на зачуђујуће смирено рече:

- Ево ти дете, Хатица. Чувај је, Бог ће ти платити.

Амира јој склопи руке око врата. Неће да је пусти.

- Мама! Не иди, мама!

- Не бој се, рано моја. Остани код тетке Хатице, брзо ћу ја доћи.

Хатица је с напором задржавала Амиру. Она је вриштала и пружала руке према мајци. Јелена није имала снаге да је погледа. Оборене главе пошла је према излазу. У једном тренутку је застала, окренула се и погледала у Дамира.

- Нека ти Бог опрости, сине, а мајка ти је већ опростила!

Дамир је погледа с нескривеном мржњом. Просикта:

- Курво српска!

Јелену нешто ошину по глави. Док губи свест и пада, чује Амирино вриштање.

Кад се освестила, запази како поред ње промичу познате зграде у главној сарајевској улици. Схватила је да је на неком камиону. Поред ње су седеле непознате жене и два униформисана мушкарца с оружјем.

Усправила се и села. Камион се кретао према старом делу града, поред Миљацке.

Гледа своје толико вољено Сарајево. То више није онај град. Пусте улице, изгорели аутомобили, солитери црни од пожара. Све делује аветињски нестварно.

Хтела би да је све ово, што се догађа и што види ружан сан. Хтела би да се пробуди, да све опет буде као раније, али зна да из овог кошмара нема излаза.

Камион се заустави испред хотела „Европа”.

Она два човека скочише из камиона и отворише задњи поклопац.

- Силази!

Силазиле су са камиона без речи. Помагале су једна другој да се спусте.

- Унутра!

Зашто ли су их ту довели, пита се Јелена.

Познаје добро овај хотел. Још пре него су се венчали она и Саша волели су овде да долазе на кафу.

У холу пуно људи у униформама.

- Стигла нова роба - рече један церечи се.

- Сад ћете да видите шта је к.... Сад ћете да вичете: Иду Турци, виде им се к....!

Јелена се најези.

Да ли је то могуће? Зар то може у њеном Сарајеву?

Одједном, појави се Саша.

- Где ћемо ове - пита Сафета један од спроводника.

- Доле - показа он према сутерену.

- А њу? - показа човек на Јелену. Шта ћеш са њом?

- Што и са осталима - одговори он језивим и Јелени туђим гласом. Све су то српске курве.

- Аферим, Сафет-беже!

Јелена више нити шта види нити шта чује. Мирно је пошла са осталима.

Повели су их у подрум споредним степеништем.

Нашла се у великој полумрачној просторији. Кроз узане прозоре улазило је мало светлости. Кад су јој се очи привикле, видела је мноштво жена. Седеле су на душецима распростртим по бетонском поду. Немо су их посматрале. На њима су се јасно видели трагови насиља. По-

цепана одећа, рашичупане прљаве косе, маснице на лицима. Погледи су им били помућени, а у очима се видела туга, бол, несрећа.

Тишина. Злослутна, подмукла.

Из њихових погледа Јелена је схватила где су је довели. Ништа нису морале да кажу, њихове очи су све говориле.

Новопридошле су дуго стајале поред врата као окамењене. Потом су једна по једна, без речи, одлазиле и заузимале места на слободним душецима.

Још потпуно ошамућена Јелена је остала последња. Покушавала је да се прибере, смири и схвати шта ју је снашло.

Пред очима све време јој је Дамирово изобличено лице а у глави јој одзвањају његове речи:

- Курво српска!

Дамирово лице се претапа у Сашино. Гледа је са мржњом. Страх ју је од тог његовог погледа.

Лице пуно мржње опет је Дамирово. Више ју је страх од њега него од Саше.

Има нечег у њиховим лицима што до сада није видела. Господе, пита се, како је то могуће? Јесу они, а нису они. Иста лица, а потпуно другачија.

- Мајко Богородице, помози - прошапута.

Први пут у животу је то изговорила. Никада није помињала Бога, ни мајку Богородицу. Одједном је сада то из ње спонтано излетело.

- Мајко Богородице, помози - понови и прекрсти се.

Први пут се и прекрстила. Веровала је да то и не уме.

На улазу у подрум зачу се нека бука, па се врата отворише. Унутра упаде група униформисаних људи.

- У Турчина, у Турчина велика курчина - певао је из свег гласа један са флашом у руци.

Јелену подиђоше ледени жмарци.

- Мајко Богородице, помози - прошапута опет и поново се прекрсти.

- Крстиш се, курво српска! Неће ти више помоћи ни стотину светаца! Скидај гаће, крмачо српска!

Тај глас, то лице, Господе! Па то је он!

- Свлади се, курво! - просикта и трже јој руком близу тако да сва дугмад одлетеше.

Није се померила. Гледала је у њега као у утвару.

Буљила је у лице које је толико пута љубила. Да ли је то оно исто лице, онај човек коме је сву љубав даровала, сав живот жртвовала.

Хтела би да му каже: Шта радиш то, Саша?! Па то сам ја! Шта то чиниш?

Нема гласа. Само грч у грлу. Читаво тело је само један грч.

- Сафет-бежје - дере се један. Да видимо прво имају ли шта?

- Претресите! Узмите све - виче Саша. А ти, курво, дај тај прстен!

Јелена, ошамућена, скиде прстен и не дижући главу пружи му га. Купио јој га је на Баш-чаршији оног дана када су пошли код матичара.

Саша дохвати прстен, баци га на под и бесно изгази.

Остали пијани људи у униформама скидали су прстене другим несрећницама и претресали им торбе. Узимали су све што им се допадало.

- Дај ташну, курво српска! - продра се Саша.

Опет не дижући поглед, пружи му малу ташну. У њој се поред женских ситница налазио и онај прстен са тавана камене куће у Фазлагиха Кули.

Он бесно отвори ташницу, па у леву шаку истресе њен садржај.

Секунду-две је гледао у оно шта му се нашло на длану. Лице му одједном доби чудну боју, а потом се - готово искриви од страха. Рука поче да му се тресе као да у шаци држи жар.

- Змијо! - врисну из свег гласа.

Преплашено, одбаци од себе стари прстен као да се од нечега брани.

- Змијо! - продра се поново. Пела си се на таван, мајку ти српску!

У Јелени препуче нешто. Подиже главу и пркосно га погледа.

- Јесам - процеди. Јесам, пела сам се на таван. Видела сам ти и кандило и крстове! Бојиш ли се крста, Сафете? Знам, бојиш се. Годинама сам се питала шта ће вам кандило и крстови на тавану, а овог тренутка ми је постало јасно. Кад сте се потурчили, кад сте преверили, нисте имали храбрости да баците кандила и крстове него их по таванима и од себе кријете. Плашите се и да их баците. Колики је страх у теби од крста, Сафете?!

Док је говорила, Сафетово лице се мењало. Бледело, потом црвенело. Изобличавало се од беса и мржње. Остали, иако пијани, застали су и слушали Јелену.

Личили су на чопор изгладнелих паса који чекају да вођа чопора крене, па да се и сами баце на жртву. Њихове закрвављене очи сијале су као у дивљих звери. Пошто је завршила, Јелена их је све обухватила погледом и схватила да у њима више нема ничег људског.

Сафету је требало времена да се прибере од шока. У почетку разрогачене, очи су се скупиле, њима је прострелио Јелену, а потом арлаукнуо као побеснели вук:

- Алија!

Занемеле жене се још више скупиле, а њихови пратиоци, такође преплашени, повукоше се корак назад.

- Алија! - арлаукну он поново.

Приђе му човек рашичане косе, зверајући ситним змијским очима. Повијен у раменима, шепео је на леву ногу. Видело се на први поглед да је ментално поремећен.

- Ево ме, Сафет-беже - рече преплашено.

- Ти имаш највећи! Ти ћеш је први!

На Алијином лицу се појави страх. Окреће се према осталима као да тражи помоћ. Од њих се нико није ни померио.

- Немој, Сафет-беже, Алаха ти - промуца.

- Јеби!

Алија јој приђе. гледа у њу, па опет са страхом у Сафета.

- Јеби! - загрме Сафет.

- Алаха ми - вели, кад ти кажеш. Сафет-беже, звекнућу јој га да ће све звезде да преброји.

Стрже јој блузу. Она се не помери. Покида јој грудњак. Опет се није померила. Није ни осетила да је до паса гола. Нити је шта осећала нити видела, осим Сафетовог лица из којег је избијало зло.

- Свлади се, курво - чује му глас, да ти га Алија викне! Има га од по метра! Три дана устајат нећеш!

Није ни осетила кад јој Алија стрже сукњу. Гледала је у Сафета. Није то више било људско лице него нешто друго, нешто што је тешко и замисливо. Мора да тако изгледа ђаво.

- Сви ћемо да те јебемо, курво - уноси јој се то створење у лице. Ја ћу последњи. Мој отац је све твоје поклао и бацио у Коритску јаму! Све их је поклао! Зато се онај крмак који те је правио онога дана уплашио кад ме је видео. Мислио је да је видео мог баба. Оно што мој баба није покло прошлога рата ја ћу овога! А вама ћемо, курве српске, децу да правимо, па ћемо вас послати у Србију, да тамо рађате муслимане. Ни једна крмача српска неће у Босни остати да јој муслимана не направимо!

Говорио је охоло, подигнуте главе, показујући тиме да је у том подруму он господар живота и смрти.

Пошто направи краћу паузу, опет загрме:

- Јебите, браћо муслимани!

Тог тренутка код његових хијена нестаде страха. Вођа чопора дао је сигнал, пут према жртвама био је слободан.

Лица су почела да им се кезе од задовољства док су раскопчавали панталоне. Голи од појаса насрнуше на жене немоћне као стадо оваца затворено у тору.

- Од Сарајева до Ирана, биће земља муслимана!

Док су певајући прилазили женама, ширили су руке и забацивали главе да би били што гласнији.

Све се одједном претвори у помахнитало арлаукање и врштање преплашених жена.

Јелена све то гледа и слуша и даље стојећи на истом месту. На Алију који јој кида делове одеће не обраћа пажњу као и да не постоји, као да се то њој не догађа. Покушава да још једном ухвати поглед ђаволу, створењу

које је донедавно било њен муж, али је он гледао негде преко ње, раскопчавајући се и тражећи жртву.

- Та је данас моја, Ибрахеме! - викну некоме, па се баци на жртву.

Алија јој покида гаће и подиже их увис вриштећи од задовољства као животиња.

Све се око ње претворило у помахнитали ковитлац који је некуда носи. Алија скида панталоне. Није осетила кад ју је бацио на душек и легао по њој. Све је потонуло у таму из које се кезило лице сатане.

Израњање из таме донело јој је и сазнање да је у београдској болници.

Да је тата ту он би знао. Он је увек знао шта треба. Он је одмах препознао сатану, а она је са њим живела толико година и ништа није видела.

Ево ме у Београду, тата. Врати се отуда. Врати се одмах. Требаш ми, тата.

Поред кревета се створи доктор Вуковић. Обрадовала би се што га види да се поред њега не појави и онај психијатар. Нешто на његовом лицу било је одбојно. Да ли је то кратко подшишана брада или два чкиљава ока испод избаченог чела?

- Колега је поново дошао да вас види - каже доктор Вуковић. Попричајте опет, а ја ћу доћи.

Психијатар привуче столицу и седе поред ње.

- Ако сте заборавили, ја сам доктор Милан Јанковић, психијатар. Желим са вама мало необавезно да поразговарам.

Јелена је гледала у празно испред себе.

- Ово је само неформални разговор - наставља психијатар. Желим да стекнем општу слику о вашој ситуацији да бих могао да вам помогнем. Зато морате сарађивати и одговарати на моја питања. Ви морате да схватите да сте болесни и да вам је потребна стручна помоћ психијатра. Ми психијатри можемо да помогнемо више него што мислите...

Зашто ме овај човек не остави на миру? Његова наука не може ми помоћи.

- Прво ми кажите како се зовете?

Није ни трепнула.

- Добро. То сада и није тако важно. Ви желите да прикријете свој идентитет. Нама у психијатрији та појава је позната. Ви одбацујете бебу. И та појава није ретка. Да бих могао да утичем на вашу психу, морам да знам разлог вашег одбацивања...

Јелена присиљава себе да га не слуша. Одувек ју је нервирао овакав тип људи. Пуни себе, а испразни. Имају потребу да сами себи придају значај, а своју умишљену величину наглашавају извештаченим говором.

Срце јој заигра од сваке звоњаве телефона. Сваки пут док подиже слушалицу рука јој подрхтава. Та секунда док не подигне слушалицу и док из ње не чује глас за њу је вечност. Сваки пут јој срце цепа нада да ће чути Јелену и стрепња да ће јој неки глас јавити погибију Михаила или Браце.

Скоро је година дана како јој се живот свео на ишчекивање звоњаве телефона. Ни у продавницу не сме да оде плашећи се да ће је у међувремену звати Јелена, Михаило или Браца, или да ће неко нешто о њима јавити. Моли сусетке да јој купе оно најпотребније, само да не излази из стана.

Увече, кад на сат-два успе да заспе, спава полуотворених очију. И тај полусан испуњен је страхом да неће чути телефон.

Понекад га у дневној соби стави на сточић испред себе и сатима буљи у њега очекујући да зазвони. Прође и по недељу дана, а он је потпуно нем. А кад звоњава пресече тишину њеног стана, кад дрхтавом руком дограби слушалицу, онда чује глас неког од пријатеља из Београда који се распитује зна ли шта о Јелени, Браци и Михаилу. Тада једва задржава плач, али подрхтавање гласа не може.

Од некада раскошне лепоте на њој није много остало. Бледо испијено лице, закрвављене очи, руке које подрхтавају.

Ни да чита не може. Радио не слуша, ни вести на телевизији више не гледа. Одавно нема снаге да слуша све те страхоте и да гледа унакажене и искасапљене лешеве људи по Крајини и Босни и Херцеговини. Док је у почетку све то гледала чинило јој се да ће пресвиснути. Излуђивао ју је страх да у неком унакаженом лешу не препозна сина, кћерку или мужа.

У глувој тишини стана и муве се прегласно чују, а она шапатам проклиње дан када је у ту несрећну земљу дошла.

Никада Босну није волела. Можда јој се она данас због тога тако сурово свети. Јелену није чула од априла прошле године, Браца се последњи пут јавио пре два месеца. Бог зна да ли је још жив. А и Михаило као да је у земљу пропао.

За све је он крив, куд ће му душа. Што остави Јелену у Сарајеву, за то крив, додуше, није. Нико је тада не би убедио да пође са њима. Него што и он под старе дане оде да ратује, као да би тамо, у тој проклетој Босни, без њега све пропало. А дете, за њим, пут под ноге, па право у Босну у добровољце. Хоће Војиновићи испред свих да предначе.

На главу су јој се са тим више попели да су они, ипак, Војиновићи. Забога, нису они било ко, нису они обичан плебс, но старо српско племство у крвном сродству са Немањићима.

Цара су они, веле, чували, морају и Босну данас од некрста. Дабогда је земља прогутала.

Они тамо отишли, а сав олош босански се у Србију сручио па више од њих не може да се дише. Појешће нас као жути мрави. Србија ни овако не може да живи, а још јој се они на грбачу натоварили. Све шверцер до шверцера и лопов до лопова, кости ће Србији да оглођу.

Сваки који је отуда побегао може волу реп да ишчупа, а по Београду се шетају и харају, док њен син уместо њих тамо треба да погине.

У глувој самоћи проклиње оца који ју је у Босну одвео.

Имала је петнаест година кад је из Чачка добио премештај за Сарајево. Мама је гунђала, бунила се, али ништа није помогло.

- Војска је војска - говорио је отац. Што си се удала за официра? Знала си да могу да ме преместе кад хоће и где хоће.

Иако је Сарајево у односу на Чачак велики град, није јој се допао. Нешто ту није било као у њеном граду. Све је некако било другачије. Срби, муслимани, Хрвати... Једни са другима богзна како љубазни, а свако сваком о глави ради. Иако још млада, лако је то осетила, па је од првог дана желела да се врати у свој Чачак.

Кад је била на другој години факултета, оца преместише у Македонију, у Струмицу.

Несрећна мајка очи није сушила од суза.

- Шта си то, црни човече, урадио? Па то је казнена касарна, тамо само по казни шаљу!

- Не знам, женска главо, кад ти кажем. Не знам. Ништа нисам урадио.

Вероватно, јадник, ништа и није урадио. Довољно је била нека несмотрена реч, па да заглави у Струмицу.

Отац и мајка се договорише да она остане у Сарајеву док заврши факултет. Проклет и тај факултет и дан кад га је уписала.

Кад отац и мајка одоше, упозна Михаила. Усамљен, без игде икога, а усамљена и она, па се зближише.

А, могло је све другачије да буде, да је он мало више паметн имао и да је хтео да слуша. Колико га је само молила, још док се деца нису била ни родила, да дођу у Србију. А и после, док су Јелена и Браца били мали. Годинама га је убеђивала и молила, а он не може Босну да остави, као да је пупком за њу везан. Не може да остави земљу у којој су све његове, до последњега, поклали и у јаму бацили.

А онда, кад се онај појавио на вратима, одлучио је да се истог дана иде у Београд.

Тада си прежалио Босну, несрећни мој Михаиле, то ти је касно било. Сада имаш ово што имаш: нас четворо на четири стране и нико ни за кога ништа не зна.

Мотри на телефон молећивим погледом.

Јелена, ћери моја, зашто се мајци не јавиш? Зашто мајку овако кажњаваш? Па никада ти ништа нажао нисам учинила. Увек сам те разумела. И онда, кад си

одлучила да останеш у Сарајеву, разумела сам те и била на твојој страни.

Знам, Јелена, да ти је течно. Осећам то. Мајка то увек осети. Знам да си ти оно онда, оно прошле године, звала а да ниси хтела да проговориш. Зашто ме и ти кажњаваш, доста ме је живот казнио? Не могу више, Јелена. Пресвиснућу. Полудећу сама у овом стану.

Звони.

Срце јој заигра, рука задрхта.

Подиже слушалицу. Чује само сигнал, а опет звони.

- Боже мој, почела сам да лудим - прошапута. Па неко звони на вратима.

Отвори.

- Пензија, госпођо - рече поштар.

Док га хеликоптер носи изнад Книна, одлази свестан да треба много више времена да би разумео ове људе и завирио у њихову душу.

А сам Бог зна да ли би их икада упознао? Схватио је то синоћ кад су Милован и он поново изашли у замрачени град и сели у кафану поред семафора.

Тишина у кафани трајала је само десетак секунди, а потом се као по команди заорила песма из свих грла. Мајкл је осетио да је то песма пркоса.

Док су сирене завијале и падале гранате, они су певали.

Жао му је што одлази а да није разумео одакле црпе ту снагу.

Остао би сигурно још који дан да му Милован није рекао да је паметније да оде.

- Знате шта, господине Мишел - рекао му је Милован, много је новинара страдало у овом рату. Не бих желео да се и вама нешто деси. Некоме је стало да страдате на нашој територији, јер је после лако оптужити Србе да су убили америчког репортера. Мислим да сте у Загребу најбезбеднији. Тамо вам не смеју ништа, јер то убиство не би могли да подметну Србима.

И Мајкл је знао да је тако, па је одлучио да се врати у Загреб. Тамо ће већ да размисли шта даље да чини. Осећа да се мрежа око њега све више плете, да ће му требати више среће, вештине и искуства.

И сада, док лети према Загребу, поред њега седи официр Француз, али за разлику од оног са којим је дошао, доста је ћутљив. Мајклу се чини да га је негде срео у истој униформи. Последњи пут је међу војницима Уједињених нација био на граници између Ирака и Ирана.

Одлучи да га пита.

- Опростите, господине - рече, да ли сте можда били у Ираку?

- Да, господине Мишел - одговори Француз на енглеском, отуда се знамо. Ја сам Франсоа Видон.

Мајкл се сети да је и његово име било на Робертском списку.

- Оно што се доле догодило, они искасапљени лешеве, заиста је ужасно. Никада то нисам видео - каже. Чудно ми је да ваши војници то нису спречили.

Француз га подозриво погледа.

- Ја на вашем месту то не бих примио здраво за готово, господине Мишел. Може то да буде и подвала. Срби су у стању све да ураде.

- Не верујем да би сами искасапили онако своје људе.

- Да би оставили утисак у међународној јавности и то су у стању да ураде. Наша команда ће убрзо читав случај расветлити, па можете добити тачну информацију.

- Нису ли ваше симпатије на страни Хрвата?

- Не. Нисте у праву - одговори Француз. Ја сам овде да помогнем да дође до мира, али знам ко је овај рат почео. То зна читав свет.

Француз очито није био расположен за разговор, па заћуташе.

Пошто се хеликоптер спустио на писту, прво што је угледао када је изашао био је црни мерцедес и поред њега насмејани Стипе Делић.

- Господине Мишел, много смо се бринули за вас - каже, срдачно му пружајући руку.

Мајкл прихвати пружену руку.

- Добар дан, господине Делићу. Откуда ви овде?

Како је знао да долази, кад је ненајављен у последњем тренутку ушао у хеликоптер који је из Книна полетао за Загреб? - брзо је размишљао Мајкл.

- Ми се, господине Мишел, бринемо о својим гостима, поготову кад су нам драги као ви - одговори Стипе.

Избегаво је прави одговор, а Мајкл више није ни инсистирао.

- Заиста смо се бринули за вас - настави Стипе пошто уђоше у кола. То су бескрупулозни људи, злочинци. У стању су свашта да ураде.

Мајкла је овај човек нервирао, па одлучи да га мало провоцира.

- Ја сам, господине Делићу стекао другачији утисак. То су доброћудни и простодушни људи.

Стипе се закашља, па загрцну, као да је нешто прогутао. Мајкл се насмеја у себи.

- У заблуди сте, господине Мишел - рече пошто савлада кашаљ. То само тако изгледа. Лукавији су од лица, знају вешто да се претварају.

- А ја сам стекао утисак да оно што мисле човеку кажу у лице. Чак и најтежу истину.

- Имам утисак, господине Мишел - каже Стипе са доста горчине у гласу, да су ти дивљаци освојили ваше симпатије?

- Искрено речено, господине Делићу, допали су ми се.

Стипе више није знао шта да каже.

У „Еспланади” га је чекао његов апартман.

- Да вас сачекам у ресторану, господине Мишел? - упита Стипе. Желео бих да заједно ручамо.

- Врло радо.

Истуширао се и сишао у ресторан. За столом где су и прошли пут седели, опет је била иста тројка: Делић, историчар Месић и лепа Јосипа.

Мора да су већ били ту, помисли Мајкл. Широко се осмехујући сви су поустајали кад им је пришао.

- Драго ми је да сте се вратили, господине Мишел - рече улизички Месић.

- Колега Мајкл - упаде Јосипа, ја сам се толико плашила за вас. Забога, Мајкл, шта сте тамо тражили?

- Професионална радозналост, колегинице - одговори лукаво. Ви то бар разумете.

- Наравно да разумем новинарску радозналост, али то што сте ви урадили је премного. Нема смисла излагати се таквим опасностима.

- Као што видите, све је О.К.

- То је права срећа, колега Мајкл.

Келнер је донео виски. Био је добар као и прошли пут, са пуно леда.

- Волео бих - каже Мајкл кад отпи виски, да мало поразговарам са неким из ваше владе. Потребне су ми неке додатне информације.

- Само реците, господине Мишел. Ја сам због тога ту, у име наше владе - рече Делић.

Мајкл из џепа извади неколико фотографија које му је пре поласка из Книна дао Милован Вукадин.

- Потребна ми је помоћ, господине Делићу - рече. Потребно је да ми неко ко то зна објасни шта је ово?

Делић је гледао фотографије масакрираних људи. Лице му се уозбиљи.

- Ово је ужасно - каже доста извештаченим гласом. Где сте ово добили?

Лукав је, помисли Мајкл. Хоће да добије у времену и да нешто више сазна како се не би залетео.

- Од једног официра Унпрофора, али није умео да ми објасни ко су ти несрећни људи.

- По пределу где је сликано рекао бих да је Херцеговина.

- Могу ли да ја помогнем, колега? - упаде Јосипа.

- Како да не. Само погледајте.

Јосипа погледа прву фотографију згражавајући се.

- Госпoде! Шта те звери раде! Па то нису људи. Ово само звери могу.

- Слажем се, колегинице.

- Да, да - каже Делић. Ово је снимљено негде у Херцеговини, а ови несрећници су или Хрвати или муслимани. Овако нешто само они дивљаци могу да учине.

- Ту гамад треба уништити - цијуче Јосипа. Како то свет не схвата никако ми није јасно.

- Јесте ли убеђени да су ти несрећници Хрвати или муслимани?

- Наравно, господине Мишел.
- Е видите, драга господо, а ја знам да нису. Ти несрећни унакажени људи су Срби.

Настаде тајац.

- Али, забога, колега Мајкл - прва проговори Јосипа, како нешто тако уопште може да вам падне на памет?

- Неко вас је грдно преварио, господине Мишел - додаде Стипе дрхтавим гласом.

- Не, господо. Нити ме је ко преварио, нити је коме то пало на памет. Ја сам то, господо, видео. Видео, господо, својим очима!

- То је немогуће - промуца Стипе.

- Не само да је могуће, него је тако. Ови унакажени људи су српски војници који су упали у заседу ваших, хрватских војника, господо. Ваши војници су то починили.

Њих троје се згледаше.

- Ипак су вам они ово подметнули - упоран је Стипе.

- Не, господине Делићу. О томе нема ни говора. Ја само хоћу да ми ви, или неко из ваше владе, или врховне команде, ово објасни.

Био је сигуран да их је притерао у ћошак, да немају начина да се одбране. Можда ће поверовати да је његов главни циљ да објави истину о рату на Балкану. Знао је да ни то није нимало безопасно, јер су због тога страдала и двојица руских новинара, али је био сигуран да је мање опасно него ако они и остали који са Дејвидом Бруком на челу мотре на њега, схвате зашто је он, у ствари, овамо дошао.

Паде му на памет још нешто: па он уопште није упознао Хрвате. Доле у Книну сретао је обичан свет, седео у кафанама и разговарао са непознатима, а овде га Стипе држи готово у изолацији.

- Знате шта господо - рече да би прекинуо мучно ћутање, ја бих мало после ручка прошетао Загребом. Пешице, да га видим. Не бих вас више замарао. Шта има у Загребу интересантно да се види?

Објашњавали су му шта би у Загребу требало обићи. Ту тему су једва дочекали да би заборавили ону претходну, неугодну.

Није успео да их се ослободи. Сво троје су пошли са њим пешице према центру.

Било је доста хладно, али му је шетња пријала. Показали су му Хрватско народно казалиште, споменик Бану Јелачићу, Катедралу, попели се успињачом у Стари град.

Више од зграда Мајкла су интересовали људи. На многим лицима видео је забринутост. Деловали су му другачије него они у Книну.

Пожелио је да сврати у неку кафану. Хтео је да види како овде изгледају обични људи, јер у „Еспланади“ тај утисак није могао да стекне.

На једном омањем тргу у Старом граду, у близини Банских двора, допаде му се једна кафана, па предложи да сврате. Била је препуна. Пошто је Стипе објаснио особљу да има госта из Америке, ослободише један сто.

Више од половине гостију били су људи у униформама војске и полиције. Причало се претерано гласно. Мајкл је одмах приметио и да се много пије.

Људи у униформама за једним столом познали су Делића, па су му дизањем чаша наздрављали. Нешто су га питали, а он им је одговорио и потом објаснио Мајклу да су се интересовали ко је он.

Сви су поручили виски.

За једним столом један из групе униформисаних људи снажно удари песницом о сто и нешто викну. Мајкл затражи да му преведу.

- Пустите их, господине Мишел, пијани су - одговори Стипе.

Мајкл осети да он не жели да му то преведе, па више није инсистирао. Мало касније, за истим столом заори се песма, па је прихватише и остали у кафани. Певало се гласно, са страхћу. Мајкл је тражио да му преведу о чему ти људи певају, али је Стипе опет објаснио да су пијани и да на то не треба обраћати пажњу.

Иза суседног стола устаде човек у униформи и приђе им.

- Зашто господину не преведете кад га интересује?

Стипе му нешто објашњава. Човек је био прилично припит, закрвављених очију, једва се држао на ногама.

- Зашто да господин не зна? - био је упоран. Ми смо, господине, усташе, немамо разлога да то кријемо.

- Ја вас молим, господине, да не узнемиравате госта из Америке - покушава Стипе да га се ослободи.

Мајкл се вешто убаци у разговор.

- Напротив, господине Делићу, господин ме уопште не узнемирава. Биће ми драго да попијете са нама пиће, господине. Ја сам Мајкл Мишел, новинар из Њујорка - обрати се придошлици.

- Ја сам сатник Збора народне гарде Давор Будиша - рече на доста коректном енглеском језику.

Мајкл га понуди да седне са њима, што Стипе, Јосипа и Месић дочекаше мрштећи се. Сатник једва дочека позив, привуче столицу и седе.

- Интересује ме, господине - одмах поче Мајкл, не дајући ником од својих домаћина да дође до речи, шта је онај човек онако гласно викнуо, а после су сви почели да певају.

- Викнуо је, господине, ово: „Срби псине преко Дрине”, јер је Дрина наша вековна граница!

- А песма? О чему песма говори? - опет ће Мајкл.

- То су наше усташке песме. Наше борбене усташке песме. Покушаћу да вам преведем: „Нема врба, колко има Срба, аој врбо, јел ти тежак Србо?” Разумете ли?

- Нисам баш сигуран да схватам суштину - каже Мајкл.

- Ми усташе кажемо: Србе на врбе! Конопац на грло, па Србе о врбе. Разумете?

Мајкл је сада разумео.

- Господине сатниче - покуша Стипе поново да га се ослободи, ја вас молим...

- Молим вас, господине Делићу - прекиде га Мајкл, господин сатник је мој гост.

- И оно друго је наша усташка песма, господине - настави сатник. Слушајте како она гласи: „Ја не пијем ракије ни вина, него крви од српскога сина!” Разумете ли, господине?

Мајкл се сети оних искасапљених лешева код Масленичког моста...

У мраку напипа прекидач стоне лампе и притисну. Заблесну га јака светлост, па жмурећи подиже слушалицу.

- Хало - промрља мрзовољно.

Прво је чуо зујање и крчање, а затим неки познати глас.

- Где си, старо момче?!

У тренутку не може да се сети чији је то глас. Не може још да се присети ни где је.

- Молим - каже.

- Шта радиш, човече? Што се не јавиш?

- Роби, ти си?

- Ја сам, наравно.

Мајкл погледа на сат.

- Јеси ли почео да патиш од несанице човече? Знаш ли колико је сати?

- Извини, заборавио сам да си у Европи. Овде је тек десет.

- Не заборављаш ти ништа. Него, реци шта хоћеш? Спавао бих још, ако немаш ништа против.

- Против тога немам ништа, али сам против онога шта радиш.

Мајкл се у трену расани.

Шта је с Робијем?

Сети се разговора са женон и њеног страха. Роби, значи, хоће нешто да му поручи, да му саопшти између речи. Можда хоће да завара оне тамо?

- Не разумем те - рече.

- Разумеш ти добро. За кога ти радиш?

- Роби, стварно ми се спава. Овде је четири ујутру. Зови некога другог, ако не знаш шта да радиш.

- Имам ја шта да радим - викну Роберт. Питам те кога ти тамо изиграваш?

- Веруј ми да не знам о чему причаш - поче и Мајкл да подиже тон.

- Не изигравај наивка, Мајкл! Јесам ли те ја тамо послао да пишеш како је силовано 160 хиљада муслиманки, или да изиграваш тајног агента?

Значи то је. И Роби хоће да сумње оних који прислушкују усмери у погрешном правцу. Није му било тешко да прихвати игру.

- Добро, Роби, човече, смири се. О чему то причаш? Ако сам био у Книну, није смак света. Ја само поштујем основно новинарско правило да треба чути и другу страну.

- Никаква мене друга страна не интересује - загрме Роберт. Хоћу да пишеш о силовањима!

- Добро. Доћи ће и то на ред. Сутра летим у Сарајево. У ствари данас, пошто ће овде брзо и да сване.

- Хоћу оно што смо се договорили!

- Што бесниш? - повика и Мајкл видећи да се добро разумеју.

- Ни речи више! Хоћу силовања муслиманки и не петљај се у друго! Разумеш ли? Или тако, или се одмах враћај овамо!

- Роби, човече, стани. Чекај мало. Није овде све тако једноставно као што изгледа.

- Знам ја то боље од тебе. Хоћу причу о силовањима муслиманки онако како смо се договорили! Немој да се играш ватром!

- Каквом ватром? О чему причаш?

- Кажем ти, не чачкај мечку, опасно је. Хоћеш ли да изгубиш главу, будало матора?

Док слуша, муњевито размишља какав ли одговор сада Роби очекује. Шта да каже, а да не буде погрешно? На шта га то Роби упућује? Можда... Одлучи да покуша.

- Роби, стари пријатељу, стрепиш без потребе. Нису ни ти Срби такви дивљаци, веруј ми. Био сам код њих.

- Будало матора - забринуто ће Роби. Лако ли те је преварити. А да су знали да си дошао да пишеш о си-

ловањима муслиманки, не би жив отуда изашао. Наређујем ти да се не играш и да радиш оно што смо се договорили!

Добро је, помисли Мајкл. Реаговао је на прави начин.

- Било би добро да пронађеш ону жену из Сарајева, ону са фотографије, рекао си ми да је пријатељица оне твоје, како се зове? - настави Роберт.

- Џејнина пријатељица из Сарајева. Ена, тако се зове!

- Да. Кад би њу пронашао, било би сјајно. Замисли шта ту може да се уради. Несрећна судбина жене интелектуалке. Она може да ти буде окосница целе приче. Човече, да ли разумеш? Можеш да напишеш бестселер. И замисли, доведеш је овамо, па кад књига изађе покажемо живу трагичну јунакињу на телевизији. Полудеће Америка. Гарантујем, „Пулицерова” ти је у рукама. Јесмо ли се договорили?

Мајкл се насмеја.

- Добро. Разумели смо се. Пустите ме да спавам, а други пут ако зовеш води рчауна о времену.

Сада више не може да заспи. Шта ли се то тамо догађа? Против чега ли се то Роберт побунио? Он, који је читавог живота био уз моћнике, сада је одлучио да им се супротстави. Ко ли је још уз њега? Ништа му није рекао. Додуше, не зна ни ко стоји иза оних који су овај разговор прислушкивали и који мотре на сваки његов корак.

Нису ли ово можда почеци сукоба између твораца новог Рима и његових противника?

Ухвати себе да је почео да сумња у тај нови светски поредак, нови Рим. Да није Роберт, можда, преко својих масонских кругова дошао до истог сазнања, па се у њему нешто побунило?

На много питања Мајкл још не уме да одговори.

Сигуран је једино да је упао у опасан вртлог.

Од распада Југославије Стипе Делић није имао тежи посао од овог са Мајклом Мишелом. Тог чудног Американца није успевао да држи под контролом.

Кад му је Вјекослав Будиша наложио да га детаљно извештава шта Мајкл ради, разумео је да том новинару не верују ни они који су га послали, али није смео ништа да пита.

Док су он и Вјекослав прислушкивали Мајклов разговор са Робертом, осећао је посебно задовољство. Иако му Вјекослав ништа није рекао, било му је јасно да је неко у Њујорку обавештен о Мајкловом понашању.

Кад Мајкл и Роберт завршише разговор, Стипе рече:

- Мислим, шефе, да ће сада све бити у реду.

Вјекослав га пресече погледом.

- Како то мислиш?

- Ваљда му је јасно да ће морати да пише како му нареди.

- Да, али како му они отуда кажу - одговори Вјекослав.

Стипе се збуну.

- Зар то није у реду?

- Никако. Превелика бука око тог тобожег силовања муслиманки може за нас да буде доста опасна.

Стипе се још више збуну.

- Зашто, шефе? Писаће да су их силовали Срби.

- Ако се у свијету буде више писало о тим силовањима, муслимани ће испасти највеће жртве овог рата и тако стјећи претерану наклоност у свјетској јавности.

- Што то нама смета? Па муслимани су на нашој страни?

Вјекослав се осмехну.

- Муслимани нијесу на нашој страни, него на својој. Они мрзе нас мало мање него Србе. Рат између нас и муслимана у Босни је неизбежан. И шта мислиш, како ће западна штампа писати о том рату ако муслимани, већ у овом тренутку стекну пуну међународну наклоност?

- О томе нисам размишљао.

- Е, сада размисли. Утицај исламских земаља на Америку је велики због нафте. Кад заратимо са муслиманим, читав свјет ће се окренути против нас, па можемо проћи горе од Срба. Зато је тај твој Американац за нас опасан. Разумијеш ли, Стипек?

- Да, сада разумијем - одговори Стипе.

- И шта сада ми да чинимо?

- Заиста не знам, шефе. До сада нам је одговарало све што је против Срба.

- До сада јесте, али се ускоро може догодити да нам већа опасност буду муслимани него Срби. Зато нешто морамо предузети, Стипек. Та књига о силовањима муслиманки не смије се појавити.

- Шта да урадим, шефе?

- Не би било лоше да му се нешто догоди, али не овдје него тамо у Босни. Схваташ ли, Стипек?

- Схватам, шефе.

За доручком Мајкл се није могао отети утиску да га Стипе Делић чудно посматра. Чинило му се да због нечега ликује.

- Надам се да сте јутрос боље воље, господине Мишел - рече му Стипе некако иронично. Вјерујем да неспоразума између нас више неће бити.

Мајкл се није изненадио. Био је сигуран да су његов разговор са Робертом слушали и у Њујорку и у Загребу.

- Неспоразума, чини ми се, није било ни до сада - одговори. Ради се само о томе да ја чињенице видим какве јесу, а не какве бисте ви желели. Али, то не значи да ћу оно што сам видео и написати. Уосталом, било би узалудно и да напишем. Ви добро знате да то нико не би објавио.

Стипе није хтео да улази у полемику. Очито је био задовољан Мајкловим признањем.

- Ваш авион за Сарајево полеће раније него што је јуче речено из безбједносних разлога. Ја вам још једном предлажем да одустанете од тог пута. Тамо је заиста опасно. Могу и авион да оборе. То се већ догађало.

Мајклу је ово више личило на претњу него на упозорење.

- Хвала вам на бризи, ипак ћу ићи - рече уз осмех.

- Како хоћете. Нећу вас одвраћати, али сам дужан да вас упозорим на опасност. И не одлазите оним разбојницима. Код ових у Книну сте имали среће, тамо не знам шта би могло да буде.

- Надам се да није потребно да идем код њих. Све што ме интересује могу да завршим у Сарајеву - рече Мајкл.

Стипе се опет победнички осмехну. Мајкла је то мало нервирало, али је истовремено био и задовољан.

Одласком у Сарајево ради разговора са силованим муслиманкама, нада се, скинуће бар за неко време сумње и са себе и са Роберта.

За доручком своју причу поткрепи изјавом да ће о тим силовањима објавити и књигу. Објашњавао је да ће тој појави причи као светском феномену.

Разговор о књизи наставили су и у аутомобилу док су се возили на аеродром. Делић је био одушевљен Мајкловом идејом и тврдио је да ће књига бити бестселер.

Полетео је француским транспортним авионом који је за Сарајево носио хуманитарну помоћ.

После получасовног лета док су се припремали за спуштање, нешто поче да добује по авиону.

- Пуцају на нас - повика неко од посаде. Ово је митраљез. Да се вратимо?

- Сад нам је свеједно. Чак ћемо лакше доле него назад. Проверите оштећења - рече пилот.

Један официр разгледа авион.

- Две-три рупе - рече кад се врати.

- Добро је - каже капетан. Слећемо.

Док је авион рулао пистом Мајкл размишља о оном рафалу. Да то није опет упозорење њему?

Напољу је било врло хладно. Свуда снег и лед.

На аеродрому је дуго морао да чека док је официр, Канађанин, са неким договарао његов улазак у град.

- Знате господине, овде је све много компликовано. Аеродром је у српском делу града, а ви хоћете у муслимански. Са Србима морам да се договорим да вас пропусте, а са муслиманима да вас приме./Препоручујем вам да због снајпериста обучете прслук. Никада се не зна одакле метак може да дође.

Недалеко од аеродрома заустави их контрола. Канађанин му објашњава да су то Срби. Наоружани човек у униформи дуго је гледао његов пасош а, затим, и у њега, подозрево га одмеравајући.

- Куда, господине - упита га на доста добром енглеском језику.

- У Сарајево.

- Ви сте у Сарајеву, господине. И ово је Сарајево.
- Желим да разговарам с неким из босанске владе.
Ја сам новинар из Њујорка.

- Та влада не постоји, већ годину дана. То је бивша влада, бивше Босне и Херцеговине. Но, свеједно. Срећан вам пут. Идите. Тамо где идете до истине нећете доћи. Оно што вам они буду рекли могли сте написати и у Њујорку да не долазите чак овамо.

- Ја желим све да видим - одговори Мајкл.

Транспортер са ознакама Уједињених нација и плавом заставом крену даље.

- Имам утисак да је овај човек пун неког гнева - рече Мајкл Канађанину.

- Не знам шта да вам кажем, господине. Овде вам сви доказују да су у праву и сви су пуни гнева. Али, чини ми се да највише разлога за то имају, баш ови, Срби.

Плач долази с леве стране. Беба има диван глас као њена Амира.

Окрену лагано главу.

Циганка држи бебу на грудима и нешто јој шапуће.

Срећница. Родила је човека. Имаће добру душу, као и она, волеће људе. Она је срећна мајка, а мене ће звати Јелена ђавородица. Ђавородица си ти, Јелена, зато не можеш да нађеш решење. Ако си човекољубица, смислићеш нешто, размишљала је.

Да ли ће моћи да га прими у кревет, додирне рукама?

Онај психијатар ће сигурно ускоро покушати да јој га донесе. Неће се опирати. Ћутаће. Он ће поверовати да је успео. Мора само да сатану издржи поред себе у кревету. Мора толико снаге у себи да нађе. Има она снаге. Сигурно је да има. Кад је све оно преживела, пронаћи ће у себи још толико снаге да и ово уради.

Ништа није било страшније од онога тамо.

Био је дан кад се освестила. Изнад себе по таваници, видела је неке цеве. Не може одмах да се сети где је. Једино наслућује да се догодило нешто страшно.

Прво чега се сетила биле су очи из којих је избијало зло и мржња. Са ужасом је потом дошло сазнање да су то његове очи, Сашине. Био је то поглед ђавола.

Потом се сећање вратило. Онај подрум у згради где станују, Дамир, хотел „Европа“...

Као да лежи у води. Опипа па принесе руку очима. Била је крвава.

Тек је тада осетила болове. Нешто је у њој покидано, поцепано. Покушава да се придигне. Бол постаје још јачи. Ипак се придигне и седе.

Око ње је било много жена. Рашчупане, поцепане, унезверених лица.

Била је гола. Бутине и ноге су јој биле кржаве. Хаљина и блуза лежале су на поду.

Мора се обући. Не може овако, помисли.

Уз ужасне болове успе да се дигне.

Морала би да се опере. Не може се обући овако кржава.

Гледа око себе, и у своје ноге низ које се слива крв. Опет гледа по подруму. Негде мора да има воде. Рукама инстинктивно поче да брише крв са бутина.

- Дођи. Помоћи ћу ти.

Жена тридесетих година ухвати је испод руке.

- Хајде, полако.

Послушно као дете поче са њом.

- Хвала вам пуно - једва прошапутала.

- Не захваљуј се, црна друго.

Води је кроз мрачни ходник, до неких врата. Уђоше у један тоалет. По плочицама, на поду, локве крви. И зидови су кржави. Крв и по разбијеним огледалима, лавабоима. ВЦ шољама.

Горе, испод самог плафона, крвљу је исписано: „Смрт Србима!“ На другом зиду пише: „Србе на врбе!“

Учини јој се да је некада била овде. Досети се: ово је женски тоалет у „Европи“.

Мука јој је од толике крви. Хоће да се врати, да побегне. Мрачи јој се пред очима. Под јој се измиче испод ногу.

Она жена је придржава, прска јој лице водом.

- Полако. Само полако.

Рукама хвата воду из славине и покушава да се опере.

- Да те оперем, ако не можеш?

- Хвала вам, моћи ћу. Само, будите ту ако хоћете.

- Како нећу, једна друго.

Пере крв са бутина и ногу, док је болови изнутра раздиру.

- Шта су ти радили, бог им платио. Један за другим су се на теби смењивали.

- Немој да ми причаш, молим те - прошапутала.

- Нећу, нећу. Лакше ће ти бити ако не знаш. Тако, добро је, нема више.

Вратише се. Остале жене не дижу поглед. Свака буљи негде у празно.

- Како се зовеш - пита жена додајући јој хаљину.

- Јелена.

- Ја сам Радмила. А богме, сад сам Јадмила. Хоћеш ли код мене, да седимо заједно. Има један празан душек.

- Хоћу, хвала - прошапута Јелена.

Седоше у угао подрума.

- Намести се тако да те мање боли. Проклетници. Дабогда у паклу горели, а онеме што је вођа дабогда жи-во месо кидали. Нас су силовали по један-два, а тебе... Сачувај божје. Зна те, проклетник, па ти се за нешто свети. Дабогда му ћерку овако разапинали као тебе.

Јелену обузе још јачи бол од оног који је осећала између ногу. Крену негде из стомака, пење се уз груди до грла, стеже јабучицу.

- Немој - једва успе да прошапута. Не куни.

Радмила је погледа испитивачки.

- Како да не кунем, мајка ти кукала! Оно није човек. Оно је звер. И горе од тога. Он мора да је ђаво, а не човек.

- Не куни ми дете - једва прошапута Јелена, док јој се читаво тело претварало у бол. Немој, заклињем те у све што ти је најсветије.

Радмила је погледа разрогачених очију, па муцајући изговори:

- Шта то причаш, јаднице? Ти си од страха пореметила. Ко куне твоје дете?

- Ти. Не куни је, молим те као мајку Богородицу.

Радмила је сажаливо погледа.

- Ех, јадо моја. Не чудим ти се, богоми. Ја бих можда била и гора да су мене онако черечили.

- Није то. Но те молим да не кунеш.

- Јелена, јадо моја, не кунем тебе но њега и његово зло семе, траг им се утро дабогда.

- Немој, кумим те Богом и светим Јованом. Немој. Тај пород који проклињеш ја сам породила.

Радмила се забезекну.

- Па, па... он је. Он је...

Јелена јој упуту молећив поглед пун бола.

- Јесте. Он је мој муж.

- Господе - оте се Радмили.

Секунду-две су обе ћутале погнутих глава.

- Нека Бог помогне твојој души - прошапта Радмила.

- Бојим се да је касно. Више ми ни он не може помоћи.

- Немој тако, несрећна друго. Увек Бог може помоћи.

- За мене је касно.

- Немој тако. Јеси несрећница, али није касно.

- Касно је. Готово је. Све је готово. Остаје ми још једино да нађем неки конопац и да скончам.

- Смири се. Мораш да живиш због деце. Нису она за њега крива. Твоја су крв и твоје месо. Колико их имаш?

- Сина од 14 и кћерку од девет.

- Због њих мораш да живиш. Њих од зла мораш да спасеш. Замисли да неким несрећницама ово сутра твој син ради.

- Кренуо је тим путем. Не могу му помоћи - једва изговори.

- Немој тако. Он је дете. Шта је могао да учини?

Јелена ћути. Лице јој се скаменило, поглед унезверио.

- Учинио је све - рече после дужег ћутања. И он је зло семе. Мрзи ме што сам Српкиња. Он ме је овамо послао.

- Баш зато му требаш. Мораш му помоћи да се са злог пута врати. Мораш да се бориш за њега.

Јелена уздахну и погну главу.

- Нема њему повратка. Огрезао је у мржњу. Очево зло је у њему.

- Није тако. Он је мали. Можеш га вратити. Не дај сина, несрећнице. Не дај. Шта друго на свету имаш?

- Више ништа.

- Није тачно. Имаш кћерку и њега. Проћи ће и овај рат...

Јелени је требао овај разговор. Осећа да су јој Радмиле речи сламка спаса. Било је то оно што је желела да чује, а Радмила је то умела да каже.

- Причај ми још. Још причај. Само тако причај, јер ми је само један зрачак наде остао. Ако и он угасне видећу само мрак, а кроз њега води само један пут: према смрти.

Причала јој је Радмила о људској души и њеном спасењу. О невиности децјој и о обавези да Дамирову душу, коју је зло тек начело, спасава.

Што је она више причала, Јелена је све више осећала потребу да му помогне. У њој поче да јача воља да се не сме предати и да Дамира неће оставити. Мора се изборити за њега без обзира шта је у овом подруму преживела...

Сећање јој прекиде Циганка.

- Како си, душо благородна - рече и помилова је по коси. Видим, гледала си малопре оно моје живинче. Јеси ли чула како се дере? Читаву болницу је на главу дигло. Циганска посла. Ни овде свет од нас нема мира. А једе, као да је гладна година. Него, ти би требала да се измузаш, душо благородна. Болеће те дојке, а после ће да ти пресуши млеко. Немој да ти млеко пресуши. Муку ћеш да имаш. Не може дете да буде здраво без мајчиног млека. Да се измузаваш. Ти сада нећеш ни да га видиш, а кад те то прође, оба ока ћеш за њега дати. Да послушаш Анку, да се измузаваш.

Тек сада се Јелена сети на кога је Циганка подсећа. Иста Радмила. Исти пријатни, топли глас и племени-те очи. Сада јој је и име први пут чула.

- Одох ја сада, ево их доктори. Дошо и онај за лудак. Он мисли да си ти шенула, али ја знам да ниси. Само имаш неку муку у себи. Ништа они не знају.

Анка јој изађе из видокруга, а појави се доктор Вуковић са психијатром.

- Данас смо боље - каже доктор Вуковић. Боље је, боље, видим ја. Причајте ви мало колега Јанковићу, рече психијатру, док ја обиђем остале.

Доктор Јанковић седе на кревет поред ње. Јелена осећа да покушава да јој ухвати поглед.

- Хоћете ли данас да ми кажете како се зовете?

Она ћути и не скреће поглед.

- Добро, добро. Не морате да ми кажете. Кад будете сами одлучили, рећи ћете. А како би било да видите бебу?

Јелена и даље није скретала поглед. Ако га донесу, неће га погледати. Трпеће да је додирује, да лежи поред ње, док они оду.

- Ја мислим да би то данас могло. Да кажем да вам донесу бебу? Мислим да је криза прошла. Бабице, донесите госпођину бебу. Кад га примите, видећете да ће вам променити живот.

Јелена га не слуша. Скупља снагу да издржи оно што је очекује. Мораће да буде мирна кад га ставе поред ње на кревет. Морају стећи утисак да се више не опире и да хоће да га прими.

Појави се бабица са бебом у рукама.

- Ево га галамџија - рече. Гласнији је од свих беба. А види га како се сада примирио.

- Осећа близину мајке - одговори психијатар. Да га ставимо поред вас, на кревет?

Успела је да сачува прибраност. Није ни померила поглед, ни трепнула очима. Деловала је као да је све то што се око ње догађа не интересује.

- Бабице - рече прихијатар, ставите га на кревет са леве стране.

Само сада да издржи. Да се не уплаши сатане, да не изгуби контролу над собом.

Види како га бабица спушта поред ње на кревет. Проби је ледена језа, али сили себе да се не помери. Осећа да је са леве стране нешто притисло, да јој се навалило на груди као стена. Угушиће је, смрвиће је. Како је хладно. То што је притиска хладније је од било чега што је до сада могла да замисли.

Напреже се да издржи ту хладноћу и притисак, али нема довољно ваздуха. Сили себе да дише нормално, да психијатар не примети њен страх.

- Ето тако - рече јој. Беба је ту, поред вас, где јој је и место. Најтеже смо пребродили. Остало ће проћи само од себе, видећете.

- Знао сам ја да ће све бити како треба - смешка се доктор Вуковић. Да вам ми не сметамо. Најбоље ће вам бити кад останете сами са својим дететом.

Добро је, помисли Јелена. Још минут-два. Чим они оду отрчају по крст.

Сачекаше још мало. Мора да прибере снагу, да издржи.

Устаде не окрећући се према детету. Не сме да га погледа. Ако га погледа, може да је омађија, да јој следи крв у жилама, тако да неће моћи да се помери. Мора да оде по крст не окрећући се.

Полако крену према излазу гледајући испред себе. Не сме да жури, може да буде сумњива.

Отвори врата и изађе у ходник. Осмотри. Далеко, на другом крају разговарају две пацијанткиње.

Добро је, помисли и јурну према клозету.

Тамо је нека породиља прала руке. Мораће да сачека док оде.

Сети се боце с алкохолом. Уђе у ту кабину и завири иза шоље. Боца је била на месту.

Господе, а шибица? Па, она нема шибицу, како ће да упали алкохол и уништи ове у утроби.

Како је то могла да заборави?

Све је било узалудно. Све мора из почетка.

Али, не. Не сме сада да одустане. Бар да уништи онога тамо, а остале ће другом приликом. Смислиће нешто.

Чу да је жена која је прала руке изашла. Изађе из кабине, па отвори оставу.

Дохвати мотку и истрча напоље.

- Шта ти то радиш, душо благородна? Шта си то наумила?

На вратима је стајала Анка. Гледала ју је оним својим крупним, топлим очима.

Јелена сакри мотку иза леђа.

- Остави то, душо благородна. Остави. То што ти хоћеш, Богу није драго. Тако он није рекао. Скинуће он сам ту муку са тебе.

Јелена се скамени. Није могла да се помери. Анка јој узме мотку из руке. Није ни покушавала да се одупре.

- Ово ћемо да оставимо где му је место - рече, а нас две идемо у собу. 'Ајде, душо благородна, послушај твоју Анку. Она ти не мисли зло.

Кад уђоше у собу стаде. Гледа у под. Не сме да подигне главу да га види. Ако приђе кревету, нечастиви ће је угушити. Неће јој опростити што је отишла да узме крст.

- Добро, душо благородна, добро - шапуће јој Анка. Све ће проћи. Сад ће Анка њега да узме у свој кревет да га подоји, а ти само лези. Има Анка млека за троје, ништа ти не брини. А ви, шта сте зинуле? - викну на породиље које су их радознало гледале.

Већ више од пола сата стоји пред огледалом да види како му стоји униформа.

Коначно је успео да је добије. Од почетка рата моли баба да му набави униформу. Смиловао се тек сада, после скоро десет месеци.

Закопчао се до грла, затегао опасач, али беретку никакo да намести. Није сигуран да ли му лепше стоји кад је мало накриви на леву страну или ако му стоји право на глави.

Да још некако измоли баба за пиштољ и нож, да их обеси о појас, морали би јарани да га зову Дамир-беже.

Разбесни се. Увек осети бес при помисли на сопствено име.

Како је бабо могао да дозволи да му она српска кучка надене такво име? Како може да буде прави Турчин са таквим именом? Никада није било ни једног турског бега са таквим именом. То је она кучка намерно урадила да не би био Турчин, да се види да му је мајка Влахиња. И бабу је била променила име.

Више пута је баба молио:

- Бабо, нећу да се зовем Дамир. То није турско име.
- Ни мени се, вала, не свиђа - одговара му Сафет-бег.
- Хоћу да се зовем Абдулах. Као отац пророка Мухамеда.
- Абдулах, велиш. Абдулах Фазлић. Фино ће ти стати то име.
- Молим те, иди у општину и промени ми име.
- Хоћу. Хоћу, мој Абдулаху. Чим прође рат.
- Не могу ја толико да чекам. Што ми одмах не промениш име?

- Нема сад тамо никога, Абдулаху мој. Ево, ја ћу те звати Абдулах, а рат неће дуго. Брзо ћемо ми све Србе поклати и из Босне истерати.

Опет мало помери беретку, загледа се у лик у огледалу. Заиста му лепо стоји зелена беретка са љиљаном. Сад ће јаранима да покаже ко је прави Турчин.

Не може а да се са болом у души не сети како су му се јарани подсмевали због мајке Српкиње и имена. Ни сам не зна колико пута се кријући исплакао кад чује како деца за њим вичу:

- Влашче, влашче, ујело га пашче!

Јурнио би да се са свима потуче, али они би се обично разбежали.

И његови најбољи јарани почели су испод ока да га меркају и да стално нешто од њега скривају.

Фејзо Арсланагић, који се наметнуо за вођу дружине, чак му је отворено рекао:

- Ти не можеш са нама, ти ниси Турчин.

- Моји су из Анадолије, а одакле су твоји? - бесно је одговорио спреман на тучу.

- Мајка ти је Српкиња - цинично се осмехивао Фејзо.

Дамир није знао шта на то да одговори. Најрадије би скочио на Фејза и оборио га на асфалт, али мајку тиме не би променио. Док живи, мајка ће му бити Српкиња и та ће га несрећа пратити.

- Па шта? - изговорио је некако немоћно.

Видећи да је надмоћан, Фејзо наставља:

- Ни име ти није турско.

Дамир насрну на њега, али га јарани задржаше. Не дозволише им да се потуку.

Бесно им се истрже и крену кући. Једва је заустављао сузе.

- У Дамира кита од кромпира! - чује како се Фејзо за њим гласно смеје.

Гомила деце, видећи како посрамљено одлази, поче из гласа да виче:

- Влашче, влашче, ујело га пашче!

Дамир се окрену. Деца се разбежаше, али се и даље са свих страна орило:

- Влашче, влашче, ујело га пашче!

- Дамир нема пишу! Дамир нема пишу!

Дошао је кући пун беса и мржње према мајци. Гнев-но јој је одбрусио да га остави на миру и затворио се у собу.

Смишљао је како да доскочи Фејзу и деци. Морао је да смисли нешто да им покаже да је он прави Турчин, који води порекло из Анадолије.

Дуго се двоумио док није све испричао бабу.

Пошто му се изјадао, бабо је дуго био замишљен.

- Верујем ти, сине - рече напокон. Ја сам за то крив. Требало је да узмем праву Туркињу.

- Ја је мрзим бабо - рекао је Дамир са горчином у гласу.

- Не волим је ни ја, али шта ћемо. Још није време да нешто чинимо.

- А шта ја да радим, бабо? Не могу ово више да издржим.

- Биће вакта да им покажеш ко је прави Турчин.

Овај разговор је Дамир добро упамтио, а прву прилику да се покаже искористио је у оном подруму. Рекао је да се међу њима, муслиманима, крију и Срби. Хтео је тада да покаже прстом и на мајку, али се суздржао, јер није питао баба. Није знао како би он на то реаговао.

Пошто ју је бабо онако са мржњом одгурнуо, Дамир је био сигуран да ће јаранима следећом приликом моћи још више да покаже ко је прави Турчин.

После проказивања Срба јарани су почели другачије да га гледају, а када је следећег дана прстом показао и на мајку, били су задивљени.

- Аферим, Дамире - честитали су му. Ово може само прави Турчин.

Бабо га је потом узео код себе, због чега је био изузетно поносан. На сестру Амиру је заборавио као да није ни постојала, а видео је да ни бабо због њене везаности за мајку о њој не води рачуна.

Униформа коју је данас добио највеће му је признање. Сада зна да је постао човек, прави муслиман, Турчин.

Поново мало накриви беретку. Ипак му овако лепше стоји.

Срећан је што не личи на ону српску кучку. Иста бабова глава. Поред црне коврцаве косе, има исте јаке, црне обрве, очи боје бадема са ситним црним тачкицама, орловски нос, јака рамена.

Биће прави бег. Море паша, какав бег. Абдулах-паша Фазлагих.

Према влашким крмцима неће имати милости. Све ће их под јатаган.

Полази својим јаранима да им се покаже у униформи. Иде добро знаним пречицама, вешто провлачи између рушевина, како не би запео за око неком крмском снајперисти. Никад се не зна одакле вребају.

Одавно није посетио јаране из зграде где су становали. Бабо га је нерадо пуштао, бојао се да му се нешто не деси.

Изненади се кад виде да су виши спратови горели. Последњи пут кад је био зграда је била читава. Значи, они зликовци са Грбавице и њу су погодили.

И њихов стан је изгорео, али му није жао. Хоће да заборави године које је ту провео са оном српском кучком. Сада живи нови живот. Није више Дамир већ Абдулах.

Испред зграде није било никог. Сада ће да виде шта је храброст.

Испрси се, подиже главу, затеже мало униформу, па важним кораком бану у подрум.

На улазу застаде да га сви добро виде.

Док су му се очи привикавале на полумрак, испитујући кога све има унутра, ослушкивао је да ли ће неко нешто рећи. Хоће ли му се дивити? Хоће ли неко рећи: Добродошао Абдулах-пашо?

Нико ништа. Мук. Осећао је само да сви буље у њега.

- Мерхаба - повика.

Опет тајац.

Шта ли је са њима? Зар нико не примећује униформу?

Његови јарани, који су у десном углу играли карте, устају. Прилазе му.

Још више се испрси и забаци главу. Нека добро виде ко је Абдулах Фазлић.

- Мерхаба, Дамире - каже Фејзо.

Окупише се око њега. Са дивљењем га гледају, а он надувао груди да буду још шире. Распукнуће се, чини му се, од поноса.

- Нисам ја, Фејзо, Дамир - рече строгим гласом. Ја сам Абдулах. Упамти: Абдулах Фазлић!

- Упамтићу то, Абдулаху - одговори Фејзо.

По гласу Дамир закључи да је побеђен и да га се боји. Мора да га се плаши. Није он више било ко, чим носи ову униформу.

Фејзо му пружа руку. Он га мало пусти да сачека, па тек онда је прихвати. Тек толико да се зна ко је ко и ко је данас у Сарајеву прави Турчин.

И остали се поздрављају са њим. Неки га и љубе како би показали да су са њим бољи јарани од осталих.

Тада на левој страни примети Амиру и Хатицу. Пун себе, уздигнуте главе, крену према њима. Жене и старци су склањали ноге да он прође. Осећао је да га се прибојавају. То му је годило.

Кад им приђе, погледа их са висине.

- Мерхаба - вели.

- Здраво, Дамире - одговори Хатица гледајући у страну.

Амира је гледала у њега, а у очима јој се видео страх.

- Ја се зовем Абдулах, ханума. Абдулах Фазлић, од баба Сафета Фазлића.

Хатица не диже поглед. Неће ни да га види, као да је кучан. Најрадије би вриснула од муке која јој се у душу увукла. Да је човек, знала би шта да му одговори, али шта да каже њему, детету, којем је све ово зло душу обузело.

- Добро, Дамире! Сад знам да си Абдулах.

Мала Амира се баци Хатици у наручје и гласно заплака.

- Хоћу моју маму! Хоћу код моје мајке! Молим те, тета Хатица, води ме мојој мами!

- Ми, Амира, немамо мајку - строгим ће гласом Дамир. Имамо само баба Сафета.

Амира још гласније зариде.

Осећај да се буди у свом кревету, и да је ружан сан прошао, у делићу секунде истисну сазнање да се налази на клиници у Београду и да ужас није сан него стварност.

Тај одблесак сигурности и среће само јој појача страх од стварности. Сети се да зло семе нечастивог лежи поред ње у кревету, па скочи из кревета тресући се од страха. Хтела је да побегне се да му не види очи. Обрлатиће је, прећи ће на њихову страну, постаће и у души ђавороница.

Анка је задржа да не потрчи према вратима.

- Не бој се, душо благородна. Сигурно си нешто ружно сањала.

Њене речи је повратише и дадоше јој времена да се прибере. Присети се да више нема куда да побегне и да је њена једина обавеза да уништи нечастивог.

- Не бој се, душо моја, не бој се - чује опет циганкин шапат. Хвала богу да си спавала. Сад ће ти бити боље. Хајде, врати се у кревет.

Желела је да загрли Анку, да јој заплаче на грудима, и да сав очај из себе избаци. Само би отац могао да је разуме, али њега нема. Све ће морати сама да уради. Ако је оно још ту, на кревету, треба одмах да га уништи. Не сме више да чека.

Само, како? Како кад нема крст? Без крста му ништа не може.

Можда да прекрсти руке, да од својих руку направи крст и удари га у главу? Тако би могло. Окренуће се жмурећи. Потом само делић секунде отворити очи и свом снагом га ударити прекрштеним рукама.

- Хајде, лези, буди добра, душо благородна.

Она се не опире. Жмурећи прекрштених руку стиснутих у песнице, прилази кревету.

Сад!

Отвори очи спремна да удари.

Кревет је био празан.

Иако је знала да мора то да уради, осетила је олакшање. Као да јој је драго што није ту. Уплаши се тог осећања. Да она душом већ није постала ђавородица? Да, можда, већ није њихова? Хоће ли она уопште моћи то да уради?

- Легни. Легни, душо благородна. Још ти мораш да лежиш.

Послушно се спусти на кревет.

Свитало је кад се испред улаза у подрум зачуо хор пияних мушких гласова.

„Од Сарајева па до Рашке

Скидаћемо главе влашке!”

Заточенице, које бејаху почеле да облаче оно мало одеће што су имале, застадоше. Знале су да све почиње из почетка, По ко зна који пут. Ниједна више не би могла да израчуна колико је пута за месец и нешто дана силована.

Престрашено гледају једна у другу. По песми знају да долазе Санџаклије, а оне су крволочније од домаћих, сарајевских муслимана.

А Јелена зна да су са Санџклијама равни, ако не и гори, херцеговачки муслимани. Облачећи се, несвесно поче да се повлачи према зиду.

- Стегни срце, црна друго - прошапута Радмила.

Гомила униформисаних људи појави се на вратима.

Неки су у рукама држали флаше са ракијом, а неки пушке. Закрвављених очију, пуних мржње.

Кроз гомилу се прогура Сафет. Испод зелене беретке вирила му је рашчупана коса. Необријан, прљав. Поглед испуњен злом и мржњом.

- Шта гледате, курве српске? - дрекну. Што сте се уплашиле? Још нећемо да вас побијемо! Само да вас јебе-мо!

Смејао се из гласа, бацајући главу уназад.

Ништа на њему није било као некада. Ни очи, ни лице, ни коса, ни зуби који су се беласали из разјапљених уста.

А можда то и није он, помисли Јелена. Можда је то само неко биће које личи на њега. Можда је нечастиви узео његов лик да би је што више мучио. Они се лако претворе. Лако узму било чији лик.

Док гледа како се цери, све је сигурнија да то није он, да је нечастиви. Сигурно га је убио, па узео његов лик, или му је узео душу па ушао у његово тело. Јесте, сигурна је. То је ђаво. Зато носи ону беретку да би сакрио два мала црна рога која има на глави.

Неко из гласа запева:

„Сафет-беже на кули сеђаше,

На кули сеђаше...”

У страху се прибијала леђима уза зид привлачећи ноге уз тело.

- Дајте те нове! - викну Сафет-бег.

У подрум увукоше три девојке. Зауставише се између пијане руље и жена шћућурених на душецима.

Све три су биле у фармеркама и јакнама.

Једна од старијих лишила је на млађу. Очито су биле сестре: иста кратка смеђа коса, округла лица са прђастим носићима, исте плаве очи.

Погледом су прешле по несрећним женама, потом по пијаној руљи иза себе, а онда погледале једна у другу. Млађа је погледом молила старију да јој помогне, а она, немоћна да било шта уради, привуче је на груди.

То међу пијаним санџаклијама изазва урнебесан смех.

- Сафет-беже - развукао један огромна жвалава уста од смеха, хоћеш ли ти први ово пиле?

Сафету засијаше очи. Погледом је прождирао девојчицу.

- Хоћу, дина ми. Прво ћу ја, па ви после.

Приђе унезвереним девојкама, одгурну старију, па друкну млађој:

- Свлачи се, курве српска!

Девојцици су се ноге тресле од страха. Покушавала је нешто да каже, али није имала гласа. Само је очима преклињала.

- Свлади се! - арлаукну.

Бесно повуче рајфешлус на њеној јакни, затим је стрже и баци на под.

- Скидај гаће!

Девојцицине разрогачене очи само што од страха не искочише из дупљи.

Пијани смех није престајао. Старија стаде између сестре и Сафет-бега, склопи руке и поче да моли:

- Немојте њу, молим вас као Бога. Ево мене, чините од мене шта хоћете, само њу немојте. Дете је. Молим вас као Бога.

Још урнебеснији смех.

- Ова моли да је јебемо! Ха, ха, ха...

- Мичите ми је с очију - загрме Сафет-бег. Јебите, шта чекате!

Руља се баци на старију сестру и другу девојку. Оне се отимају, вриште. Са њих нестаје део по део одеће. У тренутку их скидоше и оборише на под. Једни су их држали за руке, други за ноге, а по један, са панталонама спуштеним до чланака, бацао се на њих.

Остали су чекали да виде шта ће да учини Сафет-бег са уздрхталом девојцицом.

Немоћне, старе затворенице тупо гледају, ишчекујући да пијана руља навали и на њих.

- Свлади се, заклаћу те, курво српска - арлаукну поново разбеснели Сафет-бег.

Једним трзајем покида копче на девојцициним фармеркама.

- Гаће доле! - зарежа, преклаћу те!

У десној руци му севну нож. Левом дохвати девојцицу за косу, заврну јој главу уназад, па јој принесе нож гркљану.

- Заклаћу!

Преклињући га погледом, девојчица извуче из фармерки једну, па другу ногу.

Сафет-бег јој стрже гаћице па их подиже изнад главе, церећи се.

- Јебаћемо Српкињу сваку која има длаку, која нема нека нам се спрема - викао је машући гаћицама изнад главе. Да видимо имаш ли длаку?

Девојчица се махинално покри рукама.

- Мижи руке, да видимо имаш ли длаку! Највише волим необријане Српкиње.

Девојчица је, тресући се од страха, и даље држала шаке између бутина. Он је ухвати за руке и размаше их.

- Има ли длака - Сафет-беже?

- Има, има : тријумфално ће Сафет-бег. Хоћемо ли сваку која има длаку?

- Хоћемо, Сафет-беже!

- Скидај и ово горе! - показује он девојчици на мајицу. Хоћу те потпуно голу. Српкиње воле да се јебу голе!

Опет урнебесан смех.

Девојчица, већ потпуно изгубљена, свуче преко главе мајицу и пусти је на под. Забелеше се тек нарасле груди.

- Сад ћеш да видиш шта је обрезани, курво српска - цери се Сафет-бег, откопчавајући панталоне.

- Добра ти је пилетина, Сафет-беже!

- Недирана!

- Остави мало и за нас!

Са ужасом Јелена гледа шта чини ђаво у Сашином обличју. Кад он скиде панталоне, из ње провали:

- Стани!

Скочи према њему.

- Стани, Саша! Помисли на Амери!

Настаде тајац. Сви збуњено гледају Јелену, Сафет-бег застаде буђећи у њу. Не може да поверује да има толико храбрости да му то каже.

- Немој, Саша, у Амери те заклињем! Немој да јој се то сутра врати! Пусти то дете!

На његовом лицу се појави бледило, па животињски бес.

- Људи, да сам ноћас погинуо од оних влашких крмака, не бих знао како је Сафет-бегу право име - Чује се неки заједљив глас.

Сафет-бег ошину претећим погледом заједљивца, па прискочи Јелени. Зграби је за косу и повуче уназад.

- Јесам ли ти, курво српска, рекао да ме тако не зовеш?! - бесно просикта. Јесам ли?

Јелени се учини да ће јој поломити врат.

- Како се ја зovem, курво српска? Говори, како се зовем?

Јелена ћути. Нека је убије. Нека јој поломи врат. Можда је тако најбоље. Да се једном све заврши.

- Говори! Говори, мајку ти српску јебем, заклаћу те!

Мрачи јој се пред очима од болова у глави и врату.

- Ти си Саша, само ти је ђаво узео душу. У тебе је ушао ђаво.

Саша пребледе.

- Проклећеш дан кад си се родила, курву ти мајку - викну и баци је на под.

Тек кад му, лечећи на поду, виде лице, схвати шта је урадила. То више није било људско лице. На њему је било толико зла као да је управо стигло из пакла.

Две-три секунде ћути нагнут над њом. По очима види да смишља шта да јој уради.

Лагано иза појаса извуче нож.

Јелена се не уплаши. Гледа у оштрицу ножа као да се не ради о њој.

- Кољи! - излете јој. Свака смрт је боља од овога! Кољи, балијо!

- Нећу те клати, курво српска. Оставићу те да живиш, да родиш још једног муслимана. али ћу ти белег оставити да читавог живота знаш да си рађала муслимане. Да за читав живот упамтиш ко је балија!

У Јелени прокључа инат који више није могла да контролише. У Сафетовом погледу ухватила је оно што јој је дало снагу. Видела му је у очима страх. Била је сигурна да се он више плаши ње него она њега. У једном тренутку је сазнала више о њему него за петнаест година заједничког живота. Спознала је несигурно искомплексирано створење и разумела зашто се он, у ствари, њоме оженио.

Лежећи на поду, осмехујући се цинично, процеди:

- Не можеш ми ништа, балијо. И овако силована, и унакажана бићу боља од тебе. Бојиш ли се крста, балијо?

У срце га је убола. Арлаукнуо је као подивљала звер:

- Свуците је!

Неке руке је дохватише, покидаше јој одећу. Није се бранила. Голу, држали су је приковану за под.

- Ништа ми не можеш, балијо! - пркоси. чува ме мој Бог Исус Христос. чува ме крст, балијо!

Бес на његовом лицу прикривао је страх који је само она могла да види. Само она је знала да он тај страх у себи савладава крајњим напором и да га прикрива живо-тињским арлаукањем.

- Дајте ватре! Ватре ми дајте - беснео је Сафет-бег витлајући ножем.

- Какве ватре, Сафет-беже - пита неко дрхтавим гласом.

- Ватре!

У Јелени и даље нешто кипти, нека снага јој надолази.

- Жене - викну из свег гласа. Не бојте се, жене! Наш Бог је Христос! Крстите се, жене, ово су ђаволи! Они се Христа и крста боје! Крстите се жене, не могу нам ништа! Крстите се, жене, Христос је са нама!

Од њеног продорног гласа сви су занемели, на лицима им се видео страх.

- Крстите се, жене, они се крста плаше! - виче Јелена из свег гласа док је десетина руку држе приковану за под.

Погледа упртих према небу затворенице устају и крсте се.

Сафет-бег застаде и с неверицом буљи у њих. И остали су застали где се ко затекао. Од страха се трезне, на лицима им се појављује бледило.

- Јебаћу вам мајску српску! - вришти Сафетбег.

- Крстите се, жене!

- Не дајте им! Зауставите курве!

Подрумом забруја хор женских гласова:

- Оче наш, који си на небесима, да је свето име твоје...

- Зауставите их! - виче Сафет.

Његов глас се губи у хору женских гласова:

- ... да дође царство твоје и на земљи као и на небу...

- Доста, курве, поклађу вас! - виче Сафет-бег витлајући ножем изнад главе.

Жене се не осврћу на њега. Не чују га и не виде. Не примећују ни његове јаране. Укочених погледа и даље се крсте, а њихови гласови сливени у један, одзвања подрумом.

- Хлеб наш насушни дај нам сваки дан...

Сафет-бегу тај хор мрачи мозак.

- Зауставите их, будале!

Зулумчари кренуше према женама.

- ... И опрости нам грехе наше, јер и ми опраштамо сваком душнику својему...

- Не дајте! Удрите!

Колута Сафет-бег закрвављеним очима, пена му на уста избија.

Јелена прикована за под гледа у њега. Никада ни на коме није такав страх видела. Страх у њему био је већи него у оној девојчици која је гола још дрхтала поред њега.

Балије насрнуше на жене ногама, песницама, кундацима.

- ... И не наведи нас на грех, него нас избави од зла...

Број гласова у хору се смањивао како је која од удараца падала на под.

- Удри! - виче Сафет-бег.

- Ништа нам не можеш, сатано! Нас чува Исус Христос. Христа не можеш победити! - завика Јелена.

Глас јој је био снажан, одлучан, сигуран.

Сафет-бега опет од њеног гласа подиђе језа.

- Ватре - викну. Дајте ми ватре!

- Не можеш ми ништа, сатано! - пркосно виче Јелена. Не бојим се ватре. Христ ме чува, а ти ћеш се у паклу пећи!

- Ватре, сунце вам јебем криво!

Један од Сафетових слугу скупи на гомилу потргано женско рубље, поли ракијом и запали. Сатана гурну нож у пламен.

- Сад ћеш да видиш, курво српска, хоће ли ти твој Христ и твој крст помоћи!

- Не бојим те се, сатано. Не можеш ми ништа. Боља сам од тебе, мој Бог је Христос.

Ово је изговорила мирним гласом, као да сатана није изнад ње и као да жари нож за неког другог.

- Чекај, курво, чекај! Проклињаћеш дан кад си се родила!

Нико још не схвата шта је наумио, зашто жари нож, али је свима јасно да Јелену напао чека.

А она се смеје из гласа. Затворенице буље у њу верујући да је полудела, а занемели зулумчари држе је за руке и за ноге.

- Ха, ха, ха... - смеје се Јелена. Не можеш ми ништа, можеш само да ме убијеш, опет ћу те победити. Опет сам боља од тебе, Сафете, балијо. Ха, ха, ха...

Нож је усијао. Сафету се тресе рука због Јелениног смеха. Осећа, зна да је не може сломити. Присиљава себе да се савлада, прибере, тражи у себи још мржње која ће му дати снаге да страх савлада.

Подигже усијани нож високо изнад главе.

- Браћо муслимани - повика извештаченим гласом, покушавајући да себи и ономе што ће рећи прида значај. Браћо муслимани, овај нож ми је Алах послао да њиме кољем Србе невернике. Ово је, браћо муслимани, свети рат!

Остали заурлаше.

„Браћо моја муслимани,

Џихадом се Босна брани!”

Заробљенице се најезише од њиховог урлика. Јелена осети то, па поново завика:

- Не бојте се, жене! Христ нас чува!

- Тако је, браћо муслимани - крешти Сафет покушавајући да не чује Јелену. Тако је. Џихад!

- Џихад! - заурлаше остали.

Сафет-бег поврати сигурност. Урлик његових слугу му враћа самопоуздање.

- Браћо муслимани! Не смео стати док полумесец не засија са џамије крај Мораве!

- Цихад! - поново загрме.

- Дај још мало ватре - повика Сафет-бег, на поново гурну нож у пламен. А сада ћу, браћо муслимани, овој српској курви на стомак пророков симбол да утиснем. Алах ће дати да се испод нашег светог знака у утроби ове српске курве зачне муслиман који ће подићи џамију крај Мораве и обновити турско царство!

- Цихад! - урличу остали.

Нож се поново усијао. Сафет-бег га још једном театрално подиже изнад главе.

- Цихад! - поздравише га његове слуге.

Док се нож спушта према њеном голом стомаку, Јелена гледа Сафет-бега право у очи и прикупља снагу да не јавкне.

- Не можеш ми ништа сатано, Христ ме чува. Бојиш ли се крста, сатано?

- Нека ти сад помогне Христ, курво српска - заарлаука Сафет-бег, на усијаном оштрицом ножа поче да црта полумесец на њеном стомаку.

Страшан бол пресече Јелену. Чује сопствено месо како цврчи. Стиска зубе. Присиљава себе да не јавкне. Једино тако ће победити сатану. Од бола јој се мрачи пред очима.

Налази још снаге да каже:

- Не мочеш ми ништа, сатано...

Последње што чује тонући кроз мрак је сатанин глас:

- Алах џегбер!

Полише је водом.

- Освестила се курва - цери се Сафет-бег. Сад гледај, курво, како се праве муслимани.

У два-три корака нађе се поред девојчице која је још увек гола стајала на истом месту, повуче је на најближи душек и баца се преко ње. Девојчица завришта отимајући се.

- Мир, курво српска! - викну и удари је песницом у главу.

Несрећница клону.

Настаде урнебес.

Баволове слуге јуре по подруму, хватају несрећне жене, ударају их, обарају на под.

Бол од ране на стомаку освети Јелену. Не гледа ниже да не би видела утиснут ђаволов печат. Зури у ковитлац мушких и женских тела. Неки женски глас је запомагао:

- Немој, заклињем те свим што је најсветије! Сву сте ме поцепали, крв ми иде!

- Окрени онда гузицу, крмачо српска! Ако те она боли, не боли гузица, а мени је свеједно!

Јелену трже вапај.

Прибра се. Сети се колико су се сатана и његови шегрти малопре уплашили Христа и крста.

Прикупи снагу и придиже се онако гола на средини подрума.

Подигне поглед према небу и прекрсти се.

- Не бојте се, жене! - викну из све снаге. Не бојте се, Христа не могу победити!

Јауци жена, смех и дивља вриска пијаних балија нагло умукосе.

Тајац је трајао секунду-две. Јелена се загледала у сваку затвореницу. Хтела је да им види очи, да им погледом поново каже да се не плаше.

Ухвати Станијин поглед. Лежала је десно, а преко ње полагао крупан балија.

Довели су је заједно са Јеленом. Била је ђутљива, повучена, сваки пут су морали да је туку да би је силовали.

Сада, док је лежала испод те огромне телесине, погледом је Јелени нешто говорила. У делићу секунде Јелена је разумела њену поруку.

- Не бојте се, жене! - завика поново. Уз помоћ Христа победићемо сатану!

Станији се очи насмејаше. Пркос и инат је Јелена у њеним очима видела. Видела је како десном руком дохвати

Јелена је у њеним очима прочитала да сопственом смрћу жели да победи сатану.

- Не бој се, Станија, не може ти ништа! Христос те чува! - викнула је из свег гласа.

Одјекну пуцањ.

На Станијиной слепоочници изби крв.

Сафет испусти њену косу и она се скљока на под.

- Носите га брзо да не исквари! - викну Сафет-бег.

Дохватише рањеног и однесе према излазу.

Сафет-бег се окрену према Јелени. У очима му је ви-дела страх и мржњу.

- Уби и мене, сатано! Све нас поби, али Христа не можеш победити!

Желела је да је убије, да оде заједно са Станијом, да га смрћу победи.

- Плашиш ли се крста, сатано?

Он јој је прилазио изобличен од мржње.

- Тебе нећу да убијем, курво! Ти ћеш да родиш Муја од Добоја да џамију крај Мораве подигне и да те после он својом руком закоље! То ти је већа казна!

- Не можеш ми ништа, сатано - насмеја се Јелена.

Он се окрену и заједно са својим слугама изађе напо-ље...

- Боли ли те, душо благородна? Боли, сигурно. Видим да се пипаш по стомаку.

Анка је стајала поред кревета и осмехивала јој се.

- Да зовнем сестру да ти да неку таблету за болове?

Смишљај нешто, ђавородице, да га уништиш. И ђавољи печат на стомаку заједно са њим.

Кад би отац био ту, знао би шта треба.

Врати се, тата, молим те. Дођи овамо. Ђаво је овде. Побегao је из мене. Хоће Мораву да ти узме. Врати се, молим те.

Да Сарајево није у пламену и да по њему не падају гранате, мало би се коме Реџо Калач тако обрадовао као Михаилу. Овако се боји да му се шта у Сарајеву не деси, па да га он носи на савести.

Осетио је да Михаило мало сумња и у њега. То га не чуди. Чудно је да је он уопште могао да се спријатељи и са једним човеком мухамеданске вере, после онога што је доживео 41. године. Михаило му никада није споменуо трагедију своје породице, али је Реџо сазнао за покољ над јамом у Коритима.

Често, у годинама док су друговали, одлучивао се да га пита о томе, али је, увек одустајао плашећи се да га не позледи.

Када је Михаило пре петнаест година онако изненада напустио Сарајево, био је сигуран да му се нешто трагично догодило. Повезао је тај одлазак, Јеленину удају за Сафета Фазлића из Фазлагиха Куле код Гацка и онај догађај из 41. године, али га ништа није питао ни кад га је посетио у Београду.

Сада, док тумара аветињским градом тражећи његову кћерку, има осећај кривице. Муслимани су његовом пријатељу много зла нанели. Додуше, у породици Калаша никада није било мржње према Србима. Ни отац ни деда му нису мржњу у срце усађивали. Од младости је знао да су Калачи не тако давно били хришћани, православци, да су се презивали Милачићи и да су из Куча. Чак су његови били прилично поносни на своје кучко порекло и на своје рођаке хришћане који су тамо остали.

Васпитаван тако, почео је доста рано да се пита откуда у срцима многих муслимана толико мржње према свему што је српско, кад су и сами Срби. Још на факултету су студенти муслимани почели од њега да зазиру. Знао је у лице да им каже да су њихови поку-

шаји да докажу своје анадолско турско порекло смешни.

- Чег се ми то стидимо? - говорио је. Сви ми знамо из којих српских породица потичемо, а могу да се опкладим да ће се у већини наших кућа и данас негде на тавану наћи кандило и икона свеца којег смо славили.

Касније је почео озбиљније да се бави пореклом, да истражује узроке мржње и комплекса код муслимана. Сазнао је за „Тајну хронику” о постанку Курана и Мухамедову превару. Изучавајући Куран схватио је зашто су многим муслиманима ближи Турци или Арапи од браће по крви и језику православне вере. Куран даје предност вери у односу на нацију, а то је многим, како фанатичима, тако и шпекулантима свих врста добро дошло како би доказивали да немају ничег заједничког са Србима.

Зло је наслутио Реџо још онда кад су сарајевски интелектуалци, муслимани, видећи да је тражење корена у Анадолији апсурдно, почели своје порекло да везују за богумиле. То што историја ни до данас није разјаснила питање богумила искористили су за стварање теорије како сукоб између Срба и муслимана потиче још из времена Немањића. А кад су муслимани почели да се организују и у верску политичку странку, Реџо је знао да је ђаво дошао по своје, као што је, ево и дошао, и Сарајево и читаву Босну и Херцеговину претворио у згариште и људску кланицу.

И он је, чини му се, заједно са овим градом постао згариште. За неколико месеци је остарио, згрбио се, изгубио снагу и вољу за живот. Задовољан је једино што му син и унучићи нису у Сарајеву већ у Шведској, да бар њихову несрећу не гледа. А њему више и није важно хоће ли га негде на улици срести метак луталица, или ће га разнети нека граната.

Обишао је све које је знао, а за које је претпостављао да могу нешто да му кажу о Михаиловој кћерки. Сазнао је једино да њен муж Сафет, сада га, кажу, зову Сафет-бег, командује некаквом својом војском у ста-

ром делу града и да се вероватно налази у хотелу „Европа”. Упозорили су га да је опасан човек, али је Реџо, ипак одлучио да га потражи.

Испред „Европе” га грубо зауставише двојица наоружаних униформисаних људи са зеленим береткама на глави.

- Кућеш!? - каже један.
- Код господина Фазлића - одговори Реџо.
- Не може! Одби!
- Морам нешто важно да га питам.
- Одби, кад кажем!
- Молим вас. Само нешто кратко. Важно је за његову породицу.

Стражари га сумњиво погледаше.

- Ко си ти - пита један строго.
- Реџо Калач. Инжењер Реџо Калач.
- Чекај ту!

Један стражар уђе унутра. Док чека, Реџо гледа планине око Сарајева прекривене снегом. Негде са Игмана чују се топови.

Стражар се врати.

- Подигни руке - каже љутито.

Реџо подиже руке. Стражар га претресе, па пошто не нађе ништа, рече:

- Иди!

У холу наиђе на групу наоружаних људи.

- Тражим господина Фазлића - каже.
- Мислиш, Сафет-бега? - мрко га један одмери погледом.

- Господина Сафета Фазлића - понови Реџо.

- Јеси ли ти муслиман? - искорачи један према њему.

- Јесам - одговори. Зовем се Реџо Калач, инжењер.

Радио сам у Фабрици аутомобила.

- Скини гаће! - строго нареди човек.
- Не разумем - збуну се Реџо.
- Гаће доле!
- Али, људи... господо, зашто?
- Скидај гаће, сунце ти крваво!

Преплашен, дрхтавим рукама, Рецо раскопча панталоне и пусти их да падну на под.

- И гаће! Гаће скини!

Скривајући поглед спусти и гаће.

- Обрезан је - рече човек. Ја сам Сафет-бег. Кажешта хоћеш.

Рецо навуче гаће, па закопча панталоне. Мислио је да не каже истину, али, збуњен дочеком, заборави шта је наумио да каже.

- Отац ваше супруге се распитује да ли је жива - излете му.

- А где је он? - пресече га Сафет.

Тек тада Рецо схвати да се излетео.

- Не знам - каже. Добио сам писмо од њега преко Међународног црвеног крста. Некада смо заједно радили у фабрици.

- Где ти је писмо?

Рецо види да се заплео и да ће се тешко извући из ове ситуације.

- Бацио сам га - одговори.

Сафет га дуго непријатељски посматра. Потом цинично проговори.

- Напиши онда твом влашком пријатељу да је курва побегла влашким крмцима. Оставила је и мене и децу и побегла! Губи се сад док се не предомислим и живог те не одерем. Влашки пријатељи друго и не заслужују.

Преплашен, иако се смрти није бојао, Рецо пође уназад.

- Губи се! - дрекну Сафет још једном.

Враћајући се кући приметио је да га прате. Значи, Сафет-бегу је нешто сумњиво. Уплаши се за Михаила. Ако га ухвате, можда ће га стварно живог дерати.

Нагло скрену у једну улицицу десно, потрча, па у следећу лево, потом опет трчећи, лево.

Само да им умакне, да Михаилу каже да бежи, а са њим после нека чине шта хоће.

Отварајући му врата Михаилу спази да је преплашен.

- Шта је било? Је ли мртва?

- Није. Побегла је вашима, но бежи и ти. Прате ме. Посумњали су да си овде.

- А ти? Шта ћеш ти?

- Не знам. Иди одмах. Можеш ли да се извучеш?

- Могу. Како сам ушао, тако ћу и изаћи.

- Иди, онда. Одмах.

Михаило га гледа сажаљиво.

- Хајде са мном.

Рецо се осмехну.

- Хвала ти, пријатељу, али не могу.

- Ја ти гарантујем да ти се ништа неће десити. Становаћеш код мене у Београду.

Рецо се опет осмехну и погледа га у очи.

- Није то. Не бојим се, но не могу. Нећу да бежим. Не слажем се са овим што моји чине, али нећу да бежим. Хоћу овде да умрем. Иди, Михаило. Молим те. Иди. Изађи кроз ово двориште позади.

Михаило уздахну.

- Па, збогом.

- Иди - прошапута Рецо не дижући поглед.

Дуго је стајао у шупи гледајући у празно испред себе.

Душа му је била празна, само је очај у њој остао. Ничега другог није било ни у њему, ни око њега. Желео је да они што га прате што пре дођу, да што пре умре кад није стигао ни тамо ни овамо.

Не зна колико је дуго тако стајао у шупи. Осетио је само да му је неко иза леђа.

- Ђе је крмак, крмче!? - Чује неки суров глас.

Није се ни окренуо.

- Ту си га крио, издајниче!

Опет се није ни померио. Знао је да је смрт дошла.

- Кољи! - Чује у магновењу неки други глас.

Нека рука га повуче за косу, заврну му главу уназад, а у следећем делићу секунде осети страшан бол испод грла.

И све потону у мрак.

У њу се уселио очај. Јачи од оног који је осетила у подруму „Европе”. Тада се назирао неки трачак наде. Попут сунчевог зрака који после подне уђе кроз узани подрумски прозор, грејала је вера у Христа а сада је и ту веру изгубила. Не уме да пронађе начин да оно тамо, нечастивог, уништи. Људи га штите у свом незнању.

Мора све добро да испланира. Не сме више да греша.

Шта јој још треба?

Зна где је соба нечастивог. Алкохол је припремила. Треба јој још шибица, а да то ником не буде сумњиво.

Да тражи да јој неко купи цигарете и шибицу? У то нико неће посумњати. Али, како да тражи? Одлучила је да не говори. Не сме сада да то прекрши. Можда да напише Анки. Она ће јој набавити.

Придиже се и седе на кревет. Десно од ње, на ормарићу, лежао је часопис са полурешеним укрштеницама и на њему оловка. Мирно устаде и приђе жени која је читала неку књигу. Жена подиже поглед осмехујући се. Јелена јој показа на оловку.

- Само узмите, госпођо - рече жена и даље се осмехујући.

Јелена је знацима пита да ли може да отцепи парче новине.

- Како да не - каже жена. Само изволите. Прочитала сам их.

Захвали јој погледом, па се врати у свој кревет. Отцепи од новина парче белине, па на њему написа: *Набави ми цигарете и шибицу.*

Тада схвати да ипак није све једноставно. Треба Анки дати и новац. Она је сиротиња, сигурно нема. Како сада то да реши?

Оног дана када су је довели овамо имала је код себе црну ташну. У њој је било нешто пара и неке женске ситнице. Ко зна где је сада ташна?

Први пут отвори свој ормарић. Ташница је била у њему.

Извади две новчанице од по десет хиљада динара, узне цедуљицу, па приђе Анкином кревету.

- Шта ти треба, душо благородна? - каже Анка.

Јелена јој пружи цедуљицу и новац. Анка погледа у цедуљицу, а затим, испитивачки и њу.

- Шта ће ти цигарете, душо благородна? Па ти не пушиш. Видела бих по прстима да пушиш. Но, нека, нека. Можда ти сада треба. Набавиће теби Анка, ништа не брини. Само ти лези, ја ћу неког доле на пријавници да замолим да купи. Хајде, лези ти, не умарај се, одох ја.

Анка оде, а она се врати у кревет.

Боже, помисли, колико сам погрешила. Све је ово могло одавно да се заврши.

Радмила јој је уливала наду. Стално јој је говорила да морају да издрже и да ће све проћи.

Снагу, којом је, оног дана кад јој је урезао свој знак на стомаку, пркосила сатани, изгубила је.

Није хтео да је убије. Знао је сатана да смрт за њу није ништа и да би то била њена победа. Смислио је нешто страшније, много страшније од смрти.

- Родићеш Муја од Добоја који ће на Морави цамију подићи - непрестано јој је одзвањало у ушима.

Не. То не сме да се догоди. Својом смрћу ће победити сатану. И Христ је својом смрћу победио.

Рекла је то Радмили.

- Морам да се убијем, сејо. Тако ћу победити сатану.

Радмила је привуче на груди. Миловала је по дугој, црној коси.

- Полако, јаднице моја - рече јој. За смрт ћмо увек имати времена. То ћемо кад више не буде могло ништа друго.

- Само га тако могу победити.

- Полако, туго моја. Можда нас Бог неће заборавити. Сама си оног дана говорила да Христа не могу победити. Све ће ово проћи. Потребна си деци. Њих мораш из канџи сатаниних да спасаваш.

У подрум је поново упала група пијаних униформисаних мушкараца. Заробљенице су таман завршавале ручак. Дали им неку смрдљиву чорбуљину и по парче хлеба.

Јелени није сметала глад. Мучнина из желуца била је део једног општег бола. Бол од опекотина на стомаку био је уминџо, на кожи се створила покорица, али се њој чинило да се тај бол преселио у утробу и да сада боли однекуд изнутра.

Предводио их је Сафет-бег. Јелени се учини да му је беретка на два места уздигнутија. Ту су му, сигурно рогови - помисли.

- Дижите се, курве спрске! - дрекну он. Досад смо вас ми јебали, а сада ћемо вас дати и другима. Излази! Брзо! Хајде, истерајте их и доведите оне нове.

Преплашене жене устадоше без речи.

Јелена и Радмила су пошле заједно.

- Сагни главу и прођи - каже јој Радмила, да ти нешто проклетник не учини.

- Нећу - каже Јелена. Не бојим га се. Више од овога што је учинио не може.

- Може, црна друго, може. Не дирај ђавола кад не мо-
раш.

Кад стигоше до Сафет-бега, Јелена подиже главу и пркосно га погледа у очи.

Опет му је у очима видела страх.

- На крст ћу те разапети! На крсту ћеш умирати, да видим хоће ли ти твој Христ помоћи.

Јелена није одговорила.

- Водите те курве! Брже! - рикну Сафет-бег.

Испред улаза у хотел потрпаше их у камион, па спустише цераду.

Камион забрунда и крену.

- Куда ли нас воде - пита Радмила више за себе.

- Сигурно у још већи пакао - одговори Јелена.

- Зар има нешто горе од оног тамо?

- Увек има и горе. Него, кажем ти, ја више не могу. Кад стигнемо, бежаћу, а они ће ме убити. Тако је најбоље.

- Немој - каже Радмила. Немаш право на то.

- Имам право да са својим животом радим шта хоћу.

- Немаш право, Јелена. Због деце. Ништа она нису крива. Требаћеш им.

- Не могу им више помоћи.

- Мораш. Мораш и можећ. Не дам ти да бежиш. Нећу да те убију. Држаћу те. Можемо га победити и животом, а не само смрћу.

Убрзо камион стаде.

- Излазите, курве српске!

Нађоше се између зграда оградањених гвозденом оградом.

- Где су нас ово довели - пита Радмила.

- Ово је касарна „Виктор Бубањ”. Овде смо доводили ученике у госте војницима.

Испред врата једне зграде група униформисаних људи.

- Шта сте нам то довели - виче један из групе.

- Српске курве! Ево вам их, па радите шта хоћете.

Жене су немо стајале поред камиона испуњене зебњом да их овде чека нешто још страшније. Церећи се, муслимани су им лагано прилазили.

- Могли сте да нам доведете и нешто боље - одмерава их један погледом. Овима је душа у носу. Мора да се нисте са њих скидали.

- Дина ми, к... им фалио није - смеје се и стражар. А како видим, неће им ни вође фалит.

- Алаха ми, неће. Ама сам, људи, чуо да влашким крмачама тога никад није доста.

- 'Ајде, курве. Улазите. Да вас ми мало пропустимо кроз шаке.

- Можда вам тамо није било доста. Ха, ха, ха...

Ђутећи пођоше према улазу. Уведоше их у једну просторију у приземљу у којој се већ налазило неколико жена. Изгребане, изубијане, поцепане као и новодошле. У соби није било ничег осим душека и ћебади.

Ђутећи су поседале на душеке. Радмила је опет села поред Јелене.

- Курве, доћи ћемо касније - добацн стражар затварајући врата.

Затечене жене им испрнчаће да је касарна претворена у логор. Стотине Срба је овде затворено. Многи су страдали. А њих, веле, силују готово сваке ноћи. Старије жене држе у другим зградама.

- Није требало да те послушам - каже Јелена Радмили. Требало је да бежим.

- Ђути, јадна не била. Куда би бежала кад је ограђено. Не би пуцали, но би те ухватили и тукли.

- Не би. Пуцали би. Мрзело би их да трче за мнои.

- Ђути и издржи. Морамо да опстанемо. Разумеш ли.

Заћутале су. Јелена је мислила на Америу. Где ли је сада? Хоће ли се Хатица бринуто о њој? Дамир је велики, некако ће се снаћи. Само да му мржња потпуно душу не отрује. Да ђаво у њега не уђе. Само да му ђаво потпуно душу не узме.

Трже је тресак врата. Група у униформама упаде унутра.

- Ево нас, курве српске!

- Мало ћемо да вас јебемо, да не заборавите како то изгледа.

- Свлачите се, курве спрске!

Све ћуте.

- Боље да се свлачите саме него да вам поцепамо и то прња што вам је остало.

Једна за другом устају и свлаче се. Балије се цере од задовољства. Све је исто као у оном подруму.

Устала је и Радмила. Свлачи се.

- Дижи се - вели Јелени.

- Не могу - каже Јелена.

- Мораш, несрећнице.

- Не могу.

- Тући ће те. Дижи се.

- Нека туку. Не могу.

- Дижи се кад ти кажем.

Један балија стао испред ње, раскопчава панталоне, цери се.

- Је ли ти то нећеш - пита смејући се.

Јелена ћути погнуте главе. Чека ударце у главу или стомак.

- Хоће - каже Радмила. Хоће, ево сад ће да се свуче. Свлачи се, кукавице.

Свлачи се. Баци одећу на под, поред себе и остаде потпуно гола.

- Људи, гледајте ово - повика балија. Гледајте шта ова има!

- Ову су за навек обиљежили!

- Ко ли се само овога досјетио?

- Ова ће великог муслимана да роди!

- Само да га мало доградимо. Можда га они тамо нијесу добро направили.

- Ја ћу је први. Први сам је видио.

Ђавоље руке је спопадоше и оборише на душек. Балијино лице се церило изнад њене главе.

Затворила је очи да не гледа то лице. Осетила је бол у утроби и на стомаку.

Не зна колико је све то трајало. Кад се освестила, био је мрак. Радмила јој је брисала лице мокром крпом.

- Освестила си се - каже. Добро је. Што ли су се само на тебе толико окомили?

Све ју је болело. Сваки део тела.

- Нема нам помоћи, једва изговори. Морамо се убити.

- Е, нећеш - одговори Радмила. Нећемо њима из ината. Из ината ћу да живим.

Зачу се потмули одјек експлозија. Желела је да нека од тих граната долети право у ову собу, да је дигне у ваздух заједно са свим овим несрећницама, да њиховој срамоти трага не остане. Да се никада не сазна шта су ђаволи чинили људском роду.

Најјачи бол осећала је у стомаку. Сигурно су је повредили док су се на њој смењивали.

Радмила јој је нешто као издалека говорила, а она је тонула. Негде дубоко. Око ње је била нека чудна светлост. Преплитале су се разне боје: црвена, плава, зелена... Највише је било црвене. Она је лебдела у том вртлогу боја, а поред ње су промицали оргијаши из оног подрума. Био је ту и онај у Сашином обличју, он им је био вођа.

Чудно јој што је тако гледају и клањају се кад прођу поред ње. Нешто о њој говоре, али она не чује. Једино јој је јасно да говоре са страхопоштовањем. До ушију јој допире једна реч коју раније није чула.

- Ђавородица... ђавородица... ђавородица...

Не може да закључи ко им је то. Окреће се око себе, али не види никог осим њих. Сама је са гомилом ђавола у сплету чудних боја.

- Ђавородица... ђавородица...

Ужаснута схвата да они на њу мисле.

- Ђавородица... ђавородица...

Откуда им то? Зашто би она била ђавородица?

Одједном сви ђаволи, као по команди, почеше да се клањају.

- Ево га долази - шапућу.

- Он ће подићи џамију на Морави!

Однекуд изрони неко дете. Некако поносно лебди кроз светлост, обучено у униформу, а на глави му зелена беретка.

Познато јој је то дете. Виђала га је. Исти Дамир, само што је много млађи.

- Ево ме, Мајко ђавородице - рече дете гласом од кога све одзвања.

Њој се следи крв у жилама.

Хоће да викне: Не, ти ниси мој Дамир. Ја нисам твоја мајка!

Не може. Изгубила је глас. Не може ништа да изговори.

- Ја сам врховни ђаво - настави дете. И ти ми се поклони!

Она се тресе од страха. Хоће да подигне руку и да се прекрсти, али не може. Не може да је помери.

- Поклони ми се, Мајко ђавородице - наређује оно строгим гласом.

Нека сила је притиска да се поклони, али се опире.

- Поклони ми се, кад наређујем! Мени нико не може да се одупре.

- Не! Не! - врисну из свег гласа.

- Смири се, Јелена, смири се. Сањала си нешто.

Био је то Радмилин глас. Иако ју је вратио у овозе-
мањски пакао, ипак је пресрећна што оно није истина,
што није мајка ђавородица.

- Страшно си нешто сањала, јаднице.

- Јесам. Нешто страшније се не може замислити.

Напољу се зачу пуцњава. Нису експлозије, већ рафали
из аутоматског оружја. Сасвим је близу.

- Ово су наши - чује се неки глас.

- Откуда знаш?

- Знам. Нападају преко Анекса. Хоће да нас ослободе.

Све се узбудише. Наћулише уши и слушају.

- Мајко Богородице - шапуше нека жена. Помози им
да нас изведу из овог пакла.

Јелена и није желела да је ослободе. Више би волела
гранату која би све уништила.

Свитало је кад пуцњава утихну. Све ћуте погнутих
глава. После краткотрајне наде бол у душама је још ја-
чи.

Сасвим се разданило кад упалоше два стражара.

- Напоље, курве српске! Излази!

Истераше их у двориште. И из других зграда изводе
логораше: жене, децу, старце. На стотине.

На средину дворишта дотераше петорицу младића с
ознакама српске војске. Руке им везане на леђима. Један
у муслиманској униформи стаде испред њих и дуго их гле-
да. И они њега гледају право у очи. И њему и њима
мржња из очију сева.

- Слушајте, свиње српске - окрену се онај према лого-
рашима. Четници су ноћас покушали да заузму логор.
Како су прошли најбоље видите по овима овде.

- Једи говна, балијо - каже му један од њих пркосно.

- Нећеш дуго, крмче српски!

- Нећеш ни ти жив у Сарајево, балијо.

- Побијте крмке!

Неколико муслимана са машинкама стаде испред њих.

- Пуцајте, балије! Осташе довољно Срба да вам семе
затру!

- Пуцај, да не лају крмци!

Заштекташе аутомати. Срби падоше на земљу један преко другог.

- Овако ће проћи сви четници и све српске свиње! Ћерајте их унутра!

У соби ни једна не проговара. Све знају да су они момци због њих погинули. А ко зна колико их је још оставило главе ноћас у оној пуцњави.

Мук прекидоше јауци из угла собе. Све се окренуше на ту страну. Једна жена се јаучући превијала на душеку.

Неке прискочише да виде шта је било. Притрчала је и Радмила. Пође и Јелена, али виде да их је тамо довољно, да ће само сметати.

- Господе боже - чује се из ћошка.

- Шта си то урадила, несрећнице?

- Много крвари, шта да радимо?

- Уме ли која да је мало очисти?

Радмила се убрзо врати.

- Шта је било - пита Јелена.

- Страхота. Сама је себи неком дугачком иглом избушила водењак. Била је у четвртном месецу. Само крв из ње липти.

- Морала је тако - каже Јелена.

- Како морала? Вероватно ће умрети. Ко ће овде да јој помогне.

- Тако је боље. Боље је тако, него да га роди. И ја ћу нешто морати да урадим.

- Немој да ти падне на памет. Морамо да издржимо, а деце ћемо се некако ослободити.

- У нама нису деца. У нама је зло семе. Ђавоље. Не сме на свет да изађе. Боље је да све умремо него то.

- Немој само да учиниш неку глупост. Молим те. Неће ни ово вечито трајати.

*- Душо благородна, што си се тако замислила?
Анка је стајала поред кревета.*

- Донела сам ти цигарете, душо моја. Немој само да те ухвате да пушиш. Грдиће те. 'Ајдемо заједно у кло-зет. И ја ћу једну. Нисам одавно.

Јелена устаде. Пође за Анком. Сада када је добила шибицу Анка мора да поверује да она заиста осећа потребу за пушењем. Не сме ништа да посумња. А ноћас, кад сви заспу, нечастиви ће заједно са њом нестати у пламену.

Кад је изашао из транспортера први утисак му је био да се налази у неком граду из бајке, ушушканом испод снегом прекривених планина.

Следећа слика није била нимало идилична: по граду, на све стране, трагови експлозија и пожара. Као да је сам ђаво дошао да поквари његову лепоту.

Официр Унпрофора га опомену.

- Склонимо се са улице. Овде никада нисте сигурни ко ће одакле да пуца.

И зграда испред које су стали била је оштећена гранатама. Улазећи, Мајкл се још једном осврну. Прође га осећај да са сваког прозора, иза сваког ћошка, вреба смрт.

У холу их сачека човек у шареној униформи, снисходљиво се осмехујући. Поведи их низ степенице. Док су силазили, официр Унпрофора рече Мајклу да ће он отићи да обави неки посао, па ће се касније вратити.

- Уколико желите назад у Загреб, један хеликоптер лети предвече!

- Највероватније, али видећу још - одговори Мајкл.

Уведоше га у једну просторију у подруму. Очигледно да је из нужде била претворена у канцеларију. Запе му за око пећ какву до тада није видео и сандук угља поред ње.

Човек који га прими рече, на добром енглеском, да се зове Ђамил Курспахић и да је од владе задужен да буде његов домаћин.

- Да није те пећи посмрзавали бисмо се - рече пратећи Мајклов поглед.

Потом, представљајући другог човека као Јусуфа Делића, рече да је и он владин службеник који ће помоћи да господин Мишел добије податке који су му потребни.

За разлику од Курспахића, Делић је само натуцао понеку реч на енглеском.

- Господине Мишел - настави Тамил, извињавам се што нисмо у стању да вас угостимо онако како то заслужује амерички новинар. Гдину дана живимо у опсади и под гранатама агресора. Надам се да ћете разумети. Но, понешто ће се и наћи. Да ли сте за виски и за једну праву босанску кафу?

Мајкл прихвати и једно и друго, па додаде да би желео да одмах пређе на разговор.

Из џепа извади исечак из „Поста” и ону фотографију.

- Ја сам, углавном, дошао због овога - рече показујући исечак својим домаћинима. Желим да о тим силованима сазнам што више. Свака чињеница је драгоценна.

- Господине Мишел - каже Тамил, хвала вам што сте дошли да о томе пишете. Свет треба да се упозна са тим нечуваним и у историји незапамћеним дивљаштвом. Припремићемо вам све податке. Пошто сам и ја новинар, могу да претпоставим да ће вам драгоцени бити и неки општи подаци о Босни и Херцеговини и о напаћеном муслиманском народу. Он ће нестати са лица земље уколико светска заједница хитно не заустави српску агресију.

- Да, да - одговори Мајкл. Хвала вам, колега. Биће ми потребни неки подаци из прошлости ове земље и општа слика данашњице.

- Ми, господине Мишел, имамо једну монографију на енглеском. У њој ћете наћи најнужније податке. Ево, то је ова монографија. Видите, Босна је врло стара држава, стара више векова. Ово је грб бана Кулина од кога потичу муслимани. Ми смо, знате, пореклом од богумила чији је краљ био Кулин... Још у то време богумили су били угрођени од Срба. Њихов владар Стефан Немања, који је живео у 12. веку, толико их је прогонио да је право чудо како су опстали.

- Хвала вам, колега - прекиде га Мајкл, књигу ћу да прочитам. Да не губимо време око онога што је напи-

сано. Ја бих радије да добијем податке о тих 160 хиљада силованих жена.

- Наравно, господине Мишел, наравно - ушепртља се Тамил. Ево стиже виски и кафа. Док попијемо пиће, господин Делић ће припремити податке. Ви само реците шта вас конкретно интересује.

- Све у вези с тим. Где се то догађало, у којим местима, где су логори. Интересује ме судбина тих жена. Најзначајније су њихове приче. И сами знате, колеге смо, не можете о нечему писти док људе не видите и са њима не разговарате. Желео бих да обиђем болнице у којима се оне лече, да поразговарам и са њиховим лекарима, са њиховим породицама, мужевима, мајкама и очевима... Знате, хоћу комплетну слику, како бих направио озбиљну студију.

- Добићете - поче да замуцкује Тамил. Све ћете добити. Само, требаће нам времена. Њихове изјаве и сви материјали су на бошњачком језику, то треба превести. Но, све ће бити у реду. Бићете дан-два наш гост док се то не заврши. Истина је да живимо у опсади и под гранатама, али вам гарантујемо безбедност.

Мајкл осећа да Тамил покушава да добије у времену.

- Нема потребе, колега, да се било шта чека. Ја, пре свега, желим да чујем те силоване жене. Све остало је готово небитно. Хоћу да учем у њихове породице, то је најважније. Знате, колега, силовање као појединачна појава може се наћи у свакој земљи света, али је, чини ми се, у историји незабележено да мушкарци једног народа силују толико жена другог народа. Хоћу да свету објасним ту појаву. Свет мора да зна да у срцу старе Европе још постоје варвари. Желим, такође, да опишем последице у народу чије су жене силоване. Не ради се само о психичким поремећајима код силованих жена. Ако је силовано 160 хиљада жена, психичке последице трагично осећају њихове породице и њихови пријатељи. Ви сте, колега, мали народ. Силовање толиких жена мора да остави последице на читав народ. Ја нисам овамо дошао да напишем обичан новински

чланак, већ серију репортажа, а потом књигу. Због тога, пре свега, морам да разговарам са тим женама и са њиховим породицама. Морам да објасним да ли је масовно силовање последица мржње српског народа према вашем, или је у питању нешто друго. Као што видите, колега, много је питања на која морам да добијем одговоре да бих како ваља обавио посао због којег сам дошао.

Јусуф, који се није мешао у разговор, пита нешто Тамилу, а овај му, опет, нешто дуго објашњава. Мајкл, иако су му балкански језици далеки, има утисак да је то исти језик који је чуо у Загребу и Книну.

- Господин Делић каже - обрати се потом Тамилу Мајклу, да ће бити извесних тешкоћа. Не знам како да вам објасним, за вас из Америке то може да буде несхватљиво. Реч је о менталитету наших људи. Знате, ми смо муслимани, код нас је патријархални дух још изузетно јак. Вероватно ни једна жена неће о томе хтети да говори.

- Није то никакав проблем, колега - одговори Мајкл. ја њихова имена нећу објављивати. Уосталом, за читаоце у Америци њихова имена и нису важна. Важне су њихове приче.

Тамил погледа у Јусуфа, па му опет нешто говори.

- Господин Делић каже - рече потом Тамил, да са тим женама вероватно нећте моћи да разговарате, а ни са њиховим породицама. Све остале разговоре ћемо вам обезбедити.

- Не разумем - рече Мајкл.

- Знам да је вама тешко да то схватите. Рекао сам вам да се ради о посебном менталитету и васпитању. Наше чене не бисте приволели ни да вам кажу шта увече говоре са мужем. Мораћете, ипак, да пишете без тих разговора.

- Ипак, господо, инсистирам да разговарам са тим женама. Вероватно су неке од њих у болницама, могао бих тамо да их посетим. Договорићу се са њиховим лекарима.

Тамил и Јусуф се згледаше забринуте.

- Губите време, господине Мишел. До тих жена не можете доћи. То би повредило њихов понос. Ни једна неће признати да јој се то десило. Мораћете их разумети.

- Не разумем. О чему ви причате? Кажете да жене о томе неће да говоре, а ми смо у Америци добили и њихове слике. Ево, погледајте. Ово је група силованих муслиманки из Босне. Фотографија је стигла преко Агенције. Њих нико није могао приморати да се сликају. Ако друге неће да говоре, хоће оне. Хоћу са њима да разговарам.

Ћамил и Јусуф разгледају фотографију. Нешто тихо међусобно причају.

- Где могу да нађем те жене?

- Не знам, господине Мишел. Када бисмо знали одакле су, можда бисмо их пронашли.

- Те жене су из овог града, господо. Ова овде, видите ова - показује Мајкл, је пријатељица једне моје познанице из Њујорка која је овде боравила пола године. Имам њено име и адресу.

- Како се зове - пита Ћамил збуњено гледајући у Јусуфа.

- Имам записано - рече и извади цедуљицу из џепа. Ево, Ена Фазлић. А ово је адреса. Чудно неко име улице.

Мајклови саговорници су опет нешто међусобно причали.

- Нешто није у реду - упита Мајкл.

- Господин Делић се сетио госпође Фазлић - каже Ћамил. Зна њеног мужа. Ове жене су, на жалост, заробљене. Српски агресори су их одвели у логор и тамо силовали. Ова фотографија није снимљена у Сарајеву него на Палама.

- А где је то?

- Четрдесет километара одавде.

- Можете ли ме одвести тамо?

- На жалост, господине Мишел, не можемо. Тај град су окупирали четници.

- А ко су они?

- Разбојници. Бандити, који су дошли из Србије да кољу голоруку муслиманску нејач.

- Добро, господо, могу ли да пронађем Ениног мужа, господина Фазлића? Желео бих са њим да о свему поразговарам и да му пренесем поздрав из Америке.

Њих двојица су опет нешто разговарала, па Тамил рече:

- Господин Делић каже да је господин Фазлић сада у нашој војсци. Он је резервни официр. Ако је у Сарајеву, пронаћи ћемо га... Заборавили смо на виски и кафу. Живели, господине Мишел.

Јусуф некуда оде. Тамил рече да је отишао да нареди да пронађу господине Фазлића и да из Министарства за информације прикупе податке колико је у граду муслиманки силовано.

Одједном се зачу експлозија. Једна, па друга, онда неколико.

- Је ли овако често - пита Мајкл.

- Сваког дана, верујте, господине Мишел. Није ми јасно како у овом граду још има живих. четници бомбардују све. Чак и болнице и породилишта. Овакав расвет није запамтио.

Дуго је још Тамил причао о окупацији Босне и Херцеговине и злочинима српских четника. Мишела је та прича доста подсећивала на ону коју је чуо у Загребу.

Мајклу се кафа није допала, али виски није био лош. Тамил је, непрестано причајући, поново пунио чаше, извињавајући се што нема леда, јер у граду одавно нема струје.

После више од пола сата уђе Јусуф Делић са човеком средњих година у униформи.

- Фазлић - каже човек пружајући руку.

Мајкл устаде да се поздрави.

- Говорите ли енглески, господине Фазлићу - упита.

- Да господине.

Седајући Фазлић бесно удари шаком о сто и нешто жестоко опсова на свом језику.

- Извините - рече. Почели смо да губимо живце. У сарајевском паклу тешко је и разум сачувати, а не живце.

- Верујем вам, господине Фазлићу. Заиста вам верујем и саосећам са вама. Желео сам да вас упознам и да вама и вашој супрузи пренесем поздраве из Њујорка од ваше пријатељице Џејн. Пуно ми је о вама причала.

Човек се горко осмехну, а на лицу му се појави туга.

- Дивна, драга Џејн - каже дрхтавим гласом. Моја супруга ју је много волела.

Оборио је главу, загледао се у сто испред себе, а у очима му заискрише сузе.

- Зашто говорите у прошлом времену, господине Фазлићу? Можда ће све бити у реду.

Човек подиже главу. Дуго га гледа погледом пуним туге.

- Е, драги господине, и ја бих се надао да добро не познајем оне дивљаке што по цео дан на нас пуцају. то су, господине, звери а не људи.

- Немојте, ипак, губити наду.

- Узалуд ме тешите, господине. Ја сам сигуран да Ена није жива. Те звери и малу децу кољу.

- Господине Фазлићу - рече Мајкл, можда могу да вам пружим извесну наду. Ова фотографија је стигла преко Агенције пре неколико дана, пред мој полазак из Њујорка.

Човек узе фотографију. Гледа је ћутећи. Лице му се грчи, обрве скупљају, а једна суза му побеже из ока.

- Драга моја Ена - прошапута дрхтавим гласом.

- Како се то догодило? Шта се, у ствари, догодило? - настави Мајкл.

- Четници су упали у кућу и одвели је. Одвели су и друге. Већину од ових жена познајем.

Мајкл одлучи да му не каже да је у тексту који је пратио фотографију писало да су те жене силоване.

- Џејн је помињала и децу. Шта је са њима?

Човек опет обори главу. Ћути.

- Не знам, господине - рече најзад скрханим гласом. Ни о њима ништа не знам. Бојим се да су сви мртви... Не знате ви Србе. Заклаће вам дете у колевци. Жива ће човека на ватри пећи. То нису људи, господине. Ви то не можете разумети.

Човек одједном са обе шаке удари о сто, зарада гласно, устаде и излете из канцеларије. Јусуф истрча за њим.

- Тешко му је. Морате га разумети - каже Ђамил.

Мајкл је одмах схватио да је било превише театралности у разговору са Фазлићем.

Посумња, чак, и у његов идентитет.

- Малена! чујеш ли ме Малена!?

Он је. Опет је зове.

- Шта то хоћеш да урадиш, Малена? Зашто то чиниш?

Господе, па он зна шта она намерава. Не сме да му се јави. Лакше ће му бити ако ништа не зна, ако буде мислио да је у рату нестала. Боље је да не зна што му је кћерка родила.

- Малена! чујеш ли ме Малена? Јави се!

Бути, несрећнице. Ти више не постојиш. Још само мало, док сви заспу, нестаћеш у пламену и ти и зло семе које је у твојој утроби проклијало и израсло.

- Зашто ми не опростиш, Малена? Зашто ме тако кажњаваш?

Боже, како му је тешко. Знала сам ја да му је тешко што ме је оставио, али ништа нисам разумела. Ништа. Како сам могла да знам да је он препознао сатану. Нисам то могла да знам. А љубав ми је била чиста.

- Знам, Малена. За све сам ја крив. Морао сам да ти помогнем, а не да те одбацам. Опрости мојој лудој глави, Малена.

Он ме чује. Он ми чује мисли. Не смем ни да мислим, знаће шта сам наумила.

- Знам, Малена. Преклињем те не чини то, све ће бити добро.

- Немој да ме молиш, тата. Заборави своју Малену. Она није ни постојала. Разумеш ли, тата? Ти не знаш шта се догодило. Страшно је то, тата.

- Знам, Малена, знам. Све знам, али те преклињем не чини то. Брзо ћу ја доћи. Знам да ти је страшно.

- Не, тата. Не знаш. Није ово због мене. Ово је због вас.

Чује га како плаче. Он, којем никада суза није канула, плаче.

- Ти ме кажњаваш, Малена. Знам. Мене хоћеш да казниш.

Он не схвата. Ништа не схвата.

- Не, није, то што мислиш. Није то због тебе, већ због свих вас.

- Не разумем. О чему то причаш?

- Не могу да ти кажем. Не смем. Нико то не сме да зна. Али, тако мора. Мора, веруј ми, тата. Знаш да те твоја Малена никада није лагала.

- Волим те, Малена. Много те волим.

- Знам, тата. Знам ја то.

- Увек сам те волео. И онда кад сам те оставио. Тада највише...

Кошмарни сусрет са оцем потпуно је исцрпео. Покушавала је да што дуже остане будна. Бојала се повратка у сећања. Осети да јој се мешају сва времена која је преживела. Неку врсту рекапитулације као пред смрт.

Онда је последњи трен свести напустио...

Кад га је први пут осетила да се покреће чинило јој се да ће полудети. Ухватила је Радмилу за руку и чврсто је стегла.

- Радо, сестро мила, оживело је, кукала ми мајка.

Радмила је загрли, привуче на груди.

- Смири се, немој да паничиш. И моје је оживело.

- Шта ћемо, црне кукавице?

- Не знам. Бог ће нам помоћи.

- Неће ни он више. И он нас је заборавио.

- Не хули Бога, Јелена! Бог све види. И нас овде он види.

- Ако види, што нас овако кажњава?

- Ко ће то знати? Због нечега нас кажњава. Морамо да истрпимо.

Вреди ли трпети толико ради голог живота. За њу је горе од смрти то што долази. У њеној утроби, испод оног ђавољег знака на стомаку, проклијало је зло семе. Веле, нови Муја од Добоја. На Морави ће џамију да гради. Ђаво се под својим знаком у њеној утроби приметно.

- Нема то више смисла, сестро моја. Не могу више.
- Мораш!
- Не могу и не смем. У мени је ђавоље семе проклијало.

- Ослободићемо га се некако. Бог ће нам помоћи.
- Заборавио нас је.
- Није. Ако у њега верујеш и ако се надаш помоћи ће. Не верујем више ни у његову милост. Да је има до сада би нешто урадио. Зауставио би све ово лудило.

Раније о Богу никада није мислила. Први пут је поменула име господње кад су зарикали топови изнад Сарајева. Тада је наслутила Бога. Када су је одвели у онај подрум у „Европи“, Господ је био једина нада. Сада и ту наду почиње да губи, јер види да нема помоћи и да битку са ђаволом може само сопственом смрћу да добије. Ако ње не буде, ни ђавоље семе неће имати где да узрасте.

- Не верујем више ни у Бога - рече Радмили.
- Ћути, несрећнице. Ако Бога изгубиш, шта ће ти остати?

- И са њим и без њега преостало ми је само једно: да умрем.

- Е, нећемо да умремо. Нећу ја, а не дам ни теби. Изината ћемо живети.

У собу упадоше стражари. Настаде тајац.

Господе, помисли Јелена, зар ће опет?

- Шта је, курве? Шта сте се уплашиле? Нећемо више да вас јебемо. Доста је било, долазе нам нове. Хајде, дижите се! Шаљемо вас на размену за наше заробљенике. Сад ћемо да вас пустимо у ту вашу Србију да тамо рађате муслимане. Свака ће по једног муслимана да роди. Више их се не можете ослободити, касно вам је. Србија ће бити пуна муслимана.

Заори се песма:

„Од Сарајева до Ирана

Биће земља муслимана!”

Ћутећи, жене устадоше.

- Видиш ли да нас је Бог погледао - прошапута Радмила.

Јеленом проструја неки дрхтај. Трачак наде да још све није готово. Можда је живот још увек могућ.

Излазе.

- Брже курве српске!

Она и Радмила међу последњима стигоше до врата. Један балија је строго одмери погледом.

- Ти, курво, остајеш!

Јелена се пресече. Да ли је могуће да једина остаје у паклу.

Радмила стаде испред Јелене.

- Зашто она једина остаје?

- Не лај, курво српска, или ћеш и ти остати.

- Иди, сестро - прошапута Јелена. Бог тако хоће.

- Није то твој Бог наредио, курво, но Сафет-бег. Хоћемо да нам овде родиш муслимана.

Радмила стоји и са тугом је гледа.

- Иди, сестро моја - опет ће Јелена. Сама си рекла да Бог зна шта ради. Можда је овако право.

Погнуте главе, скрхана, вратила се и села на своје место.

Е, нећемо тако, Сафет-беже. Неће моћи како ти хоћеш. Ђаво који ће на Морави цамију градити из моје утробе неће изаћи макар га својим рукама ишчупала. Преварио си се, Турчине, Сафет-беже.

Устаде. Претражује по соби. Мора да постоји нешто чиме ће себи да прекрати живот. Нешто очтро да исече вене, или неки конопац да се обеси.

Трже је шкрипа врата.

- Улазите, курве српске!

Убацише нове несрећнице. Преплашене су, унезверене, измучене, модре.

Јелена је желела да им каже: Кукала вам мајка, боље да сте се убиле него што сте овамо дошле. Ђутећи је стајала поред прозора и гледала како заузимају места на душецима.

Једна девојка стаде поред њеног душека, па се окрену према њој.

- Је ли ово ваше место?

- Ништа овде није наше. А ту сам више од два месеца лежала.

- Могу ли поред вас?

- Можеш где хоћеш, свуда је исто. Од њих се сакрити не можеш.

- Биће ми лакше уз вас.

- Само ти седи ту. Ако ти што будем могла помоћи, учинићу као сестри.

Девојка је захвално погледа, па седе. Јелени некако би драго што та девојка осећа сигурност у њеној близини, иако јој ништа не може помоћи.

Примети разбијено стакло на прозору. При дну је остало парче величине шаке. Окрену се. Нико је не гледа. Све жене су се занеле припремањем лежаја. Извуче стакло, па га завуче испод блузе. Ноћас ће, кад све засну, преразати вене, а ујутру ће је наћи мртву.

Таман поче да је хвата сан кад се врата уз тресак отворише. У собу упаде група муслимана водећи тројицу свезаних младића. Ни један није имао двадесет година. У очима им се видео страх. Били су у цивилним оделима. Посрамљено су гледали испред себе.

Муслимани се кезе од задовољства. Погледују час у жене, час у тројицу младића.

- Јесам ли вам реко - више церећи се, да не треба овамо да их доводимо!

- А што? - као чуди се други.

- Имаш ли ти очи, јадан? Видиш ли да су мушкарци!

- Е, дина ми, ја не видим!

Громогласан смех.

Јелена се јежи. Предосећа да су смислили нешто паклено.

- А ти, ако не видиш - опет ће онај, скини им гаће, па види. Мушкарци, јадан, кад ти велим!

- Дина ми, теби је шејтан памет попио. Видиш како су гледни, ће ће они бит мушкарци?

- Е, па скини им гаће! Ајде! Ајде, скини им гаће, па да видиш!

- Алаха ми, ти си манит. Ево, сад ћеш да видиш!

Уз смех и дивље подерискивање свлаче младиће. Они покушавају да се одбране, али не успевају. За два-три минута сва тројица су од појаса били голи. Погнутих глава, подрхтавали су од страха.

- Ето, видиш ли јадан! Видиш ли?

- Јес, дина ми. А ја мислио да су мушкарци.

- Е, вала их ти јебат нећеш, кад си бена!

- А што јадан?

- Зато што ти се чини да су мушкарци. Како ћеш јебат мушко, ајвану један?

- Чуј како. Па у гузицу, како би друкчије?

Поново громогласан смех. Жене као мумије ћуте свака на свом душеку, очекујући кад ће и на њих да крену.

- У гузицу, дина ми. Алах је тако реко. И у Курану тако пише. Дајте ви астале, па да видите како се јебе у гузицу.

Уз смех унесоше у собу три стола.

Младићи видеше шта их очекује. Окрећу се око себе, погледаше један у другог, па у жене, као да од њих очекују помоћ.

Повалише их потрбушке преко столова.

- Е, сад ћеш да видиш како се јебе у гузицу!

Младићи покушавају да се отргну, али их мноштво руку прикова за столове. Могли су само главе да покрећу. Иза сваког се намести по један муслиман раскопчавајући панталоне.

Један младић поче да моли:

- Не! Немојте, молим вас! Убијте ме, само то немојте!

- Шта ти је, јадан, Што вечиш? Раширите му ноге, видиш да се стиско. Тако. Још му рашири, још. Ех, ех. Тако.

- Јаооо!

- Побите нас, Турци, ако за Бога знате! Шта ово чините?! - молили су младићи.

Један плаче и запомаже.

- Куку мени, мајко моја!

- А што кукаш, јадан? Што? Шта ће ти бит? Да ти је мајка ту и њој би га је звекнуо. Она не би кукала но би ми зафалила.

- Оћеш ли ти сад, Мујага?

- Оћу, Алаха ми.

Јелена завукла главу у душек да не гледа, али јауке чује. Очекује да ће, пошто се задовоље са младићима, кренути на њих. Извукла је оно стакло из недара и сакрила га испод душека. Кад балија буде полего по њој дохватиће стакло и зарити му га у леђа. После ће је убити и све ће бити готово.

Гласови несрећних младића су све тиши. Немају више снаге ни да јаучу.

- Има ли ко да није јебо?

- Не вала!

- Ајмо, онда. Нека крмака ноћас овде.

„Браћо моја муслимани,
џихадом се Босна брани!”

Грмела је песма док је чопор одлазио.

Наступи тишина. Само се дисање чује.

Јелена подиже главу са јастука. Тројица младића још су лежала потрбушке преко столова.

- Ајте, жене, да им помогнемо - рече устајући.

Сва тројица су била онесвешћена. Крв им је текла низ голе бутине. Спустиле су их на под. Док су их прале, они се оствестише. Постиђено су скривали очи. Помогле су им да се обуку и да се сместе на душеке.

- Што нас не побише - прошапута један гргураве ко-се. Шта ће ми сада живот?

- Чути сада и лези - каже му Јелена.

Покриле су их ћебадима.

Јелена се вратила на своје место. Легла је чекајући да све засну, па да извуче оно стакло и пререже вене.

Сан је превари.

Нађе се код оне јаме у Коритима.

Не зна како је ту доспела. Сама је. Отац, мајка и Бата су негде нестали. Не може да се сети зашто је ту дошла.

Из јаме се чује хук, који лагано пређе у јавк. Јавк се пење према површини, постаје разговетнији. Није један, него мноштво јавка.

На ивици јаме појављују се руке. Хватају се за стене, а онда из јаме израћају главе. Старији људи и жене, момци и девојке, деца... Некима су гркљани преклани, некима извађене очи, другима разбијене главе, одсечене руке...

Она се тресе од страха. Хтела би да побегне, али су јој ноге за земљу приковане.

Унакажени људи поседаше по ивици јаме. Шуте.

- Тата - виче из свег гласа.

Нема га. Гледа у шуму изнад јаме. Можда ће се одозго појавити.

- Шта си се уплашила - каже јој неко од њих. Не бој се, нећемо ти ништа.

- Не бој се, ћери, не бој се. Ми смо твоја фамилија. Ја сам ти прадеда. Ту су ти деде, бабе, стричеви, тетке. Ово новорођенче, видиш ово, ово што му цури мозак, то ти је стриц. Сви смо твоји.

Пробија је ледени зној.

- Тата!

- Не зови га, ћерко. Неће доћи. И не бој се. Сад ћемо ми назад. Доле у јаму. Само смо изашли да те питамо што се удаде за нашег крвника. Његов отац нас је све поклао и бацио у јаму. Зашто то уради, ћерко?

Окреће се. Тражи оца.

- Одговори нам, па да идемо доле. Смета нам светло-ст. Ми смо доле у мраку ево 50 година. Не можемо на земљи дуго да издржимо. Кажи, ћери.

- Не знам - шапуће.

- Како не знаш? Отац ти је рекао.

- Мислила сам да је то прошлост. Да то треба заборавити.

- Како може да се заборави? Гледај шта је од нас урадио.

- Не треба јој опростити. Издао нас је и осрамотио наше кости - каже неко.

- Тишина тамо. Ја сам глава фамилије - каже старац разбијене лобање. Морамо јој опростити. Због будућности нашег рода. Опраштамо ти, ћерко, али само под једним условом. Одлучила си да пређеш у свет мрака, да нам се придружиш. Опростићемо ти, али да то не чиниш. Не можеш међу мртве док се животу не одучиш. Мораш да преживиш. Што више мора да вас преживи.

Одједном спозна да није девојчица, да је жена. Сети се свега. Удаје, деце, оног подрума, злог семена у себи.

- Не могу. У мени је ђаво.

- Мораш - каже старац. Мораш, или ће на теби остати проклетство. Идемо. Не можемо више на земљи остати.

Спуштају се у јаму низ стене.

- Чекајте! Да вам објасним! У мени је ђаво. Хоће на Морави џамију да гради. Чекајте.

- Диги се! Иди одатле - чује се глас из јаме.

Неко је вуче за раме.

- Диги се!

Одједном је јама нестала. Изнад ње је стајао ђаво у шареној униформи.

- Диги се - каже.

Усправи се на душеку.

- Устај! Ајде са мном.

Још је под утиском сна. Види да је мрак, не зна куда је води.

- Буди мирна и ајде за мном - каже јој тихо.

Још недовољно расањена изађе за њим на ходник.

- Тражи те Хатица - рече кад остадоше сами.

Јелени срце заигра. Шта се десило? Мора да је нешто са децом.

Поведе је кроз мрак. Стигоше до ограде. Подиже жицу.

- Овуда - рече.

Провуче се и нађе изван ограде у мрачној улици. Нека јој се рука спусти на раме.

- Ја сам.

Познала је Хатицин глас. Окрену се. Мрак је, једва је види.

- Хатица - прошапута.

- Жива си, јаднице.

- Боље би било да нисам.

- Једва сам те пронашла. Тешко је данас било кога наћи у Сарајеву. Свако се о своме јаду забавио. И ко зна не сме да каже.

- Шта имаш да ми кажеш, Хатица? Јесу ли ми деца жива?

- Јесу. Не брини за њих. Амира је код мене, а Дамир код оца.

Јелени лакну. Била је сигурна да је Хатица дошла да јој каже нешто страшно.

- Па што си, онда, дошла?

- Да те водим, несрећнице.

Ништа не схвата. Куда да је води? Како може из пакла да је изведе?

- Куда да ме водиш - пита.

- Твојима. Да спасеш главу.

- Како си успела да ме извучеш?

- Ајде, идемо. Причаћу ти успут. Пожуре. Може неко да наиђе.

Пођоше мрачним улицама. Јелена познаје сваку зграду, сваки ћошак. Види да је Хатица води према Неђарићима.

- Помиње ли ме Амира?

- Стално пита када ћеш доћи.

- Шта си јој рекла, где сам?

- Рекла сам јој да си отишла тати и да не можеш да се вратиш.

- Да ли бих могла да је видим? Само на минут.

- Не. Не играј се главом. Било би опасно и за све нас.

- Знам. желела сам још једном да је видим. Ко зна, можда је никада нећу видети.

- Не брини за њу. Како буде мојој деци биће и њој.

- Знам, Хатица. Него, реци ми, како си ме извадила?

- Платила сам.

Јелена застаде.

- Платила си?

- Ти си дуго у затвору. Не знаш како је сада у Сарајеву. За марке се све може купити, па и људски живот.

- Колико си дала, Хатиџа?

- Зар је то сада важно?

- Важно је. Морам да знам. Одвојила си од уста да би мене извадила, а сутра можеш да умреш од глади. Молим те, кажи ми колико си платила.

- Онолико колико данас вреди људски живот у Сарајеву. Стани овде. Узми ово. Иза оног ћошка те чека човек. Хрват. Он ће те провести до Неђарића. Кад тамо стигнете дај му ово. Немој пре, а сада сакри.

- Шта је то?

- Хиљаду марака.

Јелена застаде. Ђути и размишља.

- А ако страдаш због мене, Хатиџа? Ако те одају?

- Неће. Не смеју због себе. Страдали би и они, што су узели паре... Да те загрлим!

Више не издржа. Баци се Хатиџи у наручје и зариди.

- Господе, што се ово догодило?

Хатиџа је чврсто стеже на груди и пољуби.

- Смири се и прибери. Мораш да кренеш. Човек не сме дуго да чека. Опасно је. Иди, молим те. Проћи ће ваљда и ово.

- Како ћу ти се одужити, Хатиџа?

- Како Бог буде хтео. Не мисли сада на то.

Не може да крене. Хтела би још много да пита, каже.

- Срећно, Јелена. Нека те Бог чува.

Хатиџа јој још једном стеже руку, па трчећи нестаде у мраку.

Пошто остаде сама, осети страх. Тек сада је чула да изнад ње прелећу гранате. Осети оно парче стакла испод блузе. Хтеде да га баци, па се предомисли. Може да треба.

Све око ње деловало је у мраку аветињски. Можда Сарајево више и није на земљи?

Кад стиже до ћошка застаде. Испред ње се створи човек.

- Где си до сада? Умало да одем. Идемо овуда. Брзо!

Једнолично дисање породиља врати је у садашњост. Подиже се и осмотри. Све су чврсто спавале. И Анка.

Време је, рече себи. Време је да све предам пламену.

Лагано спусти ноге са кревета, па на прстима изађе из собе. Стискајући шибицу у руци пође према клозету. Журно утрча у кабину у којој је сакрила боцу са алкохолом.

Завири иза шоље. Боца је била на месту. Подиже је, а она чудно лагана. Била је празна.

- Господе - прошапута. Шта се ово против мене заверило?

Баци пластичну боцу и наслони се леђима на зид.

Шта сада да ради?

Под јој се измицао испод ногу. Осетила је да клизи низа зид. Оно комешање у утроби се појача, прерасте у бол...

Нешто је хладно запљуснуло по лицу. Полако јој се бистри пред очима.

Анка је полива водом.

- Само се смири. Све ће бити добро. Устани. Хајде, помоћи ћу ти... Тако. Добро је, добро. Идемо полако. А ово овде сам ти ја просула. Нешто си хтела од себе да учиниш, несрећнице. Види Анка оно што други не могу. Циганка сам ја. Хтела си да се отрујеш, а? Или ко зна шта друго? Нећу ником рећи, не бој се. Само се ти смири и не чини више глупости. Грдно ти се нешто десило. Грдно, видим ја. Не бој се кад ти Анка каже. Ти си душа благородна, Бог ће те погледати. Хајдемо полако.

- Све ћу их побити, мајку им њихову! Како је могла да им побегне?! Није крила имала! - сиктао је Сафет-бег излазећи из зграде Владе. Само ми је још ово фалило!

Зна Сафет-бег да ово без невоље не може проћи и да ће муке имати са оним вражјим Бруком. Не би он ни одлазио никаквом новинару на ноге да га он није приморао.

Бесно уђе у цип, залупи врата и дрекну:

- Вози!

- Куда, Сафет-беже - пита шофер преплашено, видећи да кипти од беса.

- Тамо где смо малопре били!

Није хтео шоферу да призна да му неки Дејвид Брук, за кога не зна ни ко је ни одакле је, наређује шта да ради. Док шофер вози, размишља зашто ли је тај Брук толико значајан да може и њему, Сафет-бегу, да наређује. Још му је чудније што је тај новинар толико значајан том Бруку. Само му је још фалила петљавина са тим странцима, а тек је, и то посрамљен, са бојишта изнад Дрине стигао у Сарајево.

Ни мало му се тај задргли странац не свиђа. Гледао га је малопре сумњичаво оним змијским очима, као да је он крив што је једна српска курва побегла из логора. Сад треба да му се исповеда као задња фукара.

Дејвид Брук га је чекао заваљен у фотељи. Опет га је прострелио змијским очима.

У Сафет-бегу прокључа, али успе да се савлада.

- Па, видите, господине Брук, све ово је случајност. Тај новинар...

- Мајкл Мишел.

- Да. Мислим да се тако зове - настави Сафет-бег. Дакле, тај новинар је пријатељ са једном професорком из Њујорка која је пре неколико година боравила у Са-

рајеву и спријатељила се са мојом бившом супругом. Желео је да јој пренесе поздраве и то је све.

- Само то? - проби га Дејвид очима.

- Само то, господине Брук.

- То тако вама изгледа - дрекну Дејвид и лупи шаком о сто. А где је сада ваша бивша супруга?

Сафет-бега подиђоше жмарци од његовог гласа. Одједном поста мали, немоћан.

- Не знам - одговори.

Дејвид упери прст у њега.

- Лажете, господине Фазлићу. Ви добро знате да је побегла из логора! И шта мислите, где је сада?

- Не знам, господине Брук - промуца Сафет--бег.

- Не знате - љутито рече Дејвид. Као да је то тешко сазнати. Где би могла да буде него код Срба. Шта ће бити ако је Мајкл Мишел пронађе, питам ја вас?

- Не знам, господине Брук.

- Наравно да не знате! Ви овде не знате ништа. Мишел није од оних новинара које ви овде можете да лажете или поткупите!

- Молим вас, господине Брук... - покуша Сафет-бег да се супротстави.

- Читав свет смо дигли на ноге зато што су Срби тобож силовали 160 хиљада муслиманки, а сада ће читав свет да бруји како је један примитивац, муслиман из Сарајева, сопствену жену Српкињу одвео у логор да би је тамо месецима силовали муслимани!

Сафет-бег сагну главу. Не одговори ништа. Брук га продорно, испитивачки гледа.

- А сада, Фазлићу, добро слушајте шта ћу вам рећи. Немојте поново да правите глупости.

- Шта треба да урадим, господине Брук? - рече, готово молећиво.

- Мајкл Мишел не сме да изађе из Сарајева жив. Разумете ли?

- Разумем, господине Брук. То бар није тешко.

- Тешко је, Фазлићу. Тешко је. Са вама је све тешко. Не можете да га уцмекате тек тако, или да му

прережете гркљан. Мајкл Мишел није било ко. Мора да изгледа тако, као да су га убили Срби. Разумете ли?

- Разумем, господине Брук - рече Сафет-бег дрхтавим гласом.

- Само да вас упозорим, Фазлићу - додаде Дејвид. Ја грешке не опраштам.

Мајклу се учини да је делимично успео да докучи шта је у балканском вихору истина: Колективно лудило у коме страдају сви.

О томе треба да пише. Ену треба пронаћи, извући је из овог хаоса и одвести код Џејн у Њујор. Овај рат догађа се пред камерама, нема много тога што свет није видео, али ће судбина једне жене као што је Ена потрести Америку. Људи се много брже и јаче идентификују са судбином једног човека него масе. Њима треба јунак појединац. Овог пута ће га добити.

Није га убедио ни разговор са доктором Џафером Мемићем да је судбина силованих муслиманки онаква каква је свету приказана. Сви су причали исту причу као научену лекцију.

- Морате разумети, господине Мишел - рече др Меммић, зашто овде жене о томе неће да говоре. Није реч само о личним траумама силованих жена, већ и о односу средине према њима. Ово је средина са друкчијим назорима. Силована жена, готово да више није људско биће. Ни једна за коју се зна да је силована никада се не може удати, јер је нико неће оженити. То је вама, вероватно, несхватљиво, али је тако. Зато су оне принуђене да о свему томе не говоре.

Мајкл рече да разуме.

Др Меммић каже да је и сам у највећој дискрецији разговарао са неким од тих жена и у строгој тајности извршио абортусе.

- То што су ти Срби чинили у логорима превазилази све што здрав разум може да појми. Силовали су их групно, по више њих одједном. Тукли су их, ножевима им крстове на ногама урезивали, убијали их. Оне које су преживеле сада се осећају као да су се вратиле из пакла.

- А шта мислите, господине докторе - питао је Мајкл, зашто они то раде? Постоји ли неко објашњење?

- Најзначајније су две ствари. Прва је, да су Срби дивљи и примитиван народ. Молим вас, господине Мишел, да ли сте, икада, чули да негде кољу људе као животиње.

- То сам видео у овој земљи.

- Е, видите, ти дивљаци кољу људе. Секу им главе. Мртве их касапе. Они живе људе набијају на колац.

- Какав колац?

- Наравно да не разумете. То је немогуће разумети. Знате како то раде, господине Мишел? Узму дрвени колац, намажу га лојем, па га живом човеку протерају кроз чмар и унутрашње органе, тако да врх коца избије између лопатица, ту поред кичме. Овај поступак ти дивљаци су довели до таквог савршенства да човек по три дана умире... Но, да се вратимо на силовања. Дакле, први и главни разлог је њихов животињски нагон, а други је што хоће да нас понизе као народ. Они добро знају да су код нас породице патријархалне. Знају и наш однос према жени. Зато су и силовали 160 хиљада жена да би нас понизили, да би нама породице разорили.

Кад је Мајкл Ђамилу рекао да има намеру да оде у ту варошицу близу Сарајева и тамо потражи Ену, њему се то није допало.

- Мислим да то није паметно, господине Мишел.

- Зашто?

Ђамил нешто објашњава Јусуфу. Овај, такође, чудно погледа у Мајкла.

- И господин Делић сматра да то не треба да чините. Опасно је. Исувише опасно. Кад ти дивљаци буду чули зашто сте дошли - живи отуда нећете изаћи. Можете и на коцу да завршите.

Мајкл рече:

- Спреман сам да ризикујем. Навикао сам. Него, волео бих да и господин Фазлић то зна. Уколико је пронађем, јавићу му некако преко Унпрофора.

- Ја вас молим, господине Мишел, да од тога одустанете.

- Не, ја то морам да урадим. Мислим да је ваш страх мало претеран. Неки новинар је сликао ову фотографију и послао је у свет. Ако је он могао да се снађе, снаћи ћу се и ја.

- Знате шта, господине Мишел. Кад бисте могли да помогнете читавом нашем народу, ваша жртва би била оправдана. Овако ћете само улудо страдати. Више ћете нам помоћи ако напишете шта се све овде догађа.

- Ја то и намеравам, колега. Праве приче нема без људске судбине. Кроз несрећну судбину Ене Фазлић објаснићу свету неупоредиво боље шта се овде догађа него да објавим хиљаде сувих података. Новинар сте, знате то као и ја.

- Знам и ја то, колега Мишел, али вам управо због тога кажем да отуда нећете живи изаћи, а онда нема ни вас, ни приче, ни помоћи.

- Ипак ћу ризиковати.

- У том случају, господине Мишел, наша влада са себе, скида сваку одговорност за вашу судбину. Ми пред америчком јавношћу такву одговорност не можемо преузети.

- То, колега, од вас нико и не тражи. За мој живот само сам ја одговоран.

Онда су сва тројица ућутала. Мајкл се спремао да крене.

- Мајкл! Стари мој, па ти си овде. Какво изненађење!

Окренувши се угледа Рајана Бредлија из Агенције за меркетинг „Поста”. Пружајући му руку Рајан настави да галами.

- Баш ми је драго што те видим. Хајдемо у моју канцеларију на виски. Имам прави нап, донео сам га из Њујорка.

Мајкл овог витког, увек отмено обученог и насмејаног човека, зна као изузетно способног продуцента.

Иако пожелеле да га упита шта он овде ради, одустаде журећи да крене.

- Хвала ти, али чекају ме ови из Уједињених нација, идем с њима.

- Нека чекају, иначе немају шта да раде. Тамиле, јави им да је он код мене и да ће касније да крене. Идемо, нисам те видео сто година.

Рајан га уведе у пространу, лепо намештену канцеларију. У соби испред ње седела је секретарица, лепа млада црнка, за коју Рајан рече да је, такође из Њујорка.

- Добро, човече, откуда ти овде - упита Мајкл пошто седоше, а Рајан насу виски.

- Задужен сам да овде водим и координирам комплетну пропаганду, или, како то ви новинари кажете, информативни рат. Оно што не могу ови килави муслимани на ратиштима - ураде момци из моје екипе. Морам да ти кажем да ми добро иде. Ето, на пример, ја сам обавио, бар пола посла да Србима натоварим санкције Уједињених нација.

- И заслужили су. Кад помислим шта су само учили овим несрећницама, рече пружајући фотографију силованих муслиманки, гледајући га испитивачки.

- То ми је један од боље обављених послова - насмеја се Рајан. Лансирање тог снимка, а нарочито пратећег текста и бројки донело ми је више пара него теби све твоје до сада објављене књиге и репортаже. Сви су до краја одрешили кесу - и овдашњи муслимани и њихове газде на Истоку, па моје газде код куће - смејао се Рајан задовољно.

- Честитам стари. То си и заслужио. Ти си прави човек на правом месту и у право време, рече иронично Мајкл.

Знао је да је Рајан увек волео да се хвали својим успесима и да их преувеличава. Подилазећи његовој сујети хтео је да извуче што више информација.

- Не засмејавај ме, Мајкл. Тренутак се осмишља, режира као на филму. Чим на ратиштима кола крену низа страну, или нас Срби притисну својим аргумен-

тима на преговорима, ми од Сарајева начинимо Холивуд, а од Босне дивљи запад. Фантастично! То не можеш ни да замислиш. Бесплатни глумци и статисти, који због тога што нису свесни својих улога, делују уверљивије од наших најпознатијих филмских звезда. Уместо петарди и ћорака овде грувају праве гранате, мине, а пушчаним и митраљеским мецима ни броја се не зна.

- Браво Рајане. Не прати тебе без разлога фама да си најбољи продуцент у Њујорку.

- И шире, Мајкл, и шире. У светске анале ући ће она сцена масакра у Сарајеву. Како чисто урађен посао!

- А истина? Шта ћемо са истином, Рајане? - упита Мајкл хладно.

- Истина је оно што објаве новине и остала информативна лампарала. Истина је оно што газда каже. Колико пара, толико и истине. Чије паре - онога и истине. Ту нема фолирања, све се ради чисто, професионално, по утврђеном ценовнику. Замена легенди испод фотографија је најјевтинија. Наручено убиство пред ТВ камерама је знатно скупље.

Раније је Мајклу овај човек био симпатичан. Сада се једва савладава да га не отера у божју матер и не оде.

- А како си доспео овамо - пита заинтересовано.

- Преко газде. Сам знаш колико он послова има са нафтом.

- Колико знам, овде се не вади нафта?

- Вараш се, стари мој, вараш - осети Рајан Мајклову иронију. И те како се овде вади нафта. Ако босанске муслимане оставимо на цедилу и Арапи ће нас... Знаш ли ти, Мајкл, чији капитал држи „Пост“?

Зазвони телефон.

- Извини, Мајкл - рече Рајан и подиже слушалицу. Да, ја сам. О, то сте ви, господине Брук. Да, да. Све иде по плану. Господине Брук, никада се не бисте сетили ко је овог тренутка код мене. Мајкл Мишел. Ево га седи и пије виски. Хоћу. Хоћу, ништа не брините. Довиђења, господине Брук.

- Дејв те поздравља - рече спуштајући слушалицу.

Изговорио је то као да је потпуно сигуран да Мајкл зна да је Дејвид Брук у Сарајеву. Мајкл је, присећајући се шта му је Дејвид рекао у Загребу, ово схватио као својеврсну поруку. Осећа да се мрежа око њега све више стеже.

- Откуда Дејв у Сарајеву - пита незаинтересовано. Недавно сам га срео у Загребу.

- Дошао је пре два дана. Има нешто значајно да обави.

Мајкл наслућује зашто је Рајан са њим тако отворено разговарао и зашту му је испричао оно о масакру на улици. Ни једног тренутка није се побојао да би он то могао да објави.

Има утисак да га Рајан гледа некако чудно, сажаљиво, заклео би се, као бившег човека. Најпаметније је да што пре крене. Можда га Рајан због нечега задржава.

- Рајане, ја заиста морам да кренем. Журим, имам пуно посла.

- Седи, човече, да попијемо још по виски. Стићи ћеш.

- Хвала ти - каже Мајкл устајући.

Док се поздрављају гледа га у очи покушавајући да у њима нешто назре.

Биле су безизражајне, чак и за Мајкла.

Рајан пође за њим да га испрати. Успут му исприча да ће, кад се врати у Њујорк, парама овде зарађеним почети неки сопствени бизнис.

Кад су ушли у транспортер, канадски официр га упита:

- Јесте ли обавили посао, господине?

- Делимично - одговори Мајкл. Оно најважније тек предстоји. Морам да пређем на другу страну, код Срба.

- То ваше колеге нису до сада чиниле. Најчешће им је било довољно оно што овде виде.

- Желим све да видим.

Неко време су ћутали.

- Желите ли, господине, да вам ми успоставимо везу са Србима?

- Био бих вам захвалан.

На улазу на српску територију транспортер се заустави. Поново је морао да изађе и покаже пасош.

- Шта ви овде тражите, господине? - пита спрски стражар.

- Ја сам новинар. Дошао сам да пишем о овом рату.

- Господин жели да дође и код вас - умеша се Канађанин. Позваћу са аеродрома вашу команду.

Тог тренутка поред самог Мајкла у зид удари метак. Стражар га зграби за руку и снажно повуче иза транспортера. За њима скочи и Канађанин. Мајкл није схватио шта се догодило, али кад по транспортеру задововаше меци, знао је да су били намењени њему.

Сада већ више није имао шта да бира. Хтео или не, морао је прећи код Срба. Ако Дејвид све ово води, не сме ни у Загреб.

- Добродошли код нас, господине - рече стражар смејући се. Мора да сте неки добар човек, кад су овако осули паљбу по вама.

Вратише се у транспортер и кренуше према аеродрому. После само две-три секунде око возила почеше да падају гранате. Возач притисну пун гас.

Кад изађоше испред аеродромске зграде, Канађанин му стави руку на раме.

- Радо бих са вама у мојој канцеларији попио пиће, господине Мишел. После ћемо се договорити са српском страном да вас преузму.

Мајклу је по начину на који му је официр ставио руку на раме, било јасно да Канађанин жели нешто да му исприча.

Кад се сместише у једној од канцеларија у приземљу, официр насу две чаше вискија.

Пошто се куцнуше, он рече:

- Нећу ни да вас питам, господине Мишел, зашто су на вас пуцали.

Мајкл се осмехну.

- Верујте ми - каже, нисам ни ја сигуран. Очито им се нисам допао.

Канађанин се, такође, загонетно осмехну.

- Кажем вам, не желим да ми то објашњавате. Мени је и без објашњења јасно да се не уклапате, а такви овде нису добродошли. Такав је био и наш генерал. Желите ли да сазнате зашто је смењен?

- Наслућујем - рече Мајкл.

- Зато што је у Њујорк слао истините извештаје. Није се уклапао. Ви знате да је повод за увођење санкција против Срба био онај масакр цивила на улици у Сарајеву.

- Да, знам.

- Да, господине Мишел. Све је било вешто изрежирано. Чудне се ствари овде догађају, господине Мишел.

Мајкл се правио као да је све то за њега ново.

- Ја сам, тек дошао - рече, али имам утисак да овде није баш све онако како нама тамо изгледа. Чини ми се да смо све поједноставили. Постоје зли Срби и угрожени муслимани и Хрвати, а колико сам ја до сада разумео и једни и други и трећи неко зло у себи носе.

- То сте тачно приметили. Међутим, то зло које је у њима вековима таложено, није за човечанство никаква опасност. Вас малопре нису хтели да убију муслимани. Они јесу, додуше, пуцали, али наређења издаје неко други.

- Да. Знам да су разни интереси уплетени у овај рат - каже Мајкл опрезно.

Канађанин се насмеја.

- Ја сам вас, у ствари, због тога и позвао на пиће. Господин Роберт Дојл вам поручује да будете крајње опрезни.

Мајкл овога пута није успео да сакрије изненађење.

- Све је у реду, господине Мишел. Ја сам знао да ћете ви доћи овамо и мој је задатак да вам се нађем при руци. Да није било ове пуцњаве ви то не бисте знали, јер не би било потребе. Овако, пошто сте заиста у опасности, морам да вас питам хоћете ли да оду-

станете? У том случају ја бих вам омогућио да са овог аеродрома одлетите у Италију.

Мајкл је ћутао. Пошто је прво изненађење прошло, размишљао је да ли од свега да дигне руке и да се врати.

Канађанин је видео да се ломи.

- Знате - рече, и ја сам се као и ви у све ово сасвим случајно уплео.

Мајкл га погледа у очи. Веровао му је.

- Бићу искрен, господине...

- Опростите - прекину га Канађанин. Ја вам нисам ни рекао своје име. Зовем се Марк Вердер.

- Дакле, господине Вердер, ја и не знам у шта сам се уплео.

- Да будем до краја искрен, нисам ни ја много у све упућен. Овде су неке ствари измакле контроли, поготову што су се и тамо код нас појавили људи који им се попут Роберта Дојла супротстављају. Но, ви, господине Мишел, не треба због тога да страдате. Јесте ли се одлучили? Хоћете ли да се вратите?

- Не - рече Мајкл. Бар не још неко време.

Марк се осмехну.

- Драго ми је, господине Мишел, што остајете са нама. Ја не знам, и не желим да знам, шта је ваш задатак овде, али се надам да ћете га обавити. Желим због тога да вас упознам са неким подацима који ће вам можда бити од користи.

Марк поново насу виски и подиже чашу.

- За нас, господине Мишел - наздрави. Хоћу да вам кажем да никада у историји ни један локални рат није окупио толико шпијуна као овај. Само из ваше земље их има више од четиристо. Зато морате бити изузетно опрезни. Има их и на српској страни. Њих се највише чувајте. Посебно будите опрезни према хомосексуалцима.

Мајкл се насмеја.

- Где је рат ту су и они - насмеја се и Марк. Знате да је у исламским народима хомосексуализам масовна појава, па и међу овдашњим муслиманима. Зато су се

овде сјатили педери из читавог света. Има их међу новинарима, обавештајцима, па и међу војницима и официрима. Ми нисмо ни свесни колико су везе међу хомосексуалцима јаке. Због тога вам кажем да будете опрезни. Овде у Сарајеву хомосексуалци праве читаве оргије. Много је младића силовано.

Мајкл подиже обрве.

- Да, да, господине Мишел. Подводе их и нашим официрима. Ово сам вам испричао да, уколико одете у Београд, и тамо будите опрезни. Обавештајна мрежа преко хомосексуалаца је и тамо јака... Много шта је овде вешто искоришћено. Имам утисак да се на овом малом простору догађа нешто исувише значајно за човечанство. Исламски фанатизам је овде искоришћен максимално. На први поглед изгледа чудно да је то подржао и Ватикан. Кажем вам, не знам ни ја много, али сам сигуран да је у овом тренутку ово стратешки најзначајнија тачка на свету. Будите опрезни. Ако одете у Београд, одседните у хотелу „Хајат”. У случају опасности неко ће се порбинуту за вас...

Испуњен страхом, ишао је Сафет-бег, по други пут Дејвиду Бруку.

Још му није јасно шта Дејвид Брук ради у Сарајеву, али види да су му овлашћења огромна.

Кад је Сафет-бег ушао и стао испред њега ћутећи, он је устао и дуго га загледао. По лицу му се видело да сваког тренутка може да експлодира.

- Шта ћемо сада Фазлићу? - процеди најзад леденим гласом.

Сафет-бег слеже раменима.

- Не знам, господине Брук. Пуцали су најбољи снајперисти које имам. Догодило се.

Дејвид се избуљи.

- Догодило се?! Само то имате да кажете, Фазлићу? Догодило се! Ви сте у рату, Фазлићу, и такве ствари не смеју да вам се догађају. Требало би да вас стрелам.

Гледао га је право у очи очекујући његову реакцију. Сафет-бег је ћутао. Сам се себи чудио како нема снаге да се одупре овом човеку. Ипак, он је Сафет-бег, а не било ко у овом Сарајеву. Снага личности тог дешмекастог човека сламала је његову.

- Овог пута ћу вам опростити, Фазлићу - настави после паузе Дејвид, али ћете морати да исправите грешку.

- Учинићу што могу, господине.

- Овако, Фазлићу - настави Дејвид. Мајкл Мишел је сада на њиховој територији. Негде ће се зауставити, негде ће остати који дан. Моје је да сазнам где је, а ваше да са групом својих најбољих људи упаднете на њихову територију и да га ликвидирате. Важно је да буде убијен на српској територији.

- Разумем, господине Брук.

- Овог пута не смеате оманути, макар нико из групе не остао жив. Јесте ли схватили, Фазлићу?

- Јесам, господине Брук. И данас би све било у реду да нам неко није покварио посао.

- Објасните ми то, Фазлићу.

- Неко је пуцао на њега пре нас.

- Шта кажете - устаде Дејвид избуљивши очи.

- Први метак нисмо ми испалили. Потом се он склонио иза транспортера, па нисмо ништа могли да урадимо.

- Срање! Ко ли се то умешао?!

Дејвид више није обраћао пажњу на Фазлића. Окре-нуо се према прозору и замишљено гледао у прљаво небо изнад Сарајева.

Схватио је.

У игри је био и неко трећи...

Уживао је што се Фазлић пред њим презнојава, што у њему кипте бес и мржња, а не сме нити може нешто да уради.

Сафет-бег се на вратима судари са двојицом Дејвидових људи. Спонтано се повуче корак уназад да их пропусти. Дејвид се поново задовољно осмехну. Био је сигуран да му је сада утерао страх и да ће бити послушан.

Пошто Сафет-бег, изађе Дејвид рече:

- Реците!

- Све је организовано, шефе. Како сте наредили. Ако пређе у Србију биће под сталним надзором.

- Добро. Хоћу редовно да ме извештавате.

- Биће како кажете.

- И још нешто. И Фазлића држите на оку. Превртљив је и опасан. Добро је што је убеђен да нас Мишел интересује само због тога да не би објавио истину о његовој бивжој супрузи. Пазите да се не излетите. Он праву истину не сме да сазна. То би могло да буде врло опасно. Могао би да се окрене против нас.

- Разумемо, шефе.

- Слободни сте. Зваћу вас, ако ми budete требали.

Дејвид се поново осмехну. Био је задовољан што Фазлић мисли да је истина једно, ова двојица мисле друго, а праву истину зашто је Мајкл Мишел толико

опасан не зна тачно ни он. Може само да је наслућује, али тиме неће да се бави, јер не воли да нагађа. Он једино зна да Мајкл не сме да се врати у Америку и да ће он, ако овај посао успешно обави, можда прескочити и три-четири степена у масонској и пословној хијерархији. Иако је прешао двадесети степен, он жури ка врху - 33. степену. Зна да и то није крај, да се с тим степеном тек отварају врата моћи чију величину он може само да наслути.

По ко зна који пут се пита како ли се осећају ти људи у чијим је рукама таква моћ?

Вејало је све време док су се пели уз планину. Узани пут био је прекривен снегом, а наноси су понегде били високи и по два метра, па су пролазили кроз праве беле тунеле.

Возача време није много узбуђивало. Управљао је ципом као да је на сувом и равном путу и све време је разговарао са официром који је седео поред њега. На Мајкла, као да нису обраћали пажњу. Он је покушао да успостави контакт с њима, питао је како се зову планине уз које се пењу, али су обојица само слегали раменима. Очито да нису знали енглески.

Мајкл је размишљао где је направио грешку. чиме се одао?

Или су, можда, провалили Робија?

Одговоре, зна, може добити једино од Робија кад се врати у Њујорк, а после оне пуцњаве у Сарајеву више и није сигуран да ће се вратити.

Још увек би могао од свега да одустане, али, што је опасност постајала већа, и изазов да сазна тајну је био све јачи.

Потрага за Еном, сада му је постала опсесија.

Требало би да се распитује опрезније. Ако Срби схвате да му је до ње јако стало, сакриће је негде, а могли би и да је убију како би уништили трагове. Најбоље би било да је и не спомиње, него да тражи неку другу жену са оне фотографије како би их заварео док не наиђе на неки траг.

Улазе у неко насеље, чије име на табли није успео да прочита. Слова су подсећала на грчки алфавет. Сигурно је то та српска престоница Пале.

Цип ускоро стаде. Мајкл узе свој кофер и изађе. Официр му показује зграду испред које су стали, што је очито значило да су стигли.

Све му је у том насељу изгледало необично. Неколико виших зграда неодређеног стила, улице покривене снегом а на њима пуно света.

Официр пође према улазу, па Мајкл крену за њим. Ишли су уз бетонске степенице, па полумрачним ходником. Официр отвори једна врата и пропусти га да уђе.

За овећим канцеларијским столом седео је човек четрдесетих година. Кад Мајкл уђе, он устаде. Официр му нешто саопшти.

Човек пружи руку, па на добром енглеском рече:

- Ја сам Радован Вучковић, случбеник владе Републике Српске. Изволите, седите - показа на фотељу. Спустите кофер ту, док не видимо где ћемо вас сместити. Како сам обавештен, ви сте Американац?

- Да - одговори Мајкл седајући. Мајкл Мишел новинар из Њујорка.

- Вероватно сте уморни од пута. Хоћете ли мало да се освежите. Вискија, наравно нема, али има босанске шљивовице и кафе.

Мајкл рече да ће само попити пиће, па домаћин извади флашу из витрине.

- Реците ми, господине Мишел, шта намераваате - пита сипајући ракију. Колико ћелите да останете? Неће бити богзна како удобно... шта желите да видите и са ким да разговарате?

- Остаћу дан-два да стекнем неки утисак, а куда ћу касније - још не знам тачно, рече. А што се разговаратиче, сви су ми људи занимљиви. Желео бих да разговарам са официрима из команде, са људима из владе Републике Србије.

- Господине Мишел - насмеја се Радован, за то морате ићи у Београд. Ви се сада налазите у привременој престоници Републике Српске.

Мајкл га погледа збуњено.

- Не разумем - рече. Па зар то није исто?

- Не, господине. Није. Ово је Република Српска, а Република Србија је са друге стране Дрине.

- Чекајте, молим вас. А тамо у Книну постоји још једна република.

- Да, господине. То је Република Српска Крајина. Тамо је Република Српска Крајина, овде је Република Српска, а преко Дрине је Република Србија.

Мајкл мало оћута.

- Морам да признам - рече, то ме мало збуњује.

Радован се гласно насмеја.

- Драги господине Мишел, у почетку је то и нас збуњивало. Сада нас више ништа не може збунити. Све нам је постало јасно.

- Искрено да кажем, господине Вучковићу, мене у овој земљи много шта збуњује.

Радован га испитивачки погледа.

- Ви сте онда једини новинар који је овамо са Запа-да дошао а да му није јасно зашто овде постоје три српске државе. Остали, не само да то добро знају, него знају зашто те три државе треба још више изделити, а онда потпуно уништити.

Мајкл се сети извештача из Загреба.

- Ви сте, заиста, много гневни - рече.

- И више од тога, драги господине. Ми смо овде гневни, бесни, очајни, изгубљени.

Из Радована је избијао бес. Није успевао да се савлада. Устао је, пришао прозору, потом се вратио, сео и заћутао. Мајкл није знао шта да каже, а осећао је потребу.

- Да, можда, ипак, мало не претерујете? - рече готово шапатом.

- Опростите. Понеле су ме емоције.

- Не љутим се.

Радован се са неком горчином осмехну.

- Него, да ја видим где су вам обезбедили смештај... Извините за тренутак да позовем човека који је за то задужен.

Официр устаде и оде.

Мајкл, пошто виде Радованов гнев, схвати да о свему што се овде догађа зна још мање. Чини му се да, што више људи упознаје све више се од истине удаља-

ва. Сада је још сигурнији да му је Ена једино право решење.

Официр се убрзо врати са онижим дебељушкастим човеком са брчићима.

- Ово је Вукашин Делић. Он је задужен за смештај гостију.

- Драго ми је господине - рече човек љубазно. Код нас су добронамерни гости увек добродошли, поготову ако превише не захтевају, јер много не можемо да понудимо.

- То је безначајно. Једну ноћ човек може да преспава и у фотељи - рече Мајкл.

- Није баш дотле дошло. Нешто ће се наћи - насмеја се човек. Имамо једну собу у хотелу, али вам ја предлажем да одседнете код мене. Супруга и ја смо сами.

- Са задовољством, уколико не сметам.

- Ни једна кућа овде, господине, није без гостију, или избеглица и нико ником не смета. Ако хоћете можемо да пођемо. После можете да се мало одморите, или да некуд изађете. Куд год желите.

- Говорите енглески као да сте живели у Америци. Нашим дијалектом.

- Дуго сам радио у једном представништву у Њујорку.

- Баш ми је драго. Ја живим у Њујорку. Имаћемо о чему да разговарамо.

Напољу је снег још падао. Док су пешице ишли кроз град Мајклов домаћин је причао о годинама проведеним у Њујорку. Каже да он и супруга силно желе да, бар још једном оду тамо, али им се жеља вероватно никада неће испунити.

У прилично великој двоспратној кући врата отвори, такође пунија жена. Деловала је врло отмено. Кад јој муж рече да је довео госта из Њујорка, обрадова се.

- Ах, Њујорк! Боже, како бих желела бар још једном тамо да одем.

Као што је Мајкл и очекивао на столу се нашла и незаобилазна шљивовица.

Мајкл се сети да није упамтио како се његов домаћин зове. Када га је Радован представио некако је то пречуо. Било му је неугодно, али је, ипак морао да пита.

- Искрено се извињавам - рече, али сам малопречуо како се зовете. Надам се да ми нећете замерити.

- Ни најмање, господине Мишел. То се и мени често догађа. Моја супруга је Даница. Ми тако зовемо планету Венеру. Ја сам Вукашин. У корену је реч Вук. Презиме нам је Делић.

Мајкл се збунује.

- Рекли сте Делић?

Делић или Делич, како хоћете. Зависи како ко изговара.

- Јесте ли ви Срби? - излете Мајклу.

- Забога, господине Мишел, шта бисмо друго били но Срби? - гледа га Вукашин збуњено.

Мајклу би криво што се излетео, па покуша да објасни.

- Немојте да се љутите због моје необавештености, молим вас. Први пут сам у вашој земљи и све ме збуњује. Што више сазнајем, све ми је мање јасно. Бојим се да ћу мање знати када будем одлазио него кад сам долазио.

- Немојте се томе чудити, господине Мајкл - каже Даница. Ово је много компликована земља, није као Америка.

- У Загребу сам упознао Хрвата Стипу Делића, у Сарајеву Јусуфа Делића, муслимана, а ево овде вас, а ви сте Срби. Сви говорите истим језиком.

Даница и Вук се насмејаше.

- Ви сте дивни, господине Мајкл. Простодушни - каже Даница и даље се смејући.

- Немојте да се љутите што се смејемо - рече Вукашин. Не чуди ме што сте тако необавештени.

- Опростите, али не разумем шта сам тако смешно рекао? - каже Мајкл.

- Нисте ништа, господине Мишел - вели Вукашин и даље се гласно смејући. Смешно нам је то што вас збуњује наше презиме и наш језик. Сви смо ми господине Мишел, Срби.

- Ко сви? - пита Мајкл.

- И Стипе и Јусуф и ја, Вукашин. Сви смо ми Срби. Уз то и рођаци, од неког заједничког претка потичемо.

Мајкл га гледа са неверицом. Мора да се шали, помисли.

- О чему ви то причате, господине Делићу?

Вукашин се опет насмеја. Даница, која је нешто радила око шпорета, окрену се па строго рече:

- Дај, Вукашине, уозбиљи се и објасни човеку.

- Ми смо вас, изгледа потпуно збунили?

- Да будем искрен, јесте.

- Е, драги мој господине Мишел, понекад се и мени чини да ништа не разумем. Кад бисте ви тамо ово разумели, можда би овде све другачије било.

- Господине Делићу, заиста ми је врло важно да ми то објасните.

- Наравно, господине Мишел, наравно. Свиђа ли вам се ова ракија? Живели! Ево, о чему се ради. Сад ћете видети како је све то тако једноставно, а тако компликовано. Делићи, моји преци, су из Црне Горе. Монтенегро. Не знам да ли сте чули?

- Да.

- Дакле овако: Делићи су Срби из Црне Горе. Неки су се давно отуда иселили, јер је то сиромашна земља. Неки од њих су дошли у ове крајеве, а неки продужили у Далмацију. Дакле, кренули су из истог места, а потичу од истог претка. Сви су били православне вере. Ортодокси, како ви у Америци кажете. Ове крајеве је у то време држала турска империја. Мој рођак, Јусуфов предак, прихватио је ислам, јер је то доносило многе повластице. Стипин предак населио се у крају под аустроугарском влашћу. Католичка црква је на њега вршила притисак да промени веру, па је и он то учинио због повластица. Тако је Стипе данас Хрват,

Јусуф муслиман, а ја Србин, а од истог претка потичемо. Зато и говоримо истим језиком.

- Чекајте, молим вас. Ако је неко променио веру не значи да је променио и нацију. Има у свету пуно народа различитих вера.

- У праву сте, господине Мишел. Шиптара на пример, има и муслимана и католика, и православаца, али сви они су шиптари и сви заједно живе. Ништа им то не смета.

- А зашто је то код вас тако?

- Видите, господине, покушаћу да вам објасним. Код нас постоји једна народна изрека: Променио веру за вечеру. Е, видите: Стипе и Јусуф знају да су њихове чукундеде промениле веру за вечеру. Они се сада тога стиде. Хтели би да се то избрише, заборави. То их оптерећује, чини их инфериорним. Зато мој рођак Стипе Делић неће да буде Србин католик, но Хрват, а мој рођак Јусуф Делић неће да буде Србин муслиман, но само муслиман. Да ли вам је сада јасније?

- Донекле. А мени је Стипе у Загребу тврдио да Хрвати и Срби немају ничег заједничког. Каже да Хрвати уопште и нису Словени већ Остроготи, а да сте ви Словени. У Сарајеву су ми муслимани тврдили да, такође немају ничег заједничког са Србима. Они потичу, како рекоше, од неког народа, не могу да се сетим, али сам записао...

- Знам. Од богумила.

- Да, тачно. Од богумила.

- Ту је суштина, господине Мишел. Да би избрисали прошлост и Хрвати и муслимани тврде да немају ничег заједничког са нама. И Срби и Хрвати су иста словенска племена, али добро, нека Хрвати и нису. Правих Хрвата је јако мало. Они чиве у само једном подручју око Загреба и они заиста говоре нешто другачијим дијалектом. Сви остали су покатоличени Срби. А прича о богумилима је најобичнија измишљотина. Историјски фалсификат. У 12. веку, у доба оснивача српске државе Стефана Немање, међу Србима се појавила та верска секта богумила. Та секта је нестала пре

доласка Турака на Балкан. Моји рођаци Стипе и Јусуф то измишљају, јер добро знају да негде и ја постојим, а ја нисам продао веру за вечеру. Зато они неће да буду Срби и зато толико мрзе Србе православне вере.

- Ако сам вас добро разумео, ви тврдите, да овде на Балкану, у ствари, ратују Срби између себе.

- Тако је, господине Мишел. Одлично сте ме разумели. Овде ратују Срби сами са собом, чак, и директни рођаци као што смо Стипе, Јусуф и ја. Зато је овај рат тако крвав. Разумете ли?

Мајкл се замисли.

- Не знам. Можда. Можда ћу разумети.

- Бојим се да нећете. Никада ви ово нећете разумети.

Вукашин се изненада сневесели. Поглед му испуни сета.

Даница осети шта се у њему збива, па рече:

- Немој опет, вукашине, молим те. шта си ти ту крив?

Мајкл је разумео да се Вукашиново расположење изненада променило, али му је било неугодно да пита.

- Лако је рећи немој Вукашине. Није мени тешко само због њега, но због несреће наше.

- Смири се, молим те - опет ће Даница, и испричај човеку кад си већ почео.

- Хоћу... Испричаћу вам нешто, господине Мишел, па ће вам ова наша несрећа бити много јаснија.

Дубоко је уздахнуо и погнуо главу. Готово шапатом започе причу:

Био је септембар 1992. године. Над Босном је освојено још један крвав ратни дан. Док је ишао од куће, Вукашин је знао да ће и овај бити као претходни и да ће стотине избеглица и данас нагрнути на Пале. За све њих треба пронаћи превоз и послати их преко Дрине у матицу Србију, јер овде више места нема.

Замишљен и утучен због свега што се догађа није видео људе које среће. Механички је одговарао на поздраве.

Један глас га, ипак, прену и привуче његову пажњу.

- Ибрахиме!

Ни сам не знајући зашто, осетио је да је тај повик њему упућен. Као да му је глас однекуда био познат. Застао је осврћући се око себе. Примети да војници воде мању групу муслиманских заробљеника.

- Зар тако, даица Ибрахиме!? - поново загрме онај глас.

Сада је готово био сигуран да је то упућено њему. Гледа у заробљенике не схватајући о чему се ради. Поглед му застаде на једном младићу. Збуњено пиљи у то лице. Јака црна коса, густе обрве, ујагреле очи, повијен орловски нос, изражена брада... Онижи растом, снажних рамена. Све му је то толико познато, да не може поглед да одвоји.

- Зар си се продао Власима, Ибрахиме? - повика младић.

Вукашин покушава да се прибере. Тај момак гледа право у њега и назива га Ибрахимом. Нема забуне, њему се обраћа, а он га познаје. Добро га познаје...

Боже, па то је Милија. Милија Делић, његов брата-нац. Откуда он међу заробљеним муслиманима?

- Пи, крме издајничко! - зачу опет тај глас пун презира и гнева.

- Тишина! - викну један од војника. Брже!

Одводе их, а Вукашин још стоји на месту као укопан.

Откуда Милија међу муслиманским заробљеницима и зашто га зове Ибрахимом? Он није Ибрахим, а онај момак не може бити Милија, а опет су се препознали.

Полако схвата. Зна да његових Делића има муслимана. Један је, чак, и генерал у муслиманској војсци. Јесте, Расим, муслимански командант... Онај момак је његова крв. Крв Делића.

Док иде према центру за избеглице у њему се јавља жеља да га спасе. Његова је крв, треба га сачувати.

Уместо у центар оде у команду. Распитује се где је ухваћена ова група.

Сазнао је да су диверзанти, похватани те вечери.

У команди се зачудише кад затражи да му једног ослободе. У почетку га нису разумели. Објашњавао је да је међу њима и један Делић. Хоће да га усвоји, пошто нема деце. Дежурни официр рече да је то немогуће, али је Вукашин био упоран. Молио је. Официр је потом некога питао телефоном. Дозволили су.

Са папиром у рукама, пожurio је према затвору. Можда му је сам Бог овог дана, после толико година, послао сина. Душу му је испуњавала радост. Једва је чекао да га одведе кући и обрадује Даницу.

Командир страже је зачуђено гледао у одобрење за пуштање Делића, слегао раменима и отишао да га доведе, а Вукашин је остао у његовој соби да сачека.

Кад су га увели, младић га је с мржњом погледао. Вукашину то није сметало. Кад му све објасни, веровао је, промениће се.

- Шта хоћеш, Ибрахим-ага - пита младић гледајући га дрско право у очи.

Вукашин се осмехну.

- Седи - каже му.

- Нећу, Ибрахиме - каже он.

- Нисам ја Ибрахим - рече Вукашин уз осмех. Ја сам Вукашин. Вукашин Делић, рођаче. А како је теби име?

У младићевим очима је нешто севнуло, на лицу се појавио грч, а затим страх. Вукашин је то приметио.

- Не бој се - рече му. Нико ти ништа неће. Добио сам потврду да те пусте.

Страх на његовом лицу постаде још већи.

- Не бој се, сине - каже поново Вукашин. Род смо. Идемо код мене, кући. Хоћу да ми будеш син. Ја немам деце. Није ми Бог дао.

Младић је био блед као да је видео самог ђавола. Крајичком ока погледао је на машинку коју је командир обесио о чивилук поред врата.

Вукашин је разумео тај поглед. Хтео је да викне: Не, сине, не чини то! Хтео је да га пригрли на груди, али није имао времена. У једном скоку момак се обрео

поред чивилука, дохватио машинку и уперео је у њега и командира.

- Седи! - рече строго, а поглед му севну. Седи тамо!

Обојица су сели очекујући кад ће у њих сасути рафал.

Боже, шта сам учинио, помисли Вукашин. Убиће овог човека ни кривог ни дужног.

Младић га је дуго гледао право у очи. Страх на лицу му замени очај. Очи му изгубише сјај, отупеше.

Вукашин виде како окреће цев машинке према себи.

- Не! Немој, сине!

- Нисам ти син! Нисам! Нисам Србин! Ја сам Фуад Делић!

Одјекну пуцањ. Машинка му испаде из руку, а он се склока на под.

Вукашин и командир страже му притрђаше.

- Цихад - прошапута младић умирући...

Вукашин заврши причу. У кући мук. Мајкл запази сузе у његовим очима.

- Вукашине, ручак је готов. Донеси вино из подрума, молим те - прекиде Даница ћутање.

- Одмах ћу - рече он одлазећи.

- Извините, господине Мајкл - каже Даница. Мој муж кад почне да прича, не уме да стане.

- Немојте се извињавати, потпуно сам га разумео.

- Сад ће он да се врати.

Мајклу се чини да су они погодни да им покаже ону фотографију и можда нађе неки траг Ени. Нису сумњичави, неће вероватно много запиткивати.

- Ево ме - врати се Вукашин. Ово су ми још неке резерве од пре рата. Набавио сам у Херцеговини. Можда бисте ви пиво, али немамо. Рат је.

- Не, хвала, више волим вино. Него, имам једну фотографију, па бих вас замолио да ми нешто помогнете.

- Све што можемо.

Мајкл извади из џепа фотографију и пружи му је.

- Да ли можда знате где су те жене?

Вукашин дуго гледа у фотографију.

- Личе на избеглице - рече. Овде је снимљено, али ко ће знати где су. Хиљаде избеглица је овуда прошло. Можда Даница нешто зна. Она у општини помаже око избеглица... Данице, погледај ову фотографију.

Даница дође из кухиње.

- Да видим.

И она је дуго загледа.

- Чини ми се да се неких сећам. А шта вам треба, господине Мајкл?

- Желео бих да са неком од њих поразговарам.

- Што морате баш са њима? Сваки српски град је пун избеглица. Све су њихове судбине, на жалост, сличне.

Мајкл је био на муци. Да се не ода. Да нешто не посумњају. За Ену то може да буде опасно.

- Не морам баш са њима, то сте у праву. Једини разлог је што је та фотографија код нас приказана на телевизији, па би за читаоце у Америци разговор с њима добио на актуелности. Кажем вам није много значајно, могу направити и другу фотографију.

- Чини ми се да је ова група продужила за Зворник. Колико се сећам било је то крајем прошле године. Овде је све било пуно. Нисам сигурна, верујте. Немогуће је све упамтити. Могу ли да поставим ручак - додаде пружајући Мајклу фотографију. Сигурно сте већ гладни.

Враћајући фотографију у џеп двоумио се да ли да разговор опрезно скрене ка ономе што га највише интересује.

Док су прелазили у трпезарију за постављен сто, Мајкл рече:

- Ових дана размишљам о вама Србима и понекад вам се дивим - пође лукаво. Тако мали народ, а супротставио се читавом свету. Има у свету једна интересантна појава - покушава Мајкл да води разговор у правцу који га интересује. Срби су код деце стекли симпатије. Деца реагују другачије од одраслих. Они на ово што се са вама догађа гледају као на цртани филм. Недавно сам негде прочитао да је у једној школи у

Немачкој велики број деце изјавио да би хтели да буду Срби. Кажу, читав их свет напада, а нико им ништа не може.

Даница и Вукашин се од срца насмејаше.

- Па то је сјајно - смеје се и даље Вукашин. За то нисам знао.

- Шта вам, господине Делићу, даје толику снагу? - опет ће Мајкл.

- Доста компликовано питање - одговори Вукашин. Требало би много времена да се на то одговори. Вероватно ми другачије не у мемо.

- У неким земљама, а поготову оним у вашој близини, мало вас се и прибојавају. Светом кружи прича да поседујете неко тајно оружје, зову га „Теслина кугла”.

Ово је изговорио успут као незаинтересовано.

- Са Србима никад нисте начисто, господине Мишел - каже Вукашин. Та прича кружи и код нас. Прича се да је Тесла негде пред смрт ту тајну поверио неком нашем попу у Америци уз аманет да је употреби само уколико српски народ буде у безизлазној ситуацији.

За Мајкла је ово било драгоцено. Чак му се, то са попом, учини доста логично.

- Мислите ли да сте сада дошли у безизлазну ситуацију?

- Не знам, господине Мишел. Срби су непредвидиви.

Неки људи су стајали поред њеног кревета. Гледали су у њу забринутих лица. Види их као кроз маглу. Препозна пријатно лице доктора Вуковића. Ту је и онај психијатар са брадицом, али има и неких које први пут види. Двојица немају беле мантиле.

Дуго сви ћуте гледајући је. Њихове погледе осећа као нешто што је притиска. Хтела би да их замоли да се склоне, да оду, али зна да не сме да говори. Ако проговори сазнаће њену тајну, одаће се.

- И стално овако - пита један у цивилном оделу.
- Стално.
- И баш никаквих података немате?
- Никаквих.
- Како је дошла?
- Довезла је нека два човека колима.
- Јесте ли уписали њихове податке?
- Нисмо. Било је хитно. Нико о томе није мислио.
- Јесу ли, бар нешто, рекли?
- Ништа.
- Узми отиске - каже оном другом у цивилном оделу.

Човек приђе с десне стране и опрезно јој узме руку. Крајичком ока она виде да је с неверицом посматра.

Човек јој исправи кажипрст, а остале прсте јој склопи.

Мисле да ће по отиску кажипрста сазнати ко сам. Не знају да ја више нисам ја. Ја сам у рукама сатане, ђавородица. Нисам Јелена, ни отисци прстију ми не могу бити као некада. Сатана их је избрисао, помисли она.

Човек јој ставља прст на јастуче, притисну, окрену га на једну, па на другу страну, па то исто уради на неком картону. Нечим влажним јој, потом, избриса прст.

- Готово - рече.

- То је све, каже човек у цивилу. Известићемо вас. Довиђења.

Двојица цивила одоше. Људи у белим мантилима приђоше мало ближе кревету.

- Колеге, имате ли неки предлог? - пита доктор Вуковић. Нешто се мора предузети. Ни она, ни беба нису више наш случај.

- А шта ви предлагете, колега? Ви сте је лечили.

- Нисам потпуно сигуран. Овакав случај до сада нисам имао. Највећи је проблем што не узима храну, па је држимо на инфузији. Ослабиће јој организам.

- Да је пребацимо на психијатрију?

- Вероватно је то једино решење. Дете да пошаљемо у дом у Звечанској, а њу код вас, колега. Можда још да сачекамо извештај полиције, да видимо ко је. Могуће је да ће се нешто променити ако пронађемо неког од породице.

- Слажем се, колега. Такав обрт је могућ. То би било важно за мој третман.

Страх се у њу увуче попут језе.

Они ће пустити нечастивог - помисли. Ако изађе из ове зграде, никада га више нико неће зауставити. Ови људи ће му помоћи да умакне.

Од страха јој се још више магли пред очима. Ликови људи у белом се губе негде у даљини. Они у утроби почеше да гамижу, да је ударају изнутра.

Сили себе да се прибере и сконцентрише. Да оне из утробе не чује и не осети.

Опет назире људе у белом. Нешто причају. Напреже се да их чује. Доктор Вуковић опет помиње инфузију.

Нека. Нека је хране. Мора још да живи, да има снаге да их уништи.

Сестра окачи боцу за сталак. Лекари одоше. Осети убод игле у вену. Сестра оде.

Добро је што је сама. Сада може да размишља на миру. Да направи неки план.

Испред ње се створи Анка. Седе на кревет. Гледа је дуго.

- Душо моја, благородна...

Она не скреће поглед, али јој је драго што је Анка ту. Осећа неку сигурност. Као поред оца кад је била мала.

- Шта то чиниш од себе, душо благородна? што се тако кажњаваш?

Не схвата Анка шта се збива. Никада њена душа са ђаволом није имала посла.

- Знам ја, душо благородна, да човек некада сам себе мора да казни. Знам. Казни себе, па душу олакша. Али, код тебе је некако другачије. Грдно је нешто код тебе. Као да си, далеко било, самог нечастивог срела.

Анка се прекрсти.

- Ако си њега срела, душо благородна, мораш у цркву. Само ћеш тако себи помоћи и ту муку са душе скинути. И мораш да нешто једеш. Мораш, душо благородна. Мораш, да би прикупила снагу да то у себи савладаш. Снага на уста улази. Ево, донела ти Анка поморанцу. Узми мало.

Анка јој гурну у уста парче поморанце.

- Поједи, душо. Поједи.

Требало јој је много, много напора да покрене вилице и загризе поморанцу.

- Тако, душо благородна. Тако. Не дај се. Не треба теби психијатрија. Ниси ти луда. Ништа они не знају. Не слушај их. Анку ти да послушаш. У Цркву да одеш. У цркву свете Петке на Калемегдану. Света мајка Параскева ће ту муку са тебе да скине.

Загризла је поморанцу, али не може да гута. Као да је заборавила како се једе.

Гутај, Јелена. Прогутај ту поморанцу. Мораш. Скупи снагу. Ради све оно чега се они боје, силила је себе.

Напреже се да прогута. Осећа бол у грлу и у очима.

- Тако, душо благородна. Тако. Све ће то да нестане као руком однето.

Парче поморанце јој запара једњак. Успела је.

Кад је оно први пут ђаво победио?

У Ковиљачи?

Јесте, у Бањи Ковиљачи је добио прву битку.

Био је мрак кад се аутобус зауставио. Не зна колико дуго је трајало путовање ни куда су ишли. Често су због нечега стајали. Ишли су преко неких планина уз рику топова. Сада је тишина. Чини јој се да чује тишину.

Неко рече да су стигли.

Старци, жене, деца излазе из аутобуса. Она не може да устане. Сломио је умор. Ноге је не држе.

Остала је сама. Неко споља лупа у прозор.

- Стигли сте! Излазите!

- Не могу - једва изговара.

Онај напољу је не чује.

- Излази, женска главо, ово је Ковиљача. Ноћас не идете даље.

- Не могу - опет она, готово шапуће.

Човек изнервиран уђе у аутобус.

- Је ли ти, женска главо, не чујеш?

- Помозите ми. Не могу.

Човек приђе, па већ мирнијим гласом рече:

- Јеси ли болесна?

- Јесам - прошапутала.

- Хајде полако. Наслони се на мене.

Човек је готово изнесе из аутобуса.

- Само полако. Само полако - говори спуштајући је из аутобуса. Сада нешто да вечерате, па да се одморите.

Врти јој се у глави. Једва корача придржавајући се за човека. Осећа глад. Не може да се сети када је последњи пут јела.

Улазе у неки хотел. У приземљу је ресторан.

Пада јој у очи да хотел има много стакла. читав један зид ресторана је у стаклу.

- Ево, седи овде - каже човек. Сад ће вечера.

За столом је још једна жена са двоје мушке деце. Старије је као њен Дамир. Обоје наслонише главу на мајку, а она их пригрли. Ћуте.

И остали у ресторану ћуте. Као да је погреб.

А можда је и горе, помисли. Све ово је горе од погребља.

Нека дебела жена донесе јело на послужавнику. Грубо ставља тањире на сто. У њима гулаш са пире-кромпиром.

- Има ли нешто топло за децу - упита жена. Да се мало загреју, хладно је било успут.

- Ако ти ово не ваља, иди одакле си дошла - одбруси дебела. Све вам дадосмо и опет вам не ваља.

- Мислила сам, само за децу - рече жена стидљиво. Немојте да се љутите!

- Него шта ћу. Докле ћете више отуда да долазите? Ни за себе немамо довољно, а не за вас!

- Опростите, молим вас, нисам мислила...

- Да сте тамо остали, до овога не би ни дошло. Због вас смо се са читавим светом завадили.

Деца уплашено гледају дебелу келнерицу припајајући се уз мајку. Она обори поглед и ућута.

Јелена збуњено гледа и слуша. Не верује да је ово могуће. Па ово је Србија. Сад је са друге стране Дрине, на српској земљи, међу српским народом. Да ли је могуће да их ни овде не воле? Постоји ли онда негде земља где су они добродошли, ако то није ова земља преко Дрине?

- Бог ће вам за све платити, госпођо - излете јој.

Дебела је презриво погледа, и ништа не одговори.

Жена за столом дуго, скрућено ћути.

- Једите, децо - проговори најзад. 'Ајде, једите.

Јелена с горчином поједе вечеру. Јела је на силу. Морала је, јер више није могла да издржи глад.

Човек који јој је помогао да изађе из аутобуса распоређује их по собама. Тек сада га добро види. Доброћудни, дешмекасти брка, за своју дебљину зачуђујуће хитар.

- Можете ли сами до собе, госпођо - упита Јелену. Да вам помогнем?

- Хвала вам пуно. Сада ми је боље.

- Није мени тешко. Само реците.

- Не, не. Хвала.

- Ево и ова госпођа је сама. Вас две можете заједно.

Доброћудни човек јој поврати расположење. Ипак је стигла у своју земљу.

Жена с којом дели собу нешто је млађа од ње. Измучена је, измршавела, преморена.

Вероватно је и она била у неком паклу - помисли.

Ћутећи се пењу уз степенице. Соба им је на првом спрату. Жена отвори врата и пропусти је да уђе.

Седе на леви кревет. Размишља да ли да се свуче или да легне обучена.

- Хоћеш ли у купатило - упита је жена.

Боже, па она се није ни сетила. Ово је хотел. Има и купатило. Већ је заборавила да то и постоји. Од када није ушла у купатило? Био је почетак маја када су је одвели у онај подрум. Који ли је сада месец?

- Хоћеш ли у купатило? - понови жена.

- Бих радо - рече.

- Иди. Ја ћу после.

Док се свлачила није смела да погледа у стомак. Бојала се ђавољег знака.

Стала је испод туша и пустила јак млаз топле воде. Чинило јој се да сања, да ово није стварност. Вода ју је враћала у живот.

Ко зна колико би дуго остала под благотворним дејством воде, заборављајући на пакао, да се оно није померило. Ударило ју је ногом изнутра.

Кад уђе у собу, жена устаде, крену према купатилу, па застаде.

- Ти си трудна - рече.

Јелена је погледа зачуђено.

- Јесам. Како знаш? Зар се већ види?

- Видим ти на лицу. И ја сам.

- Који си месец?

- Не знам.

- Ни ја. Само знам да је живо.

- И моје је оживело.

Није се свлачила. Бојала се да јој ујутру кад устане жена не види ђавољи знак на стомаку.

Сан је одмах савлада.

Читаве ноћи понављао јој је исти сан: Отац јури са-
рајевским улицама и тражи је...

Буђење јој донесе олакшање, али и забринутост. Можда је отац заиста тражи по Сарајеву.

Да зовне телефоном? Ко зна како су они.

Не. Не сме још. Док се злог семена у утроби не ослободи. После можда. Да чује како су, а можда... Ако је отац позове, можда ће отићи тамо.

Пробудила се и она жена.

Обе устадоше. Седе на креветима и ћуте. Сада Јелена види да је то отмена и лепа жена. Доста виша од ње. Раскошна плава коса јој пада на рамена.

- Како се зовеш - пита је.

- Душанка. А ти?

- Јелена.

- Сад се и познајемо - насмеја се Душанка сетно.

Пошто се мало дотераше, спустише се у ресторан, да виде шта ће се даље збивати.

Дешмекасти брка их дочека са осмехом.

- Јесте ли се мало одмориле?

- Јесмо, хвала - одговори Јелена.

- Сада доручкујте, па после да видимо како ћемо даље. Ако вам треба лекар, амбуланта је у близини. Треба да се договоримо и куда ћете. Имате ли кога у Србији?

- Ја немам - каже Душанка.

- А ви, госпођо?

Јелена обори поглед.

- Немам ни ја.

- Не помишљајте да бисмо желели да вас се ослободимо. Само покушавамо да нађемо најбоље решење. Можете да останете и овде.

- Ако може, ја бих остала - рече Јелена.

- Да ти правим друштво - пита Душанка.

- Биће ми драго.

- Добро - каже брка. Касније ћемо видети шта можемо да вам набавимо од одеће и других ствари.

- Где рекосте да је амбуланта? - упита Јелена.

- У оном правцу. Нема петсто метара. Опростите, имам пуно посла. Видећемо се касније.

- Само ви радите, хвала вам - каже Душанка.

- Хоћемо ли тамо? Мени се не доручкује.

- Ни мени.

Жена Јелениних година, гинеколог, покуша да се понаша као да има посла са будућом срећном мајком.

- Како подноситe трудноћу?

- Докторка - рече Јелена, ја нисам балавица. Вама је јасно зашто сам дошла.

- На жалост, госпођо, нисте прва. Више ми је него јасно. Али и сами знате, све зависи...

- Немојте ми објашњавати, молим вас. Ово мора напоље. Разумете?

- Госпођо, колико видим ви сте интелектуалка. Није вам непознато до ког месеца се то сме радити.

- Све знам. Али ово мора напоље.

- Само полако. Да видимо који је месец.

- Знам ја који је месец. Крај четвртог или почетак петог. Осећам га како удара.

- Забога, па сами знате да се више ништа не може учинити.

- Мора докторка! Мора! У мени је зло семе. Или ћете га уништити ви, или Дрина. Ако га уништите ви, ја имам неку шансу да преживим, а у Дрини немам.

- Чекајте. Полако. Смирите се, молим вас.

- Мирна сам ја, докторка. Али вам још једном понављам: ово у мени мора бити уништено.

- Да вас пошаљем код психолога. На разговор.

- Не, то ништа неће променити. Реците да или не.

- Не, погођо. То ниједан лекар неће урадити.

- Али, ако ја потпишем изјаву да је то на мој изричит захтев због ситуације у којој сам била.

- Ниједан лекар не сме угрозити ваш живот. Како не разумете?

- Онда смем ја. Ја на свој живот имам право.

- Ја вас молим да поразговарате са психологом.

- Не помаже овде психолог. Учинићу оно што морам.

Изашла је из ординације пуна гнева. Душанка је одмах све разумела.

- Неће?

- Неће.
- Онда да не улазим. И ја сам у петом.
- Једино ако хоћеш код психолога.
- Тај ми не треба.

Кренуше према хотелу ћутећи.

- Нећемо се лако предати - вели Душанка кад приђоше хотелу.

Наду да ће видети своју Малену поново је у Михаи-лу заменила зебња. Обишао је сва насеља у српском делу Сарајева, и није наишао ни на какав траг. Рађа се сумња. Да га Редо није преварио? Можда је мртва, а он није могао да му то каже. Зато му је, вероватно, и рекао да одмах оде из муслиманског дела Сарајева.

Оста му још мало наде да ће нешто сазнати на Палама. Кажу да све избеглице из Сарајева прођу кроз њих тражећи уточиште у српским насељима поред Дрине или са друге стране, у Србији.

Док се камионом вози према Палама покушава да размишља као она и осећа њеном душом.

Да је он у њеној коћи, да је он она, и да је побегао из Сарајева, куда би отишао?

Најједноставније, али истовремено и најтеже, било би отићи у Београд оцу и мајци. То би значило вратити се кући, али после свега она то сигурно није урадила. Сигуран је да за то није имала снаге, као ни да, у току протеклих петнаест година, проговори ако би он подигао слушалицу.

Ни он није имао снаге да тај дугогодишњи мук из Сарајева надвлада. Довољне су биле само две речи, па да се покидане нити повежу. Довољно је било само да каже: „Малена моја”, и она би проговорила. Те две речи није могао да изговори. Толико снаге у себи никада није успео да скуп и превлада бол што му сатанин потомак спава са кчерком и она му рађа децу. Они који су просули толико крви Војиновића, сада су са њима помешали крв и имају заједничке потомке. Свих ових година за њега је то било више од судбине. Била је то божја казна.

Његове нису поклали непознати муслимани, па да каже: „Не може се светити читавом народу”. Убицу своје браће, сестара, мајке, оца, стричева, деде и бабе

видео је својим очима. Веровао је да ништа неће променити ако га пронађе и убије. Своје мртве из оне јаме тиме неће подићи, а ни зло из људи неће искоренити.

Почео је да размишља о Богу и његовој правди. Да ли га Бог сада кажњава што није имао снаге да изговори оне две речи и прекине мук. Или, можда, због тога што одмах, када је прошле године у Сарајеву запуцало, није дошао овамо?

У душу му се, сећа се, био уселио немир. По читав дан је седео испред телевизора пратећи извештаје са ратишта.

Ратни пожар муњевито се ширио. Муслимани и Хрвати свуда су нападали Србе. Питао се понавља ли се то четрдесет прва? Свуда издаја, смутња и хаос.

Нешто га је вукло у Гацко. Осећао је да му је у оваквом времену место тамо. Прогањала га је она слика сатане како држи главу његове мале сестре. Чинило му се да чује њен плач, њене позиве у помоћ.

Јавила му се жеља за осветом. Почелео је да пронађе сатану са Коритске јаме.

Преломио се кад је сазнао да добровољци из Србије одлазе у Херцеговину. Није дозвољавао срамоту да док његову Херцеговину бране људи рођени на Морави, он седи у Београду.

Михаило је претпостављао да ће тамо бити најтеже. Гатачки муслимани су српски крвници кроз векове. Никада им довољно српске крви није било. И у прошлом и у овом веку користили су свако смутно време да насрну на Србе. Не би, вероватно, у гатачком крају српског ува ни било да им у помоћ Црногорци нису притицали.

А од свих гатачких муслимана највеше крвопије су они из Фазлагиха Куле. Срби их добро памте још од Смаил-аге Ченгића, који је из свог села Стоца у Фазлагиха Кули чинио злочине по Херцеговини и Црној Гори. У два светска рата, готово су преполовили српско становништво око Гацка а никада за то нису били кажњени. Никада ни једна војска није успела да осво-

ји Фазлагиха Кулу. Утврђења која су тамо подигли турски везири да би контролисали трговачки пут од Дубровника према северу, остала су неосвојива и у овом веку. После пробоја солунског фронта у првом светском рату и слома Аустро-Угарске, српске јединице нису успеле да уђу у села Фазлагиха Куле. У другом светском рату муслимани из тих села одложили су оружје много касније, после пада Берлина. Михаило се сећа приче из детињства да тамо постоје неосвојиви лагуми и пећине.

Кад су стигли до Гацка сазнао је да је Фазлагиха Кула и у овом рату најзначајније и најјаче муслиманско упориште. Скупили су се, кажу, тамо најкрволочнији муслимани из читаве Херцеговине. Знају они да докле год Фазлагиха Кула постоји Срби не могу спавати мирно, зато су се ту и сјатили да је чувају.

И Срби су знали да Херцеговина не може бити слободна док не падне тај муслимански осинак.

Дан по доласку добровољаца, Срби заробише једног муслимана. Преплашен, одао је да је планирано да се муслимани и Хрвати из Чапљине и Дубровника споје у Фазлагиха Кули и да тако пресеку Србе. По њиховом плану сво српско становништво требало је да буде поклано, или спаљено.

Намеравали су и да подигну нову „ћеле кулу“, на левој обали Неретве, у Мостару. По том плану, требало је да се подигне зид од српских глава.

Србима је било јасно, да уколико желе да осујете муслиманске планове, морају змији стати на главу - по сваку цену заузети Фазлагиха Кулу и једном заувек уништити змијско гнездо. Према обавештењу добијеном од заробљеника, ни сами муслимани нису знали колико их има у лагумима Фазлагиха Куле, а припремили су довољно хране, оружја и опреме, да једна армија ту може да опстане читаву годину.

Кад је сазнао да се креће на Фазлагиха Кулу, Михаило се узбуди. До пре петнаест година он није ни знао да је ђаво са Коритске јаме, баш из Фазлагиха Куле. Схватио је то тек онда кад је сазнао да је Сафет отуда.

Да му није отео Јелену, можда не би ни дошао у овај крај, већ би као добровољац отишао на неко друго ратиште. Време је учинило своје, готово да им је и онај покољ опростио, али Јелену не може ни да им опрости ни да заборави.

Отпор из свих села Фазлагиха Куле био је жесток. Муслимани су се бранили свим оружјем: тешким митраљезима, минобацачима, топовима, снајперима. Ипак, село по село је падало, а они се повлачили према селу Кула и лагумима.

По ослобођеним селима наилазили су само на занемоћале старце који нису успевали или нису могли да се повуку са осталима. Сваког на кога би наишао, Михаило је загледао, покушавајући да препозна ђавола са Коритске јаме. Тај ђаво, ако је жив, требало би да је сада стар најмање 70 година. Зато га је тражио међу старцима. Био је сигуран да ће га препознати, иако је од оног покоља прошло 50 година.

Убрзо је већина села била ослобођена.

Кад су једног јутра кренули у јуриш, муслимани на њих натераше стадо оваца и говеда. Као море ваљала су се према њима. Изгледало је да ће их стампедо прегазити. Запуцали су митраљези, па преплашена стока промени правац и муслиманско лукавство пропаде.

Стегли су обруч око села Кула и лагума. Михаило је осећао да ће ту наћи ђавола са Коритске јаме. Он мора да је у центру змијског легла, ту где је отров најчешћи.

Село Кула је било право утврђење. Камене куће дебелих зидова, с малим прозорима пушкарницама, било је готово немогуће освојити.

Морало се на јуриш. На бајонет, као у турско време на јатаган.

Поустајали су из заклона. Ратни поклич одјекнуо је долином.

Јурнули су према кућама из којих су штектали митраљези и аутомати.

Михаило пуца у узане прозоре. Није веровао да у њему још има толико снаге да трчи заједно са младићима.

Не мисли на метке који фијучу око њега. Страх је осетио, тек кад је заједно са неколико момака прескочио цакове са песком и улетео међу муслимане. Нашао се очи у очи са једним који је на њега кренуо ножем. Инстинктивно се тргао назад, па улево. Осетио је да одлучује само тај делић секунде и сјурио му бајонет у слабину. Муслиман је погледао Михаила исколачених очију, као да није веровао да га је смрт стигла.

Михаило је застао. Гледао га је како пада на земљу.

Није веровао да је све то тако једноставно. Ових дана је пуцао на људе, можда је неке и убио, али сада је први пут, својом руком убио човека. Веровао је да то никада не би могао да уради, а ево учинио је.

Док га је гледао како умире, његови су саборци већ одјурили даље за муслиманима који су бежали према лагумима. Око кућа су остајали мртви и рањени. Кроз пуцњаву чули су се јауци.

Кад се прибрао и схватио да треба да крене даље - све је било готово.

Претраживали су куће. Из њих су извлачили старце, старице и децу.

Загледао их је. Сигуран је да је неки од стараца онај са Коритске јаме.

Један старац седамдесетих година, упркос великим разликама у годинама, неодољиво га подсети на сатану који је у руци држао главу његове сестре.

- Како се зовеш - пита га.

- Хасан Фазлић - преплашено одговори човек.

У Михаилу нешто заигра. Кроз главу му прође сав онај ужас из јуна 41. године. Сада је био сигуран да је то он сатана са Коритске јаме.

Дуго га гледа у очи. Човек скреће поглед, и све више се тресе од страха.

- Погледај ме! - рече Михаило неким опорим и њему непознатим гласом.

Човек подиже поглед. Брада му подрхтава. Шкиљио је очима, трептао. У њима је Михаило видео сво зло света. Чинило му се да из његових шкиљавих очију отиче људска крв.

- Погледај ме, Хасане! - понови строго.
- Ево гледам - једва промуца.
- Познајеш ли ме, Хасане?
- Не, вала.
- Гледај боље, Хасане. На оца личим као јаје јајету.
- Не знам те, Алаха ми.

Михаилу крв удари у главу. Окрену машинку према Хасану.

- Зар си толико људи поклао, да више не можеш ни да их се сетиш, Хасане?

Михаило није ни приметио да се иза њега окупила група бораца која с радозналошћу слуша овај разговор. Хасан је час гледао у њега, час у њих, а потом се окрену иза себе као да однекуда очекује спасење.

- Вала си ме с неким заменио - муца Хасан.

- Нисам, Хасане. Нисам. Тебе док живим не могу заборавити нити са неким другим заменити. Ја сам Војиновић, Хасане. Унук Радисава Војиновића.

- Валахи, не знам који ти је то.

- Присети се, Хасане. Присети се мало. Мислио си да си све Војиновиће у јаму бацио. Сећаш ли се јаме у Коритима, Хасане?

- Валахи не. Никуд ја одавде никад ишо нисам.

Михаило држи прст на обарачу. Да ли да повуче? Нешто му не да. Чини му се да то биће које стоји испред њега и тресе се од страха није човек.

Хоће ли оскрнавити успомену на своје мртве, ако пуца на нешто што није човек?

Не, Михаило. Остави га. Нека га зло његово само разједа, помисли.

Спусти пушку и окрене се.

- Што не убијеш скота, да олакшаш душу? - чује неки глас.

- Не могу - каже. Не могу да пуцам у нешто што није човек.

- И мојих има у јами - рече момак смкрнута лица. Ја му нећу опростити.

Зачувши рафал, Михаило се окрену. Хасан је лежао на земљи, а из груди му је навирала крв.

Иако су свих тридесетак села Фазлагиха Куле заузели, Срби знају да све то не вреди ако не уђу у само срце легла, у лагуме и пећине села Кула и мочваре Вучјих Бара.

Већ неколико дана јуришају, па се повлаче засути ватром из лагума.

Михаило види да су борци све забринутији. Ако лагуми не падну, све је било узалуд, нема Херцеговини слободе.

У неко доба стиже десетак бораца с кошарама пуним змија. Данима су их, веле, хватали по читавом крају.

- Добро сте обавили посао, момци - рече им капетан. У змијско легло, како и треба, пустићемо змије.

Сви се дадоше на посао. Поклопце са мањерки заменише другим које су направили од плетене жице. Ракљама су хватали отровнице и стављали их у мањерке, а потом затварали поклопцем од жице. Један старац им рече да мањерке са змијама треба оставити на сунцу. Од врућине концентрација отрова ће им се вишеструко повећати. Жедне и прегладнеле, кад их пуште, надали су се, напашће на муслимане у лагумима.

И Михаилу су дали отровницу. Кроз плетени поклопац види јој само ракљасте језик и очи. Чини му се да се сва претворила у огромне очи испуњене страхом. У мањерки је, у ствари, и био само страх пун отрова. Био је сигуран да су и очи оних тамо у лагумима сада исте као у његове отровнице. И из њих сада избијају само страх и отров. Змија је у мањерки мирна, не помера се, само великим очима буљи у Михаила. Питао се не вребају ли и муслимани из својих рупа као његова змија, чекајући тренутак да избљују свој нагомилани отров.

Док гледа у змијине очи, зачу иза леђа врисак:

- Људи, уједе га!

Хитро се окрену. Сав пребледео човек је гледао у празну мањерку, коју је управо испустио, па у своју руку на чијој надланици се указа кап крви. Трајало је то само делић секунде. Без речи дохвати секирицу, стави леву руку на камен, десном снажно замахну и одсече је до лакта. Шикну крв. Он заурла од бола.

Кад су после два дана отровнице добро ожеднеле и полуделе од врућине, борци су вештим трзајима скидали жичане поклопце са мањерки и истресали их низ стене према лагумима.

Чекали су. Ништа се није догађало. Њихова нада да ће змије истерати змије није се остварила.

- Нема од овога, људи ништа - каже неко. Неће змија на змију.

- Нема друге, него као Вукота. Њега је змија ујела и он је одсекао руку да би преживео - каже један младић.

- На шта мислиш - пита га други.

- Они су херцеговачка змија отровница. Често су нас уједали. Да бисмо преживели морамо нешто жртвовати. Неки од нас ће и погинути.

- Изгинуло је, Бога ми, доста.

Сви се збуњено загледаше у младића. На његовом још детињем лицу није било страха.

Објасни шта је смислио.

Група добровољаца ставиће на главе турбане од побијених муџахедина и у саму зору, поћи према лагумима. Муслимани ће помислити да су њихови и неће пуцати. Кад стигну на ивице лагума, активираће бомбе, убацити их унутра и све ће бити готово. Ако треба он ће и ускочити у лагуме и бомбама разнети и себе и њих.

Михаило запањено гледа у момка. Говорио је то савим озбиљно.

- Ко хоће још са мном - рече младић кад заврши.

Обарају се главе према земљи. Крију се погледи. Мук који траје само неколико тренутака, Михаилу се одужио у вечност.

Може ли да следи овог младића, пита сам себе. Има ли снаге да се као и овај момак жртвује? Има ли смисла тако умрети?

Док одлучује да каже да је предлог овог момка бесмислен, да ће се наћи и неки други начин да се змијско легло затре, један младић се придиже.

- И ја ћу с тобом - каже сигурним гласом.

Заусти да нешто каже, кад се зачу:

- Идем и ја!

- Прежалићу, вала, и ја своју главу, само да Фазлагића Кула једном нестане.

- Мојима су дужни и из првог и из другог рата. Ево и ја ћу.

Чекајте, људи, хоће да викне Михаило. Станите, ако за Бога знате, не може то тако. Уместо тога, устајући каже:

- И ја ћу са вама децо. Дужни су ми за Коритску јаму.

- Не може, стари - каже младић који је све то смислио. Ово је посао за момке.

- Зашто не могу? - успротиви се Михаило. Умем и ја да активирам бомбу.

- Хвала ти, стрикане, као да си пошао, али не може. Сви који пођу са мном морају бити снажни и брзи. Ако муслимани нешто посумњају и у последњем тренутку припуцају, морамо се бацити у лагуме и активирати бомбе.

- Тако је! Не може, стрикане. Ово је за момке, као у хајдучка времена.

Издвоји их се седамнаест. Ни једном више од тридесет година.

Михаило их испитивачки гледа. Има страха на њиховим лицима, не могу га прикрити, али и неке одлучности. Њихови погледи су исти као у оних људи које су пре педесет година бацали у Коритску јаму.

Приђе им капетан. Гледа их у очи док му брада подрхтава.

- Браћо - каже - ми ћемо за вама. Ако ви не успете, ми ћемо сви на лагуме док не изгинемо! Хоћемо ли, браћо?

- Хоћемо! - загрмеше сви и поустајаше.

Капетан подели рањеницима оружје и распореди их по путу према Вучјим Барама. Њихов је задатак да у случају напада муслимана из тог правца зауставе њихов продор борећи се до последњег.

Те ноћи мало је ко спавао. Ни Михаилу није хтео сан на очи. Страх од смрти није осећао. Читаве ноћи покушавао је да одгонетне зашто ови људи тако лако одлазе у готово сигурну смрт. Ови овде иду да погину, а они доле, код Мостара, такђе Срби Херцеговци, из страха су напустили фронт и Хрватима и муслиманима препустили леву обалу Неретве. Шта је то у Србима те једни лако гину, а други лако издају. Чини му се да нема народа на свету који лакше одлази у смрт, а истовремено лакше мења и веру и нацију. Вековима су једни гинули, а други се турчили, или примали католичанство и постајали Хрвати. Чак, некако и може да разуме што су неки Срби примали ислам и католичанство, бар су сопствени језик задржали, али како да схвати што су многи Срби постали шиптари и Мађари, па су с вером и нацијом језик променили.

У таквом размишљању дочекао је будан време за полазак бомбаша.

Са турбанима на главама њих седамнаест крену у свитање према лагумима. Пре тога се у тишини између себе изљубише.

Кад замакоше кроз камењаре, они који остадоше ћутећи се прекрстише.

Неко поче да шапуће:

- Оче наш који си на небесима...

Остали прихватише.

Време је споро пролазило. Свака секунда као вечно-ст.

Зачу се грмљавина бомби.

- Успели су! Јурииш!

У трку су пуцали према лагумима. Отуда тек понеки рафал.

- Бомбе! - чуо је команду.

Баш кад је хтео да скине бомбу са опасача, нешто га удари у груди и обори на земљу. Притисну га густ мрак.

Прво што је видео кад се пробудио био је човек у белом мантилу.

- Где сам? - прошапута.

- У болници, у Гацку - рече лекар. Све ће бити у реду, криза је прошла.

- А Фазлагића Кула?

- Нема је више, не брини.

Ни сада се Михаило не каје што није повукао обарач. Мрзео би сопствену руку која је то урадила. Побуниле би се кости његових најближих које су после педесет година извађене из јаме и сахрањене.

Педесет година нико није смео ни да их помене да не би повредили „браћу” муслимане и Хрвате који су их поклали и у јаму бацили. То што се догодило, није се догодило.

Тај дан и данас Михаило сања. Тог 2. јуна 1941. године, када је вест да гатачки муслимани пуне јаму у Коритима закланим Србима, стигла до браће у Пиви, они су, као и свих минулих векова, повадили скривене пушке и дотрчали у Гацко. За званичну историју тај дан не постоји, јер су Срби из Пиве бранили од муслимана Србе из Гацка.

Да, да, каже у себи, ово што се данас догађа морало је да се догоди, јер није почело данас већ ко зна када.

Сан га савлада.

У сну види пустињу. Бескрајни песак, а сунце жеже. Ту је и неки град. Никада га раније није видео. Неки људи у чудној одећи излазе из града.

Препознаје Светог Саву. Сада је у монашкој ризи. Уз њега је и пратња са Војиновићем.

- Далеко је, оче - каже Војиновић. Требало је ипак, да узмемо камиле.

- Нека, чедо. Пут до истине никада није био лак.
Газе ужарени песак.

Михаило опет себе не види, али на чудан начин осећа јару, као да и њега сунце жеже.

Однекуд из песка излеге група сподоба на коњима. Арлаучу витлајући кривим сабљама док јуре према колони. Свети Сава мирно стаде, прекрсти се и поче да се моли Богу.

Пратиоци, са Војиновићем на челу, направише око њега круг па исуканих мачева дочекаше тамнопуте коњанике. У првом налету тројица падоше у песак. Остали се дадоше у бекство.

- Нека је слава Богу - прошапута Свети Сава. Идемо, децо моја.

Колона крену према суром каменитом брду. На њему ни једне травке, ни једне биљке. Виде се само пећине.

Пењу се узаном стазом, између врелих стена, према врху. Испод самог врха, у стени је једна пећина. Пошто стигоше до ње, Свети Сава рече:

- Останите ту, децо моја.

- Да уђем ја с тобом, свети оче? - каже Војиновић.

- Нека, чедо. Ово је свето место, немаш чега да се плашиш.

Уђе смерним, лаганим кораком.

У пећини га дочека старац са дугом седом брадом. Ослања се на груби штап. На њему поцепана монашка риза.

- Добродошао, свети оче - проговори старац.

Сави се на лицу појави изненађење, а на уснама благ осмех.

- Откуда знаш ко сам, брате?

- Прво ме благослови, свети оче - каже старац.

Ослањајући се на штап, старац приђе, узе Светом Сави руку и пољуби је.

- Бог те благословио - рече Свети Сава.

- Седи овде, свети оче - каже старац показујући на један камен. - Питаш ме, свети оче, откуда знам ко си. А не питаш ме откуда знам твој језик.

- Дошао сам да сазнам, брате. Да сазнам и душу на-појим мудрошћу светих отаца.

- Ми те овде одавно чекамо. Знали смо да ћеш доћи, свети оче. Знао је то и брат који је овде био пре мене, и онај пре њега, и многи који су овде и пре тога били. Пре много векова, најављено нам је да ће једног дана из далеке земље овамо доћи свети отац по имену Сава. Речено нам је да ћеш доћи да откријеш велику тајну, али ти ја не могу много помоћи. Од мене ти је довољно ако ти кажем да смо исте крви и истог језика, свети оче. Иди на Свету Гору синајску. Тамо свети оци знају тајну за којом трагаш...

Неко га дрмуса за раме.

- Пробуди се. Стигли смо.

Михаило се опире буђењу. Зна да је у камиону, да га шофер буди, али не би хтео да му се прекине овај сан.

Шофер је упоран.

Пред очима су му сада Пале прекривене снегом.

- Ала спаваш, човече. Једва те пробудих - каже шофер.

- Право да ти кажем, преморен сам. Ноћима не спавам. Хвала ти што си ме довезао. Ти идеш даље?

- Идем за Зворник. Довиђења.

Ошину га оштар, хладан ветар. Крену према кући Драгутина Спасојевића. Заједно су некада радили у фабрици и често са породицама долазили овде на излет у његову викендицу. Од када је избио рат, овде се преселио са породицом.

Док иде према њиховој кући, размишља какву то поруку у сновима добија из прошлости. Већ трећи пут сања Светог Саву. Могуће је да је то због тога што је недавно у Гацку, читајући Теодосијево *житије Светог Саве* открио много тога што раније није знао. Можда му под утиском те књиге он сада у снове долази, а можда, одиста, и прима неке поруке из прошлости.

Криво му што га је шофер пробудио. Можда би из разговора Светог Саве са оним старим испосником са-

знао још нешто. Можда би сазнао за каквом је то тајном трагао Свети Сава на свом великом путовању.

Драгутинову кућу је једва пронашао. Пале су се доста измениле од када није овамо долазио. Некадашње излетиште сада је престоница Републике Српске.

Врата је отворио Драгутин.

- Господе, каква тебе невоља овамо доведе - каже Драгутин љубећи се са њим.

- Велика, Драгутине. Без велике невоље нико данас по Босни не путује.

- Хајде, улази, човече, што стојиш на вратима.

- Боже, Михаило, како си постарио - каже Драгутинова жена Јелица.

Кад седоше, Драгутин упита:

- Јеси ли се смрзао. Хошеш ли једну ракију да се загрејеш?

- Ако има.

- Још нешто мало. За оне који наиђу после петнаест година. Дај, Јелице, ону флашу.

Јелица донесе флашу и насу две чаше.

- Која је невоља, Михаило? Да није што са Јеленом? Михаило отпи гутљај, мало заћута, па рече:

- Јесте. Нестала је из Сарајева.

- Како нестала?

- Био сам код Реџе. Он се распитивао, каже да је побегла.

- Па, добро, човече што си се тако стушио. Важно је да је жива отуда изашла.

- Нема је. Не могу да је пронађем.

- Наћи ћеш је. Само не паничи.

Михаило уздахну.

- Ко зна. Бојим се, Драгутине. Много се бојим. Она је исувише поносна. Неће доћи кући. У стању је да умре, а да од мене не тражи помоћ. Душа ће ми у пакао због ње отићи.

- Немој тако, човече - каже Драгутин. Људи греше и једни другима опраштају. Наћи ћеш је. Опростићете једно другом.

Михаило опет уздахну.

- Немам ја њој шта да опраштам. За оно што је она урадила крив сам ја, а не она. Ја сам је тако васпитавао. Прво морам да је пронађем. Бојим се да нешто од себе не учини.

- Тражио си је по Сарајеву? Мислим, код наших.

- Јесам. Тамо није сигурно? Дошао сам овде, кажу да овуда све избеглице из Сарајева пролазе. Можда ју је неко приметио. Можда ћу наићи на неки траг.

Рука му је подрхтавала док је приносио чашу уснама.

- Смири се, Михаило - каже Јелица. Биће све добро. Наћи ћеш је. Иди код Вукашина. Он ће можда нешто знати.

- Ко је тај Вукашин? Познајем ли га?

- Вукашин Делић. Не верујем да га познајеш. Он и његова жена доста раде са избеглицама.

- Где га могу наћи?

- Заједно ћемо код њега - рече Драгутин. Можемо, ако хоћеш и одмах, док се вратимо Јелица ће спремити нешто за вечеру.

Михаило устаде.

- Био бих ти захвалан да ме одведеш код њих.

Код Делића нађоше само Даницу. Кад јој објаснише због чега су дошли, она рече:

- Ех, драги Војиновићу, од срца бих вам помогла, али тешко да могу. Хиљаде избеглица су овуда прошле. Имена Јелене Војиновић се не сећам.

Михаило кратко поћута. Тешко му је да изговори оно што мора.

- А, можда - поче да замуцкује - можда под презименом Фазлић. Јелена Фазлић. Знате, била је удата за једног муслимана.

Даница се замисли.

- Не. На жалост, ни тог презимена се не сећам. Кад бисте имали фотографију, можда бих се сетила.

Михаило устрепта. Ипак има неке наде.

Увек се правио невешт, као да не зна да Вука у фиоци свог сточића држи Јеленине слике. Неке су стигле прошле године, пред сам рат. Сликала се заједно са

сином и кћерком. Једну од њих, кад је полазио у Гацко, ставио је у новчаник.

- Имам слику - рече уздрхталим гласом.

Извади из новчаника фотографију и пружи је Даници. Она је погледа и поче да се присећа.

- Прошла је овуда - рече најзад. Сигурна сам. Сећам је се.

- Када? - готово скочи Михаило са столице.

- Давно. Има четири-пет месеци.

- Не знате куда је отишла?

- Та група је отишла према Зворнику. Вероватно у Србију, куда би друго? Чекајте, чекајте, па она је и на оној слици коју ми је господин Мајкл показивао.

Михаило се трже.

- Ко?

- Господин Мајкл. Новинар из Америке. Био је јуче код нас. Имао је фотографију једне групе жена, међу њима је била и она. Распитивао се где може да је пронађе.

Михаило се уплаши. Зашто је тај човек тражи?

- Јесте ли сигурни да је тај човек Американац?

- Потпуно, господине Војиновићу.

- А зашто он тражи Јелену?

- Желео је са њом да разговара.

Зебња се Михаилу у душу увуче. Нешто је ту чудно. Поред десетина и стотина хиљада избеглица, неки амерички новинар тражи групу жена по фотографији, а међу њима је и Јелена.

Господе, шта ли се то догађа, помисли. Мора га претећи. Мора бити бржи од њега.

Чини му се да планину уз коју кривуда пут никада неће прећи. Баш када помисли да су стигли до врха, појави се нови, још виши.

У аутобусу је највише жена и деце. Жагор не престаје, а на моменте се чује и смех, као да свуда околу не бесни рат. То га је збуњивало и док је био код Срба у Книну. Има утисак да им је рат постао саставни део живота.

По успонима које су прошли чини му се да су на око хиљаду метара висине, а још пролазе кроз нека насеља.

Човека у годинама са чудном капом, који седи поред њега, пита где су.

- Романија. Соколац - рече му човек.

Схвати да се насеље поред којег пролазе зове Соколац.

Аутобус се и даље пење. Улазе у четинарску шуму. Гране столетних јела покривене снегом спуштају се до земље.

На изласку из шуме с десне стране опет се указа неко насеље.

Човека поред себе, показујући рукама, опет пита шта је то.

- Хан Пијесак - каже човек.

Ускоро, изнад самог градића, аутобус стаде. Путници излазе. И човек до њега крену напоље, па и Мајкл за њим. Кад изађе виде да су стали испред неког бифеа и да су, колико може да процени, негде на врху планине. Доста је хладно, дува оштар ветар.

У малом, доста прљавом, бифеу само десетак столова. Док је он ушао, сви су били већ заузети, па крену да се врати у аутобус.

- Америка! Америка!

Окрену се. Човек који је у аутобусу седео поред њега маше му руком и показује да седне за његов сто.

Приђе и седе. Човек нешто прича, па га потапша по рамену.

Кад млада жена приђе њиховом столу, човек јој нешто рече, па се она потом обрати Мајклу.

- Шљивовиц - рече Мајкл.

Жена га зачуђено погледа, а човек се смеје и нешто јој објашњава. Потом га опет потапша по рамену.

Келнерица убрзо донесе велике чаше из којих се пушила руменкаста течност. Мајкл зачуђено гледа шта је то. Сапутник примети његову збуњеност, па га опет потапша по рамену.

- Шљивовиц - каже смејући се.

Са уживањем човек отпи гутљај, па и Мајкл опрезно проба. Заиста је била шљивовица, али врућа.

- Гуд, гуд.

- Гуд - насмеја се Мајкл.

Заиста му је пријала. Угрејала га је.

Човек му је нешто говорио, објашњавао, млатарао рукама, а Мајкл је климао главом, иако ништа није разумео.

Возач аутобуса убрзо устаде. Келнерица иде од стола до стола и наплаћује.

Кад стиже до његовог стола Мајкл пружи новчаницу од десет долара. Она се насмеја одмахујући рукама. Није хтела да узме новац. Мајкл јој објашњава да не треба кусур, али она и даље одмахује рукама.

Његов сапутник узме новчаницу и стави му је у џеп.

- Гуд, гуд - говорио му је кроз смех.

Монотона возња га је успавала. Пробудио се на уласку у градић уз саму реку, бистру, готово зелену. Свуда околу земља је била жута, а у самом граду улице прекривене жутим блатом. Мајклу је јасно да је у близини рудник.

Није му било тешко да закључи да је то Зворник. При поласку са Пала његови домаћини рекли су му да ће га овде чекати неко из локалне управе да му се нађе при руци.

Изашао је из аутобуса и стао, очекујући да му неко приђе.

- Ви сте господин Мишел - обрати му се жена средњих година.

- Да.

- Мене су послали да вас сачекам. Име ми је Аница. Можемо да пођемо до општине, ако желите тамо са неким да разговарате.

- Ја бих радије разговарао са неким ко брине о избеглицама.

- Нема проблема - каже жена. И то је близу. Овде је, знате, све близу. Зворник је мали град.

Мајкл опет погледа реку. Одавно није видео тако чисту воду. Пожеле да је пије.

- Која је ово река - упита.

- Дрина. Са оне стране је Србија.

- Значи, овде је граница?

- На жалост тако је. После 70 година опет граница на Дрини.

Изговорила је то с тугом. Када је бацила поглед на насеље преко реке, оте јој се уздах.

Повела га је до једне пословне зграде. Ту је, рече, општински штаб за избеглице.

- И да знате - рече док су ишли ходником овамо беже и муслимани, а не само Срби. И у Србију беже.

- Не разумем - зачуди се Мајкл. Муслимани беже код вас? Од кога?

- Од својих. Уосталом, сад ћете добити тачне податке колико је муслиманских породица прошло кроз овај град.

Увела га је у канцеларију у којој је за столом седео човек у годинама. Аница рече да је он шеф штаба за избеглице.

- Хоћете ли да се освежите, господине Мишел - упита Аница. Можда кафом. Ваших пића немамо: Има само наших домаћих.

- Шљивовиц - насмеја се Мајкл.

- Има шљивовиц - насмеја се и она. Може и шљивовиц и кафа.

Пошто му је она нешто рекла, човек изађе, па се убрзо врати и нешто исприча Аници.

- Освежење ће брзо, господине Мишел. Можемо да почнемо разговор. Реците шта вас интересује?

Мајклу је сазнање да кроз овај град пролазе и избеглице муслимани добродошло да би прикрио своју намеру да нађе Ену, зато рече да га интересују путеви и судбине избеглица и да је за њега посебно драгоцено сазнање да су са српским породицама и муслиманске.

Аница је превела, а човек је потом почео да вади папире и показује бројке. Мајкл, тобож са пажњом слушао што му Аница преводи и у свој блок уписивао неке податке.

- Куда најчешће иду муслиманске породице - питао је.

Аница преведе, па шеф каже да најчешће иду преко Дрине, јер су тамо безбедни, а и услови за смештај много су бољи него у Босни. Неки су, каже, отишли и у Јању код рођака и пријатеља.

Мајкл се сети да су му муслимани у Сарајеву помињали Јању и Бијељину. Рекли су да су то биле чисто муслиманске вароши пре него што су Срби извршили етничко чишћење, тако да тамо нема ни једне муслиманске породице. Нешто му ту није било јасно. Зашто би сада избеглице муслимани одлазиле тамо?

- Може ли се стићи тамо? У ту Јању? Тамо има још неки град. Мислим да се зове Бијељина.

- Наравно господине - одговори Аница без размишљања. Кад год хоћете. Вероватно су вам муслимани испричали да Јања више не постоји.

- Нешто слично.

- Онда пођите тамо, па ћете се уверити. Сами ћете све видети, да вам ми не причамо.

- Ја ћу, госпођо - узврати Мајкл, писати истину о овом рату.

- Ако хоћете да својим очима видите истину, ја ћу да вас одведем до Братунца. Није далеко, тридесетак километара јужно одавде, уз Дрину.

- Шта се тамо збива?

- Ископали су жртве сребреничких муслимана. Масовне гробнице. Хоћете ли да видите истину, господине Мишел?

Мајкл схвати да не сме да одбије.

- Хоћу све да видим.

Аница нешто говори човеку, а он јој одговара.

- Ево, добићемо и кола. Тамо смо за пола сата - каже Аница.

- Добро, госпођо. Хоћу да то видим, али бих сада замолио господина да ми каже где су смештене ове жене? Са ове фотографије...

Пружи човеку фотографију. Аница преведе.

- Горе, где је ваша влада, на Палама, рекли су ми да су отишле у Зворник. Волео бих да са њима поразговарам.

Човек дуго гледа фотографију, па нешто показује Аници.

- Каже да их се сећа - преведе она. Овде нису остале, јер није безбедно. Неке су отишле преко Дрине, а неке према Бијељини.

- Да ли би господин могао да се сети појединачно неких од њих? Куда су отишле?

Пошто Аница преведе, човек слеже раменима.

- Каже да тога не може да се сети. Било је то пре три-четири месеца, а кроз овај град су прошле десетине хиљада избеглица.

Више није смео да се распитује...

- Јесте ли спремни, господине Мишел, да одемо до Братунца - упорна је Аница.

Мајкл би много радије отишао или преко Дрине, или у Бијељину, али зна, да, ако жели да стекне поверење ових људи, мора прво у тај Братунац.

- Можемо, госпођо - рече. Податке које сте ми дали врло су драгоцени.

Поздрави се са човеком, узео свој кофер, па изађе. Испред зграде их је чекао возач поред омањих кола. Аница му нешто рече. Он без речи узео Мајклов кофер, стави га у гепек, па седе за волан. Аница седе на предње седиште.

Док је улазио у ауто, Мајкл осмотри градић. Као да стреми према небу. Доста је солитера. Вероватно зато што је стешњен високим брдом и реком. На самом врху брда паде му у очи неко утврђење. Пита Аницу шта је то.

- Јеринин град - каже она. Из 15. века, подигла га је жена српског владара деспота Ђурђа Бранковића.

- Код вас је све старо - каже Мајкл.

- Да, господине Мишел. За разлику од вас Американаца ми имамо хиљадугодишњу историју. Треба да одете у Србију. Прешли сте толики пут, била би штета да не видите српске манастире.

- Видео сам доста манастира по Европи.

Аница се насмеја.

- Драги господине Мишел, то ни близу није исто. Не можете знати ко су Срби док не видите Студеницу, Милешеву, Грачаницу, Високе Дечане... Тек кад то видите моћи ћете да разумете ко су Срби и да схватите њихову душу.

Пут је вијугао између брда да би се после тридесетак минута поново спустио према зеленој реци и неком насељу.

- Ту смо - каже Аница. Као што видите брзо смо стигли.

Скренули су на узани пут и после неколико километара стигли до окупљеног народа.

- Ово што ћете сада видети, господине Мишел, биће потресно.

Чим је изашао из кола зачуо је чудне јауке. Неки женски гласови личили су на песму, а опет, није била песма. Иако ништа није разумео, осети да из тих гласова избија страشان бол.

- Приђите овамо, господине Мишел. Све ћете сами видети да вам не објашњавам.

Аница се прогура кроз масу правећи му пут. После десетак корака указа се стравичан приказ. Поред велике раке, један поред другог, поређани лешеве. Само један поглед био је довољан да све схвати. Било је још страшније него оно код Масленичког моста. Искаса-

пљени лешеве стараца, жена, деце почели су да се распадају. Око лешева чуче жене у црнини и певају јаучући. То су они гласови које је малопре чуо. Као да се у то њихово певање-јаукање скупила сва туга људског рода.

Мајкл окрену главу.

- Желела сам да се сами уверите да ли су Срби у Босни злочинци или жртве... Идемо - рече Аница и поведе га према аутомобилу.

Решен да из сећања истисне ону језиву слику, Мајкл покушава да мисли на Ену.

Где да је тражи?

Да ли да пређе преко зелене реке у Србију, или да оде у Јању и Бијељину?

Док су улазили у Зворник, Мајкл упита:

- Колико су далеко Јања и Бијељина? Оно што сте ми данас причали о муслиманским избеглицама заиста је врло занимљиво. Желео бих са њима да разговарам, да ми објасне зашто беже од своје војске непријатељима?

- Све је то близу - одговори Аница. Непун сат вожње низ Дрину. Јања вам је овеће село испред саме Бијељине.

- Нема неких сметњи да тамо одем?

- Ако желите јавићемо да вас тамо неко прихвати, а можете, ако желите, да одете и ненајављени. У Бијељини има и хотел, можете да спавате. Због тога би, можда, било добро да јавимо да вам обезбеде собу. Знате, рат је, све је пуно... Треба да видим да ли неко тамо данас иде.

- Узећу такси - каже Мајкл.

- Ви као да нисте свесни да је овде рат. Но, видећемо. Прво ћемо на ручак, па ћу вам потом наћи неки превоз и да мало предахнете. Од јутрос се возите.

- Уморан, заиста, јесам - рече Мајкл.

У ресторану, за ручком, Аница му је опет дуго причала о српским манастирима и убеђивала га да их обиђе. Толико је била сугестивна да је Мајкл обећао да ће прећи преко реке и обићи, бар неки манастир.

Наставили су да једу ћутећи.

После ручка, Аница му је причала и о великанима које је свету дао српски народ. Поменула је и Теслу.

- Он је заиста један од највећих умова света. Тамо, код нас се прича и о неком потпуно непознатом проналаску, некој „кугли”, рече Мајкл.

- Прича се и код нас - осмехну се Аница. Ко зна? Можда она и постоји, а можда смо сви ми „Теслина кугла”.

Мајкл је схватио њен смисао поруке.

- Мислите на душу - упита.

- Добро сте ме разумели - осмехну се Аница. Није ли за римску империју Исус Христос био „Теслина кугла”?

Мајкл схвати да има изузетно мудрог саговорника.

Појави се возач. Нешто рече Аници, па она преведе Мајклу да ће га он одвести до Бијељине.

- Јавили смо општинским властима да вам се тамо неко нађе при руци. Ја бих још радо седела са вама, али вам препоручујем да кренете. Истина је да је тамо куда идете, сада мирно, али је, ипак боље да стигнете пре вечери.

После краће вожње сигли су у Бијељину.

Мајкл уђе у хотел. На рецепцији, чим је извадио пасош, приђе му човек средњих година, висок, црн, са брчићима.

- Ви сте господине Мишел?

- Да.

- Ја сам Зоран Милошевић. Задужен сам да вас сачекам и да вам се нађем на помоћи. Соба је обезбеђена. Можда желите мало да одспавате?

- Одморио сам се у колима. Радије бих да се сместим, па да мало попричамо.

- Само изволите. Ја ћу вас овде сачекати.

Хотел је био доста запуштен. Није било топле воде, па је морао да се истушира хладном.

Зоран га је сачекао на рецепцији.

- С ким желите да разговарате, господине?

- Са избеглицама. У Зворнику су ми рекли да овде поред Срба избеглица има и муслимана. Желео бих са њима да разговарам и да обиђем Јању.

Зоран се насмеја.

- Вероватно сте чули да тамо више нема муслимана.

- Да будем искрен, то су ми рекли у Сарајеву.

- Нема никаквих проблема, господине. Предлажем да тамо одете и сами са њима поразговарате да не бисте помислили како због мене не смеју истину да говоре. Можете разговарат и са муслиманима у Бијељини. Можете, ако хоћете и сада, мада је већ касно. Рат је, људи не воле да им непознати ноћу залазе у кућу.

- Па, могао бих у Јању и сутра. Вечерас бих, ако је могуће, разговарао са неким ко овде брине о избеглицама.

- Може, зашто да не. Предлажем да одемо у један мотел на домаку града, тамо је мирније него овде. Позваћу начелника штаба за избеглице. Желите ли да још неко дође?

- Не знам. Ако ви сматрате да треба.

- Можда бисте хтели да чујете причу како је ослобођена Бијељина.

- Од кога ослобођена?

- Од муслиманских фанатика.

Мајкл се на тренутак замисли.

- Врло радо. Зашто да не - рече.

Човек нешто објасни жени на рецепцији, па се обрати Мајклу:

- Сад можемо да кренемо. Они ће доћи у „Тенк”.

- Тенком?

- Не, господине Мишел - насмеја се Зоран. Доћи ће у „Тенк”. Тако зовемо мотел у који идемо.

- Интересантно - каже Мајкл.

Пошто прођоше пространи трг препун света, возили су се десетак минута потпуно правим путем према једном брду на којем Мајкл кроз сумрак заиста примети зграду у облику тенка.

- То је тај мотел?

- Да. Видите, прави тенк.
- Пројектант као да је наслућивао овај рат?
- Сви смо га ми наслућивали, господине Мишел, само што то сами себи нисмо признавали. Бежали смо од таквих размишљања.

- Има у томе неке симболике.
- И предсказања, господине. Овај мотел је био и предсказање да ће тенкови поново орати српску земљу у Босни.

Само што је келнер донео пиће придружише им се још три човека. Најстаријег Зоран представи као шефа штаба за избеглице, а двојицу млађих као учеснике у ослобађању Бијељине.

Муслимански екстремисти, причају двојица момака, заузели су били више кључних зграда у граду и забарикадирани се. Из својих скровишта су снајперима убијали људе по улицама. Постојала је опасност да дође до општег покоља између Срба и муслимана. Тада се појавила једна група добровољаца из Србије. Они су противавионским топом, смештеним на камиону, уништили све муслиманске заседе и град је био слободан.

- Ако добро разумем - рече Мајкл, ви овде мирно живите са муслиманима?

- Добро сте разумели, господине Мишел - каже Зоран. Могло је тако да буде у читавој Босни, али некоме је овај рат био потребан.

Мајкл је морао поново да слуша причу како је Запад разбио Југославију и изазвао ратни пожар. Истрпео је то да би сачекао разговор о избеглицама. Тада, као случајно, начелнику за избеглице показа фотографију.

Он је нешто објашњавао Зорану показујући некуда руком.

- Каже да су неке од ових жена биле овде кратко и отишле преко.

- Где је то преко?

- Преко Дрине. У Србију. Можда у Шабац, или у Војводину. Тамо одлази много избеглица.

Мајкл је био задовољан разговором у „Тенку”. Ипак је на трагу Ени. Ако је у Србији, тамо нема ра-

та, безбедна је, некако ће је пронаћи. Домаћини помињу и неки прихватни центар у Шапцу. Можда је, баш ту пронађе...

Те вечери је заспао са надом да Ена више није далеко.

Зоран га је око девет сати одвезао у Јању.

- Господине Мишел - рече, ја бих вас, ипак, оставио да сами разговарате са овим људима. Само кажите када желите да дођем по вас?

- Па, за два сата.

- Добро, господине Мишел. Вратићу се за два сата. Бићу у оној кафани испред нас.

Пошто је остао сам, Мајкл на брзину схвати ситуацију у центру градића. По изгледу кућа, броју и расположењу пролазника закључи да овде људи живе као да није рат. Уколико су ови људи заиста муслимани, онда Тамил из Сарајева лаже, помисли.

Одлучи да уђе у кафану.

У невеликој кафани, готово домаћој атмосфери, гости су бучно разговарали.

Омањи, дебелушкасти конобар одмах му приђе.

- Шљивовиц - каже Мајкл.

- Јесте ли ви Немац - пита човек на лошем немачком.

- Не, Американац. Новинар. Хтео бих са неким да причам.

Није сигуран да га је човек разумео. Ипак, шљивовицу донесе, па изађе из кафане.

Конобар се убрзо врати.

- Гуд, гуд - каже. Дође човек.

После неколико минута уђе отмен човек, тридесетих година и приђе столу.

- Ви сте новинар, Американац? - каже на добром енглеском.

- Да. Мајкл Мишел.

- Ја сам Вехбија Фетаховић. Шта можемо да учинимо за вас?

- Хтео сам да видим ово место и да са неким попричам. У Сарајеву су ми рекли да су муслимани одавде исељени.

Вехбија седе за сто, а келнер и њему донесе пиће.

- Као што видите, нисмо. Ми смо сви муслимани. У Јањи нема Срба.

Фетаховић му исприча како је ово мало место избегло рат. Срби из Бијељине и муслимани из Јање су се договорили и пушке нису проговориле. Оружје су предали властима и сада овде живе као и пре рата.

Пошто Вехбија заврши дугу причу, Мајкл извади фотографију.

- Хоћете да погледате ову фотографију? То је група муслиманки, избеглица.

Вехбија се загледа у фотографију па слеже раменима.

- Не познајем ни једну - рече.

- Јесте ли сигурни да ни једна од њих не живи овде?

- Потпуно. Овде свако сваког познаје.

- Можда не познајете све избеглице?

- Само прва два-три дана. Код нас од прошле године нико није дошао, а оне одраније знам.

Зора се најављивала у прозорима кад је са ужасом морала да схвати да јој читава непроспавана ноћ није била довољна да нешто смисли. Истовремено, обузимао ју је страх да ће нечастиви победити.

Отац би једини могао да јој помогне. Заједно би победили сатану. Он је увек знао шта треба урадити.

Покушава да га дозове...

Можда је у Београду?

Да му се јави телефоном? Да га позове у помоћ, да не постане ђавородица.

Страх је.

Господе, можда више није жив. Можда га је ухватио Сафет-бег. Ђавољи вођа је претио да ће их све поклати и бацити у јаму.

Требало је да их позове телефоном? Да их чује. Јавиће се вероватно мама. Није их чула од када су је одвели у онај подрум у „Европи”. Вероватно мисле да више није ни жива, или да је постала права була, да сада мрзи Србе. Вероватно да тако мисле. Ако онда није послушала оца, ако их је онда издала, зашто не би и сада?

Мора да их чује. Сигурно у ходнику негде постоји телефон.

Устала је из кревета. Остале породиље су спавале. Док пролази поред собе у којој њега чувају, осети језу.

У њеном ходнику није било телефона. Мора да је доле код улаза.

Спусти се степеницама у приземље. На зиду у близини пријавнице нађе телефон. Тек кад подиже слушалицу сети се да јој је потребан жетон. Немоћно је стајала држећи слушалицу у руци.

Сети се Анке. Замолиће њу да јој набави жетон.

Спусти слушалицу и хтеде да крене, кад јој једна рука дотаче раме.

- Добро напредујемо, је ли тако?

Иза ње је стајао доктор Вуковић. Био је у цивилном оделу, очито је долазио на посао.

Јелена га смушено погледа и обори главу.

- Треба вам жетон, је ли тако? Мислим да имам један... Ево, изволите. Видећемо се касније.

Лекар оде, а она више није онако одлучна да их позове. Боји се нечега. Боји се оног шта ће чути.

Нешто мора да учини. Ако нешто брзо не предузме, он ће ускоро изаћи из ове зграде. Мора наћи оца. Само он може да га заустави.

Дрхтавом руком подиже слушалицу и убаци жетон. Тресла се као у грозници док је окретала бројчаник.

Телефон звони. Други пут, па трећи. Зачу се шкљоцање, неко је подигао слушалицу.

- Хало.

Мамин глас. Скрхан. Пун бола и туге. Све је то осетила по тој једној речи.

- Хало - зачу се поново.

Јелена је убрзано дисала приморавајући себе да не врисне.

- Ко је то? Хало?

Ех, мама. Кад би смела да ти се јавим. Ја сам. Твоја несрећна Јелена.

Недостаје јој ваздуха. Чини јој се да ће се угушити.

- Ко је то?

Не смем да ти се јавим, мама. Никада више нећу смети да ти се јавим. Ја више нисам она Јелена. Ја сам ђавородица, мама. Страшно је, мама. Много је страшно.

- Хало, Јелена. Јеси ли ти, Јелена?

Осетила је. Мајка то увек осети.

- Јелена, јави се!

Глас јој је подрхтавао, постајао плачан.

- Јелена, где си? Јави се!

Почиње да плаче. Чује њено ридање.

- Знам да си ти. Јави се, молим те! Преклињем те, Јелена. Кажи нешто. Кажи нешто, полудећу!

Плаче све гласније.

- Јелена, само једну реч кажи. Само да те чујем.

Не могу, мама. Не смем. Само бих тати рекла. Он би знао шта треба да ради.

Стегло је у грлу. Задњим делићем снаге обуздава се да не крикне.

- Јелена, слушај. Не мораш ништа да кажеш. Отац те тражи по Босни. Помози му да те нађе, ако можеш. Погинуће. Молим те, Јелена!

Знала сам. Знала сам да ме тражи. Чула сам га. Зато се и бојим. Не чујем га више.

- И Бата је тамо, Јелена. Добровољац. Јавио се из Брчког.

Ридала је гласно.

- Боже, што ме овако кажњаваш? Шта сам толико згрешила?

Не, мама. Ниси ти ништа згрешила. Нико од вас ништа није згрешио. Ви само испаштате моје грехе. Ја сам грешница. Ја сам у ђавољем колу заиграла.

Није више могла да издржи. Недостаје јој ваздух.

Обеси слушалицу, а сузе провалише.

Текле су као поток. Није покушавала да их заустави нити их је брисала.

Скрхана болом пошла је уз степенице. Утрчала је у своју собу, бацила се на кревет и зарила главу у јастук да пригуши јецање.

Ништа се није догодило случајно. Она је предодређена за ово. Рођена је да доноси зло.

- Плачи. Само се ти исплачи, душо благородна.

Анкина рука ју је миловала по коси.

- Олакшај, душу. Само се ти исплачи. Бог је човеку зато и дао сузе да може душу да олакша. Добро је да су сузе кренуле. Оставићу те ја да се добро исплачеш, па ћу касније да ти причам.

Анка оде. Јелена осети да јој топлина њене руке недостаје.

Некако јој замењује и оца и мајку, као Душанка у Ковиљачи.

И у Ковиљачи, да није било Душанке, све би било завршено. Не би данас било ни оног тамо, ни ових ко-ји по њеној утроби гамижу.

Читав дан преседела је на кревету не проговоривши ни речи. Душанка је покушавала да је охрабри.

- Не очајавај. У животу се, кад је човеку најтеже, само од себе нешто реши. Смислићемо нешто. Узми нешто да поједеш, донела сам ти.

Јелена је само одмахивала главом.

Предвече је устала и спустила се на рецепцију. Тражила је оног дебелог човека са брковима. Рекоше јој да је у ресторану.

- Ви се, госпођо, нисте пријавили да добијете нешто од одеће и обуће - рече он кад му је пришла.

- Хвала вам. Не треба ми ништа. Молила бих само за неколико листова папира, оловку и један коверат.

- Како да не - каже дебели. Слободно уђите у ону канцеларију тамо и узмите шта вам треба.

Врати се у собу и седе за сточић.

- Шта то радиш, Јелена? - пита Душанка.

- Хоћу да напишем нека писма.

- Нећу, онда, да ти сметам. Одох мало да прошетам.

Дуго је Јелена гледала у папир испред себе, па поче да пише:

„Амира, дете моје, једино сунце моје,

Ако некад будеш читала ово писмо, знај да сам отишла са овог света са твојим именом на уснама. Можда ћеш ме због тога што сам ти ја мајка читавог живота проклињати.

Мила моја, опрости. Веровала сам да је љубав јача од свега и да ће младост моје генерације избрисати све раздобоје, потрти све мржње и расколе, победити зло. Можда ће све то моћи у твојем времену. Можда је, ипак, све ово што се догађало мени само пролазна хистерија. Време ће на то дати одговор.

Ако ти због мене бреме које ћеш кроз живот носити буде претешко, измисли другу мајку. Праву мајку тиме ме нећеш повредити. Јер и кад бих тада била жива и то

знала, умела бих да разумем. Кад постанеш мајка, разумећеш и ти.

Ако будеш желела да ме истиснеш из сећања, учини и то. И то ћу моћи да разумем, јер ти је судбина доделила да се родиш у времену зла.

Збогом,
Твоја мајка Јелена

Октобар, 1992. године.”

Преви писмо, одложи га на страну, па узе други папир.

„Драги мој сине Дамире,

На жалост, природа је тако одредила да своје родитеље не можемо да бирамо. Неким људима, међу које спадаш и ти, нанета је тиме грдна несрећа и неправда. Вероватно ме врло често проклињеш. Опраштам ти и то и оно шта си ми учинио. Рекла сам ти то и оног дана кад су ме одвели.

Одлазим са овог свега зато што тако мора и тугу са собом односим. Односим бол у души што нисам могла да ти помогнем да ону мржњу у себи победиш. Покушај, ако мошеш, макар у старости да је савладаш. Учини то због свог потомства. Немој својој будућој деци душу трова-ти, јер човек који мрзи никада не може осетити срећу.

Твоја мајка Ј.

Октобар, 1992. године.”

Кад узе следећи папир, дуго је размишљала. Потом написа:

„Баволу у људском обличју, балији Сафет-бегу,
Сатано,

Победила сам те захваљујући људској доброти. Њу никада нећеш моћи да уништиш. Неће бити ни Муја од Добоја ни ђамије на Морави.

Јелена Војиновић

Србија, октобра, 1992. године.”

- Да, сатано - прошапута. Неће бити ђамије на Морави.

Одложи и ово писмо, па опет узе папир.

„Драги тата,

Године су прошле од оног дана кад се ти и ја први пут нисмо разумели. Време је разјаснило наш неспоразум. Баво, којег си ти онда видео, пробудио је и одвео твоју Малену у накао. Зато она сада мора да оде.

Немој да ме прекореваш што ти о свему нећу рећи нешто више. Нема потребе, јер си ти све то видео још оног дана.

Пишем ти ово да бих молила за опроштај. Молим те да ми опростиш за бол који сам ти нанела и да у цркви упалиш свећу за покој моје грешне душе.

Мој гроб не тражи. Неће га бити, јер га нисам ни за-служила.

Твоја Малена

ПС. Молим те да писмо мом мужу пошаљеш у Сарајево преко Црвеног крста, а да писмо мом сину Дамиру, уколико то буде могуће, предаш кад буде напунио 18 година. Исто то уради и са писмом мојој ћерки Амири."

Сва писма је спаковала у коверат и написала адресу. Осети олакшање.

Душанка просто утрча у собу.

- Сестро, има наде!

Јелена је гледа зачуђено.

- О чему говориш?

- О нама. Има наде за нас две.

- Како мислиш?

- Озбиљно ти кажем. Рекла ми је куварица из ресторана. У неком селу иза Лознице то ради једна жена, сељанка. Само, много тражи. Петсто марака. Марке или злато.

Јелена је гледа зачуђено.

- Како то мислиш, ради жена? Сељанка обавља абортусе?

- Јесте. Куварица каже да је боља од сваког гинеколога. Што те то чуди? У сваком крају таквих има. Шта мислиш, где то раде сељанке које хоће да тајно прекину трудноћу? Каже да та жена има све инструменте као у правој ординацији.

У Јелени се јави трачак наде. Нешто заигра. Није то било због жеље да преживи, већ да Амири и Дамиру, можда једном, ипак помогне.

- Како ћемо наћи паре - пита Јелена.

- Ја имам седамсто марака. Треба нам још триста.

Јелена је опет погледа збуњено.

- Откуда ти паре? Како си их сачувала?

- Сад ћеш да видиш - насмеја се Душанка. Знала је се-стра да ће паре затребати кад-тад.

Скиде сукњу.

- Гледај овај поруб. Ту сам их ушила. Ко ме би то па-ло на памет.

- Како си се тога сетила?

- Код мене су упадали и плачкали. Однели су све што су могли. Ово сам сакрила пре него што су ме одвели у логор... Него, како да нађемо још 300 марака. Ти немаш баш ништа?

- Не. Немам ништа.

Душанка је погледа сумњичаво.

- А онај прстен што си синоћ вадила из ташне?

Јелена обори поглед. Уздахну.

- Ех, тај прстен - рече готово шапатам. Годинама сам веровала да ми га је само провиђење послало и да ми доноси срећу. Иначе је бевредан, нека старудија.

Душанка је опет сумњичаво погледа.

- Не бих баш рекла. Дај ми да видим.

Јелена извади прстен из ташне и пружи јој га.

Душанка га обрће, загледа са свих страна.

- Одакле ти ово - пита.

- Дуга је то прича. Рекох ти, мислила сам да ми он одређује судбину.

- Чини ми се да ниси погрешила.

- Није ми помогао.

- Помоћи ће ти сада, кад ти је нејтеже.

- Пусти, Душанка. Ко би дао паре за то.

- До сада сам ретко грешила у овим стварима. Чини ми се да је ово, што ти сматраш безвредним, од непро-цењиве вредности.

Јелена Подиже главу. Гледа је зачуђено.

- О чему говориш - пита.
- Мислим да је овај предмет много, много стар. Више од хиљаду година.

- Ти си луда!

- Сад ћемо да видимо. Хајдемо у купатило.

Јелена збуњено пође за њом.

Душанка окваси пешкир, из тубе истисну на прстен мало пасте за зубе и поче да трља. Убрзо испод патине почеше да се појављују светла места.

- Тачно - каже Душанка. Ово је сребро. Сад ћемо лепо да га очистимо и да видимо из ког је века.

Јелена је запањено гледала како на прстену из црнила изронише неке чудне гравуре.

Душанка је потпуно опседнута зурила у њега.

- Исусе, шта је ово?

Била је збуњена, лице јој поприми чудан изглед.

- Шта ти је Душанка - пита Јелена.

- Исусе, шта је ово? - понови она. Да ли је могуће?

- Објасни, побогу, шта си видела?

- Не знам, сестро мила. Личи на писмо којим су писане ведске химне.

- Не лупај глупости - каже Јелена. Знаш ли кад су настале ведске химне?

- Знам, сестро, знам. Ја сам археолог. То ме и збуњује. Ово нема цену, кад ти сестра каже. Ти ниси свесна шта имаш. Ово је писмо Веда. Не знам да га читам, али га познајем. Толико не могу да погрешим.

Јелени се учини да опет види ону светлост, као оног дана у каменој кући. Оно исто струјање прође јој кроз читаво тело.

- Ипак ти је овај прстен постао провиђење - додаје Душанка. Спасиће ти главу. Да можемо да чекамо добиле бисмо за њега право богатство. Овако, колико на брзину узмемо. Петсто, хиљаду марака.

- Ти си луда.

- Нисам, селе. Не знаш ти што је ово.

Још једном Јелена осети струјање телом.

- Одох ја да мало процуњам. Овде ти, сестро мила, цвета посао. Овдашње становништво помаже избеглице,

али их и дере. Накит и злато им покуповаше за ситне
паре. Хоћеш са мном? Што да седиш сама?

- Радије, не бих. Можда ћу да спавам.

- Само ти спавај. Ако зарадим паре, сутра идемо. Ва-
жи?

- Могу ли да бирам?

- Разведри се мало. Најстрашније је прошло.

Јелена је погледа, па се осмехну.

- Благо теби, Душанка, што си таква. Као да ти се
ништа није догодило.

- То ја, другарице моја, само тако изгледам. Савлада-
вам себе. А како ми је у души, да ти не причам. Само би
и теби било теже.

Душанка оде. Јелена узне коверат. Да ли да поцепи пи-
сма?

Ипак не. Можда је ово што Душанка каже само пра-
зна прича, али сачекаће и то. Дрина ће и сутра тећи. За
њу неће закаснити.

Осећала је глад, али није имала воље да једе. Брзо је
заспала...

... Нашла се у стану у Сарајеву. Игра се са лутком ко-
ја преврће очи и пишти. Мајка спрема ручак.

- Мама, хоћеш ли да родиш секу или бату.

- Не знам, мила. А хоћеш ли га волети?

- Нећу.

- Зашто, срећо мамина?

- Не треба нам.

Мајка је посади на крило.

- Треба, срећо мамина - шапуће јој.

Чује се звоно на вратима.

- Ево тате. Хоћемо ли заједно да му отворимо?

Отварају врата. Улази отац, насмејан, ведар.

- Шта раде моје малене - пита.

Отац пружа иза леђа сакривено цвеће.

- Па, срећан рођендан, велика малена.

Мајка му се обеси о врат.

- Ниси заборавио?!

- Како бих могао да заборавим? Јесам ли некада забо-
равио?

- Никада - сија мајка од задовољства.
- Е, има још нешто - каже отац и пружа јој паке-
тић.

- Шта ти је то - усхићено ће мајка.

- Погледај сама.

Мајка распакова пакетић, вадећи прстен.

- Прекрасан је! Управо сам овакав желела. Како само
уvek погодиш шта волим?

- Зато што ја тебе волим.

- Откуда ти толика љубав према прстењу? Пуно си
ми их накуповао.

- Нисам ни ја сигуран - рече отац седајући. Можда
сам то само сањао, а можда је стварно и постајало. Ни-
када нисам био сигуран...

- О чему причаш - пита мајка.

- Чини ми се, или је то само мој сан из детињства,
да је у нашој кући постојао један велики сребрни прстен.
Деда га је чувао у једном чекмеђету као кућну светињу.
Заклео бих се у не знам шта да је прстен, пошто га је
бака једном очистила неком крпом и машићу, засијао као
сунце. Деда је причао да је тај прстен, по предању, при-
падао нашем претку Милошу Војиновићу, сестрићу цара
Душана. Прстен је кроз минуле векове често нестајао,
па се на необјашњив начин враћао у породицу Војинови-
ћа. Први пут је, причао је, нестао пред смрт цара Ду-
шана, па се вратио у кулу Војиновића у Вучитрну. Дру-
ги пут је нестао пред косовску битку. Деда је тврдио да
је нестао и пред први светски рат. Знао сам, рекао је де-
да, да Србе чека грдна погибија чим је Милошев прстен
нестао. Кад 41. муслимани побилише моје и бацише их у
ону јаму и кућу су нам спалили. Идућег дана сам отишао
на згариште да тражим прстен. Није га било. Дедино
полуизгорело чекмеђе било је празно. Од тада сањам да
ће се негде појавити, па загледајуем прстење у изложима у
нади да ћу га видети. Тако сам заволео прстење...

Јелена скочи са кревета дрхтећи. На тај мамин ро-
ђендан била је заборавила, али јој се у сну вратио.

Душанка је лежала на кревету и читала новине.

- Јеси ли продала прстен - пита.

- Замисли, нисам још. Узму га, па ми га враћају као да их је опржио.

- Дај ми да га погледам.

Дуго гледа у главуре. Отац оног дана није причао како је прстен изгледао. Рекао је само да је био крупан и ништа друго.

Ако је то онај прстен, има ли она право да дозволи да опет нестане? Отац је рекао да његов нестанака најављује српску несрећу. Несрећа је већ ту, али би могла да буде и страшнија?

Не, Јелена. Ти то не смеш да урадиш. Ово је сигурно прстен Милоша Војиновића. Спаковаће га у пакетић и послати оцу, а она у Дрину, тамо где јој је место.

- Душанка - рече изненада.

- Молим.

- Ја нећу.

- Шта нећеш.

- Нећу код те жене. Не дам прстен.

Душанка се придиге са кревета. Гледа је збуњено.

- Па, шта ћеш да радиш?

- У Дрину.

- Шта кажеш?

- Скочишћу у Дрину. Не дам прстен.

- Ти си луда. Шта ће ти прстен кад скочиш у Дрину?

- Нећу с прстеном у Дрину. Послаћу га оцу. Мора тако.

- Ти си стварно луда.

- Мора тако, веруј ми, Душанка. Овај прстен мора да се врати у кућу Војиновића.

- Ништа не разумем.

- Мора. Ја то знам. Осећам. То је важније од мог живота. Ако опет нестане, нестаће и многи животи.

- Ништа ја тебе не разумем.

- Ја разумем. Тако мора. Не дам прстен.

- Полудела си, Јелена.

- Можда. Можда сам и полудела, али знам да прстен мора назад у кућу Војиновића.

Душанка ћути и гледа је.

- Добро, селе. Можда стварно тако мора. Он јесте реликвија. Него, да одемо сутра код те жене. Можда нам спусти цену. Имамо седамсто марака.

- Ако хоће - хоће. Ако неће, ја знам шта треба да радим. А сад хоћу да спавам. Уморна сам.

... Сањала је Сашу. Шетају поред Миљацке држећи се за руке.

Скренули су преко Принциповог моста према левој обали. На средини моста су стали и загледали се у реку.

- Пољуби ме - каже Саша.

Обеси му се око врата. Крену својим уснама према његовим. Одједном, његово лице поче да се мења, постаде сатанско. Јелена се следи од страха. Побегла би негде, али су јој руке заплетене њему око врата, не може да их одвоји.

- Пољуби ме - кези се.

Хтела би да врисне, да побегне.

- Бацићу те у Миљацку. Све ћу Србе бацити у Миљацку. Ви сте зло семе света. Три сте царства срушили. Пољуби ме!

- Не! - врисну.

Одједном одскочи од ње. Страх му се видео на лицу. Даде се у бекство.

- Стани! - чује се неки дубок мушки глас.

Саша је бежао колико га ноге носе, а за њим се надао неки крупан, чудно обучен човек на коњу. У руци му сабља. Витла њоме кроз ваздух.

- Побеже антихрист - рече. Заустави коња и окрену се ка њој.

Јелена га први пут види, а сигурно је да га познаје. Осмехује му се док јој прилази на крупном кулашу.

- Јеси ли се уплашила, ћери - пита је.

- Јесам - одговори она, а у срцу осећа неку топлину.

- Познајеш ли ме - пита он.

- Познајем, али не знам како.

- Ја сам Милош. Милош Војиновић, твој предак. Пошао сам да чувам цара Душана, па видех ову поган што је на тебе насрнула.

- А где је цар - пита Јелена.

- Пошао је у Латине да се жени, а они му спремили издају. Наредио папа из Рима да се убије српски цар. Хоће царство да нам сруше, па да од нас своје робове начине.

- А откуда ти то знаш - пита га.

- Знам. Нестао ми је прстен. Видиш, нема ми га на руци. Чим он нестане, ја знам да је царство у опасности. Но, ајде збогом ћери, журим.

Одјури на кулашу као вихор.

Одједном се испред ње створи морска обала. Познаје то место. Негде је у Далмацији.

Наилази поворка коњаника. Сија злато на њима. У средини Душан силни. Висок, снажан. На глави му златна круна препуна драгог камења.

На стени изнад пута Јелена види једну црну сподобу. Држи стрелу у рукама. Загледа је боље - види фратар. Запиње тетиву, нишани на Душана.

Јелена хоће да врисне, да их упозори, али нема гласа. Хтела би да потрчи, али су јој ноге приковане за земљу.

Христe Божe, моли се у себи, сачувај нам цара. Скрени стрелу сатанину.

Одједном се према оној стени сручи вихор. Из њега искочи Милош са сабљом у руци. Једним замахом пресеке нечастивог на пола.

- Хвала ти, Христe Божe - шапуће Јелена.

Слика се промени. Нема мора. Неко је широко поље испред ње. Зна да је Косово, иако никада тамо није била.

Опет се појави нека поворка, али сада другачија. Коњи прекривени црним покривачима. Испред њих шест вранаца вуку црну кочију.

Сасвим позади, заостао, иде Милош. Сломљен, оронuo, црн у лицу као земља. Крв му тече из леве руке. Кулаш храмље на једну ногу.

- Шта је ово - пита Јелена.

- Умро је цар - рече он. Преварише ме лукави Латини те га отроваше. Готово је са српским царством ћери.

- Имамо другoгa цара - каже она. Уроша!

- Нејак је он, ћери. Не може Урош нејаки царство да очува. Знао сам ја да ће ово да се деси чим ми је прстен нестало. Зло наше, ћери моја. Но, тражи прстен. Ти си предодређена. Тражи га ћери, а кад га нађеш, чувај га. Ни за живу главу не сме из куће. То је заветни прстен.

- А куда носе цара?

- У царску престоницу Призрен. Ајде, збогом, ћери, одох и ја са њима. Да се поклоним његовим сенима, па да видим може ли се како доскочити лукавству латинскоме.

Оде. Одмаче поворка низ широко поље...

Пробудила се блажена и тужна. Сада је била сигурна да је то прстен о којем је отац причао.

Душанка је, већ била уморна и спремила се.

- Хоћемо ли? - пита.

- Па, кад ти кажеш. Да идемо.

Куварица их је чекала испред улаза.

- Где сте? Каснимо.

Код Кур-салона нађоше такси. Таксиста, младић тридесетих година, кад је чуо где треба да вози и да треба да чека да их врати, поче да уцењује. Тражи сто марака. Душанка се свађа са њим. На крају се погодише за педесет.

Кућа пред коју су стигли била је увучена у једну шуму у близини пута за манастир Троношу. Сељанка шездесетих година љутито их погледа.

- Шта мислите - рече - да вас читав дан чекам!

- Нисмо могле раније - правда се Душанка.

- Ајде! Улази!

Уведе их у једну пространу собу. Намештај у кући био је зачуђујуће отмен и скуп.

- Дајте паре - каже жена љутито.

Душанка јој пружи 650 марака.

- Мало је.

- Немамо више - каже Душанка. Учини нам.

- Не може. Цена је 500 марака.

- Донећемо ти - опет ће Душанка, још 500 марака чим набавимо. Само нам учини. Не смемо више да чекамо.

- Рекла сам - не може. Знам ја такве.

- Набавићемо паре, веруј ми. Само да продамо прстен. Врло је скупоцен.

Јелена је запањено погледа, а она јој намигну.

- Ево га, видиш - опет ће Душанка. Јелена, покачи прстен.

Јелена је опет сумњичаво погледа, па извади прстен. Жена изгуби боју у лицу и готово се укочи од страха.

- Напоље - викну. Мичи ми то из куће.

- Али... - покуша Душанка нешто да каже.

- Напоље - повика жена. А ти, ако хоћеш улази.

- Иди, Душанка - рече Јелена. Чекаћу те напољу.

Душанка је ухвати за руку.

- Не брини. Смислиће теби сестра нешто.

Јелена изађе из куће, па из дворишта на пут.

Размишља о реаговању оне жене. И Сафет се оног дана уплашио. Он је сатана, антихрист. Можда је то и ова жена.

Из куће се зачу врисак. Јелени се у душу увуче зебња. Као да нешто предосећа. Неко зло.

Поново врисак. Још јачи.

Жена излете из куће.

- Курва, мајку јој јебем курвинску! Није рекла да је дете живо!

- Шта је било? - потрча Јелена према кући.

- Мичите ми курву из куће - виче жена.

Јелена утча у кућу.

На једном кревету пресвученом пластиком у локви крви лежала је Душанка.

- Онесвестила се курвештија - виче жена. Мичите ми је из куће!

- Господе - завапи Јелена. Мора у болницу. Брзо! Зови оног човека да помогне!

Куварица отрча по таксисту.

- Курва босанска - псује жена и даље. Куд ми је ђаво донесе у кућу!

- Шта је било, бог вас јебо? - утрча таксиста.

- Брже - виче Јелена избежумљена. Мора у болницу!

- Пу, пичка вам материна свакој - бесно ће такси-ста. Тако ми и треба кад с курвама имам посла! Држите је!

Таксиста дохвати Душанку испод пазуха.

- Хватајте за ноге! - продера се. Још ћу у затвор због те курве да идем!

- Мичите ми је из куће - вришти жена.

Јелена и куварица ухватише Душанку за кржаве бућине. Изнесоше је из куће и угураше на задње седиште. Јелена седе поред ње и стави њену главу на своје крило. Крв је просто липтала по колима.

- Брже! Брже, молим вас - виче таксисти који седа за волан и пали ауто.

- Пу, сунце вам јебем - псује он.

Ауто појури према Лозници.

Душанка у једном тренутку отвори очи.

- Где сам? - прошапута.

- Не бој се, селе - рече Јелена. Не бој се, све ће бити добро.

- Чувај онај прстен Јелена. Он ти је данас сачувао живот. Можда би ти била прва.

- Не бој се, селе, и теби ће бити добро.

- Неће. Осећам. Осећам да одлазим.

- Нећеш, селе. Не дам те - шапуће Јелена, а сузе јој грунуше.

- Јелена, чујеш ли ме? - једва шапуће Душанка.

- Чујем, селе. чујем те.

- Преклињем те, немој да учиниш какву глупост. Мора што више да нас преживи. Обећај ми.

Јелена ћути и плаче.

- Чујеш ли ме, Јелена? Обећај ми.

- Обећавам, селе. Обећавам ти, живећу.

- Пу, пичку вам материну курвинску - псује таксиста...

Неко је сео на њен кревет. То јој прекиде сећање на Душанку.

- Јесте ли успели да телефонирате? - упита доктор Вуковић.

Није се померила.

- Донео сам вам још жетона. Оставићу вам их на сточићу. А, ако хоћете да телефонирате можете и из лекарске собе.

Опет се није померила.

- Одох ја сада. Имам посла.

Осетила је кад је устао.

Само кад би отац дошао.

А прстен?

Може ли нешто уз његову помоћ да учини?

Откад је овде, није га се сетила. А можда баш он све решава. Можда. Само, како? Како?

Ако јој га је провиђење послало, ако је он њен чувар, сада мора да јој помогне.

Можда, ако схвати ту поруку предака.

За сада је не разуме.

Скрхана болом Вука испусти слушалицу. Једва се довуче до дневне собе и паде на тросед ридајући.

- Зашто?! Зашто, Јелена, ћери моја?! Шта сам ти урадила, Јелена, побогу?!

Читавог дана је лежала скрхана тугом. Кад се придигла, био је мрак. Упали светло.

Покушава да одгонетне зашто је Јелена тако кажњава. Сигурна је да је оно пре неки месец и ово сада била она.

Зашто је кажњава?

А, можда...

Можда она не кажњава њу него себе?

Проклета ти душа, Вуко, само на себе мислиш. Само си својим болом заокупљена, а шта ако је њој теже него теби? Шта ако она због нечега не може да проговори, ако је њен бол толико јак да ни са тобом не може да говори?

Боже, па она не може да буде у Сарајеву! Отуда не би могла да зове.

Она је негде... Негде...

Кукала ти мајка, Вуко, шта се то са њом догађа?!

Неки предосећај, неки ужасан страх јој мозак паралише.

Звони телефон.

Забринуо се Михаило. Нешто се чудно догађа око Јелене. Прво га је Реуо просто истерао из Сарајева, а сада на Палама сазнаје и за америчког новинара који за њом трага.

- Шта мислиш, Драгутине, да ли је тај Американац још овде?

- То могу лако да проверим. Ти иди кући, одмарај се, ја ћу брзо. Ово је мало место, све се зна. Ако је ту, лако ћемо га наћи.

Драгутин оде, а Михаило продужи према његовој кући.

Зашто би један Американац тражио Јелену, пита се по ко зна који пут. Ако је уопште Американац и ако је уопште новинар? Можда су га послали из Сарајева да је пронађе? Зашто је она тако значајна? А све ово је могао да избегне. Уместо што је отишао у Херцеговину могао је, чим је у Сарајеву заузало, да дође, да је замоли за опроштај и да је одведе. Требало му је да види Хасана Фазлића, оно кукавно и јадно створење испуњено злом и мржњом како се тресе од страха, па да о свему почне да размишља на други начин. Њена деца јесу потомци крвника Хасана Фазлића, али су и његови. У њима је крв и оних покланих и бачених у јаму, и онога ко их је клао. Питање је сада чија ће крв, чији гени у њима превладати. Схватио је, да њу и њену децу треба спасавати од шејтана.

А сада, боји се, може све да буде касно.

Мора да ју је велико зло натерало да остави децу и бежи из Сарајева. А, и тај амерички новинар вероватно има ваљан разлог што је тражи по босанским планинама.

- Јеси ли сазнао што - пита га Јелица кад стиже кући.

- Прошла је овуда још прошле године.

Исприча јој и о Американцу. Она врти главом.

- Не свиђа ми се то - каже.

- Ни мени. Бојим се.

С нестрпљењем је очекивао Драгутина. Кад би тај Американац, бар још био овде. Ухватио би га за гркљан и приморао да призна зашто је тражи. И убиће га ако буде требало њу да заштити.

Драгутин брзо дође.

- Отишао је - рече.

- Када?

- Јутрос. Аутобусом за Зворник.

Михаила проби хладан зној.

- Господе - завапи, наћи ће је пре мене. Морам да идем, Драгутине! Морам што пре тамо.

Стајао је унезверено на средини собе.

- Полако, човече - смирује га Драгутин. Да размислимо мало. Куда би да идеш? Где да је тражиш? Ко зна где се крије. Да је хтела давно би дошла у Београд.

- Али, Драгутине, нешто морам да учиним! Морам да је пронађем пре тог Американца!

- Знам. Полако. Седи и прибери се.

- Не могу, веруј ми. Нисам у стању нормално да размишљам.

- Само полако. Седи. Ајде, попиј једну ракију. Ајде. Тако. Реци ми, је ли Вука у Београду?

- Јесте. Браца је негде у Босни. Добровољац. Рекла ми је телефоном да га није могла зауставити.

- Е, па да видимо шта ћемо - каже Драгутин. Постоји ли у Београду неко место, неки центар где се налазе спискови избеглица?

- Можда у Црвеном крсту. Они ваљда то имају.

- Е, фино. Ево ти телефон, зови Вуку. Реци јој нека оде у Црвени крст и провери да ли Јелену имају на евиденцији.

Михаило га гледа збуњено.

- Може ли телефоном да се добије Београд?

- Сад су боље везе него икада.

Михаило приђе телефону. Рука му подрхтава, не може да okreће бројчаник. За тренутак ни броја није могао да се сети.

- Хоћеш да ти помогнем, да ја зовем - пита Драгутин.

- Нека, сам ћу.

Присети се броја. Дрхтавом руком једва okreће бројчаник. Није дуго чекао да се међуградска веза укључи. Звони.

- Молим - чује Вукин потресен глас.

- Вуко...

- Михаило, где си побогу? - зариди Вука у слушалицу.

- На Палама код Другутина и Јелице. Шта се догодило?! Што плачеш? Да није што Браци?!

- Не знам о њему ништа - каже грцајући. Јелена је однекуд звала јутрос. О, боже, шта сам ти скривила да ме тако кажњаваш?

- Смири се, молим те - виче Михаило у слушалицу. Смири се. Одакле је звала?

- Не знам! Ништа не знам. Није хтела да проговори, али знам да је она. Још једном је тако звала прошле године и није хтела да проговори. Душа ће нам у пакао, Михаило, шта учинисмо од детета!

Михаило једва придржава слушалицу. Измаче му суза, глас му дрхти, стеже га у грлу.

- Вуко, смири се, кад те молим. Немој да плачеш, молим те. Ево, тражим је. Био сам у Сарајеву...

- Проклета ти душа, Михаило. Дабогда у паклу горео.

- Чекај, Вуко...

Она не може да се заустави.

- На очи ми се не помаљајте ни ти ни Браца! Важнији вам је тај рат од свега на свету! Дабогда вам та Босна у земљу пропала! Отишли сте тамо да изгинете, а Београд пун Босанаца, вољу реп могу да ишчупају. Живети се овде од њих не може!

- Стани, бре, Вуко! - продра се Михаило. Стани, да ти кажем за Јелену!

Вука се умири. Покушава да заустави плач.

- Слушај ме сад добро - каже Михаило. Јелена није у Сарајеву. Изгледа да је негде у Србији. Иди у Црвени крст и види да ли је имају на евиденцији.

- Она је негде близу, Михаило. Осећам то. Јутрос је однекуд из близине звала. Долази овамо, молим те. Молим те, Михаило, ако сам ти икада ишта значила, дођи, полудећу. Убићу се, Михаило, Богом ти се кунем, не могу више овако!

- Само се смири, молим те. Иди сад у Црвени крст и провери. Зови одмах, овде сам код Драгутина. Запиши број...

Пошто спусти слушалицу, обриса руком сузе, па се скрхан врати и седе. Драгутин и Јелица су ћутали.

- Биће добро, Михаило - проговори прва Јелица. Даће Бог.

Михаило је ћутао.

- Шта мислиш, Драгутине - проговори после дужег ћутања, како би било да пријавимо полицији?

- Шта да пријавимо? - зачуди се Драгутин.

- Оног што је тражи. Ко зна шта смера.

- Не знам шта да ти кажем. ?Човек ништа није урадио.

- Одакле му фотографија? Има ту нечег чудног. Ко зна ко је он.

- Како хоћеш - каже Драгутин. Можемо да одемо до полиције. Док Вука тамо у Београду ово заврши, ми ћемо се вратити.

Дежурни у служби Унутрашњих послова их је пажљиво саслушао.

- Тај човек је прошле ноћи спавао овде - каже. Заиста има амерички пасош на име Мајкл Мишел, али то ништа у оваквим временима не значи. Хвала вам на упозорењу. Јавићемо у Зворник да га држе на оку. Не бисмо смели да предузимамо ништа без видљивог разлога.

- Али, господине, моја ћерка је у опасности.

- Не могу ништа да вам кажем. Можда сте у праву, а можда је све само стицај околности. Али, немате ра-

злога за страх. Од овог тренутка ће бити под нашом контролом.

- Хоћете ли јавити и полицији у Србији - пита Михаило.

- Ако пређе код њих, обавестићемо их.

Ђутећи су се враћали кући.

Михаилу се чини да је све што је у животу радио било узалудно и бесмислено. Жртвовао је једно дете да би друго одвео ван домашаја сатане, да би га сачувао и продужио отањелу лозу Војиновића. Сада не зна ни да ли је жив. Да бар уграби да се ожени, и унука му остави, да се лоза после толико векова не прекине. Толике векове Војиновићи успеше да се одрже, сав турски пакао преживеше, а ево им се може догодити да им се лоза прекине.

Морао је да остане у Београду. Спречио би бар Брацу да оде у рат.

Али, како, пита се. Како би то урадио, Михаило? С поносом си му пришао да је потомак сестрића Душана силног. Како би му онда рекао да не иде у одбрану своје земље од душмана. Зар би могао то да му кажеш, Михаило? Питао би га: Јеси ли ме све оно о Војиновићима лагао, тата? Јеси ли све то измислио? Је ли се Милош бојао сабље турске и латинске?

Не, Михаило. Ти му то не би могао рећи. Могао би једино, кад пође у рат, да му кажеш: Држи се јуначки, сине. Ти си Војиновић.

Смркава се. Мраз стеже.

Вечера је била готова. Иако читавог дана није јео ништа, с напором је гутао залогаје. Осећа болове у слепоочницама, свест му се муги. Јелица прича како су побегли из Сарајева, али је он готово и не чује. Чека кад ће зазвонити телефон. Погледује на сат.

- Смири се, Михаило - каже Драгугин. Није могла тако брзо. А можда сада и не раде, већ је ноћ.

- Ваљда има неки дежурни тамо. Рат је.

Најзад, телефон се огласи. Михаило скочи и дограби слушалицу.

- Михаило - виче Вука у слушалицу - она је у Бањи Ковиљачи! Одох ја из ових стопа тамо. Боже, како се раније нисам сетила да питам у Црвеном крсту.

- Чекај! Стани, Вуко - повика Михаило. Немој ти да идеш. Ја ћу!

- Лакше је мени одавде.

- Немој, Вуко! Ја морам да је молим да дође. Ја сам за ово крив.

- Па дођи и ти. Чекаћемо те тамо обе. Ја више не могу да издржим. Морам да је видим.

- Добро. Добро, Вуко. Иди, а ја ћу што пре могу доћи.

Спустио је слушалицу, па се сав озарен окрену према Драгутину и Јелици.

- У Бањи Ковиљачи је.

Јелица и Драгутин скочише и загрлише га.

- Кажем ти ја, све ће бити добро - рече Јелица.

Пошто се прибра од прве радости, Михаило се сети Американца. Шта ако се и он досетио да пита Црвени крст па први стигне до ње. Мора одмах тамо.

- Људи, ја одох - каже.

- Куда? - зачуди се Драгутин.

- Тамо! У Ковиљачу!

Драгутин га гледа збуњено.

- Како мислиш ноћас да стигнеш тамо?

- Не знам. Некако ћу стићи. Иде ваљда неки камион, нешто... Ако треба, ићи ћу пешице. Морам да стигнем пре њега. Овог пута не смем да погрешим.

- Седи, Михаило - загрли га Драгутин. Седи. Знам да си узбуђен. Прибери се, па ћемо да се договоримо.

- Ја морам тамо! Морам. Одмах! - понавља седајући.

- Добро, Михаило, добро. Ићи ћеш. Само полако. Ноћас не можеш никуда.

- Али, Драгутине, човече - скочи Михаило, морам! Разумеш ли? Морам!

- Знам, Михаило. Знам да мораш, али постоји и нешто што је виша сила. Заборављаш да је рат. Ноћас не можеш ни изаћи са Пала, а не да стигнеш у Ковиљачу.

- Морам!

- Мора се само умрети. Полако. Колико сам разумео Вука ноћас иде у Ковиљачу?

- Рекла је да одмах полази.

- Ето. Све ће бити како ваља. Она ће ноћас стићи до Јелене, а ти и ја ћемо чим сване. Тамо смо за два сата. Стићи ћемо да са њима попијемо и југарњу кафу.

- Ш т а ћеш ти тамо? - збуну се Михаило.

- Да те одвезем, човече. Како мислиш да стигнеш? Ко зна када би другачије успео да стигнеш. Има у колима толико бензина да те одвезем и да се вратим.

Михаило се полако смирује. Схвата да је ово што Драгутин предлаже најпаметније и да ће тако најбрже стићи до Јелене.

- Хвала ти, Драгутине. Мало је пријатеља који би то данас урадили.

- Пријатељи су нам најпотребнији у невољи, Михаило. Невољу треба делити са пријатељима, а у весељу ће ти се свако придружити.

После вечере су дуго причали о времену када се у Сарајеву другачије живело. Михаило се распитивао о бившим пријатељима и познаницима. О многима се, прича Драгутин, ништа не зна. Нико не зна колико логора у муслиманском делу Сарајева има и колико је Срба у њима заточено. Препуни су сарајевски подруми несрећних Срба. Многи су угледни сарајевски муслимани направили своје приватне затворе у којима муче утамничене Србе.

Прича потом Михаило и о понашању неких Срба. Има и оних који су отворено прешли на страну муслимана.

- Знам - каже Михаило. Има Срба и у муслиманској влади.

- За те сви знају. Мене су више изненадили неки други, они који би требало да представљају душу свог народа. Чудан смо ми народ, Михаило. Мало је народа у којима има толико супротности као у нама. Имамо и Обилиће и Бранковиће. Лако гинемо, али се лако и турчимо.

Умор савлађује Михаила. Јелица предложи да иду на спавање.

- Ти ћеш, Михаилу, у Миркову собу - каже Јелица. Михаилу се трже. Није их ни питао за сина.

- Господе - рече, ја вас и не питам за њега. Где је он?

- На сарајевском фронту - одговори Драгутин. Артиљерац.

Иако је био преморен и сан га савлађивао, дуго није могао да заспи. С првим сном нашао се у разрушеном Сарајеву. Трчао је пустим улицама дозивајући:

- Малена! Малена, где си?!

Страх га пробуди. Поново се мучи да заспи.

Сада се нашао на путу према Ковиљачи. Кренуо пешице. Пење се уз Романију. Снег му до паса, једва се пробија. Само да му је да пређе преко оног превоја, па да почне да се спушта. Низ планину ће ићи лакше. Никако да стигне до превоја. Што се више пење он се све више удаљава. Са ужасом схвата да никада неће прећи Романију и стићи у Ковиљачу. Американац ће стићи пре њега. Ухватиће Малену. Одједном га надлеће хеликоптер. Лети сасвим ниско. Неко му из хеликоптера маше и смеје се. Па то је он, Американац. Лети према Ковиљачи. Следи се од страха...

Буди се сав у зноју.

У муклој тишини и мраку по ко зна који пут се питао зашто Американац тражи његову Малену. Зашто ли је она толико значајна за једног Американца?

Види опет пустињу. Зна да не спава, зна да је на Палама, у Босни, а сања.

Види манастир на Гори Синајској. Свети отац улази у манастир, па у цркву Свете Богородице. Поклони се на месту -...Где купина огњем горећи не сагореваше, него се и неопалена остајући јави Мојсију; Ја сам Бог Аврамов и Бог Исаков и Бог Јаковљев. Изуј обућу са ногу својих, јер место где стојиш, земља је света -.

Пошто се поклони на светом месту, Свети Сава изађе из манастира и поче према једној испосници у сте-

нама. Пратња са Војиновићем опет остаде напољу, а он уђе унутра.

У полумраку и мистичној тишини Ћелије назире се један лик. Некако је нестваран, провидан, као сен.

- Стигао си, свети оче - проговори сен.

Свети Сава клече на колена и поклони се.

- Устај, свети оче - каже сен.

Свети Сава устаде. Ђути и чека.

- Дошао си да сазнаш велику тајну, свети оче - настави сен. Рећи ћу ти је. Ми смо праплеме. Потичемо од Нојевог најстаријег сина Јафета. Остали народи су од нас настали. Ми смо им дали и речи. Они то хоће да забораве, да потру. Ми смо народ мајка, свети оче. Много смо страдали, јер сви народи хоће да буду самоникли, хоће да буду старији од нас. Зато би желели да нас нема. А још нас већа страдања очекују. Узми овај прстен, свети оче. На њему је записана света тајна.

Свети Сава се поклони и узео прстен који је стајао на једном камену.

- Иди сад, свети оче - каже сен.

Идући уназад, погнуте главе, са прстеном у шаци, свети Сава изађе из испоснице. У тренутку док је излазио видео му се ореол око главе, а по том слика нестала.

Михаило се трже.

Уплашише га таква привиђења, не у сну - већ на јави.

Човек с којим се погодио да га за 50 долара одвезе од Бијељине до Шапца, објашњавао му је нешто, али Мајкл није разумео.

Са друге стране моста заустави их група униформисаних људи. Морали су да изађу из кола. Даде им пасош. Крупни бркалија дуго га листа, загледа. Потом су претресли аутомобил, нешто се објашњавали са возачем, па их пустише да прођу.

Пут је ишао кроз плодну равницу и богата села. Већ на први поглед Мајкл је закључио да се с ове стране живи сасвим другачије. Као да је рат одатле далеко хиљаду километара.

Приметио је да га неко прати. Од када су прешли мост један аутомобил иде за њима. Кад су стали у Шапцу, и он се заустави подаље од њих.

Мајкл покушава да објасни возачу да га одведе у Црвени крст. Човек не разуме. Мајкл прекрсти два прста. Човек се насмеја и климну главом. После неколико минута стадоше испред једне зграде на којој је поред улаза стајао знак Црвеног крста. Мајкл пружи возачу 50 долара, узео своје кофере, па уђе у зграду. Покуша да објасни вратару ко је и зашто је дошао. Он слеже раменима. Руком му показује да сачека, па подиже телефонску слушалицу и окрену неки број. Неком је нешто објашњавао.

Ускоро стиже млађи човек.

- Изволите, господине? - рече.

- Ја сам Мајкл Мишел, новинар из Њујорка. Желео бих да разговарам са неким ко брине о избеглицама из Босне.

- Нема проблема - каже младић. Пођите са мном.

Уведе га у канцеларију у којој је седела жена педесетих година. Момак јој нешто рече, она устаде. Пружи

Мајклу руку, изговори неко име, па га понуди да седне.

- Седите, господине - каже младић. Ја ћу вам преводити.

Мајкл више није хтео да крије своју праву намеру. Јасно му је да је рат остао са оне стране зелене реке и да може да каже због чега је дошао.

Извади фотографију.

- Тражим жену са ове фотографије. Она је избеглица из Сарајева.

Пошто младић преведе, жена узе фотографију, а Мајкл јој прстом показа Ену. Она је дуго гледала, па нешто рече младићу.

- Госпођа каже да се тог лика не сећа. Да ли можда знате како се та жена зове?

- Ена Фазлић.

- Ту су спискови свих избеглица које су у Шапцу, а пријављене Црвеном крсту. Сад ћемо да видимо.

Жена извади из фиоке неке папире. Дуго их претражује. На крају заврте главом.

- Жао нам је, господине. У Шапцу није, преведе младић.

- Шта ми предлагете? Где да је тражим?

- Најбоље је да одете у Београд, у Републички одбор Црвеног крста. Они имају спискове за читаву Србију. Знате, господине, неће то бити једноставно. У Србији има више од 800 хиљада избеглица из Босне и Хрватске а има много и таквих који нису пријављени.

- Како да одем одавде у Београд - пита Мајкл.

- Аутобуси иду врло често. То вам је 80 километара. А имате и такси. Такси станица вам је у близини.

- Хвала - рече Мајкл. Узећу такси.

Лако је пронашао такси-станицу.

- Ја бих до Београда.

- Педесет долара - каже таксиста.

- У реду - рече Мајкл не размишљајући о цени.

Седе на задње седиште а кофер стави поред себе.

Таксиста, чим кренуше, нешто на енглеском, нешто на немачком поче да се распитује ко је он. Мајкл му кратко одговори да је новинар из Њујорка.

Срби у Зворнику и Бијељини деловали су прилично убедљиво. Мајкл не може да се отме осећају да су оптужбе на њихов рачун, ипак претеране, али има утисак да и они много шта скривају. Ипак, те вести о силовању не могу бити потпуно неосноване. Ту нечег има, а за разјашњење му је потребна Ена.

Прелазе мост преко неке велике реке. Окреће се да види иде ли онај аутомобил још за њима. Није га било, па одахну.

- Је ли ово Дрина - пита таксисту.

- Сава, господине.

Једно је тачно - размишља Мајкл даље, Срби су ми и код Книна и овде поред Дрине показали искасапљене лешеве, а Хрвати и муслимани то нису могли.

После двадесетак минута вожње кроз нека равничарска места изађоше на ауто-пут, па таксиста притисну гас.

Мајкл хвата себе да му сада, пошто је прешао зелену реку и одмакао се од ратног вихора, уопште није јасно зашто они људи тамо гину. Сви разлози које је до сада чуо чине му се ирационалним. Зна да је у историји било и бесмислених ратова, али, ипак осећа да овај рат није тако крвав без великог разлога.

Размишљање му прекину таксиста. Пита у који хотел господин жели. Мајкл погледа на сат. Било је тек један.

- Прво ћу до Црвеног крста а касније ћу се одлучити за хотел. Свакако неки у центру града.

Ауто-пут нагло уђе у град. Ишао је између солите-ра, што Мајкла изненади.

После неколико минута вожње кроз насеља, пређоше преко реке и уђоше у стари део града. Таксиста је два-три пута застајкивао и излазио да нешто пита пролазнике. Очито није знао где се Црвени крст налази. После доста лутања успео је да га доведе до зграде у којој је смештен Црвени крст.

Мајкл му рече да га сачека, али се он побуни. На лошем немачком је објашњавао да су се догворили само да га вози до Београда. Мајкл рече да ће платити и чекање, па се овај смири.

У холу зграде је дуго чекао, јер је портир једва разумео шта он хоће. После петнаестак минута он му нешто објасни, али пошто је видео да га Мајкл не разумео, написа на парчету папира број собе.

Жена коју нађе у тој соби, очито секретарица, рече му да сачека, јер госпођа секретар има странку. Пита да ли жели кафу, што он прихвати.

Време је пролазило, а та госпођа секретар никако да га прими. Чекао је читавих пола сата док се не отворише једна врата. Пошто су неки људи изашли, секретарица му рече да може да уђе.

Примила га је елегантно обучена жена средњих година.

- Шта могу да учиним за вас, господине? - каже на добром енглеском језику, показујући му фотелју да седне.

Мајкл седе, рече ко је и због чега је дошао.

- Нисте се најавили, господине - одговори жена, па сте зато мало дуже чекали.

- Ништа - рече Мајкл. У праву сте. Требало је да се најавим.

- Кад сте већ ту у реду је - каже жена, па преко интерфона позва секретарицу.

- Како сте рекли да се зове - пита Мајкла.

- Ена Фазлић.

Жена објасни секретарици па ова изађе.

- Одмах ће проверити у компјутеру. Ако се пријавила Црвеном крсту било где у Србији, ми то имамо у евиденцији. Да ли вас још нешто интересује, господине?

- Наравно, госпођо - одговори одмах. Госпођу Фазлић желим да видим да бих јој пренео поздрав од пријатељице из Њујорка, а интересује ме укупна ситуација са избеглицама.

Жена му исприча да у Србији има више од 800 хиљада избеглица, да се налазе у сваком граду, да су многи хотели претворени у прихватилишта...

- А где се налазе логори - пита Мајкл.

- На какве логоре мислите - одговори жена. Избеглице у Србији нису у логорима. Рекла сам вам да су многе смештене у хотелима, старачким домовима, а доста их има и у приватним кућама.

- Мислим на логоре за муслимане.

жена се осмехну.

- У Србији такви логори, господине, не постоје. Идите куда хоћете, уверићете се.

Мајкл није знао шта да одговори. У том тренутку појави се на вратима неки човек, уђе и поче нешто да објашњава жени. Она климну главом, па он изађе.

- Жао ми је, господине - рече потом. Ни једна избеглица под именом које ви тражите код нас није регистрована. Постоји једино могућност да се није пријавила Црвеном крсту и да је негде код рођака, али вам ту не можемо помоћи.

- Знате, она је муслиманка - рече Мајкл мирно. Можда њих посебно региструјете.

- Не, господине - одговори жена. Све избеглице су на истом списку.

- Можда - рече, али се бојим да постоје и други спискови.

- Не разумем вас, господине.

- Мислим на спискове 160 хиљада силованих муслиманки. Она је једна са тог списка.

- Чудно је, господине, да вас нису обавестити како је та цифра прешла милион и шесто хиљада. То су лажи, господине.

- Ена Фазлић, госпођо, није лаж. Ја је нисам измислио. Имам и њену фотографију. Знам да је прешла Дрину. Није могла тек тако да се изгуби, уколико је ваша полиција није ликвидирала као незгодног сведока.

Жена пребледе и устаде.

- Изађите напоље!

Мајклу се на лицу ни један мишић не помери.

- Да, госпођо. Ту жену су силовали Срби! Њој и њеној деци се губи сваки траг!
- Напоље! - понови жена. Излазите напоље!

Док прелазе мост на Дрини између два Зворника, Михаилу срце убрзано куца.

Можда Малена неће хтети ни да га види?

После петнаест година обостраног ћутања то не би смело да га изненади. Да је хтела, давно би дошла кући. Она га сигурно мрзи.

Да ли може да га мрзи?

Да ли Малена било кога може да мрзи?

Сигуран је да не може. У њеној души нема мржње, али је повређена. Као рањена срна, остављена без заштите.

Приближавају се Ковиљачи. Михаилу осећа да му низ леђа цури зној.

Молиће је да му опрости.

- Где ћемо, Михаилу - пита Драгутин.

- Не знам. Мора да постоји неки прихватни центар за избеглице. Тамо ћемо питати где је она.

Немир се у њему појачава.

Како ће изгледати први сусрет? Шта ће се догодити? Хоће ли окренути главу од њега?

Улазе у центар Бање. Учини му се да на углу где се скреће на Кур-салону виде Вуку. Загледа се. Јесте, сигуран је, то је Вука.

- Ено Вуке - рече.

- Где - пита Драгутин.

- Тамо. На оном углу.

Уздрхта. Зашто Малена није са њом? Можда, ипак, неће да га види, па је послала мајку да му каже да јој не долази.

Док се аутомобил зауставља, примети да је Вукино лице уплакано. Језа га прође. Нагло отвори врата и истрча из аутомобила.

- Вуко - викну, где је?!

Вука гласно зариди бацајући му се у наручје.

- Михаило! Нестала је! Нема је!

Михаило се следи. Није имао снаге ни да пригрли Вуку која му је плакала на грудима. Планине изнад Дрине почеше да му се љуљају пред очима.

- Боже - рече, стигао је пре нас.

- Учини нешто, молим те - запомагала је Вука. На-
ђи је!

И Драгутин је изашао из аутомобила и стајао поред њих не знајући шта да каже.

- Знаш ли шта су јој радили, Михаило? - ридала је Вука. Знаш ли шта су јој тамо радили? У логор су је одвели! Нађи је, Михаило, молим те! Молим те, нађи је! Она треба да се породи! Бојим се, Михаило! Учини-
ће нешто од себе!

Ледена језа му се у душу увуче.

- Шта причаш то, Вуко? - једва прошапута.

- Рекли су ми у хотелу где је становала.

- Смири се, Вуко - тек тада проговори Драгутин. Морамо да размислимо. Да видимо шта да се ради.

Вука је тек тада приметила Драгутина.

- Драгутине! О, боже! Видиш ли шта су ми учинили од детета?!

Значи, ипак је он сатана, шејтан. Тачно је онда, пре петнаест година, проценио. Морао је још онда... Али, касно је да на то мисли. Сада мора нешто да учини. Али, шта. Готово је. Американац је стигао пре њега.

- Закаснисмо, Драгутине - рече. Оде ми Малена.

- Смирите се, заиме Бога - каже Драгутин. Можда није све изгубљено. Вуко, шта си сазнала? Кад је оти-
шла? Је ли неки човек долазио јуче код ње?

- Нема је од пре неколико дана. Само је нестала. Била је пред порођајем.

- Полако. Само полако. Ако је нестала пре неколи-
ко дана, онда Американац нема са тим никакве везе. Приберите се обоје. Ако је била пред порођајем, онда је у некој болници. Сада је најважније, ако је онај заи-
ста тражи, да није стигао пре нас. Шта мислите, где је могла да оде?

Вука и Михаило се гледају.

- Не знам - каже Михаило. Ништа ми не пада на памет.

- Вуко - пита Драгутин, ти си жена. Куда би ти пошла да си на њеном месту?

Вука дуго размишља, Михаило је гледа као да од ње очекује спас.

- Мислим да бих желела - проговори најзад, да будем што ближе мајци и оцу. Јуче је звала. Хтела је да ми чује глас, али није имала снаге да се јави. Није могла да проговори, а знам да је била она. Мајка то осети.

- Онда је у Београду - закључи Драгутин. Ако је успела да стигне. Ако није стигла до Београда онда је или у Лозници, или у Шапцу. Па да не стојимо онда. Лозница и Шабац су нам успут.

- Али, Драгутине, ти треба да се вратиш - каже Михаило.

- Вратићу се. Има времена. Да прво њу пронађемо.

- Никада ти се не могу одужити, Драгутине - каже Михаило.

- Пустити то, Михаило. Улазите у кола, да идемо!

Док се возе према Лозници у колима мук. Нико нема снаге да било шта каже.

У лозничком породилишту рекоше им да нису примили жену под именом Јелена Војиновић, нити Јелена Фазлић. Није је било ни у Шапцу, па кренуше према Београду.

Вука и Михаило се надају и стрепе.

Вука убеђује себе да је оно јуче сигурно звала Јелена, а Михаило се прибојава Американца. Побегла је шејтану из шака, а он се са тим неће лако помирити. Готово је сигуран да је он послао Американца да је тражи. Сигурно је професионални убица. Таквих је данас пуна Босна.

Кад уђоше у Нови Београд, Драгутин питза:

- Куда ћемо? Ја мало знам Београд.

- Иди право - каже Михаило. Кад пређемо „Газету“, показашу ти где да скренеш. Идемо право у Ви-

шеградску, да видимо да није на Гинеколошкој клиници.

Кад стигоше до клинике Михаило рече да га Вука и Драгутин сачекају у колима, а он ће проверити на пријавници.

Несигурним кораком је ушао у хол. Сестра на пријемном шалтеру прегледа књигу и рече да није код њих.

Врати се у кола, па предложи да оду до клинике у Улици Народног фронта.

Није је било ни тамо.

Пошто се вратио, дрхтавим гласом пита:

- Вуко, ти то знаш боље, где још има породилиште?

- На Звездари у Градској болници и Институту за мајку и дете у Новом Београду. Земунско породилиште одавно не ради.

- Куда ћемо - пита Михаило, тек да би нешто рекао, а страх у њему нараста.

- Хајдемо до Звездаре - предложи Вука.

Михаило не верује да је на Звездари. Зашто би ишла чак тамо? У Београду је вероватно стигла ауто-путем, и то на аутобуску станицу. Најближа јој је била клиника у Народног фронта, а потом у Вишеградској. Ипак, жели да се нада. Жели да верује до последњег тренутка.

Није је било ни на Звездари.

Вука и Михаило се прибојавају истог. Можда је заувек нестала? Можда није била у стању да живи после свега што јој се догодило.

Док иду Новим Београдом страх им душе слама.

Драгутин ћути. Зна како им је, не може да нађе речи којима би им помогао.

Кад стигоше испред Института, Михаило оста да се-ди. Не излази из кола.

- Хоћеш ли ти, Вуко - пита.

- Не могу. Не смем. Иди ти, молим те.

Док корача ходником шапуће у себи: „Господе, смилуј ми се. Врати ми моју Малу.”

Сестра на пријемном, кад јој је поменуо име, завртела је главом.

- Мислим да није код нас, али проверићу.

Пошто прегледа књигу, рече.

- Жао ми је, господине. Није код нас.

Скрхан од бола враћа се према колима. По његовом лицу Вука је све схватила. Заплака.

Михаило је ћутећи сео у кола.

Наде више није било.

Драгутин седи за воланом и ћути. Волео би да не гледа њихову тугу.

- Вози нас кући, Драгутине - проговори најзад Михаило. Готово је.

Кад су ушли у стан у Теслиној, Вука готово шапатом каже:

- Дај Драгутину неко пиће, Михаило. Морам да легнем, иначе ћу се срушити.

Ћутећи Михаило стави на сто боцу и две чаше. Насу, па не подижући поглед рече:

- Узми.

Гледао је у сто испред себе.

Одједном, Михаило устаде.

- Драгутине, остани ту, припази на Вуку. Може да јој буде лоше. Вратићу се брзо.

Извади из фиоке кључеве свог аутомобила. Драгутин га ништа не пита.

- Морам те наћи, макар мртву, Малена - говори себи док излази из зграде и иде према паркингу. Бар ти гроб дугујем, ако не могу друго.

У згради градске полиције у Улици 29. новембра дуго је чекао да га прими инспектор дежурне службе.

- Не знамо како да вам кажем - вели кад га је коначно примио. Трагам за кћерком.

- Нисте једини - каже човек.

Смушено му објашњава. Инспектор схвата шта он хоће.

- Последњих дана је било неколико самоубиства, али немамо жену са тим именом - каже.

- Можда није имала документа. Имате ли неки случај труднице без имена.

Инспектор га погледа, замисли се.

- Чекајте, има нешто са неком трудницом. Морам да погледам.

Михаило уздрхта. Једва успева да се одржи на ногама док инспектор преврће неке папире.

- Ево, нашао сам - каже. На Гинеколошкој клиници се породила жена о којој не знамо ништа. Узимали смо отиске, али је код нас нема у картотеци. Кажу да је нервно попустила и да хоће да убије дете.

- Боже! - викну Михаило.

Као суманут истрча из канцеларије инспектора, сјури се низ степенице и утрча у кола.

- Малена! Немој, Малена моја! Не бој се! Долазимо! Не да тебе твој тата!

Ушао је у болничку собу а није отворио врата.

Јелена се следи. Како је тако брзо порастао? Побегао је из њене утробе само пре неки дан, а већ је крупан као Дамир. И личи на њега.

Стоји поред врата, гледа у њу и кези јој се. Смех се не чује, али јој леди крв у жилама.

Господе, како је само израстао?

- Не помињи његово име - чује га.

И глас му је Дамиров. Потпуно исти. Можда је то Дамир?

- Ја сам, курво српска - чује га. Ја сам.

Говори, а не отвара уста. Глас као да долази изнутра, из њега.

Господе, откуда се он створи?

- Рекао сам ти да му не помињеш име. Његово време је прошло. Долази наше царство на земљи.

- Дамире, сине, дођи мајци. То је у тебе неко зло ушло. Дођи да ти мајка помогне, шапуће Јелена.

- Ниси ти моја мајка, курво српска. Ниси моја мајка, кад будућег вођу хоћеш да убијеш.

- Дамире сине, оно тамо је сатана. Морамо га уништити. Ако ја њега не уништим он ће уништити људски род.

- Нећеш, курво српска, не дам га. Ја ћу те својим рукама удавити. Послаћу те твом Христу на небо, а наш будући вођа ће после све Србе за тобом послати. Све ће вас Христу послати, пошто сте његов народ.

Лице му се изобличило, мржња из њега избија. Пође према њеном кревету. Иде, а не помера ноге, као да лебди.

- Кад нећеш да будеш ђавородица на крст ћу те разапети као твог Христа, па ћу те разапету њему послати.

Већ је стигао до половине собе.

- Не, Дамире, сине!
- Ја сам ђаво, курво српска.
- Не, сине! Ти си божије створење.
- Ја сам ђаво! Сатанин син!

Пошто се приближи схвати да то није Дамир. То је неко други у његовом обличју. У њему је сва мржња света и све ово зло.

- Христe Боже, помози! - врисну.

Он нестaде.

Окреће се да види куда је отишао. Врата су затворена. И прозори. Нестао је кроз зидове.

Две жене десно од ње придигле су се на креветима и збуњено је гледају. Анка се створи поред ње и стави јој руку на косу.

- Христа призиваш, душо благородна. Ако, ако. Само се њему помоли, па ћеш души својој да олакшаш.

Господе, да ли је то био Дамир?

Није то био Дамир. То је оно отуда, из оне собе. Побегло им је. Знала је она да ће брзо да зајача. Морала је брже нешто да смисли, да га уништи. Господе, ако је сада касно? Ако је све готово?

- Нека сам проклета - прошапутa.

Анка је помилова по коси.

- Немој тако, душо благородна - шапуће јој. Не куни себе. Не ваља се.

Седећи на кревету гледа по соби покушавајући да докучи куда је могао да оде.

- Нешто си ружно сањала, душо благородна. Све ће то проћи, немој да се плашиш.

- Готово је - прошапутa. Све је готово.

- Не бој се, душо благородна. Не бој се - умирује је.

- Побегao ми је. Све је готово.

- Ко је побегao, душо благородна?

- Он. Ништа га више не може зауставити.

- Проћи ће то, душо благородна. Проћи ће.

- Иди види је ли тамо - рече не подижући поглед према Анки.

- Ко, душо благородна?

- Он. Је ли у оној соби? Иди види.

- Мислиш на твога сина?
- Иди види.
- Хоћу, душо благородна. Сад ће Анка да види. Тамо је сигурно, немој да се бринеш.
- Иди.
- Хоћу. Сад ћу ја - рече Анка и оде.

Можда још није касно? Можда *оно* још није био он? Можда му је она ухватила мисли шта намерава да уради кад зајача. Ако је тако, сигурно јој је Христос помогао да му мисли ухвати и разабере његове намере.

Побегао је кад је поменула Христа?

Њега се, значи, боје. Можда су то потомци оних који су га разапели, па се његове освете плаше. Не. Није то. Христос је говорио: „Ко тебе каменом, ти њега хлебом”. Говорио је и: „Ако те неко удари по једном образу, окрени му други”. Он није осветник. Не боји га се, значи, због освете, већ због нечег другог. Шта ли је то чега се боји?

Не може да докучи. Библију је читала давно, и то овлаш.

Анка се појави на вратима са осмехом на лицу.

- Душо благородна, не брини. Твој синчић спава ко јагњешце. Боже, како је леп. Пу, пу! Говно да му поједем. Пу! Да га не урекнем. Слушај, душо благородна, да ти Анка каже. Долазиће људи да га гледају кад одеш кући. Облачи му неке старе хаљине и нека стално буде по мало мусав. Да не оде од очију.

Тамо је, значи. Оно је мајка Богородица упозорава шта је дужна да уради.

Анка и даље прича.

- Ти мислиш циганска посла. Није, тако ми Бога. Може дете да оде од очију људских. Кад је неко дете овако лепо као твоје, па му се људске очи диве, Бог га узме да га људи не гледају...

Не зна она што се иза те лепоте крије, мисли Јелена. А могло је све другачије да буде. Могла је Дрина, стара граница и крвница српска, нечастивог давно да однесе. Превари је нада да ће провиђење само од себе све да реши.

Душанка је, док су је возили према лозничкој болници, поново изгубила свест. Пред болницом отвори очи.

- Јелена, закуни ми се још једном да ћеш живети.

- Заклела сам ти се.

- Још једном ми се закуни. Нећемо да умиремо. Они то и хоће. Да сви ми поумиремо. Мора што више Срба остати живих. Закуни се, сејо!

- Кунем ти се, сестро мила, нећу у Дрину. Живећу.

- Не бој се. Само остани да живиш.

Опет је изгубила свест. Унели су је у болницу и одвезли у хируршку салу. Јелена је остала у ходнику да чека.

Молила је мајку Богородицу да јој помогне, али је предосећала да је готово, да је не могу спасити. Таква јој је судбина.

Да ли је људски живот заиста унапред предодређен? Можда и јесте. Њој је још кад се родила било предодређено да се уда за сина човека који је поклао и у јаму бацио њене претке. Провиђење ју је одабрало и да пронађе прстен. Да је онда са оцем отишла у Београд, прстен се никада не би вратио у кућу Војиновића.

Треба да га пошаље оцу. Код њега мора да буде, а не код ње.

Размишљање јој прекиде лекар који изађе из хируршке сале.

- Нисмо могли ништа да урадимо - рече.

Потресена, крену напоље.

- Немојте ићи, госпођо - каже лекар. Морате сачекати полицију. Јавили смо им.

Убрзо су дошли људи из полиције. Смушено им је испричала шта се догодило. Потом су је одвели у Ковиљачу. Молила је да јој кажу време сахране. Обећаше да ће јој јавити преко управе хотела.

Није више могла да уђе у ону собу. Дадеше јој собицу у којој је била сама.

Читав дан је преседела у њој. Није ишла на ручак ни на вечеру.

Сутрадан јој саопштише да је сахрана у 11 часова на лозничком гробљу.

Аутобусом је отишла до Лознице. Нашла је гробље и чекала.

Нешто пре једанаест стигла су мртвачка кола са сандуком. Гробари су је питали има ли још кога, хоће ли бити церемоније.

- Нема она никог - одговорила је.

Није о њој знала ништа. Ни презиме јој није знала. Тек на крсту је прочитала: „Душанка Младеновић 1962-1993”.

Док су гробари полагали сандук у раку она је немо стајала. Плакала би, али није могла сузе у себи да нађе. Само бол у сувим очима и грч у грлу:

Кад гробари одоше, клече поред хумке.

- Збогом, селе - прошапутала.

Чини јој се да још чује како земља пада на њен сандук, да још грми. Кроз грмљавину пробија се Душанкин глас:

- Не заборави да си се заклела.

Не зна колико је дуго клечала поред гроба.

- Збогом, селе - прошапутала је, нећу те заборавити.

Наредних дана сама у својој соби размишљала је шта да ради са прстеном. Да ли да га пошаље оцу у Београд? Уплаши се да се не досети. Отац зна ко је поклао Војиновиће и ко им је запалио кућу. Досетиће се да му она шаље прстен. Пронаћи ће је по поштанском жигу, а она то не жели. Мора се прво злог семена ослободити. Отац никада не сме да сазна шта се са њом догодило. Један пакао је преживео пре 50 година, не сме поново. Не сме да сазна да је његова Малена у паклу била.

Иако се надала да ће јој провиђење помоћи, покушавала је и да га на силу избаци. Пела се на сто да брише прозор, подизала кревет, премештала ормар у соби, радила колут напред, као некада у школи, али ништа није помагало.

Дебељушкасти брка јој је нашао и мали посао. Подучавала је децу енглески и понешто зарађивала, тек да не буде без динара. Да није било тих часова можда би потпуно изгубила разум. Деца су је заокупљала, стварала јој привид да је корисна тако да повремено није морала да мисли на зло семе у својој утроби.

Када се и девети месец примаче крају, схвати да је све готово и да провиђења нема.

Отишла је на Душанкин гроб да јој каже да ће морати да прекрши заклетву.

- Селе мила - шапутала је клечећи поред гроба, опрости, али морам. Морам, примакло се. Не смем више да чекам.

Учини јој се као да зачу Душанкин глас:

- Заклела си се! Мораш да живиш. Не бој се, Христа не могу победити.

- Опрости - прошапутала. Устаде и побеже са гробља. Трчала је да не чује Душанкин глас, да је не убеди да одустане.

Утренутку се одлучи. Отићи ће у Београд. Пашиће оцу пред ноге и молити за помоћ.

На аутобуској станици сазна да аутобус за Београд управо креће.

Док се аутобус вукао мачванском равницом осетила је мучнину. Никада је раније није осетила. Помисли да је то због вожње.

Прве болове осети на улазу у Београд. Препозна их. Родила је двоје деце, познати су јој ти болови.

Ухвати је страх. Да ли ће стићи? Да ли ће на време стићи до оца?

Стиснула је зубе и трпела.

Аутобус стаде испред једног семафора. Хтела би да викне возачу да вози што брже, али зна да је бесмислено.

А шта, ако оца не нађе код куће?

Оставиће прстен и писма у поштанско сандуче, а она... Она у Саву или Дунав. Шта буде блиће.

Болови постају несносни. Стеже зубе да не јаукне.

Аутобус крену, па ускоро опет стаде на следећем семафору.

Исусе, неће стићи. Сатана ће изаћи из њене утробе.

Стеже мишиће из све снаге.

Аутобус опет крену. Улази у станицу. Једва се придигла. Са много напора успева да изађе.

- Вама није добро, госпођо - пита је неко.

- Не, не. Све је у реду - одговара.

Гледа где је. Само једном, давно, је била у Београду. Испред ње је хотел „Бристол”, иза мали парк. Десно, види улицом иде трамвај. Погледа лево. Види мост.

Ако је ту мост, ту је и река.

Мора тако. Судбина је хтела да зло семе уништи у Сави, а не у Дрини.

Споро, са напором, подносећи болове, пође према мосту.

Нећеш сатано. Победићу те. Ако не могу животом, смрћу ћу те победити.

Корача мостом придржавајући се за ограду. Не чује буку аутомобила ни лупање трамваја.

Хоће да стигне негде до средине, да се баци у матицу, тамо где је најдубље, да случајно сатана не исплива.

А прстен?

Исусе, па прстен ће опет нестати.

Наслонила се на ограду и загледала у реку. Торбицу с прстеном пусти да склизне поред ње на тротоар...

Прстен? Шта јој је оно Душанка рекла?

„Чувај овај прстен, Јелена, и закуни ми се да ћеш живети!”

Сети се и Милоша Војиновића из оног сна.

„Ово је заветни прстен, ћери. Не сме изаћи из куће Војиновића.”

Па она је и то заборавила. То је био завет Милоша Војиновића, а она га није испунила. Прстен царевог чувара још није у кући Војиновића.

Што је оно Дамир малопре рекао? Све ће Србе послати на небо. Можда отуда, са неба, прстен добија неку снагу.

„Чувај овај прстен, Јелена...”

То је. Прстен ће га уништити. У њему је Христова снага.

Скочи са кревета, извади торбицу из ормарића, и узе прстен.

Чекај сатано, сад ћеш осетити силу небеску!

Са прстеном у руци истрча из собе.

- Куда ћеш, душо благородна? - чује Анку.

Не осврну се.

- Мајко Богородице - прошапута јурећи ходником, помози ми данас.

- Душо благородна, куда ћеш? - виче Анка за њом.

- Сад ћеш да видиш, сатано!

Неко се испречи испред ње. Скрену да се не суда-ри.

- Јелена! - зачу се узвик. Малена моја!

Стаде као да ју је гром погодио. Чврсто је шаком стискала прстен.

- Малена моја! - одјекну поново ходником.

Она се скупи.

- Малена моја, коначно сам те нашао!

Затвори очи. Нађе се у његовом снажном загрљају. У њој нешто препуче. Грунуше сузе, а из дубине груди излете врисак.

- Тата!

Опет је била уплашена девојчица која се после јези-вог сна баца оцу у загрљај.

- Не плаши се, Малена моја. Не бој се!

Припија му се уз груди. Хтела би да уђе у њих, да се тамо склони од сећања на Сарајево и од нечастивог који је у оној соби тамо. Хтела би, као некада, да све буде сан, само ноћна мора. Ипак, осећа да је ово сада нешто друго, осећа да буђење у очевом загрљају неће све избрисати.

Све је исувише дуго трајало да би нестало кад отво-ри очи.

- Тата...! Тата!

- Не бој се Малена. Не бој се, све је прошло.

Осећа његову топлину.

- Тата, он је ту! Он је ту, тата!

- Не бој се, Малена. Немаш више чега да се пла-шиш. Све је готово.

- Само ти то можеш, тата! Мораш да га уништиш!

- Хоћу, Малена, хоћу. Све ће твој тата за тебе да уради.

- Како си све знао, тата? Како си га одмах познао?

- Само се ти смири, Малена моја. Само се смири, све ће бити добро.

- Он је у оној соби тамо. Побећи ће, ако га одмах не уништиш.

- Добро, Малена, добро.

- Све ће нас побити ако га одмах не уништиш. Већ је покушао да ме удави.

- Не дам те ја, Малена. Тата је ту. Ничега више не треба да се плашиш.

- Али он је ту, тата. Само ти то разумеш.

- Разумем, Малена. Све тата разуме. Нико ти више ништа не може.

- Он може све. Мораш га зауставити.

- Хоћу, Малена. немој да се плашиш. Хајдемо сада кући.

- Не можемо, тата. Не смемо. Мораш да га уништиш. Мораш одмах. Побећи ће.

- Идемо кући. Тамо ћемо да причамо.

- Немој, тата, молим те. Прво њега уништи. Све ће нас побити.

- Послушај оца, душо. Послушај га, он зна шта је најбоље - чу иза себе Анкин глас и осети њену руку на рамену. Водите је одавде, добри господине. Бог ће помоћи, све ће добро да буде. Мора да јој се нешто страшно догодило. Само њена душа зна како јој је.

Михаило упитно погледа Анку.

- Јадна њена душа. Хајде, душо благородна. Иди одавде. Бог ће те погледати. Иди у Цркву свете Петке. Она ће ти помоћи. Света мајка Параскева ће скинути ту муку са тебе, рече благо Циганка.

- Како не схватате? Како не разумеш, тата? Он је ту. Ти си га одмах познао. Заустави га, молим те! Само ти то можеш.

- Хоћу, Малена. Све ће твој тата да уради за тебе.

- Послушај оца, душо благородна - рече Анка.

Чврсто се припајала уз очеве груди покушавајући да главом у њих урони.

- Тата, учини нешто, молим те.

- Хоћу, Малена. Хоћу, све што ти кажеш, али прво идемо кући. О свему ћемо се тамо договорити.

Подиге главу са његових груди и загледа му се у очи. Први пут их види после петнаест година. Очи су остале исте, а лице постарело. Да није тих очију, готово га не би познала.

- Мораш да ми верујеш, тата - рече му смиреним гласом. Нисам луда. Он је ту.

- Јадна твоја душа - рече Анка.

- Морате да ми верујете. Он је ту. Ту је сатана, тата. Само га ти можеш зауставити.

- Добро, Малена. Верујем ти. Све ти верујем, али ме сада послушај. Прво идемо одавде. Код куће ћеш све да ми испричаш, па ћемо да видимо шта треба да се уради.

- Закаснићеш, тата. Он ће побећи.

Од када су је оног дана одвели из подрума, Дамир се опирао свакој помисли на мајку. Успео је да је готово потпуно потисне из сећања. Кад би му, повремено, мимо његове воље, њен лик продро у сећање, деловао је магловито, нестварно, као нешто што је време давно однело са собом.

И сада, док очекује баба да се однекуда врати, успела је да се пробије у његову свест. Уплашио се колико му је њен лик био јасан и жив. Страшно је због нечега била потиштена и несрећна. Хтела је нешто да му каже.

Преплашено је скочио и хтео да истрчи из собе, али га близу врата заустави разговор Сафет-бегових људи.

- Ово са Сафет-бегом на добро неће изаћи.

- Не, Алаха ми.

- Прича се да су га добро узели на зуб и да би лако могло под лед.

- Чуо сам да се нешто шушка, али не знам шта је.

Дамир се сав у уво претвори. Шта ли би то могло да се догоди бабу? Страх га обузима.

- Због жене.

- Што због жене? Па он је рекао да се доведе као и свака друга.

- Зато је Сафет-бег и најебо.

- Вала, ја ништа не схватам шта причаш. Како може због тога најебат, кад смо их толико доводили да им броја не знамо.

- Јесте, али ове остале никог не интересују, а њу траже из Америке.

- Што?

- Ко ће га знати. Прича се да је долазио неки Американац да је тражи. Новинар, изгледа, па су се уплашили да сад не пукне брука по свету.

Ућутали су. Онај што пита очито о нечему размишља, а Дамира обузима језа.

- Дина ми, ја опет ништа не схватам.

- Алах те посеко. Како не схваташ?

- Не схватам, па то ти је. Што они том Американцу не кажу да је стрефила граната на сред улице и да је више нема. Ето. Зато ја не схватам зашто Сафет-бег да најебе.

- Јес, да није утекла.

- Одакле утекла?

- Из оног логора, јадан. Утекла. Нема је. Па сад зебу да је тај Американец не нађе код њих тамо.

- Аух, белаја. Може се наш Сафет-бег, ни крив ни дужан, лако алалит од живота.

Дамир осети малаксалост. Поче уназад и сруши се на столицу.

Она се однекуд створи у соби. Гледа га тужним, угаслим очима.

Устаје преплашен и узмиче. Она као сенка иде за њим. Ударио је леђима о зид. Нема више куда.

Кад би бар могао да скрене поглед, да јој не види очи. Нека му сила не да главу да помери, нити да зајмури.

- Синеее, Дамиреее!

Њен дрхтави глас као да долази из даљине, а она је ту испред њега.

Хоће да викне да му не прилази, да га не додирује, али опет нема гласа.

- Синееее, Дамирееее!

Хтео би да јој каже да он није Дамир но Абдулах, и да је мрзи што му је дала такво име, али уста не може да отвори.

- Шта уради од мајке, сине Дамиреее?

- Нисам ја - проби из њега. Нисам!

- Јеси, сине Дамире. Јеси. Ти си ме тамо послао.

- Нисам ја. Бабо је наредио да те одведу.

Тресе се од страха док јој говори.

Само да хоће да оде. Да нестане. Како је успела да прође, а да је нико не види?

- Опростила сам ти ја, сине Дамире. Мајка лако опрашта, али не знам хоће ли ти Бог опростити.

Приближава му се. Подиже руку да га помилује по коси. Он би хтео да побегне, да се увуче у зид иза себе.

Њена рука се спушта на његову косу, па на образ. Није топла, него ледена. Самртни страх га обузима од те хладноће.

- Не! - врисну. Не! Не дирај ме!

- Не бој се, Дамире - шапуће она. Не плаши се, сине, неће теби мајка ништа. Ти си моја прва радост, моје чедо.

- Не. Молим те, немој!

- Не бој се, радости моја. Све је теби мајка опростила.

Скупи снагу, успе да се покрене и потрчи.

Истрчао је из собе као без душе.

Неке руке га ухватише.

- Стани мало, Абдулаху. Чеге си се толико уплашио? Сад ће Сафет-бег, само што није стигао.

Раскош „Хајата” му је годила. Опустио се и тек у њему осетио умор од ломатања по тмурним и прљавим балканским варошицама.

Док у ресторану, после пријатног ручка, пије старо француско вино, размишља шта да ради. Запао је у ћорсокак. Тамо по оним босанским варошицама пратио јој је траг уз помоћ фотографије. Овде му она не може помоћи. Београд је исувише велики.

А, ако су је убили?

Можда у Србији заиста постоје логори за муслимане?

Ни у шта више није сигуран.

Сада, пошто је прошао читаву земљу, једино може да закључи да о њој зна мање него када је кретао из Њујорка. Свему што је овде видео није успео да докучи ни почетак ни крај, нити да схвати било какав смисао. Колико је до сада могао да сазна изгледа да се на Балкану између себе кољу Срби. Срби нису само Срби, они су и муслимани и Хрвати. Делић у Загребу, Делић у Сарајеву, Делић на Палама...

Још нешто не разуме: зашто се читав свет толико узбудио због овог рата. По чему ли је то овај рат значајнији од осталих?

Шта ли се у ствари иза свега крије?

Нешто је крупно чим је и Дејвид Брук дошао у Сарајево.

Куда даље да крене? Шта да покуша? Остаје му једино да пронађе неког од оних људи са Робијевог списка.

Да је бар нашао Ену имао би потресну људску причу, а можда би му њена судбина много шта и разјаснила.

А можда тајна овог сулудог рата и светске хистерије око њега и није овде на Балкану. Могуће је да ови несрећни људи и не знају шта им се догађа.

Много је питања без одговора. Неко осећање му говори да прави одговори и нису овде.

Није Роби све оно без разлога рекао. Нису без разлога на њега пуцали по Крајини и Босни.

- Добар дан, господине Мишел.

Ко ли ме је и овде препознао, помисли подижући главу према човеку који је стајао поред стола. Био је мршав и висок, са густом ковруавом црном брадом и дугом косом. Мајкл је био сигуран да га никада у животу није видео.

- Добар дан - одговори чекајући шта ће даље рећи.

- Господине Мишел - настави човек, опростите што вам овако прилазим. Сазнао сам да сте у Београду, па сам пожелео да вас упознам.

- Изволите, седите.

- Ја сам Милан Маљковић, књижевник. Једна група београдских интелектуалаца желела би, ако имате времена, да вечерас будете наш гост.

Секунду-две Мајкл је ћутао. Планирао је да предвече оде до америчке амбасаде. Пошто се сети да је и име овог човека било на Робертовом списку, одлучи да прихвати позив. Можда од тих људи чује нешто занимљиво.

- У реду, господине - одговори.

- Претпостављам да желите после ручка мало да се одморите. Предлажем да се у седам сати нађемо на рецепцији.

- О.К. - рече Мајкл.

- Више вас не бих оптерећивао - рече Маљковић устајући.

Мајкл се није превише изненадио како га је брзо Маљковић пронашао. Људи са списка су о свему добро обавештени.

На рецепцији замоли да га пробуде у 18 и 30, па оде у собу. Заспао је чим је легао.

Сањао је Делиће: Стипу из Загреба, Јусуфа из Сарајева и Вукашина са Пала. Због нечег су се жестоко тукли. Јурили су се по неким шумама, ударили моткама. Крв је просто липтала из њихових тела. Одједном су им се у рукама створили ножеви. Секу један другог, комади мяса са њих отпадају.

Вичу. Деру се из свет гласа.

- Ја сам Делић, ниси ти!

- Ниси него ја, мајку ти српску!

- Ја сам Делић, јебем вам матер обојци! - вришти Стипе.

Сада се више не зна ко кога туче и сече ножем. Свако удара оног који му је ближи, кога дохвати.

Хтео би да се умеша, да их растави, али не може. Кад им се примакне - они се удаље као духови.

Кад се пробудио био је срећан што му Делићи нису више пред очима.

Управо тада зазвони телефон. Рецепционер га је будио.

Милан Маљковић га је чекао на рецепцији.

- Јесте ли се одморили, господине Мишел?

- Мали одмор ми је био потребан.

- Можемо да кренемо. Мој ауто је испред хотела.

Са паркинга скренуше десно, па опет десно.

- Видите ону зграду право? Оно стаклено чудовиште?

- Видим - одговори Мајкл.

- То је Бастиља комунизма. У њој је био Централни комитет комуниста, а и данас је упориште последњих болшевика у Европи.

- Ја сам мислио да ни ви више нисте комунистичка земља.

- Варате се, господине Мишел. Многи од нас покушавају да свет упозоре на то, да скрену пажњу на прикривену комунистичку авет која сваког тренутка може да се повампири.

- Зар ви немате вишепартијски систем?

- То је само маска за вас на Западу, господине Мишел. Вишепартијски систем у Србији је најобичнија фарса.

- Колико знам, ви сте недавно имали изборе.

- Нису то били никакви избори, господине Мишел. Све је то бољшевичка подвала. Избори су фалсификовани, па су бољшевици остали на власти. У Србији је грађански рат неминован.

- Зар вам није доста рата?

- То је једино решење, господине Мишел. Никада се бољшевика другачије нећемо ослободити. Но, ево, стигли смо. Ово је Француска улица. Ту је, како бољшевици кажу, злогласни Клуб књижевника.

Клуб је био препун. Маљковић га поведе према великом столу за којим је седело десетак мушкараца и неколико жена. Сви поустајаше. Лица им се развукоше у осмех.

Више њих му истовремено пожелеше добродошлицу.

- Добро вече - рече Мајкл.

Чекало га је место у челу стола.

- Господине Мишел, дозволите да вам представим присутне даме и господу.

Маљковић је редом објашњавао ко је ко. Мајкла имена нису интересовала, већ титуле. Писци, професори универзитета, академици...

Потом наста краћи тајац.

Једна дама, глумица, упита:

- Чему да захвалимо што сте дошли код нас, господине Мишел?

- На жалост - одговори Мајкл - повод није нимало леп. Дошао сам да пишем о рату.

- Значи, ићи ћете у Босну?

- Већ сам био. Јутрос сам прешао Дрину.

- Мора да сте се ужасних ствари нагледали - упита неко.

- Навикао сам.

- Да, да. Ово је најкрвавији рат који човечанство памти.

Мајкл исприча свој чудни сан о Делићима. Док је причао келнер је донео виски, а потом почео да служи предјело.

- Снови много шта могу да објасне, господине Мишел - каже човек са кратком брадицом и лулом у устима, за кога Маљковић рече да је психијатар. Ваш сан је тако пластично објаснио читаву нашу ситуацију. Ви хоћете да нам помогнете, а ми од тога бежимо.

- Од свега што сам овде сазнао најчудније је то да сте ви, у ствари, један народ, да ратујете сами са собом. Замислите, молим вас, три Делића се бију због тога што сваки хоће да буде Делић, а да то забрани оном другом. Свако овде, у овом рату, има своју истину.

- Варате се, господине Мишел - упаде психијатар. Није ово никаква рашомонијада. Све је врло једноставно.

- Претпостављам да ћете рећи да су Хрвати и муслимани напали Србе. То сам већ слушао.

- Не, господине Мишел. Не желим то да кажем. Постоје међу Србима, поготово у Београду, и људи који су у стању да истини погледају у очи. Овај рат нису изазвали ни Хрвати ни муслимани, него српско бољшевичко руководство.

Мајкл га заинтересовано погледа.

- Да, да, господине Мишел. То је истина. Српски бољшевици су изазвали рат и у Хрватској и у Босни да би се одржали на власти, да би народ држали у страху и ратом правдали своје понашање.

Мајкл до сада није чуо да је неко овако жестоко оптуживао своју земљу. У очима ових људи видео је мржњу, нескривену, огромну. Чинило му се да они више мрзе власт у Србији, него што Хрвати и муслимани мрзе Србе.

Није имао времена да то детаљније анализира. Остави за касније. Схватио је да ове људе може да пита све шта хоће, да готово ништа не мора да скрива или говори двосмислено. Због мржње која им је у срцима ови људи су у стању све да ураде.

- Господо, бићу са вама до краја отворен, рече Мајкл.

Затим укратко исприча да хоће да пише о феномену масовног силовања.

- Драги, господине Мишел - рече онај што га је Маљковић представио као писца, у последње време сам врло често у ситуацији да се стидим што сам Србин. То што Срби чине муслиманима у Босни ни Хитлер није радио Јеврејима. Муслимани су уништен народ. Никада се више неће опоравити. Више сам пута помишљао да одем у Босну као добровољац, али да се борим на страни муслимана.

- Ову срамоту српски народ неће моћи са себе да скине ни за хиљаду година - додаде новинар.

- За све је крив комунизам. То зло је потпуно изменило људе, створило од њих монструме. За све то су криви овдашњи бољшевици. Све је то у њиховој режији, додаде психијатар.

- Знате ли ви, господине Мишел - упаде у разговор адвокат, да у Босни има крајева који су били насељени искључиво муслиманима, а у којима нико није преживео. Ви тамо на Западу мало о томе пишете.

- Покушавам да проникнем у суштину ове балканске несреће, али се на сваком кораку спотичем. Што више сазнајем, чини ми се да мање знам. Данима покушавам да пронађем једну жену чија би ми животна судбина помогла да читаоцима у Америци објасним овај рат. Траг ме је довео до Београда, али сам је овде, на жалост, изгубио. Имао сам, чак намеру да је одведем у Њујорк, да је покажем Америци.

- Можете да се распитате у Црвеном крсту.

- Био сам тамо.

- А како се зове жена коју тражите, господине Мишел?

- Ена Фазлић.

- Муслиманка?

- Да, муслиманка из Сарајева. Сирована је. Упознао сам јој мужа у Сарајеву, али он не зна ништа ни о њој ни о деци. Сliku групе силованих муслиманки доби-

ли смо у Њујорку преко Агенције, а једна моја пријатељица је препознала Ену. Бојим се да није убијена, како би се прикрило силовање.

- Ни то ме не би изненадило - рече неко.

- Имате ли ту фотографију. Можда можемо да по-
могнемо - рече новинар.

Мајкл извади фотографију из џепа.

- То је ова црнка, са дугом косом.

Један за другим загледају фотографију.

- Рекли сте ова овде, господине Мишел - пита психијатар.

- Да, та.

- Мој боже, нешто ми је то лице познато. Смем да се кладим да сам је видео.

- Сетите се, молим вас, ако можете. Учинили бисте ми велику услугу - рече Мајкл.

- Чекајте, мислим да сам се сетио. Јесте, она је, али мислим да сте је узалуд тражили. Она је тежак нервни болесник.

- Ипак бих волео да је видим.

- Наћи ћемо је. Не брините ништа, господине Мишел.

Мајкл се понада да, ипак није узалудно долазио. Предосећај му је говорио да је коначно кренуло, па одлучи да пита и оно што га највише интересује.

- Био бих вам безгранично захвалан господине...

- Јанковић.

- Да, извините. Био бих вам заиста захвалан, господине Јанковићу. А сада бих искористио присуство свих вас, јер видим да представљате елиту свога народа, да о још неким стварима са вама поразговарам.

- Само изволите, господине Мишел. Можете слободно о свему што вас интересује - каже Милан Маљковић.

- Реците ми, господо, да ли је истина да је изнад Србије оборен један „авакс“?

Сви праснуше у смех.

- Побогу, господине Мишел - рече Маљковић - па не верујете ваљда у ту будалаштину! Какав „авакс“,

ако бога знате! Још мало па ће да измисле како су вам оборили и васионски брод.

- А „Теслина кугла“? - пита Мајкл.

Опет гласан смех.

- Није вас ваљда уплашила бољшевичка пропаганда - пита психијатар.

- Како не разумете о чему се ради, господине Мишел - додаје Маљковић. Бољшевицима су те измишљотине потребне да би код народа створили осећај сигурности, да би га ослободили страха од пропасти која га очекује. Не разумем зашто једном не уђете и у Босну и у Србију и све ово зауставите.

Чим је Маљковић завршио свој монолог Мајкл упита:

- Добро, господо, како онда тумачите изјаву господина Буша да Срби угрожавају националну безбедност Америке?

Били су затечени. Две-три секунде сви су размишљали, па ће доктор Јанковић:

- По мени, одговор је врло једноставан. Као што знате, Србија је последња бољшевичка земља у свету. Ако се корен бољшевизма и овде не ишчупа, тај коров, то највеће зло човечанства у његовој историји, могло би поново да се повампири, а то би, логично је, угрозило и Америку.

Остали су му климањем главе одобравали.

Мајкл им није противуречио.

- Да. Могуће је - рече.

- Не да је могуће, господине Мишел - додаје Маљковић, него је тако. Поуздано, из својих извора знам да постоји велика међународна бољшевичка завера. Циљ јој је да оживи авет комунизма у свим бившим социјалистичким земљама, а пре свих у Србији, Русији, Бугарској и Румунији. Значи, у православним земљама. На челу те завере су наши, српски бољшевици и господин Буш то одлично зна. Зато је и дао такву изјаву. Не мислите, ваљда, да се и господин Буш уплашио имагинарне „Теслине кугле?“

Осећа се као звер у кавезу, немоћан да било шта промени.

Снови су се распршили. Од свега са чим је у овај рат кренуо остала му је још само мржња и жеља за осветом.

И Хрвате сада гледа попреко, са мржњом коју не успева да прикрије. И они су хришћани, сутра ће, ако им тако буде одговарало, заједно са Србима ударити на муслимане. Све су то неверници, све то треба поубијати да се земља гадлука ослободи.

А њу мрзи највише. Откад је пред оним Бруком испао онако понижен, мржња према њој му је потпуно памет закупила. Не може да спава, да једе. Пије и смишља како да му допадне шака. Једва чека да му Брук каже како ју је онај амерички новинар пронашао. Само да је се докопа. Оно што јој је урадио личиће на забаву у односу на оно што је очекује. На крст ће је ра-запети, па ће јој парче по парче мяса сећи и хранити изгладњеле сарајевске џукеле.

Она њега, Сафет-бега, да тако насамари и да утекне из логора!

Пени од беса што никог због њеног бекства није могао да казни. Хтео је да стражаре издајнике стави на веће муке него Србе, али нема ни једног од оних који су оне ноћи били на стражи. И они су некуда нестали, тако да нема на кога да искали свој бес.

Глава хоће да му се распукне од пића и неспавања.

Већ трећи дан нико код њега не сме да уђе осим Дамира. И он, преплашен, само буљи у његово подбуло лице и закрвављене очи.

- Бабо - каже тихо Дамир.

Он ћути. Чује га, али као да га не чује.

- Бабо, да ти донесем нешто да једеш?

- Сиктер, море - одбруси, па поново нагну флашу.

- Немој више, бабо. Легни бар мало.

- Сиктер, кад кажем!

Дамир ућута. Не сме више ништа да га пита. И он страхује од његових закрвављених очију. Као да то више није онај исти човек, његов бабо са којим се толико поносио. Нешто се променило, али он још не разуме шта. Осећа страх од свега што се око њега догађа. Све је требало да буде другачије него што је сада. Није могао ни да помисли да ће Сарајево у огњу горети.

Страх га је од свега тога, а бабо само пије. Шта ће да ради ако му се нешто деси, ако остане сам?

- Абдулаху - окрену се Сафет-бег према њему.

- Ту сам, бабо.

- Колико мрзиш Србе?

Дамир погледа у оца. Опет му у очима види онај стари сјај који му је раније уливао снагу.

- Много, бабо. Више него било шта на свету.

- Хоћемо ли да кољемо Србе, Абдулаху?

- Хоћемо, бабо.

- Све. Док ни једног Србина на свету не буде?

- Све, бабо.

- Таквог те волим.

- Ти си прави јунак, бабо.

- Бићеш и ти. Бићеш. У теби је крв Фазлића, а не Војиновића.

Зашкргута зубима. И при помисли на то презиме неки бес поче да га раздире.

- Јеси ли ти Турчин, Абдулаху?

- Јесам, бабо.

- Тако је. Ти си Фазлић, Турчин из Анадолије. Опет ће турски вакат да се врати. Опет ћемо их побити као на Косову. Хоћемо ли да кољемо Србе, Дамире?

- Хоћемо, бабо.

Скочи са столице.

- Тако је, Мујо од Добоја! Идемо да кољемо Србе! Сафере! - продра се из све снаге.

Сафер утрча гледајући га преплашено.

- Ево ме, Сафет-беже.

- Колико још има српских крмака у оном подруму?

- Тридесетак.

- Зови Риза, Хасана, Даута, Алију, Мустафу, Цека и још неколико које ти хоћеш. Спремите се, идемо.

- Хошу, Сафет-беже - рече Сафер и одјури.

Дамир се забрину. Бабо је преморен, пијан, ако иду у неку акцију може лако да погине.

- Што се прво не одмориш мало?

- И ти ћеш са нама, Турчине - каже Сафет-бег. Време ти је. Треба да се калиш од малих ногу.

Дамир уздрхта. Одавно моли баба да га поведе у неку акцију, а он стално одлаже. Увек му говори да је још мали и да има времена. Прибојава се да ће се овај рат завршити пре него што он одрасте. Бабо ће до тада побити све Србе, тако да за њега неће остати ништа, неће имати прилику да се покаже. Плаши се да му се неће испунити сан да као Мујо од Добоја појаше бесног коња и са сабљом у руци крене да разгони Србе на алаје. Сви ће јарани, па и они који су му се подсмевали што му је мајка крмска Српкиња, бити задивљени његовим јунаштвом.

Где ли га бабо води? Хоће ли јуришати? Хоће ли бомбама пробијати српски фронт?

- А куда ћемо, бабо - пита.

- Видећеш - одговори Сафет-бег. Данас ћеш да постанеш прави Турчин.

Стави пиштољ и нож за појас.

Уђе Сафер.

- Спремни смо, Сафет-беже.

- Идемо Абдулаху, Турчине!

У ходнику их сачека наоружана група, па сви кренуше на улицу.

Сафет-бег ништа не говори. Нико још не зна куда их води.

Убрзо наиђоше на старицу, у дугом поцепаном капуту. На дејим колицима вуче дрва одсечена у неком парку. Старица застаде, гледа у њих.

- Е, Алах вас посеко, чума вас поморила!

Сафет-бег застаде. Пиљи у старицу. Јасно му је да је муслиманка, али се чуди зашто их куне.

- Шта причаш то, стара - пита.

- Дабогда вам шејтани живима месо кидали, шта учинисте - виче старица. Уста вам се натраг обрнула. Што вам је све ово требало, шејтани вас живе пекли, дабогда.

- Марш, кучко стара! - дрекну неко.

Старица на то не обраћа пажњу.

- Шејтани од вас месо јели, шта учинисте од овога народа. Погани од погани, ви ћете државу да правите.

- Ћути, кучко, заклаћу те, дина ми! - опет неко викну.

- Немате ви ни дина ни памети, нити за алаха знате. Да што знате не би ово народу учинили, алах вас посеко. У манити ветар ударили...

- Идемо - рече Сафет-бег. Пустите је, видите да је луда.

Зна Сафет-бег да старица није луда. Не чује први пут ово на сарајевским улицама. Већ дуже време срета погледе наесрећних људи пуне мржње. Осећа да га несрећни, измучени и изгладнели људи погледима оптужују за све ово што им се догађа. Због тога што им је сада, тренутно, тешко, одrekli би се и будућег царства турскога, па и самог Алаха и у крмску, влашку веру прешли. Зато га ни сада нису погодиле клетве ове старице. Убеђен је да народ никада не зна шта је за њега најбоље, зато и постоје људи попут њега који треба да га воде.

После стотинак корака уђоше у велику зграду поцрнелу од паљевине. Дамиру није јасно шта ће ту, али не сме да пита. Куда иду сви, помисли, тамо ће и он. Чуди га и то што му бабо није дао никакво оружје.

Спуштају се степеницама у подрум.

- Отварај! - нареди Сафет-бег.

Сафер откључа велики црни катанац, па повуче тешка метална врата. Заплахну их смрад.

- Пих, како смрде крмци влашки - каже неко.

- У свињу мора да смрди.

Уђоше. Кад му се очи привикоше на полумрак, Дамир спази изнемогле и измршавеле људе како леже по бетонском поду.

- Шта радите крмци српски? - продра се Сафет-бег.

Нико од њих се и не помери. Тек по неко је скрећу поглед према вратима. Нико не прозбори ни реч.

- Хоће ли неко да се потурчи? - викну поново Сафет-бег.

Опет сви ћуте.

- Питам, крмци српски, хоће ли неко да се потурчи? После ће бити касно!

Ни овог пута нико не одговара.

- Још једном питам - грми Сафет-бег, хоће ли неко да се потурчи?

Мук.

- Кољи! - арлаукну Сафет-бег као звер. Кољи, мајку им крмску јебем!

И овог пута осећа Сафет-бег да је поражен. И овако, у овом подруму, док гледају смрти у очи, ови влашки крмци га презиру, надмоћнији су од њега. И кад им пререже вратове, осећа, он ће бити поражен.

- Кољи! - вришти из свег гласа.

У рукама свих из његове ордије створише се ножеви. Сваки хвата за косу најближег.

- Кољи! - бесни Сафет-бег.

Тог тренутка погледа Дамира. Видео му је унезверене очи. Извади свој нож и пружи му га.

- Држи, Турчине. Кољи!

Док Дамир несвесно дрхтавом руком узима нож, по подруму, већ шикља крв.

- Ихааа! - вришти неко. Држ га Даут-ага!

- Види како шибла крв из овог крмка, Алаха ти!

„Од Сарајва до Ирана
биће земља муслимана!”

Кроз вриштање и песму кољача чује се крклање оних које кољу и молитве оних који тек треба да дођу на ред.

Дамир, унезверен, још стоји са ножем у руци. Није овако замишљао свој први јуначки поход. Није мислио

да ће клати онемоћале старце, већ да ће са бомбама у рукама освајати бункере.

- Кољи, Турчине! - унесе му се Сафет-бег у лице.
Кољи, Мујо од Добоја!

Дамир задрхта. Само што му нож не испаде из руке.

- Кољи, сунце ти крваво!

Дамир би хтео да се све ово не догађа, да ово није стварност. Осећа да ће се обрукати пред бабом и његовим „љиљанима”. Зна да ће бабо због тога полудети, да му ту бруку неће опростити, а не може у себи да пронађе снаге да неком зарије нож у гркљан.

- Кољи, ако си Турчин!

У том тренутку с улаза се зачу:

- Сафет-беже! Сафет-беже, траже те хитно!

Сафет-бег се окрену.

- Ко ме сад тражи, сунце му јебем! Видиш да немам времена! Кољи, Дамире, ако ниси Војиновић!

- Сафет-беже, зову те хитно тамо!

- Где?!

- Тамо! У ону зграду!

Схвати. Опет онај ђавољи Брук.

У њему нешто заигра. Да није пронашао оног новинара? Можда је и она тамо!

- Све покољите, одох ја! - викну и истрча напоље.

Заборави на Дамира. Он је још стајао на истом месту. Кад виде да је бабо отишао, испусти нож из руку, па као без душе истрча из подрума. Излазећи из зграде спази баба како некуда одлази ципом.

Сафет-бег је с нестрпљењем очекивао шта ће му рећи Дејвид Брук. Само да му она змија још једном падне шака, после неће жалити да погине.

- Брже - понављао је шоферу. Шта гњавиш?

- Не може брже, Сафет-беже.

- Може ако ја кажем! Брже!

Кад уђе код Дејвида, по лицу му закључи да нешто опет није у реду.

- Ствари нам не иду наруку, Фазлићу - каже му Дејвид. Мишел је у Београду.

Сафет-бег се мало замисли, па рече:

- Па, добро. ако треба, отићи ћу тамо да га убијем. Некако ћу се провући.

- Могу и ја, Фазлићу, да наредим да га ликвидирају и у Београду. Има то ко тамо да уради и без тебе. Само, то није исто, као кад би био убијен на српској територији у Босни. У сваком случају, ако буде морало, наредићу да га ликвидирају у Београду. Ти буди приправан, немој куда да се губиш. Можда ће се он поново вратити овамо. Необично је за њега да само протрчи кроз Босну. Верујем да ће се вратити. Јесте ли схватили, Фазлићу?

- Јесам, господине Брук.

- Идите сад и будите тамо где могу да вас нађем.

Поглед на ушће Саве у Дунав заустави јој дах. Гледајући са Калемегдана те две моћне реке схвати колико је човек ситан и немоћан.

Модра даљина преко Саве и Дунава испуни је језом. Осећала је да тамо, далеко на северу, има нечег злокобног.

- Стигли смо, Малена. Ово је црква Ружица, а нешто ниже је Црква свете Петке. Хоћеш ли сама или ћу и ја с тобом?

- Сама ћу, тата. Ово морам сама.

- Чекаћу те овде. Остани колико хоћеш.

Силази каменним степеницама. Колена јој клечају. Никада раније није ушла у цркву. Не зна ни шта треба да уради кад уђе. Хоће ли умети да се прекрсти.

Застаде на платоу испред цркве. Пажњу јој привукоше два бронзана ратника са оружјем и оклопима из времена косовске битке. Приђе ближе и загледа се у њих.

Деловали су смирено и достојанствено. Иако нижи од ње из њих је избијала огромна снага. Као да осети струјање те снаге према себи. Нешто јој поручују бронзани ратници, нешто хоће да јој кажу, али она то не разуме.

Нешто ниже од њих слази капелу у стени. Унутра су гореле свеће. Завирила је, назрела иконе, али се није усудила да уђе. Осећала је да је то свето место које она не сме да прља својим присуством.

Окрену се према цркви. Врата су била отворена.

Мора прикупити снагу да прође кроз та врата.

Несигурним кораком крену ка цркви. Прилазећи вратима затвори очи, начини још два корака и стаде.

Осети тишину. Чула ју је. Никада није ни помислила да се тишина може чути.

Не зна да ли да отвори очи. Стрепи од онога шта ће видети. Плаши се да ће кад отвори очи схватити да овде није смела да уђе. Ово је храм свете Мајке Параскеве, а она је ђавородица. Оскрнавила је ово свето место. Ако постоји Бог, а постоји сигурно пошто постоји и ђаво, казниће је што је овамо дошла.

Како да му се помоли да јој опрости све грехе? Како се уопште моли Богу?

Можда се шапуће у себи?

Молим те, Боже, опрости ми. Молим те, Боже, помози ми. Учини да не будем ђавородица. Да ме људски род вековима не проклиње. Молим те, Боже, уништи сатану. Молим те, Боже, ако ћеш допустити да будем ђавородица, учини да ме, кад одавде изађем, удари гром. И теби се молим, Света Петко. Опрости ми што ништа не знам о теби и помози ми да не будем ђавородица. Ако си света мајка, ти то можеш. И ја сам твоје дете, мајко. Не препуштај ме сатани.

- Чег се то плашиш, ћери? - прекиде је топао, смирен и пријатан глас.

Задрхта.

Ко ли јој то говори? Да јој се то Бог преко неког не обраћа?

- Велики је страх у твојој души, кћери. Отвори очи. Не бој се. У божијем си храму.

Колико је само топлине у том гласу. Да ли човек чији је то глас може и да претпостави ко је она? Назива је „кћери“, а она је ђавородица.

- Погледај кћери, Бог види твоју патњу.

Сме ли да отвори очи? Хоће ли је Бог казнити због тога?

- Хајде, ћери, отвори очи. Бог и света Мајка Параскева ће ти помоћи да олакшаш душу.

Од тог гласа телом јој је и даље пролазило топло струјање. Очни капци јој се сами померају, очи јој се и мимо њене воље саме отварају.

Прво што је угледала била је седа коса и кратка седа брада, потом дубоке, топле очи и продуховљено лице.

Човек у црној мантији стајао је испред ње и гледао ју је у очи са зачуђујућом мирноћом.

- Тако, ћери. Ослободи душу страха. Прекрсти се и пољуби икону.

- Не умем - једва прошапута. Први пут сам у цркви.

- Бог ће ти то опростити, ћери. Састави овако три прста десне руке... Тако. Прво горе, па доле, па десно, па лево... У име оца и сина и светог духа, амин. Ајде сад ти.

Дрхтавом руком учини како јој рече. Осети неко олакшање, неку топлину у души.

- А сада, приђи и целивај икону.

Сагну се и целива икону свете Петке.

- Тако. Прекрсти се сада још једном.

Опет се прекрсти, сада већ сигурнија у себе.

- Тако, кћери. Олакшај душу. Желиш ли нешто да ми кажеш?

Погну главу. Ћути.

- Теби се нешто страшно догодило?

Он каже: догодило ти се нешто страшно. Мало је то рећи.

- Страх ме је - прошапута.

- Види се то на теби. Шта те је тако уплашило?

- Не смем да кажем. Не смем овде. Ово је свето место.

- Изађимо напоље.

Послушно ћутећи, пође из цркве. Учини јој се да су јој се бронзани ратници осмехнули. Тек сада примети да су окренути према северу и да су загледани у ону модру даљину. Као да осећају неку опасност са далеког севера, па овде, изнад ушћа Саве у Дунав, чувају стражу.

Лагано крену према зиду испод цркве гледајући у модру даљину. Осећала је да духовник корача поред ње.

Кад стиже до зида, стаде.

- Опростите ми што ништа не знам - рече. Како да вам се обраћам?

- Зови ме оче-прото.

- Опростите ми, оче-прото, на мом незнању.
- Ниси ти крива, ћери. Криво је време у којем живимо.

Ћути. Прикупља храброст.

- Зовем се Јелена. Јелена Војиновић. Рођена сам у Сарајеву...

Веровала је да ће замуцкивати, да ће јој грч стегнути грло. Спонтано, неосетно, прича је потекла из ње...

Док говори осећа да сву муку и сву своју несрећу дели са овим човеком у мантији. Као да он неком чудном енергијом преузима на себе део њеног бола.

Ћутао је. Није је прекидао. Као и она гледао је у мудару даљину.

Не зна колико је дуго причала.

- Ето, то је моја прича и моја несрећа, оче-прото. Није тако страшно то што сам тамо преживела. Нисам једина. Пуна је Босна оваквих несрећница, али сам ја једина ђавородица. Једино је из моје утробе сатана изашао. Сада сви мисле да сам нервни болесник. Ни мој отац ме не разуме, а први је још пре 15 година ђавола препознао. Довео ме је овамо да се помолим Богу. Вели, биће ми лакше.

- А је ли ти сада лакше, ћери?

Она уздахну.

- Не знам, оче-прото. Имам само осећај да сте ви на себе део моје туге и несреће преузели.

- Нисам то ја, ћери. То су те чули Бог и света Мајка Параскева. Смиловао се Бог твојој несрећној души.

- Шта да радим, оче-прото? Како да зауставим сатану?

- Не очајавај! Ниси ти ђавородица. Твој син је пред Богом невин, као и ти.

- Ни ви ми не верујете, оче-прото. Морате ми веровати. Ако га не зауставимо подићи ће џамије на Морави.

- Не бој се, Ћери моја. Син божји, Исус Христос, преко кога се Бог људима јавио, то неће дозволити. За наше људско схватање божја правда је спора и невидљива. Она је само Богу знана, али је свеприсутна и

никог не мимоиђе. Узми свог сина Јелена. Ко зна какву му је судбину Бог наменио. Његовим венама тече наша крв, српска. Узми сина. Пригрли га. Можда ти га је Бог поклонио у замену за децу која су тамо остала и коју можда више никада нећеш видети. Однеси сина у цркву на крштење. И ти са њим да се крстиш. Крштење је исто што и рађање, и више од тога. Рађањем долазимо на земљу у овај привремени живот, а крштењем се рађамо за вечни живот. Кад се обоје крстите, сама ћеш схватити да сте пред Богом обоје невини и да је твој син божије створење, а не сатанино. Што је крштено не може бити сатанино. Однеси сина у Студеницу. Крсти га поред гроба светог Симеона Мироточивог. То је наш цар Немања, ћери. Он је под старост оставио царску круну, замонашио се и постао Симеон. Крстите се обоје поред светог гроба великог Немање.

Јелена је ћутала. Гледала је како се спајају две велике реке. Одједном, не знајући зашто, зграби протину руку и пољуби је.

- Бог те благословио - рече он и прекрсти је.

- Хвала вам, оче-прото.

- Не захваљуј мени. Захвали се Богу и светој Мајци Параскеви што су те чули.

- Сад идем, оче-прото. Тата ме чека горе на оном платоу.

- Иди Јелена. Молићу се Богу да чува тебе и твог сина. Хајде да те испратим.

Јелена збуњено застале испред бронзаних ратника.

Шта јој то поручују?

Зашто струјање долази из ташнице?

Сети се.

Прстен!

Отвори ташну и узме прстен. Учини јој се у делићу секунде да од њега према бронзаним ратницима прође блесак муње.

- Шта ти је то - пита духовник, гледајући збуњено у прстен.

- Нисам сигурна, оче. Можда је прстен мојих предака.

Он се прекрсти и рече: Бог ти нешто поручује.

И Јелена се прекрсти држећи и даље прстен у левој руци.

- Сад ћу да га покажем тати. Он ће знати да ли је то онај прстен који је нестао 41. године. Хоћете да упознате мог тату, оче-прото?

- Хоћу, ћери.

Крену испред ње уз камене степенице. Кад изађоше на плато изнад цркве, угледа их Михаило и журно крену према њима.

- Благословите, оче-прото - рече, и пољуби духовникову руку.

- Бог те благословио.

Михаило забринато погледа Јелену. Није морао ништа да каже, она је све разумела.

- Не брини, тата - рече му. Водићеш мене и унука на крштење у Студеницу.

Михаило занеме, потом му очи засијаше, а на лицу се појави радост.

- Бог ће вам за ваше добротинство платити, оче - рече, поклонивши му се.

- Нема овде моје заслуге. Бог је чуо њен искрен вапај и смиловао јој се.

- Тата, погледај овај прстен - рече Јелена пружајући му га.

Михаило узе прстен, лице му пребледе.

- Господе - прошапута. Одакле ти прстен Малена?

- Нашла сам га у њиховој кући у Фазлагиха Кули.

- Чији је то прстен, сине - пита прота.

- Ми смо Војиновићи. По предању потомци Милоша Војиновића из Вучитрна, сестрића цара Душана. Опет по предању, ово је његов прстен...

Пробудила га је главобоља. И поред мамурлука од претераног пића, присећа се разговора са београдским интелектуалцима. Покушава да из свега онога што су рекли извуче неки закључак. Да није у њима онолико гнева и мржње, лакше би му било. Због њихове мржње мора да буде суздржан, јер зна да човек коме је мржња у срцу не може реално да расуђује.

У сваком случају, вече није било изгубљено. Сазнао је да Срби нису јединствени и да су поделе међу њима врло дубоке.

Покушава да направи паралелу између Срба које је упознао у Книну и Босни и ових у Београду. Чини му се да се доста разликују. Они тамо су спремни да гину, а ови овде траже да Америка оне тамо приведе памети.

Мораће тиме још да се позабави.

Шта ако је оно што они говоре истина? Ако су они искрени борци за истину. Можда су они од оних ретких појединаца који виде да њихов народ срља у пропаст. И у време Хитлерове Немачке било је појединаца који су му се супротстављали, јер су видели куда он води немачки народ. Да није, ипак, олако насео онима у Книну и Босни? Шта ако су му и они лешеви код Масленичког моста и они код Братунца подметнути? Сети се и тврдње београдских интелектуалаца о међународној бољшевичкој завери. Синоћ му то није деловало убедљиво, а сада му се чини да је и то могуће. Чак, много је логичније то него могућност да Срби имају неко тајно оружје. Требало би тиме да се озбиљније позабави. Маљковић тврди да је то из својих поузданих извора сазнао. Могао би, ако постоји, да дође до прецизнијих података о завери? Ипак, ту нешто није логично. ако је председник на то мислио, зашто би на њега мотрила читава армија шпијуна. Зашто се Ро-

би онолико уплашио? Зашто покушавају да и њега елиминишу а не само избаце из игре? Мора да је посреди нешто друго, много значајније и опасније од болшевичке завере... Сад, Мајкл, чувај кожу. Очекуј да ти неко идуће ноћи упадне у собу. Можда и сам Дејвид Брук дође за тобом у Београд. Из Сарајева си му умакао, али он није од људи који лако одустају.

Звони телефон. Оклева да подигне слушалицу.

Телефон упорно звони. Подиже слушалицу.

- Господине, Мишел - чује глас. Нашао сам је!

Ко ли је то? Кога је нашао?

- Хало. Чујете ли ме, господине Мишел?

- Да. Чујем вас.

- Овде доктор Јанковић. Налазим се на рецепцији. Нашао сам жену за којом трагате.

Лакну му, скоро да се одушеви. У стрепњи да је откривен, на њу је био потпуно заборавио.

- Одмах долазим - рече и спусти слушалицу.

На рецепцији га дочека доктор Јанковић насмејан, срећан што је могао да му учини услугу.

- Ево адресе, господине Мишел - рече пошто се поздрави пружајући му цедуљицу. Надам се да ћемо се вечерас поново видети.

Мајкл обећа да ће радо седети са њима.

Враћајући кључ, рече рецепционару:

- Позовите ми такси.

Док је ауто грабио преко моста на Сави, замишљао је сусрет са Еном.

Таксиста убрзо стаде испред једне зграде показујућу руком да су стигли.

На цедуљци коју му је дао доктор Јанковић писало је да се Ена налази у стану број 11.

Готово устрча уз степенице.

Испред броја 11. застаде. На вратима није ништа писало.

Секунду-две је оклевао па притисну звонце.

Убрзо се зачу шкљоцање браве, па се на вратима појави Вука. Погледа га упитно и нешто проговори.

- Опростите молим вас - рече Мајкл, тражим Ену. Добио сам ову адресу од неких пријатеља.

Жена слеже раменима, па нешто рече.

- Треба ми Ена - понови Мајкл. Госпођа Ена.

Жена опет слеже раменима, нешто објашњавајући и ширећи руке.

Да ли је могуће да је адреса погрешна, помисли Мајкл. Ако не разуме енглески чује име.

- Ена, Ена, Ена - понављао је.

Жена нервозно одмахну руком и крену да затвори врата. У том тренутку иза њених леђа појави се Михаило.

- Желим да видим госпођу Ену - понови Мајкл.

Михаило пребледе.

У два корака, стиже до комоде у ходнику, узе пиштољ, па се врати и упери га Мајклу у груди. Мајкл ничим не показа страх или изненађење.

- Улази! - каже Михаило строгим гласом.

Видеши да га Мајкл не разуме, показа му руком да уђе.

- Исусе Боже, Михаило, шта се догађа - пита Вука збуњено.

- Зови полицију! - каже Михаило. Одмах!

Мајкл мирно стоји испред Михаила док му овај не нареди да седне. Михаило остаде да стоји са упереним пиштољем.

- Зову полицију. Вуко, чујеш ли шта ти говорим! - викну.

Мајкл схвати да ће бити узалудно да било шта објашњава, јер га неће разумети и да је најбоље да остане миран.

- Шта се догађа? - појави се Јелена у дневној соби. Тада угледа непознатог човека.

- Тата, побогу, шта се догађа? - прошапутала.

- Зовите полицију - наређује Михаило.

Мајкл је одмах препознао Ену. Толико је гледао њену фотографију да није могао погрешити, иако је сада изгледала знатно старија.

- Госпођо Ена - каже Мајкл - ја вас тражим.

- Зовите полицију - опет викну Михаило.

- Ја сам новинар из Њујорка - рече Мајкл. Носим вам поздраве од Џејн.

На Јеленином лицу се појави запањеност.

- Тата - рече, склони тај пиштољ. Све је у реду.

- Није у реду - викну Михаило не склањајући пиштољ. Знам ко је. Зовите полицију кад кажем!

Јелена приђе и загрли га.

- Не бој се. Хајде, склони тај пиштољ и дај нешто да човек попије.

Михаило спусти пиштољ.

- Хвала вам, госпођо Ена, ово је очито неки неспоразум. Ја сам новинар из Њујорка. Мајкл Мишел. Кад сам полазио, Џејн ми је рекла да вас, уколико буде могуће, пронађем и поздравим - рече Мајкл.

- Драга Џејн - озари се она. Како је то дивно и племенито створење. Ми, на жалост, господине, управо крћемо на краћи пут. Вратићемо се вечерас, па ће ми бити драго да нас сустрa посетите, ако остајете још у Београду.

Мајклу се то није допало. Требало му је толико времена да је пронађе, а она управо овог тренутка некуда одлази. Шта ако више не успе да је пронађе? Ако јој се поново изгуби траг?

То не сме да дозволи.

- Госпођо Ена - рече, да ли је то путовање толико важно да га никако не можете одложити? Морам са вама да разговарам.

- На жалост, господине, не могу да одложим овај пут.

- Госпођо Ена, постоји ли икаква могућност да и ја са вама пођем?

Она га погледа збуњено и зачуђено.

- Толико вам је стало да баш данас са мном разговарате?

- Да, госпођо Ена. Толико ми је стало да и не питам куда идете. Данима вас тражим, не бих хтео сада да вам поново изгубим траг.

Она се загледа у њега испитивачки, па јој се на уснама појави осмех.

- Зашто да не, господине - рече.

Михаило и Вука су збуњено гледали у њих двоје. Јелена то примети, па рече:

- Господин је новинар из Њујорка, пријатељ једне моје пријатељице из Америке. Све је у реду, не брините ништа. Иде и он са нама, пошто ти мама остајеш код куће.

Михаило се прибра, страха на његовом лицу несташе. Мајкл му климну главом.

- Онда да кренемо, Јелена. Време је - рече Михаило.

Јелена оде у другу собу. Убрзо се врати носећи на рукама бебу која је спавала. Са њом из собе изађе и једна тамнопута жена.

- Господе - сети се Јелена, толико смо се збунили да вас нисам ни упознала. Господине...

- Мишел. Мајкл Мишел.

- Господине Мишел, то је мој отац Михаило, ово је моја мајка Вука, ово је Анка, а ово је мој син... А сада можемо да пођемо.

Мајкл пође за Јеленом. Све је другачије него што је замишљао. Доктор Јанковић рече да је она нервни болесник, а он је нашао нормалну и скоро срећну жену са дететом.

Испред зграде Михаило откључа аутомобил.

- Хоћете ли позади са мном, или ћете на предње седиште, господине Мишел?

- Радије бих с вама. Тако можемо да разговарамо, а да сапаутницима не сметамо.

Михаило седе за волан, Анка поред њега, а њих двоје позади. Ауто крену.

- Госпођо Ена - рече Мајкл, смем ли сада да питам куда идемо.

- Наравно, господине Мишел. Све ћу вам објаснити. Али хоћу прво да вас замолим да ме тако не зовете.

Мајкл је погледа збуњено.

- Не разумем. Зар ви нисте Ена Фазлић из Сарајева?

- Била сам, господине Мишел. Пуних 15 година била сам Ена Фазлић. Сада сам поново Јелена Војиновић.

Мајкл схвати у трену.

- Вашег мужа сам упознао у Сарајеву. Није ми рекао да сте разведени.

- Није вам, вероватно, рекао много шта.

- А куда идемо, госпођо Јелена?

- Идемо у Студеницу, најстарији српски манастир. Хоћу да крстим свог сина. Ово је, господине Мишел, мој син.

- Колико ја знам, муслимани се не крштавају, већ обрезају као и Јевреји, рече Мајкл.

Јелена се насмеја.

- У праву сте, господине. Муслимани и Јевреји се обрезају а хришћани крштавају. Ни ја о свему томе недавно много нисам знала. Нисам знала да је за нас православне хришћане крштење важније од рођења.

- Нисам сигуран да сам вас добро разумео. Учинио ми се да сте о себи говорили као о хришћанки.

Јелена се осмехну видеши његову збуњеност.

- Није вам се учинило. Рекла сам вам да се зовем Јелена Војиновић, а то је чисто православно, српско име и презиме. Мој бивши муж је муслиман. Он ме је назвао Ена, скраћено од Јелена. Ја сам њега звала Саша, скраћено од Сафет... А како сте ви мене пронашли, господине Мишел? То је заиста чудно.

- По овој фотографији - одговори он, и извади из џепа фотографију. Код нас су све новине и све телевизијске станице објавиле ову фотографију силованих муслиманки.

Јелена једном руком привуче бебу, а другом узе фотографију. Дуго је гледала.

- Како сте рекли, господине Мишел, код вас је тамо објављено да је ово група силованих муслиманки.

- Да. А вас је препознала ваша пријатељица Џејн.

- Ако је тако, није чудно што је читав свет у заблуди. Драги господине Мишел, међу овим несрећницама на фотографији нема ни једне муслиманке. Све су ово Српкиње које су силовали муслимани! Сликао нас је један страни новинар на Палама.

- Убрајате ли међу њих и себе, госпођо Јелена?

- Наравно.

- Хоћете да кажете да вас нису силовали Срби?

- Мене је силовала муслиманска хорда на челу са мојим мужем.

Мајкл је испитивачки загледа. Ова жена говори истину, помисли.

- Тата, не љутиш се што нас двоје разговарамо, а тебе и Анку смо запоставили?

- Само ви причајте. Ви причајте, а ја ћу да возим. Него, објасни човеку зашто сам вадио пиштољ на њега. И кажи да се извињавам.

Јелена кроз смех објасни Мајклу да је Михаило мислио да је он плаћени убица.

- Мене је тешко уплашити, изненадити и зачудити... Него, госпођо Јелена, хоће ли вам бити непријатно, ако вас замолим, да ми све детаљно испричате.

- Увек када се ране позледе боли, али ћу вам причати. Желим да чујете истину, па кад се вратите у Њу-јор, пишите по савести.

Јелена је имала потребу да прича, да се празни.

Мајкл је пажљиво слушао не прекидајући је.

У Ибарској клисури беба се пробуди. Плакала је изузетно гласно.

- Прави Војиновић - смеје се Михаило.

- Чим му је Циганка кума, мора да буде грлат - насмеја се и Анка.

Јелена преведе Мајклу шта кажу, чему се и он насмеја.

- Она је одиста Циганка - пита.

- Права - одговори Јелена. Кад вам довршим читаву причу, биће вам јасно зашто ми она крштава сина. А сада, само мало, извините ме, ждероња је гладан.

Еlegantно, дугом косом заклони дојку од Мајкловог погледа и принесе је сину. Он престаде да плаче и поче да сиса.

- Једи сине, једи. Само ти једи - шапуће Јелена. Да порастеш велики.

Затим настави своју исповест...

Уђоше у једну варошицу.

- Ово је Ушће - рече Михаило. Идемо сада десно. Још једанаест километара и стигли смо.

Јелена преведе Мајклу да је манастир близу, а и њена прича је била при крају.

Ишли су кроз пределе нетакнуте природе, између прелепих брда. Изненада после једне кривине указа се манастир, па Михаило заустави ауто на паркингу поред једне чесме.

- Уз божју помоћ, стигосмо - рече.

Кад изађоше из кола, прво им паде у очи велика улазна капија, а иза ње кубета манастирске цркве.

- Ово је предивно - дивео се Мајкл.

- И ја сам први пут овде. Донедавно нисам ни знала где је Студеница.

- Како то, а Српкиња сте, хришћанка?

- Код нас у Босни, у школским програмима, о томе није било ни речи. Ми босански Срби покушавали смо, заборављајући своје порекло и одричући се својих корена, да створимо братство са Хрватима и муслиманима. Рушили смо своје цркве док су муслимани подизали нове уамије у сваком селу, а Хрвати своје цркве. Можда нас Бог због тога и кажњава... Ја сам јуче први пут ушла у цркву.

- Хајдемо, Малена. Стигли смо тачно на време.

- Прекрсти се, Јелена - шапну јој Анка кад приђоше капији.

Држећи сина на левој руци, прексти се, па закорачи у манастирско двориште.

- Сад сам се сетио - рече Мајкл, да ми је једна госпођа, тамо у Босни, у Зворнику, рекла да не могу разумети Србе ако не видим њихове манастире. Пре свих је поменула, баш овај, Студеницу.

На улазу у цркву сачека их калуђер.

- Ви сте за крштење - пита.

- Да - одговори Михаило. Заказали смо.

- Изволите - рече калуђер и уведе их у цркву.

Јелена и Мајкл застадоше опчињени оним што виде. Осетише дух давно минулих векова.

Мајкл је гледао фреске по зидовима.

Калуђер позва Јелену да са кумом приђе крстионици. Узе јој дете. Михаило и Мајкл остадоше по страни.

Јелена није била свесна шта се догађа. Била је у трансу. Чинило јој се да јој је читав ранији живот био нестваран и да је стварност само овај тренутак у Студеници.

Није чула појање, није разумела ништа, али је све душом осећала.

Осетила је миропомазање. Нешто јој од светог мира прострујало читавим телом, а после светог причешћа чудно прочишћење у души.

- Ево ти Милоша, кумо - пружи јој Анка сина.

Јелени низ образ склизну суза. Пригрли малог Милоша на груди, па са њиме у наручју приђе гробу светог Симеона Мироточивог. Извади прстен и стави малом Милошу на груди.

- Милоше Војиновићу, сине мој, предајем ти прстен твог претка Милоша Војиновића на чување.

- Амин, Боже - вели Анка и прекрсти се.

У том тренутку кроз узани црквени прозор испод куполе на Милоша и на прстен паде танки сунчев зрак...

Враћали су се у Београд.

Мајклу се чини да се враћа из неког тајанственог, до тада непознатог света. Размишља шта сада да чини. Ако би га неко приморао да сада седне и почне да пише књигу о балканском рату, не би знао ни како да почне нити шта да напише. Овај дан и древни манастир све су изменили. Ништа више није као што је било јутрос.

- Госпођо Јелена - прекиде Мајкл дуго ћутање - какав сте ви то народ?

Јелена се осмехну, загледа у Ибар, па после неколико секунди одговори:

- Не знам. Биће вам чудно, али ја тако мало знам о сопственом народу. Ја, у ствари, све до сада нисам знала да му припадам. Ја сада откривам сопствени народ, господине Мишел.

- Кажи му ти, кумо, овако - упада Анка. У свету нема земље у којој живи толико Цигана као у Србији. Ми Цигани не можемо са сваким да живимо. Тако му реци, па нека сам размисли.

Јелена преведе, а Мајкл се од срца насмеја.

- Извините, а којој цркви ви припадате? - упита Михаило Мајкла, а Јелена преведе.

- Ја сам протестант.

- Драго ми је. Лакше ћете нас разумети. Знате, кад се каже да смо подигли кућу на сред пута, мисли се и на то. На овом нашем простору не сударају се само Исток и Запад и њихове цивилизације, већ и цркве. Да творац српске државе Стеван Немања, поред чијег гроба смо данас крстили Милоша, није прешао у православље, вероватно би читава наша историја потпуно другачије изгледала.

- А у којој је вери Немања пре тога био? - упита Мајкл.

- Био је католик, господине. после рођења крштен је у католичкој цркви, па је пред преузимање власти прешао у православље и тиме одредио даљу судбину српског народа.

- Мислите да је то толико значајно утицало на вашу историју?

- Да, господине. То је пресудно утицало. Да је Немања остао католик и српски народ би временом прихватио Ватикан. Овако смо се нашли у жрвњу две непријатељске религије - католичке и исламске. Изгледа да се Ватикан много лакше споразумевао са исламом него са православљем.

- Опростите - рече Мајкл, ипак не могу да схватим да су католичкој цркви ближи мухамеданци него православни хришћани.

- Не могу ни ја то да схватим, господине. Нама Србима су векови требали да то схватимо. Вековима смо се приклањали хришћанској Европи и од ње заштиту тражили. Да је Европа хтела да нам помогне, Турци никада не би ушли на Балкан. На нашу несрећу, Турци су Ватикану добро дошли.

- Објасните ми детаљније - заинтересова се Мајкл.

- Па, ево, овако господине. Ви знате да је до дефинитивног раскола у хришћанској цркви дошло 1054. године. Од тада је Ватикан упорно покушавао да источну, византијску цркву, стави под своју власт. Стратези из Рима су рачунали да ће најезда Турака из Азије коначно „опаметити” православне народе и да ће они признати њихову врховну власт. У петнаестом веку се то умало и догодило. Да ли сте чули за фирентинску унију?

- Нешто неодређено.

- Тада су Турци освајали Балкан. Византија и остале православне земље нису саме биле у стању да им се одупру. Ватикан их је уцењивао да ће добити помоћ од Европе под условом да потпишу унију са католичком црквом а да православна црква призна врховну власт Ватикана. Васељенски патријарх из Цариграда је подлегао овом притиску. Заказан је сабор у Фиренци 1439. године. На сабор су дошли сви православни патријарси, чак и руски, осим српског. Владар Србије, деспот Ђурађ Бранковић, иако му је турска сабља висила над главом, рекао је српском патријарху да ће га обесити ако оде у Фиренцу. Тако су те године у Фиренци унију са Ватиканом потписали сви православни верски поглавари осим српског. А, знате ли шта се после тога догодило?

- Не.

- Сазнавши да се Србија супротставила моћном Ватикану, руски велики кнез, због срамоте коју је нанео Русији, погубио је свог патријарха. Кад се и у Цариграду сазнало да Срби нису потписали унију, избили су нереди. На захтев народа, васељенски патријарх морао је да се повуче. Ватикан то, господине, Србима ника-

да није опростио. Вековима је католицима у срца усађивао мржњу према Србима.

Иако је морао да слуша Јеленин превод, Мајкл је у Михаиловом гласу осећао горчину. Осетио је и грижу савести.

- Господине Војиновићу - рече Мајкл, почињем да вас схватам. Радо бих вас позвао да сутра негде у Београду будете моји гости на вечери.

- Жао нам је, господине Мишел - каже Јелена. Радо бисмо се са вама дружили, али ми прексутра путујемо. Сутра морамо да се пакујемо.

- На дуже?

- Можда. Можда заувек.

- Напуштате земљу? - Не, господине Мишел. Враћамо се тамо одакле смо дошли. Идемо у Босну.

- Нећете ваљда са бебом у онај пакао.

- Хоћемо, господине. Милошу је тамо место. Свима нама Војиновићима је тамо место. Али, дружићемо се данас. Ви сада са нама морате кући. Мама је спремила свечани ручак. Знате, код нас Срба је обичај да се крштење прослави.

Већ је била ноћ, кад је Мајкл изашао из стана Војиновића. Био је уморан, па таксијем оде у хотел.

Мислио је да ће одмах лећи да спава, али када је ушао у собу сањивост, која га је у таксију била обузела, прође. Поручи да му у собу донесу флашу вискија и пуно леда. Осећао је потребу да буде сам и да покуша да среди утиске.

Келнер донесе виски и лед. Напуни чашу ледом, па насу виски. Отпи добар гутљај. Надао се да ће му виски мало разбистрити мозак. Осећао је да они прави догађаји тек долазе...

Одлучи.

Ићи ће са Јеленом у Босну. Можда ће тамо стићи и до тајне због које је дошао.

Зазвони телефон.

Не диже слушалицу. Мора да је то опет Маљковић, хоће да га води негде на вечеру. Ти људи престали су да буду интересантни за њега.

Телефон упорно звони.

Можда и нису они? Можда је неко други? Ако је онај са брадом рећи ће да се не осећа добро.

Подигне слушалицу.

- Имате позив из Њујорка, господине.

- Шта је с тобом? Што се не јављаш? - зачу Роберт-ов глас.

У глави му се муњевито бистри. Не зове Роберт без разлога.

- Здраво, Роби - рече да добије на времену.

- Мајкл, шта је с тобом?

Ово није разумео. Не зна шта треба да одговори. То је тек увод у нешто што хоће да му каже.

- Ништа. Добро сам - одговори.

- Врага си добро - подиже Роберт тон. Колико ти времена треба да припремиш ту серију о силовањима муслиманки? Још слова нисам добио!

Опет, значи, прислушкују разговор.

- Добићеш - рече Мајкл. Има времена.

- Нема времена, човече! Нема! Кад се враћаш?

- Не знам. - Како не знаш?

- Тако. Не знам. Нисам завршио.

- Је си ли нашао ону жену?

- Јесам.

- Па што ког ђавола тамо тражиш? Стрпај је на авион и долази овамо.

- Још не могу. Још не знам шта се овде догађа.

- Не разумем. Како не знаш?

Мајкл осећа да се Роберт збунио. То је добро. Биће убедљиво.

- Лепо. Не знам.

- Мајкл, што је са тобом? Да ниси болестан?

- Нисам.

- Па о чему то, доврага, причаш?

- Лепо ти кажем да покушавам да сазнам истину. Хоћу да сазнам шта се овде догађа.

- За бога милога, Мајкл, па то читав свет зна.

- Можда и није баш тако.

Роберт је тренутак ћутао. Опет сам га збунио, помисли Мајкл.

- Мајкл, ти си заиста болестан.

- Потпуно сам здрав... и трезан.

- Мајкл. Наређујем ти. Долази овамо и доводи ту жену!

- Неће да пође.

- Зашто неће?

- Зато што није муслиманка.

- Како није муслиманка? - запрепасти се Роберт.

- Није, Роби. ни она нити било која од оних силованих жена са фотографије. Све су Српкиње. Оне су Српкиње које су силовали муслимани.

Збуњен, Роберт се брзо снађе.

- Врло важно што није муслиманка. Реци јој да ћемо јој добро платити да говори како јој се каже и доведи је овамо.

- Са њом то неће ићи...

- Не лупај глупости, Мајкл!

Мајкл се сети Студенице.

- Њихове душе немају цену, Роби.

- Каква душа и глупости? О чему то причаш?

- О њиховим душама, Роби.

- Ти си заиста полудео!

- Не, Роби, нисам.

- Мајкл, прекини све и враћај се у Њујорк!

Робертов глас је био леден.

- Зашто, Роби? Зашто да прекинем? Истина је ту негде поред мене, али је ја још не видим, смирено рече Мајкл.

- Наређујем ти да се вратиш!

- Роби, човече, зашто? Па ово ће бити сензација. Веруј ми, читав свет ћемо уздрмати.

- Мајкл - још леденијим гласом ће Роберт, одузима ти посао! Првим авионом се враћај у Њујорк!

- Не, Роби. Нећу да се вратим. Посао можеш да ми одузмеш, али истину не можеш. Објавићу је у другим новинама, у књизи. Наћи ће се издавач и за ову причу.

Рекао је ово скоро искрено, али највише да би истовремено са Роберта отклонио све сумње оних који прислушкују разговор.с

- Мајкл - рече Роберт сада већ смиреније, слушај ме добро. Дуго смо пријатељи, ваљда ми верујеш.

- Да.

- Мораш да ми верујеш. Одмах се врати, Мајкл. Све остави и долази!

Исувише је, значи, озбиљно чим Роби овако говори. Можда ће му ноћас неко упасти у собу, а Роби то зна. Али, исувише је касно. Не може више назад.

- Не, Роби. Нећу. Сада већ наслућујем нешто...

- Мајкл, упозоравам те да се не играш ватром!

- Знам, Роби. Схватио сам. Сутра се враћам у Босну.

- Из те Босне жив нећеш изаћи, Мајкл. То сам дужан да ти кажем.

- Хвала... Запамтићу - рече Мајкл безбојним гласом.

Веза се прекину. Чуо је неки тресак. Помисли да је Роби бацио слушалицу.

Поново насу виски и отпи добар гутљај.

Зачу куцање на вратима.

Брзо је размишљао. Можда као у Книну?

Извуче гајтан из зида, дохвати ножну лампу, па стаде поред врата.

- Ко је - пита.

- Рум-сервис - господине.

Није ништа поручио. Чуди га што чује женски глас.

Отвори врата левом руком, а десном иза леђа придржава лампу. Уђе келнерица са послужавником у рукама. Донела је флашу вискија.

- То је грешка. Нисам ништа поручио, али кад сте већ донели оставите.

Келнерица спусти послужавник на сточић, окрену се према њему, па тихо рече:

- Немојте да спавате овде вечерас, господине Мишел. Изађите неприметно из хотела, ствари оставите овде, па идите у хотел „Србија”. Тамо вас чека резервисана соба.

- Ко сте ви, госпођице?

- Ваша добра вила, господине Мишел - осмехну се она.

Испитивачки је посматра.

- Како да вам верујем?

- Не остаје вам ништа друго него да ми верујете, господине, али ћу вам рећи своје име. Зovem се Драгана Буњак.

Мајкл се сети да је њено име било на списку који му је Роби дао на поласку из Њујорка.

Док Вука спрема вечеру, а Јелена у својој соби успављује Милоша, Михаило полуотворених очију у дневној соби гледа у телевизор. Сlike на екрану и не види, јер све време мисли на оне снове о Светом Сави. Никада у Студеници није раније био, а и њега и Немању видео је у сну као на оним фрескама.

Телевизијска слика претопи се у приказ неке варошице на морској обали. Ту је и лађа усидрена у малој луци. Људи у чудној одећи улазе у њу.

На обали се појави и Свети Сава са пратњом. Михаило се подиже да боље види. Сигуран је да не сања.

- Свети оче - каже му Војиновић - ово је лађа за Константинов град.

- Добро, чедо моје. Време је да се кући враћамо.

Војиновић помаже Светом Сави да уђе у лађу и да се смести.

Нешто даље на обали, испред једне куће, виде се два човека како разговарају.

Михаило се напреже да их чује.

Један је у обичној одећи, као и они морнари на лађи, а други у црној мантији са камилавком на глави какву носе католички братри.

- Слушај добро - каже онај у камилавци, ако ово урадиш добићеш толико злата да читавог живота нећеш моћи да га потрошиш.

- Кажи шта треба да учиним, господару?

- Ево ти ова кеса. Погледај колико је златника у њој.

Човек одреши кесу. Очи му засијаше.

- Ако све добро обавиш, добићеш још сто пута толико.

- Учинићу све што заповедаш.

- Прво укради све што је на путу записивао. Потом ћеш ово да му сипаш у храну.

Пружа му бочицу чудног облика.

- Јеси ли разумео?

- Јесам, господару. А шта је ово?

- Од тога ће да се разболи. Он не сме жив да стигне у Србију, разумеш ли?

- Разумем, господару.

- Ево ти и ово писмо. Кад изађеш из Цариграда иди у Рим. Јавићеш се овом човеку коме је писмо упућено. Он ће ти дати још стотину оваквих кеса. Јеси ли све добро упамтио?

- Јесам, господару.

- Ако превариш, знаш ли шта те чека?

- Шта, господару?

- Ово - човек у камилавци пређе шаком испод грла.

- Схватио сам. Учинићу како заповедаш.

- Иди сад - рече човек у камилавци, па се изгуби иза ћошка.

Онај други крену према лађи. Улази у њу.

Михаило схвата заверу. Они хоће да отрују Светог Саву. Хтео би да викне, да упозори свог претка Војиновића, али у њему нема гласа.

Лађа плови морем. Свети отац онемоћао лежи. Пратња и ученици око њега плачу.

- Чедо моје - каже Свети отац Војиновићу, дођи ближе, а ви нас мало оставите.

Ученици и остала пратња се одмакоше.

- Чедо моје - шапуће Свети отац Војиновићу. Бог ме дозива. Води ме мом пријатељу бугарском цару Асену у Трново да тамо пред господа изађем. Наше отечество је далеко, нећемо стићи. Узми овај прстен. Чувај га као очи у глави. На њему је записана света тајна.

Михаило тек сада добро виде прстен који је Свети отац добио на Гори Синајској. Од запрепашћења је скочио из фотеље, али слика са екрана нестаде. Опет је био филм.

Збуњен, стајао је на средини собе булећи у екран, очекујући да ће се слика Светог Саве поново појавити.

У глави му се појави слика прстена.

Оде код Јелене у собу.

- Јелена, дај ми прстен да нешто погледам.

- Ту је, у оној кутији на витрини - показа му она главом пошто је држала Милоша у наручју.

Михаило извади прстен. Био је исти као онај који је малопре видео. И по његовом рубу и на кружној површини били су урезани исти тајанствени знаци и слова.

- Шта гледаш, тата - пита Јелена.

- Не знам ни сам. Покушавам да протумачим ове знаке на њему.

Иако је више ноћи провео у хотелским креветима него у свом, повремено је Мајкл осећао чежњу за домом. У таквим приликама видео би слику од које га је обузимала топлина. Замишљао је Шенон како седи у трпезарији, на крилу држи кћеркицу и храни је.

Та слика му је и јутрос била пред очима чим се пробудио. Осети грижу савести што јој се није јавио још из Загреба. Сигурно се брине пошто је осетила да се нешто чудно догађа.

Погледа на сат. У Њујорку је прошла поноћ. Вероватно је већ заспала, па размишља да ли да је пробуди. Имао је потребу да је чује.

Док чека да добије везу, размишља ко ли му је то синоћ спасио главу. Једно је сигурно: и овде неко зна шта он ради, а тај неко му је наклоњен.

Да није сигнал дошао из Книна. Милован Вукадин га је последње вечери склонио у своју кућу, логично је да је о томе обавестио своју тајну полицију.

Најзад се огласи и телефон. Зграби слушалицу.

- Мајкл, јеси ли ти?! - зачу њен уплахирени глас. Где си?

- У Београду сам.

- Мајкл, убили су Робија! О, Господе!

Вест га трже као струјни удар. Чује Шенон како плаче.

- Мајкл, чујеш ли ме?!

- Чујем - одговори полако.

- Ноћас је објављено на телевизији. Полиција каже да је пронађен мртав у стану. Ударен је тупим предметом у главу.

- Али, Шенон, ја сам синоћ са њим разговарао!

- Не знам, Мајкл - грца и даље Шенон. Не знам ништа осим оног што сам чула на телевизији. Мајкл, заиме Бога, шта се то догађа?

- Не знам, Шенон - каже Мајкл искрено.
- Лажеш ме, Мајкл. Осећам да ме лажеш. Ти нешто кријеш од мене. Осећам да се нешто страшно догађа. Осетила сам то још пре неки дан по Робијевом гласу. И ти си у опасности, Мајкл, сигурна сам.
- Глупости - каже Мајкл.
- Осећам то. Осећам да си се и ти у нешто са Робијем увалио. Мајкл, преклињем те, остави све и склони се негде. Не долази овамо, бојим се. Склони се негде!
- Не могу, Шенон. Сада више не могу.
- Зашто не можеш? Бежи у неку другу земљу, склони се негде, молим те!
- Не могу. Робију сам то дужан.
- Човече, ти си луд. Видиш да су Робија убили! Убиће и тебе!
- Схватам, Шенон - уздахну Мајкл. Сада све схватам. Зато и не могу да бежим.
- А ко су они, Мајкл? Шта се то догађа.
- Само нешто наслућујем... Причаћу ти кад се вратим.
- Не, молим те! Не долази овамо! Склони се негде.
- Хоћу, Шенон. Не брини - рече Мајкл и полако спусти слушалицу...

Сатима стоје на путу, док испред њих, у даљини, одјекују експлозије. Доста је хладно, па мало ко излази из аутобуса.

Испред и иза њих колоне возила.

Мали Милош спава у наручју бабе Вукосаве. Јелени се чини да се осмехује.

Вукосави смета крст који му је на поласку Анка неком црном машћу направила на челу.

- Ја бих му ово обрисала - каже Јелени.

- Немој, мама - противи се Јелена. Анка је рекла да му то не дирамо. Скинуће се кад га будемо купали.

- Циганске враџбине - рече Вукосава.

После дужег ћутања она настави:

- Требало би да ме послушаш. Не носи се дете у пеленама на ратиште.

- Немој опет, мама. Тебе нико није терао да пођеш.

- Шта сам друго могла. Не могу да пустим дете са две будале.

Михаило, који је са Мајклом седео испред њих, смејући се рече:

- Пусти је, Малена. Знаш њу. Проћи ће је.

- Е, неће. Овог пута ме неће проћи - каже Вукосава љутито.

- Мама, молим те, немој да ти опет објашњавам.

- Немаш шта да ми објашњаваш! Ни ти ни твој отац. Кад ми је син отишао у добровољце, ћутала сам. Не знам данас ни да ли је жив. Ни мужа заустављала нисам кад је пошао. Не дам ово дете. Њему тамо није место.

- Молим те, мама.

- Хоћу да кажем! Хоћу, Војиновићи, да вам кажем! Хоћете ли да вам се траг утре? Мало вам је био прошли рат кад су вас у јаму побацали. Зашто ви морате сви тамо? Зашто, питам вас, Војиновићи?

- Тамо нам је место, Вуко - каже Михаило.

- И другима је тамо место. Реч ја не бих рекла да Београд и читава Србија нису пуни Срба из Босне. Све дезертери. Улицом од њих не можеш да прођеш.

- То су избеглице, мама.

- Какве избеглице! Не говорим о женама, деци и старцима, но о оним бизговима којих се сада и Београд плаши. Нико ноћу на улици од њих не сме да изађе.

- Доћи ће време кад ће се и за то подносити рачуни.

- Неће, Михаило. Кад се рат заврши, на кући Војиновића ће стајати црни барјак, а они који су се по Београду скривали делиће ордење и министарске фотеље. Одувек је тако било. Босански Срби су данас највећи криминалци у Београду. Тргују оружјем, дрогом, свим и свачим. Али, они ће преживети. А ја не знам да ли је мој син данас жив. Не знам да ли ће ми сутра бити жив муж, кћерка, унуче. Шта ће мени сутра та Република Српска, ако сви изгинете? Ни једна ми република после не треба. Ни Душаново царство ми не треба. Ја хоћу вас живе, Михаило. Разумеш ли, човече?

- Мама, молим те - рече Јелена, мора овако. Немој више о томе. У сваком рату је било издајника и дезертера. Бог све види.

- Не види. Да види не би овако било.

Мајкл осећа да се око нечега споре, али није хтео ништа о томе да пита Јелену.

- Госпођо Јелена, зна ли се кад ћемо кренути - упита да би прекинуо њихову препирку.

- Кажу да ћемо вероватно дуго чекати.

- А шта се, у ствари, догађа?

- Муслимани и Хрвати су напали коридор. Пролаз је врло ризичан.

- Какав коридор?

- То је, господине Мишел, коридор живота за око три милиона Срба у Републици Српској Крајини и Босанској Крајини. То је њихова веза са матицом Срби-

јом. Уколико се та веза прекине, Срби у тим крајевима осуђени су на уништење.

Разговор им прекиде брујање мотора и нека галама. Колона камиона са војницима пролази и иде у правцу одакле се чују експлозије.

Војници им машу рукама и певају:

„Нема боја да се бије
ђе не стигну јуришлије,
нема боја, нема рата
без нашега команданта!”

- Ко су ови - пита Мајкл.

- Јуришлије. Или како бисте ви рекли специјалне јединице. Иду у борбу са Хрватима и муслиманима.

Мајкл помно гледа лица која промичу поред аутобуса.

Не види на њима страх.

Док нису стигли на Озрен, Јелена није ни помишљала да ће се наћи пред нерешивим проблемом: Милош не може да остане на фронту.

У команди кажу да дете одмах мора да склони ван домашаја граната.

Узалудно се препире са једним официром у штабу.

- Господине - вели му, гранате падају и по Добоју. Исто му је као и овде.

- Немамо шта да се убеђујемо. Командант је тако наредио.

- Хоћу код команданта - упорна је Јелена.

- Говорила сам ја, мене нико не слуша - више за себе каче Вукосава.

- Мама, молим те!

- Добро, добро. ћутаћу.

- Господине, хоћу да видим команданта.

- Није ту.

- Где је?

- Не могу да кажем.

- Онда ћу да га сачекам.

- Женска главо, разумеш ли ти мене?

- Не могу да те разумем.

У том тренутку уђе официр.

- Шта се овде догађа - пита, па строгим погледом пређе преко Јелене, Вукосаве, Михаила и Мајкла.

- Недоказани људи, господине команданте. Жена донела новорођенче на фронт.

Официр тек тада примети дете које је Вукосава држала у наручју.

- Ово је мој син, господине команданте - стаде Јелена испред њега.

- Па шта с тим?

- Ми смо дошли да помогнемо.

- Сви Срби данас треба да помогну.

- Да, господине команданте, али нам не дају да останемо.

- Зашто?

- Господине команданте - умеша се онај официр, она хоће и бебу да задржи на фронту.

- То не може - строго одсече командант и пође напоље. Ово је фронт, није обданиште.

На вратима га Јелена ухвати за руку.

- Молим вас, господине команданте. Моја мајка ће се бринути о њему. Неће никоме сметати.

- Госпођо, рекао сам да не може!

- Али, молим вас...

Командант се за корак поврати, бесан што га задржава, па рече:

- Женска главо, уразуми се! Знаш ли где се налазиш? Ово је Озрен!

- Знам, господине команданте.

- Знаш ђавола! Ти да нешто знаш не би донела дете на фронт!

- Али, молим вас. Кад вас молим. Неће сметати.

- Ти си, жено, луда! Ти не знаш шта су сарајевски Турци. Не може, и готово!

Јелена пребледе. Доња усна поче да јој поиграва, обрве јој се скупише, севну очима:

- Ти ћеш мени да објашњаваш ко су сарајевске балије - викну. Мени! Бар стотину њих ме је силовало! Черечили су ме!

Командант је збуњено погледа. Лице му се одједном промени.

- Извини, сестро...

- Хоћу да ти кажем! Погледај Шта су ми радили! Гледај!

- Немој, Малена! - викну Михаило.

Није га чула. Бесно раскопча јакну, па подиже земпер и мајицу.

- Погледај ђавољи знак на мени! Гледај! То су ми сарајевски Турци урадили!

Вукосава и Михаило окренуше главе. Мајкл је заинтересовано гледао у опекотину у облику полумесеца на њеном стомаку.

- Гледај, господине команданте! Гледај!

Командант је одједном пригрли. Стеже је на груди. Јелена зариди. Није успела да се суздржи.

- Опрости ми, сестро - рече он.

- Черечили су ме - наставља Јелена ридајући. Испод овог знака је ово дете изашло.

- Опрости. Сад све разумем - рече командант.

- Ништа ти не разумеш. Ништа. Умало га нисам убила. Умало душу да огрешим. Дали смо му име Милош. Милош Војиновић, као онај што је цара чувао.

- Смири се, сестро. Хајде, смири се. Све ће бити добро. Остаће Милош код нас, не брини. Сви ћемо га пазити. Како се зовеш, сестро?

- Јелена Војиновић - одговори она бришући рукама сузе. Ово су ми отац и мајка. А ово је господин Мишел, новинар из Њујорка.

Командант се трже.

- Шта ће он овде?

- Не брини. Ја гарантујем за њега.

Мајкл климну главом схватајући да о њему разговарају.

- У реду, Јелена - каже командант, али ми објасни шта си наумила? Зашто си донела дете на фронт?

- Осећам да тако мора, господине команданте - одговори она. Милош је плод овог рата и ове наше несреће. Овде му је место.

Командант јој још држи руку на рамену.

- Ако ти тако кажеш... Милош ће бити наша маскота, а ти наша сестра љубимица. Сместите их негде - рече оном официру.

- Разумем, господине команданте.

- И још нешто - додаде Јелена. Отац и ја хоћемо оружје, а мама ће бринути о Милошу.

- Нека тако буде. Дајте им униформе. А сад морам да идем. Видећемо се.

- Хвала вам - рече Јелена.

- Срећно, сестро - добаци он с врата и оде.

Официр, ширећи руке, рече:

- Ево, сада је све у реду. Не љутите се на мене. Вас двоје узмите униформу и оружје, па у јединицу. Госпођу са дететом сместићемо у неку кућу. А шта ћемо са господином из Америке?

Јелена преведе Мајклу, и пита да ли и он жели да буде са Вукосавом.

- Желео бих да упознам људе - каже Мајкл. Зато бих радо неко време провео са вама.

Јелена то објасни официру, а он одговори да нема никаквих сметњи. Потом позва два војника. Једноме рече да Вукосаву са Милошем одведе у село, а другом да Јелену и Михаила одведе да приме униформе и оружје, а потом да се јаве у чету.

Јелена пољуби мајку и сина, па са Михаилом и Мајклом пође за војником.

Има осећај да у чети није баш добродошла. Сви су према њој љубазни, предусретљиви, али, ипак као да им је на терету. Не могу да се понашају онако како се мушкарци понашају без женског друштва. Многима је, ако ништа друго, оптерећење што морају да пазе и на псовке.

Према Мајклу су подозриви. Не верују му, иако им Јелена каже да гарантује за њега.

Мајкл их проучава.

Да није претходних дана упознао толико Срба, вероватно би му први утисак о овим људима нафронту потврдио да су све оне приче о њима тачне.

- Ја сам се мало распитивала, господине Мишел - објашњава му. Овде нема готово никог коме неко у породици није заклан. Некима су читаве породице измасакриране. То на човеку мора да остави трага.

Мајклу су такви осећаји и лица од мржње изобличена, већ одавно познати, зато само одмахну руком и осмехну се Јелени.

Сместише их у једну сеоску кућу иза линије фронта. Јелени не дају у ров. Кажу да има за њу и другог посла, а оних који знају да пуцају има довољно.

Посебно јој је пао у очи човек четрдесетих година, брадат, прљав, рашчупане косе. Приметила је да је дошао у зору, ни са ким није проговарао, само је легао на своје место у углу. Прележао је ту читавог дана, углавном, спавајући.

Кад паде мрак, устаде. Припреми оружје. Опет ни са ким не разговара, али се нико на њега не осврће.

Јелена на чудан начин осећа његову патњу. Сигурно је да је прошао неки пакао као и она.

- Како се зовеш - пита га желећи да успостави контакт.

Он подиже главу, погледа је тупим погледом, у коме она виде страшну несрећу, и ништа не одговори.

Оде некуда.

Стајала је на месту са осећањем кривице. Чинило јој се да га је због нечег повредила.

- Не дирај га - рече јој један војник. Такав је.

Мајкл је такође приметио чудног човека, па рече Јелени:

- Овај наће дуго.

- Ко зна шта је преживео - одговори она.

Ујутру, док су доручковали, неко рече:

- Ево га. Стиже.

- Води ли кога - пита неко.

- Тројицу.

Јелена није разумела о коме говоре. Зачуди је што сви поустајаше и пођоше напоље.

- Шта се догађа - пита је Мајкл.

- Не знам. Видећемо.

Изађоше и они за осталима.

Онај ћутљиви човек дотера испред себе тројицу везаних људи. По униформама се лако видело да су муслимани.

На лицима им се видео страх. Гледали су у војнике молесливим погледима као да од њих траже спас.

Он се, са аутоматом у рукама, одмаче два корака. Јелена виде како се заробљеницима од страха тресу ногавице.

Готово читав минут их ћутећи гледа. Ни један мишић на лицу му се не помери, а поглед са њих не скреће.

Један заробљеник клекну на колена и склопи руке. Она двојица кренуше за њим.

- Не убијај, ако знаш за Бога - каже један дрхтавим гласом. Нисмо злочинци.

Он их гледа продорним погледом. Не трепће.

- Браћа смо по крви. Не убијај!

Лагано подиже машинку и окрену цев према њима. Јелена уздрхта.

Неће их ваљда побити овако без суђења, помисли.

Мајкл је леденим погледом пратио догађај.

Јелена хтеде да викне: Не! Немој, брате!

Није било времена. Одјекну рафал.

Он, погнуте главе, не осврћући се на мртве муслимане, крену према кући.

Док пролази поред војника нико ништа не проговара.

- Шта је ово - пита Јелена војника поред кога је стајала. Шта се ово догађа?

- Полудео је - одговори он.

Јелена га погледа зачуђено.

- Ако је он луд, нисте ви! Што му ово дозвољавате?

- Рат је, сестро - уздахну он. Не дао ти Бог његову несрећу.

- Убили су му неког?

- Нико не зна. Не знамо ни одакле је. Знамо једино да се зове Митар. А без разлога није полудео. Доживео је велику породичну трагедију. Какву - нико тачно не зна. Од тада није проговорио ни реч. Кад се смркне, одлази некуда и враћа се кад сване. Понекад их убија тамо где их нађе, а понекад зароби, па их доведе овамо и побије.

Јелена се стресе.

Ипак, упркос томе и оном што су њој урадили у Сарајеву, нешто се у њој опирало.

- Разумем га - рече, али ово не би смело да се дозволи.

- Не можемо му ништа - каже војник. Хапсили смо га, а он штрајкује глађу. Чим га пустимо, он опет увече иде у „лов”. Сви молимо Бога да га неки метак закачи, да се ово једном прекине, али га метак неће. Догађало се да их зароби по десетак за ноћ. Неко је предлагао да га ми убијемо, да му скратимо муке, али нико неће да дигне пушку на њега.

Мајкл је све ћутећи гледао. Видећи да се и Јелена распитује шта се догађа, замоли је да му објасни. Она му преприча шта војник каже.

Мајкл је ћутао. Био је хладан и без емоција као да га људске судбине не дотичу.

Војници пођеше да се разилазе.

- Сахраните их негде - рече неко.

Јелена и Мајкл кренуше у кућу кад јој приђе један војник.

- Је си ли ти Јелена Војиновић?

- Јесам.

- Зову те у штаб.

- Зашто - пита она.

- Не знам. Речено ми је само да те доведем.

Забрину се. Да се није шта догодило Милошу? Да Бата није погинуо?

Готово трчећи пође. Војник је једва успевао да је стигне.

У кући у којој се налазио штаб просто је утрчала.

- Шта се догодило - пита још с врата.

За столом је седео официр војне полиције.

- Седи, Јелена - рече јој.

- Да ми брат није погинуо - пита задихана.

- Није. Није ништа тако. Треба да попричамо. Ти си довела оног Американца?

- Господина Мишела?

- Да.

- Јесам.

- Откуд га знаш?

Официр ју је гледао сумњичаво. Јелену то збуни.

- Упознала сам га пре неколико дана.

- Шта знаш о њему?

- Знам само да је новинар из Њујорка. Нашао ме је у Београду. Пријатељ је једне Американке која је бора-вила неко време у Сарајеву.

Официр устаде. Шета по соби.

- Ако нешто кријеш, брзо ћемо сазнати. Боље да кажеш све.

- Не разумем - збуни се Јелена.

Официр отвори фасциклу и из ње извади једну фотографију.

- Је ли ово он? - показа јој.

Јелена погледа.

- Јесте.

- Можеш ли да објасниш откуда ова фотографија код диверзаната које смо ноћас похватали?

Јелена га је запањено гледала.

- Не - рече. Не могу.

- Ово је рат, Јелена. У рату је све могуће.

- Мајкл шпијун? Господе!

- Одмах да ти кажем, Јелена, и ти си ми била сумњива, али сада ти верујем.

Јелена га погледа збуњено.

- Побогу, како сте тако могли помислити после свега што су ми урадили?

- Све је у рату могуће, рекао сам ти. Али сада мораш да нам помогнеш. Морамо да утврдимо зашто је дошао. У питању је сигурно нешто крупно, чим су послали човека из Њујорка. Заробљеници или не знају, или неће да кажу. Међу њима је један странац. Ти говориш енглески?

- Предавала сам у гимназији.

- Да ми преводиш. Можда ћу од њега нешто сазнати.

Нареди да доведу заробљеника.

Увели су човека грубих црта. Дрско је гледао у официра.

- Питај га како се зове и одакле је.

Јелена преведе. Он се само дрско смешкао.

- Реци му да ћемо га стрељати уколико не буде хтео да сарађује.

И кад му је ово превела на његовом лицу није било промена. Само заједљив смех.

- А сада му реци да ћемо га пре стрељања и мало „омекшати“. Можда ће тада проговорити.

Кад му је Јелена ово превела, осмех му је постао још циничнији.

- Водите га и мало пропустите кроз шаке - рече официр стражарима.

Одведоше га.

- Проговориће - каже официр више за себе. Мало их је који не проговоре. А ти, Јелена, буди пажљива. Он не сме да посумња да нешто знамо. А ово ти је на-

ређење: Ако приметиш да је нешто посумњао и крене да бежи, убиј га. Разумеш ли. Не сме побећи.

- Разумем - прошапута Јелена погнуте главе.

Зачу се куцање на вратима, па у собу уђе млађи официр носећи у рукама чудну кутију.

- Господине капетане, утврдили смо шта је ово.

- И? шта је?

Он показа очима на Јелену.

- Она све зна. Говори слободно.

- Ово је нека врста радио локатора. На сваких 30 секунди прима неки сигнал.

- Јесте ли утврдили одакле?

- Неколико стотина метара јужно одавде.

Јелена скочи са столице.

- Чекајте! Па то је, то је тамо где смо ми! Исусе, а ја сам му све поверовала!

- Добро, Јелена, смири се. Важно је да смо га открили. Сада морамо бити пажљиви. Морамо да утврдимо одакле се емитује сигнал. Шта он има од ствари?

- Један омањи кофер.

- Одашиљач онда мора бити у коферу. Можеш ли некуда да га одведеш док ми погледамо кофер.

- Надам се да могу - рече Јелена.

Њему, силном Сафет-бегу некакав пробисвет одузео је команду над сопственим људима, понизио га пред њима, а за вође операције „ММ” поставио неке сличне себи. Каже, искуснији су. Прошли су Панаму, Ирак, Африку и друга пакла. Он сада над својим људима нема никакве власти осим што им служи као преводилац. Он да њима служи! Неће то баш тако моћи, господине Брук. Ово је моја земља! Овде сам ја бег и паша а не ти.

Осећа да му се и његови људи иза леђа подсмевају, сеире. Не смеју у очи нита да му кажу, али осећа да је некима мило што је развлашћен.

Иако су и његови тамо, мило му је што се прва група није вратила. Нека виде да ово није ни Панама ни Ирак, но Босна. Теже су и крвавије босанске школе ратовања од свих њихових, а Срби опаснији од свих заједно са којима су они до сада ратовали. Кад тако све знају, што не ухватише тог новинара или га не уцмекаше, но одведоше његове људе да их тамо Срби побиију као зечеве.

Озрен је, бре, ово, господине Брук! Озрен! Разумеш ли ти то? А ти мислиш да ће, тек тако ти твоји диверзанти да им отму тог новинара.

Најтеже му је пало што њега оставише са једном групом, као резерву, да чека даља наређења уколико прва група не буде успела. Сигурно Брук сумња у њега. Не верује му због оне српске курве.

Да ли је новинар успео да је пронађе?

Сигурно да јесте, чим је ишао у Београд. Отишла је тамо код оног крмка Војиновића. Сигурно ју је пронашао, јер се не би Брук оволико успаничио.

Како ли све тако брзо сазна?

Сазнао је све о оној српској курви. Пре њега је дознао и да је тражи онај новинар, да је био у Београду.

А сада зна да је стигао на Озрен. Као да има хиљаду очију и ушију. Зна тачно и где је на Озрену. Она два пробисвета га прате помоћу неког апарата а на карти су тачно уцртали и место где се налази.

Нимало се све то Сафет-бегу не свиђа.

Зашто је Брук дошао у Срајево да њима помаже?

И он је хришћанин, а помаже муслиманима.

Не помажу ти пробисвети муслиманима зато што их воле, већ зато што су им због нечега потребни. Неку своју игру они играју, а муслимани им служе као топовско месо.

Од када му се Брук натоварио на врат, Сафет-бег се стално пита да ли они што су га довели, они горе у влади и врховној команди, знају шта раде? Неће ли се сутра исти тај господин Брук, у кога се сада заклињу и од кога нико не сме ни да писне, против њих окренути и Србима помагати ако му због нечега тако буде одговарало?

Зна Сафет-бег да туђа рука свраб не чеше и да ће муслимани ту њихову помоћ крваво платити.

Друго су муџахедини из Ирана, Авганистана, Турске... Они долазе да гину за Алаха и веру Мухамедову, за браћу муслимане, а Брук није дошао да погине за муслиманску државу у Босни.

Није му јасно како тога, они горе, нису свесни.

Из ината сада жели да оног новинара не ухвате. Нека и господин Брук види да није свемоћан и да у Босни не помаже сва она скаламерија помоћу које хоће да га пронађу. У Босни је одувек судио и пресуђивао само нож.

Хладно му је, па шета испред куће да се загреје. Остали, вероватно, спавају унутра. Исто им је, зна Сафет-бег, и унутра и напољу, крова на кући нема, једино што зидови дају осећај сигурности.

Не зна докле ће овде да чекају. Онај натмурени пробисвет му ништа не говори. Кријући од њега нешто у шифрама, са неким преко радио-станице стално разговара. Вероватно са оном дебелом свињом у Сарајеву.

Зачу некакав шум из рушевина, па се окрену. Мрак је, не види добро, али по силуети препозна Блека, једног од странаца. Са линије фронта зачу се пушкарање. Неколико рафала, па опет све утихну.

Блек је стајао испред рушеvine са цигаретом у устима и ћутао. Сафет-бега посебно нервира његово ћутање. У стању је да читавог дана не проговори ни реч гледајући око себе ситним, шкиљавим очима.

Сафет-бег му приђе.

- Кад ћемо, Блек - пита, иако би му најрадије разбио њушку.

- Не знам још - одговори Блек не вадећи цигарету из уста. Овако очито не иде, мораћемо другачије.

- Како другачије? - нервозно ће Сафет-бег.

- Још не знам.

- Да командујем, ја бих знао.

- Да си знао удесио би га још у Сарајеву.

Једва се уздржа да га не удари.

- Ово је моја земља, Блек - каже са горчином у гласу. Ваљда ја боље знам како се то овде ради. Није ми први пут.

- Можда и знаш - мирно ће Блек, али сад га хоће живог.

- Ко га хоће живог?

- Онај коме треба. Није твоје и моје да о томе одлучујемо. Но, пусти сад то. Одох и ја да мало одспавам. Ако будеш хтео да спаваш, пробуди неког да остане на стражи.

Сафет-бега опет обузе бес. Овај пробисвет не само да му наређује, већ се и понаша као да је он недоношче, као да пола Сарајева у страху не држи.

Опет шета.

Покушава да среди мисли.

Можда би Блека некако могао да скрати за главу. Онај други се иначе није вратио. Тако би их се ослободио и поново преузео команду над својим људима. Плаши се да ће му, кад се и у Сарајеву сазна да су му наређивала два светска пробисвета, његови људи тамо почети да отказују послушност, а то би Сафер једва до-

чекао. Зна он добро да Сафер чека прву прилику да преузме команду. Тај је у стању и у леђа да му пуца. Змија је он. Све су те Санџаклије змије. Ништа им се не може веровати. Као - више воле Босну од оних који су у њој столећима. А, и сви би хтели да командују. Сваки би да га бегом називају, а све гологузије, нема пас за шта да их уједе.

Нешто га тупо удари у главу.

Мрак се згусну.

Земља му се измиче испод ногу.

Борци, преморени од јучерашње борбе, ћутећи излазе из куће. Један за другим прилазе Јелени која им по-сипа воду да се умију.

Утучени су. Муцахедини су јуче паклено јуришајући из њиховог вода убили двојицу, а петорицу ранили. Од почетка рата нису у једном дану више страдали.

Доручак нико ни да пипне.

Водник Милија, загладан у заруделе обронке Озрена иза којих израња сунце, ћути и пуши.

Мајкл, осећајући да је сувишан, одмакао се десетак метара, па погледом лута изнад врхова планине.

- Командире - каже један борац, објасни ти нама докле ћемо овако?

Водник ћути. Не окреће се.

- Чујеш ли ти мене, командире?

- Не чујем - промрља он не окрећући се.

- Питам те докле ћемо овако?

- Како?

- Докле ћемо улудо да гинемо?

- Што питаш мене? Питај команданта.

- Сад питам тебе.

- Знам колико и ти. Ја извршавам наређења.

- О томе те ја и питам, командире. Докле ћемо ми да стојимо и чекамо да нас они нападају?

- Рекао сам ти да извршавамо наређења.

- А када ће да нареде да ми нападнемо?

- Ја то не знам.

- Знам ја, командире. Никада! Никада такво наређење неће стићи. Наша влада и врховна команда немају муда да издају такво наређење.

- Остави ме на миру, Милисаве, молим те ко Бога. Није ни мени лакше но теби.

- Знам. Не љути се. Дочло ми тако, па морам неком да кажем. А коме ћу но теби?

Ућутао је.

И последњи борац се умио. Сви стоје и ћуте. Јелена гледа у земљу и држи бокал. Грч јој стеже грло. Плакала би.

Стрепи и за оца. На првој је линији у рову. Јуче је срећно прошао, а ако данас поново крену, ко зна шта ће бити. Сада јој је драго што нису у истој чети.

- Ено га. Стиже - прекиде неко ћутање.

- Данас води само једнога - додаде други.

Стазом преко пропланка приближавале су се две силуете. Кад приђоше видело се да је први везан. Митар је водио нову жртву.

Јелена на лицима бораца види мржњу. Не могу да се помире са погибијом двојице другова. Очито, јутрос им не смета што је Митар довео нову жртву.

Док се приближавају, Јелени се заробљеник учини познат. Тај ход, рамена...

Подилазе је жмарци. Нека црна слутња...

То је само неко ко личи на њега, помисли.

Све су ближе. Стигли су на стотинак метара.

Немир и страх у Јелени расту.

То лице, та рашчупана коса испод зелене беретке...

Хтела би да побегне. И онако везаног се боји.

Боји се да ће викнути: Курво српска! Отети некоме нож и урезати јој још један сатанин знак. Можда овога пута на челу да је још више казни.

Мајкл је приметио њен страх. Приђе јој.

- Шта вам је? - пита.

- Он је - промуца Јелена. Он је.

- Ко?

- Он. Сатанин слуга. Христе Боже, помози ми.

- Јелена, шта вам је? - пита Мајкл и стави јој руку на раме.

- Не додирујте ме - одмаче се она.

Она двојица приђоше. Митар додирну машинком заробљеника дајући му знак да стане, а затим се два корака одмаче од њега.

Гледа га оним својим продорним погледом.

Сви ућуташе.

Јелена се загледала у лице заробљеника. Види како му кроз капу штрче два црна кратка рога.

Погледи им се сусретоше.

У очима му спази страх. Никада ни у једним очима није видела толико страха.

Митар је лагано подизао машинку стављајући прст на обарач.

- Мој Боже - рече Мајкл, па ово је господин Фазлић!

Мајклов узвик прену Јелену из кошмара.

- Стани, Митре! - врисну одједном.

Сви погледи скренуше према њој.

Митров прст на обарачу застаде. Окрену се према Јелени.

- Стани, Митре - понови она, па им приђе.

Сви су збуњено гледали шта се догађа.

- Поклони ми овога, Митре - додаде она. Молим те, Митре.

На Митровом лицу се ни један мишић не помери, само му је поглед одавао изненађење.

Гледала је Митра право у очи. Видела је да се ломи, да савладава себе.

Поче полако да спушта цев машинке према земљи, прихвати је у леву руку, а десном извуче нож из паса.

- Не дај ме, Ена! - завапи заробљеник и клекну на колена подижући руке према њој.

Митар му завуче нож између руку, снажно трже и пресече конопац. Врати нож за појас, окрену се и оде према кући.

Заробљеник је клечећи на коленима и даље држао подигнуте руке погледа упртог у Јелену.

Дуго су се гледали у очи. Јелена је покушавала да поново види оне очи које је толико волела. То више нису биле оне. Биле су помућене од страха, зла и мржње.

- Устани! - рече му.

Он се придиже.

- Иди!

Сафет се одмаче корак уназад. Буљио је у Јелену с неверицом, а потом пређе погледом по осталима испитујући хоће ли неко запуцати.

- Иди! Слободан си - процеди Јелена кроз стиснуте зубе.

Сафет направи један корак уназад, не верујући да заиста хоће да га ослободје.

- Иди! - понови Јелена.

Сафет се полако одмицао уназад, потом се окрену и потрча.

- Стани, Фазлићу! - викну Мајкл.

Сафет се у месту укочи.

- Стани! Хоћу нешто да ти кажем.

Јелена збуњено погледа у Мајкла.

Шта ли овај шпијун смера, помисли.

И остали су збуњено гледали у Мајкла не знајући шта се збива.

Мајкл крену према преплашеном Сафету.

- Познајете ли ме, господине Фазлићу - пита Мајкл кад приђе.

Сафет климну главом.

- Знате ли ко вам је спасио живот?

Сафет опет климну.

Мајкл га је неколико тренутака посматрао леденим погледом. Сафет у њему виде мржњу и презир и још нешто страшније - наговештај да је његова смрт само одгођена.

Већ сатима седи на експлозијом обореном стаблу. Укочена од мраза, загледала се у тмурне облаке. Покушава да објасни себи зашто је оно јутрос урадила.

Кад је викнула Митру да стане и док га је молила да пусти Сафета, није размишљала шта ради. Знала је једино да мора тако. У тим тренуцима није осећала ни мржњу, ни жељу за осветом. Не каје се због онога што је урадила. Осећа чак неко олакшање. Схвати да у човеку има и добра и зла подједнако, само је питање околности шта ће у њему превагнути. У Саши је надвладало зло, јер је запао у власт сатане. Шта би било да се определио за љубав?

Сада је за њега касно. Зато је и рекла Митру да га пусти.

- Јелена!

Отвори очи. На десетак метара од ње стајао је курир из штаба.

- Зову те у штаб.

- Одмах? - упита она.

- Да. Одмах.

Знала је да је нешто у вези с Мајклом.

Онај капетан је дочека доста љут.

- Шта се то догодило јутрос - пита набусито.

- Не знам на шта мислите?

- Ко је тај Турчин којег си јутрос ослободила?

У тренутку Јелена хтеде да слаже, али се предомишли.

- Мој бивши муж - одговори.

Капетан буљи у њу продорним погледом.

- Ко си ти у ствари? Зашто си дошла на Озрен?

Јелена схвати да капетан сада сумња и у њу.

- Не бој се, капетане, рече. Нисам ја шпијун.

- То ћемо, тек да испитамо.

- Нема ту шта да се испитује, господине капетане. Ја сам била удата за муслимана, на моју несрећу. Хоће ли бити довољно ако кажем да је он предводио хорду која ме је месецима силовала.

Капетан је испитивачи гледа.

- Како да ти поверујем?

- Разумем вашу опрезност. То вам је посао. Надам се да ће ово бити довољно.

Раскопча војничку блузу, па задиже џемпер и кошуљу.

- Видите ли ово капетане?

- Исусе?!

- Ово ми је он урадио.

Капетан је запрепашћено гледа. Са лица му нестаде строгања.

- И ти си га пустила да оде? Зашто?

- Не знам, капетане. И Исус је праштао.

- Пустити то. Зато нам се све ово и догађа што вечито праштамо. Него, реци ми откуда га Американац познаје?

- Упознали су се недавно у Сарајеву. Једна Мајклова пријатељица била је наш гост пре неколико година у Сарајеву, па га је пронашао по њеној препоруци.

- Све је то, ипак, чудно и загонетно. А шта му је то јутрос Американац рекао?

- Рекао му је: Фазлићу, знате ли ко вам је спасио живот?

- То је нека шифра. Нека порука.

- Убеђена сам да није. Мајкл је то искрено рекао.

- У рату нема искрености. Сигуран сам да је то нека порука. Шта ли то може да значи?

- Ништа, господине капетане. То значи управо то.

- Не, не. Порука је пренета. Американац је шпијун, то смо утврдили. У коферу има уграђен одашиљач који непрекидно емитује сигнале. Вероватно је и овај напад јуче био због њега. Направила си велику глупост, Јелена.

- На шта мислите?

- Што си пустила тог Турчина. Прво је однео поруку, а друго што сада тачно знају да је Американац овде. Мораш да схватиш једно, Јелена. Имамо посла са превејаним обавештајцем. Нисам те питао како си га ти упознала?

- Нашао ме је у Београду.

- Како?

- Не знам. Дошао је код мог оца.

- И теби то није било чудно.

- Не... Сада мало јесте. Не знам. Ипак му некако верујем.

- Престани са тим. Него да видимо шта да предузмемо. Од похватаних ништа нисмо сазнали, а јутрос смо их нашли мртве. Отровали су се отровом из ампула. То је најбољи доказ да је крупно нешто у питању. Зашто су слали диверзанте по њега, кад он може мирно да иде куда хоће. Једино ако није у питању нешто у чему и он треба да учествује.

Јелена је била збуњена. Диверзанти су сами себи одузели живот да не би одали тајну! Ипак се иза свега нешто крије. Да ли је могуће да се тако вешто прикрива.

- Слушај, Јелена. Мораш нам помоћи. Ноћас, најкасније наредне вечери, очекујемо нову групу диверзаната. Морамо бити вештији од њих. Они сада знају где се он налази. То је једна чињеница. Друга је да им због нечега очито треба и да ће поново покушати да дођу до њега. Морамо да им припремимо дочек. Теби су дете и мајка доле у селу?

- Јесу.

- Видиш, то не би било лоше. Можеш ли да га предвече поведеш доле, а да потом нешто смислиш да се увече не враћате. Да тамо останете. Кофер ће остати горе, они ће примати сигнал, улетеће нам у клопку. Дакле, може ли то?

- Може. Иначе треба да видим Милоша.

- Имаш ли пиштољ?

- Немам. Имам пушку.

- Даћу ти пиштољ. Погоднији је. Ако било шта покуша, убиј га! Одмах! Не дозволи да те изненади.

Јелена саже главу.

- Не знам да ли ћу моћи.

- Мораш. Разумеш ли? Мораш! Ако погресиш, можеш да страдаш и ти и дете и мајка.

- Не знам...

- Војниче, ово је наређење!

Загледао се у Јеленине очи. По патњи и болу у њима закључио је Митар да је и она прошла пакао. Ломио се. Није имао снаге да се одупре њеној несрећи.

Док је гледао у њене очи кроз главу му је пролазило све оно због чега је постао осветник и убица.

Падао је сумрак кад је чуо звоно на вратима. Отворила је Тијана, пошто је он у дневној соби управо гледао први телевизијски дневник. Упркос узнемиравајућих вести, у то време, почетком априла 1992. године, није могао да поверује да ће ратни пожар захватити и његову Босну.

По гласовима из ходника познао је своје колеге, инжењере из фабрике, Алију Мустајбашића и Нусрета Фејзића. Њихов долазак учврсти његову веру у пријатељство. Нису били од оних мржњом задојених муслимана. Радо се са њима дружио и у куће им одлазио.

Устаде да их поздрави. Били су расположенији него што се у таквом времену могло очекивати, али на то не обрати посебну пажњу. Пријатељски су му стисли руку.

- Гледаш вести, Митре - каже Алија седајући.

- Гледам - уздахну он, и све време размишљаам шта нам се ово догађа.

- Зло је у људе ушло - додаде Нусрет. Завадише нас болесни умови. Све оне, који су формирали политичке стране на националној основи, требало је одмах похапсити.

Говорили су искрено. Трезвени су и реални људи, интелектуалци, свесни несреће.

- Ти, Митре - каже Алија, немој да бринеш. ако овде нешто наопако крене, дођи са твојима или код мене или код Нусрета. Биће ти као и нама, делићемо зло и добро.

Опет је уздахнуо. Верује њима двојици, и многим другим муслиманима верује, али опет зебе. Срби су у Витезу мањина. Ако ђаво дође по своје, свашта може да се догоди. Ипак је требало све ово у Босни озбиљније да схвати и да породицу одведе негде на сигурније место. Бар Верицу је морао негде да склони, тек јој је девет година. Сада је касно. Може једино да буде срећан што има племенитих људи као што су ова двојица.

Тијана је донела пиће, а потом скувала кафу. Мајка Драгиња била је са Верицом у својој соби да не смета гостима.

Више од два сата причали су о добрим временима и договарали се о међусобном испомагању у случају, не дај Боже, какве несреће.

Алија, погледавши на сат, у једном тренутку рече:

- Хајдемо, Нуро. Боље је да не остајемо касно. А ти, Митре, као што смо ти рекли.

- Хвала вам, људи, још једном - одговори он. Дај, Боже, да ни вама ни мени таква помоћ не устреба.

Поздрављали су се на улици испред капије кад из мрака искочи неколико људи и обори га на асфалт.

- Ако писнеш, мртав си!

У тренутку му ставише лисице и усправише га. И Алија и Нусрет били су везани. Око њих људи са упеним пушкама.

- Полазите! - опет ће онај строги глас.

Воде их кроз мрак.

- Шта ово треба да значи - пита Алија. Ово је нека забуна.

- Тишина!

Митар се полако прибира. Препозна неке нападаче. Сви су муслимани. Чудно му зашто су Алију и Нура везали. Мора да је због тога што су пријатељевали са њим и са још неким Србима.

- Пустите њих двојицу - каже. Они су ваши.

- Умукни!

- Жао ми је што због мене страдате - каже Алији и Нусрету.

- Тишина, кад кажем!

Не може себи да опрости што је дозволио да до овога дође. Морао је бити паметнији. Сад ће и ови људи ни криви ни дужни да страдају.

После неколико минута их раздвојише. Њега двојица поведоше лево према тунелу, а Алију и Нусрета одведоше некуда десно. Осврнуо се, хтео је нешто да им каже, кад га један удари по глави.

- Не окрећи се! - просикта.

Одвели су га у тунел, већ пун Срба.

Читаве ноћи доводили су нове.

Збуњени и преплашени људи тискали су се у мраку. Мало ко понешто проговори. Једино се кроз мрак чује дечји плач.

Надао се да је ово само једна луда ноћ, да ће ујутру све бити другачије. Јесте да су муслимани најављивали некакав цихад и прогоне, али ово су обични људи, цивили, жене, деца.

Са надом се мешала зебња. шта ће бити са Верицом, Тијаном, Драгињом?

Покушава да одагна зле слутње. Хоће да се нада. Да верује да ће ујутру све бити другачије.

У цик зоре, коју је најављивао трачак светлости, на улазу, уз дивљу вриску и халаукање у тунел упаде група муслимана. Док су једни батеријским лампама осветљавали логораше, други су их кундацима и дрвеним моткама ударали.

Јауци, запомагање, плач деце, вриштање жена. Једној младој жени цепају одећу. Она се отима, моли. Митар се окрену да не гледа.

Неко га повуче за раме. Заблеснут батеријском лампом ништа није видео.

- Види, види. Ту је и господин инжењер.

- Он је магистар и шеф, а ми смо мајстори. Да му покажемо ко је бољи, а?

Ђутао је. По гласовима препознаје своје раднике из фабрике.

Везаше га за стуб у дну тунела. Не може да се помери.

Неко му ножем пара џемпер. Стргоше му и кошуљу.

Отвара очи. Хоће да их види. Да им се обрати. Згра-
ну га толика мржња која је избијала из закрвављених
очију његових дојучерашњих сарадника. Одлучи да ћу-
ти.

- Дај брeнер! Да види инжењер како ми цртамо.

Чује шиштање. Добро му је познат звук пламена ко-
јим се сече метал.

- Да му нацртамо крст?

- Немој, Алаха ти, но полумјесец. Да га потурчимо.
Мора да издржи.

Пламен му дохвати груди.

Ужасан бол му помути свест. Клону.

Не зна колико је времена прошло док се освестио.
Мрак је. Покаткад тишину наруши понеки јаук или је-
цај.

А Алија и Нусрет? Шта ли је са њима? Где ли су њих
одвели? Несрећни људи. Страдаше због њега.

Покушава да се прибере, да схвати шта се догађа.
Заблесну га светлост.

- Шта сте учинили од човека, сунце вам краво!
Знате ли ви ко је он?! Све ћу вас пострелати!

Чује ли он то или му се причињава?

- Извините, господине инжењеру, молим вас. Одве-
жите човека и брзо код лекара.

Одвезују конопац, придржавајући га да се не сруши.
Не осећа ни руке ни ноге. Само бол на прсима.

- Полако. Само полако, господине инжењеру.

Двојица га више износе него што га изводе из туне-
ла. Смештају га у џип.

- Све ће бити добро, господине инжењеру.

Возе се према фабрици. Због шока не размишља о
томе зашто га тамо воде.

Пролазе фабричку капију и стају испред управне
зграде. Помажу му да изађе и воде га у зграду.

Кроз познати ходник уводе га у канцеларију по-
моћника директора.

- Извините молим вас, господине Вукајловићу. Ово је страшна забуна. Више се неће поновити - каже му човек који седи за директоровим столом.

Ту су и Алија и Нусрет. Помажу му да седне. Обрадовао им се, али не може да се ослободи кошмара.

- Шта се ово догађа, људи? - једва прошапута.

- Све је била грешка - каже Нусрет. И нас су тукли, али све се разјаснило. Сад ће лекар да дође, све ће бити добро, Митре. Онима што су ти то урадили биће суђено. Зар не, господине Ченгићу, додаде, обраћајући се човеку за столом.

Отварају се врата. Улази доктор Курћехајић са медицинском сестром.

- Шта су вам то урадили, господине Вукајловићу? - упита кад му виде опекотине на грудима.

Положише га на сто. Курћехајић му намаза опекотине неком машћу, па га потом уви завојем.

- Узмите овај „бруфен” да вам смањи болове.

Донесоше кошуљу и капут. Помажу му да се обуче. На столу испред њега створи се и кафа. Прија му. Бистри му се пред очима. Са захвалношћу гледа у Алију и Нусрета.

- Никада вам се не могу одужити - каже тихим гласом.

- Да ли вам је лакше, господине Вукајловићу - пита доктор Курћехајић. Можете ли сами кужи?

- Много вам хвала. Могу - одговара.

Једва чека да се види са својима.

- Ако болови буду јаки, узмите поново „бруфен”. Проћи ће ово брзо, није тако страшно.

Устаје. Осећа да му је боље. И бол као да се смањило. Зна да то није од лека, још није могао да делује, већ од тоpline људских речи.

- Слободни сте. Можете ићи - каже Ченгић.

- Добро се одмори. Сутра ћемо ти доћи у посету - додаје Нусрет.

Крену према излазним вратима.

- Не тамо, господине Вукајловићу. На ова врата - каже Ченгић благо се осмехујући.

Није му чудно што га, уместо директно у ходник шаљу кроз салу за састанке.

Отвара врата.

За тренутак се скамени, па урликнувши као звер полете кроз врата. Мноштво руку га зграби. Иако је добио надљудску снагу, није могао да се истргне, да помогне Тијани која је гола лежала на поду.

Двојица голих мушкараца је држе за руке, двојица за ноге, а један легао по њој и дахће. Около још неколико голих мушкараца. Чекају на ред.

Потпуно ошамућен и даље покушава да се отме.

Један од голаћа крену према њему.

- Ја ћу њега! Више волим мушкарце!

- Не господина инжењера! Не! - зачу се Ченгићев глас - Оставите човека!

- Овамо, Митре! - чује Алију.

- Погрешио си врата! - виче и Нусрет.

Док га вуку назад, ухвати Тијанин преклињући поглед.

- Тијана!

- Бежи, Митре! Спашавај Верицу!

- Пустите жену, господине Вукајловићу. Бежите на ова врата. Овуда. Овуда господине Вукајловићу - дере се Ченгић.

Вуку га према левим вратима. Он покушава да им се отргне из руку.

- Тијана! Тијана!

- Пустите жену, Митре. Ништа јој неће бити. Гузицу чувајте!

Отварају се друга врата. Гурају га према њима.

- Не! Не за име Божије - крикну ужаснут, безуспешно се отимајући.

Без свести, у локви крви, на поду је лежала гола Верица.

- Верице, душо, шта су ти урадили?

- Не на та врата, господине Вукајловићу! Овуда. Поново сте погрешили!

- Не! - скоро рикну. Не!

Свом снагом покуша још једном да се истргне. Страшан бол му запаара груди. Све око њега се заврти и утону у мрак.

Пробудио се на троседу у својој дневној соби.

Док се придиже осећа бол на грудима. Јачи од тог бола био је онај који је долазио из свести.

Уз ужасно сазнање шта се догодило пита се како се нашао у кући. Последње чега се сећа била је Верица и њен врисак.

Где ли је Драгиња?

Готово је сигуран да ни њу нису оставили на миру.

Устаје. Отвара кухињу, па једну, другу, трећу собу. Нема је. Са зебњом прилази купатилу. Зла га слутња обузима.

Ледена језа му се у душу увукла. Плаши се да отвори купатило. Боји се нечег што је иза врата. Сигуран је да ће бити нешто много страшније од онога што су до сада урадили.

Мораш, Митре, говори сам себи. Мораш. У паклу си.

Отвара врата. Дах му застаје. Хвата се за довратак да се не сруши.

Гола Драгиња лежи на поду у купатилу. Око врата јој бодљикава жица. Њоме је задављена. Ноге јој раскречене. Са ужасом схвата да је између ногу зашивена танком гвозденим жицом.

- Леле мени, мајко моја! - јаукну.

Хтеде да побегне, али после два корака стаде.

Куда је кренуо?

Од овога не можеш побећи, Митре. Не можеш је тако оставити.

Стоји испред купатила. Сакупља снагу да поново уђе. Зна да мора. Уђе поново. Покушава да је не гледа.

Скиде јој жицу са врата.

- Опрости мајко - рече, па пође да јој извлачи жицу којом су је зашили између ногу.

Из ње нешто испаде. Хтео би да не гледа, али не може. Не може другачије да извуче жицу. Испадају јајаста телашца.

- Исусе, има ли те - завапи схватајуши шта из тела мртве мајке излази.

Напунили су је мушким тестисима, па зашили жицом.

Мора очистити тело мртве мајке. Мора је окупати, обући, сахранити. Прво то, па ће после да види шта ће даље.

Окупао је мајку, обукао је и положио на тросед у дневној соби.

Размишља шта ће даље. Гробље је далеко, не може је сам однети. Не може ни сандук набавити. А они можда и очекују сахрану. Можда им је то прилика да га поново понизе, да му још једном ране позледе.

Сео је на под поред мајчиног тела.

- Шта да радим, мајко - пита је.

- Освети нас, сине - учини му се да чује њен глас.

- Хоћу, мајко - каже. Осветићу вас.

Оде у подрум за будак и лопату, па обиђе око куће да позади у дворишту нађе место за гроб. Лопата и будак му испадеше из руку. Иза куће, на шљиви, висила је Верица. Голо тело обешено о конопац.

- Господе, смилуј ми се - прошапута.

Хтео је да врисне да га небо чује, да својим вриском поцепа груди, али ни гласа више у њему није било.

Одвеза конопац са гране и прихвати њено тело у наручје. Окреће се око себе да види има ли иког од комшија. Са обе стране биле су муслиманске куће. Празна дворишта, затворени прозори. Нема никог, а он осећа да га многе очи посматрају. Зна да га гледају иза завеса и да се сладе његовом несрећом.

Унео ју је у кућу, окупао и обукао, па положио поред бабе. Вратио се у двориште и почео да копа. Копа, а на леђима осећа погледе. Ни једном се није окренуо. Неће да му виде лице.

Копао је дуго. На болове од опекотина на грудима није обраћао пажњу.

Изнео је прво Драгињу, па Верицу. Положио их је једну поред друге.

Прекрстио се и лопатом почео да баца земљу на њихова тела.

- Опрости боже што мора овако - шапутао је.

Набацао је земљу, па поравнао гроб. Тек тада је видео да нема крста.

Зна да мора да направи крст. Наћи ће ваљда неку даску у подруму. Нека виде они који зуре кроз прозоре да нису без крста сахрањене.

Нашао је у подруму даску, па ручном тестером изрезао једно дуже и једно краће парче и направио крст. Отишао је поново у двориште и побио крст изнад њихових глава.

Док се враћао у кућу имао је осећај да је један дуг одужио, али да сада мора да одужи и онај други. Да испуни заклетву.

Сео је да се прибере и размисли. Они су сигурно смислили још нешто, нешто што ће да га докрајчи. Неће да га убију него да га муче. Мора да нађе начина да се извуче из града да би испунио заклетву.

Извуче пиштољ из фиоке радног стола. Ако нешто опет покушају да им не допадне поново у руке.

У ходнику звони телефон. Неће да устане и подигне слушалицу. Сигуран је да су они.

Звоњава не престаје. Неко је упоран. Неко ко је сигуран да је он код куће.

Можда је нешто везано за Тијану. Шта ли су са њом урадили. Вероватно хоће да му кажу где ће наћи њено мртво тело. Ни њу, сигуран је, неће оставити да преживи. Зна да се још са тим мора суочити, али претпоставља да то може да буде и замка. Вероватно су нешто најстрашније оставили за крај.

Устаде и пође према телефону. Подиже слушалицу.

- Више вас се не плашим - каже одмах у слушалицу. Више ме ничим не можете уплашити.

- Господине инжењеру - чује се глас из слушалице. Ваша супруга жели да разговара са вама.

Шта ли су смислили?

Мораш да будеш опрезан, Митре, каже себи. Не смеју да те надмудре. Мораш да останеш жив и испуниш заклетву.

- Јеси ли ти, Митре - чује Тијану.

Глас јој подрхтава.

- Ја сам - одговори.

- Слушај Митре - чује је поново - ја више нећу долазити кући.

Он ћути. Још не може да разуме шта су смислили.

- Чујеш ли ме?

- Чујем - одговори.

- Не желим да се вратим кући... Остајем са њима...

Јасно му је да су је приморали да ово каже. Вероватно јој држе нож испод грла.

Неки мушки глас је нешто рекао, али он није разумео шта.

Веза се прекинула.

Држао је још неко време слушалицу на уву, а потом је спусти.

Читавог дана се више ништа није догодило. Разумео је да га пуштају да пати, али да га негде около чекају.

Смислио је како да им доскочи. У гаражу је ушао кроз подрум. Узео канту бензина и вратио се у кућу. Сачекао је да се смрачи. Посуо је бензин по намештају, упалио шибицу, па отрчао у подрум. Надао се да ће оне што га чекају пожар збунити и да нико неће обратити пажњу на подрумски прозор кроз који ће изаћи у двориште.

Успео је да им умакне.

Иза њега горела је кућа...

Све му је ово прошло кроз главу за само неколико тренутака док је гледао Јелену у очи. Њен поглед му је личио на Тијанин кад је последњи пут видео. Због тога и није могао да јој се одупре. Осећао је да је то њена света.

Док му је читав онај пакао пролазио кроз главу питао се има ли право да јој уступи заробљеника? Неће ли тиме погазити заклетву коју је дао Драгињи и Верици на гробу? Хоће ли их изневерити, хоће ли га про-

клети што је пустио крвника, а још заклетву није испунио. Овај је био 358. Треба још много да их уништи.

Из Јелениног погледа видео је да је она прошла можда кроз већи пакао од њега. Никада ни у једним очима то раније није видео.

Спустио је пушку.

Овога ће уписати као 359. Сигуран је да би тако желеле Верица и Драгиња.

Само да побегне што даље.

Јурио је као суманут осећајући да је нико и ништа, да је згажен као гњида. Јачи од тога осећаја био је једино нагон да преживи.

Не зна колико је дуго трчао кад га као гром пресе-
че:

- Стој!

Стао је као укопан. Није знао откуда је дошао глас.

Опколише га униформисани људи са упереним пуш-
кама.

- Види Турчина!

- Откуда Турчин са ове стране да наиђе?

Поново осећа смртну опасност. Зна да мора да се
прибере и да не уради нешто погрешно. Сети се Мај-
кловог погледа...

Опрезно, не померајући главу, осматра људе који му
прилазе.

Зна да сваког часа неко може да повуче обарач.

- Откуд ти овде, Турчине?

- Пустили ме - одговори.

- Ко те пустио?

- Ваши.

- Који наши?

- Јелена. Јелена...

Хтео је да каже Фазлић, али се у тренутку предоми-
сли.

-Војиновић.

- А како се зовеш, Турчине?

- Сафет Фазлић.

- Одакле си?

- Из Сарајева.

- Како си доспео овамо?

- Заробио ме синоћ један ваш.

Људи око њега се згледаше.

- Мора да је Митар - каже један од њих.
- Митар још никога живог није пустио. Нешто је ту чудно.

- Лажеш, Турчине! Ако лажеш, оде глава.
- Не лажем. Тај што ме ухватио зове се Митар, а Јелена га је измолила да ме пусти.

- Зашто би Јелена молила да те пусти?
- Шта сада да каже? Да ли да нешто слаже? Било би опасно. Понижење му је малопре спасило живот, оно му и сада може помоћи.

- Ја сам њен бивши муж.
Ипак је све било узалуд, помисли. Знала је куја да неће жив усред дана прећи преко линије фронта, зато га је и пустила. Да га понизи, пре него што га ови убију.

- Свежите га за оно дрво тамо. Ти, Милутине, иди види је ли тачно ово што каже.

Одвукоше га према оближњем дрвету и привезаше уз њега.

- Тако. Ту је згодна мета за његове. Ако га они кокну, ми му нисмо криви.

Заиста је згодна мета за снајперисте. Са оне стране не могу знати да је њихов. Први који га спази пуцаће у њега.

Не може да се отме сећању на минуле догађаје.

После ударца у главу освестио се везан негде у шуми. Придигао се и сео. Одмах потом, човек, сада зна да се зове Митар, муну га пушком у слабину терајући га да устане.

У свитање су стигли пред ону кућу. Тада је угледао њу. А поврх свега, ту је и онај новинар. Када је тражила да га пусете знала је да се жив неће вратити својима. Хтела је прво да га понизи. Да умре понижен...

А сада је ту, везан за стабло, на мети сопствених снајпериста. То је само змија, курва српска могла да смисли. Пружила јој се прилика да му се освети.

Време споро пролази.

Да ли ће га пустити? Хоће ли онај што је отишао да пита стићи пре него што га пронађе неки снајпериста са оне стране?

Неће да мре. Хоће да живи. Ни за Алаха неће да умре. Ни за кога.

Са десне стране зачу се експлозија. Уплаши се да ће фронт оживети. Ако почну да гађају топовима и бацачима тешко да ће га на овој чистини неки шрапнел заобићи.

Страх му се у кости увукао.

Наоружани Срби опет се однекуда појавише. Тек тада примети добро замаскиране ровове из којих су изашли.

Шта ли је рекла? Хоће ли га рафалом приковати за ово стабло?

Непријатељски га гледају.

Убиће ме, помисли.

Неко му отпозади одвезује конопац. Ослободише му руке.

- Иди, Турчине. Иди у неку цркву, ако сваку нисте срушили, запали свећу за Јелену. Не верујем да би ти њу пустио, Турчине.

Осматра око себе. Ни једна цев у њега није уперена.

Крену полако, осврћући се. Можда ће га убити из даљине.

Да ли да потрчи?

Не сме. То би могло да испровоцира неког да му испали метак у леђа. Само полако, Сафете!

А, ако његовима нешто буде сумњиво, па оспу ватру? Не могу они отуда да знају да је он њихов. Мора вешто из овога да се извуче. Најбоље је да иде десно према оној шуми. Тамо је она кућа где су његови остали. Требало би да буде иза првог превоја. Иако је хладно, осећа да му зној цури низ леђа и низ слепоочнице. Само да се дохвати шуме, да се и једнима и другима склони са очију, после ће лако.

Коначно, шума. Ухаднуо је пуним плућима и потрчао. Није обраћао пажњу на гране које су га шибале по образима. Само да што пре стигне до својих.

Успут се полако смирује. Ваљда га више не могу погодити. Ипак жури. Фронт је ово. Ко зна шта све може да се догоди.

- Стој! - зачу груб глас испред себе.

Шума је. Не види никога.

- Стао сам! - викну гласно.

- Руке увис!

Подигао је руке и чекао. Сада је све у Алаховим рукама, помисли готово смирено.

Кроз гране се прво помолише пушчане цеви па људи. Лакну му кад препозна муслиманске униформе.

Коначно је стигао.

Опколише га. Мере га сумњичавим погледима.

- Ко си ти? - продра се један.

- Ваш сам. Сафет Фазлић.

- Где си био?

- У извиђању - слага. Моја јединица је на специјалном задатку. Тамо су, показу десно. Чекају ме.

- Да није шпијун српски? - рече неко.

- Чекајте, људи, ја сам Сафет Фазлић...

- Скидај гаће!

Знао је да никаква објашњења не би помогла. Раскопча панталоне, пусти их да падну, па спусти гаће испод колена.

- Ево, видите. Ваш сам.

- Иди. Убудуће буди опрезнији. Могли смо да пуцамо и без упозорења.

Обуче се и крену да тражи ону порушену кућу. Успут смишља шта да им каже, куда је нестао. Похвалиће се да је на своју руку отишао у извиђање, да је пронашао кућу у којој је онај новинар смештен. Рећи ће им да већ ноћас може да их проведе кроз фронт. Опет ће преузети команду. Ако буде требало, а Блека ће да ликвидира.

Доста му је било и понижења и слушања туђих наређења.

Када се вратила у чету, Мајкла није било. Рекоше јој да је отишао према селу.

Шта ако је побегао?

Пожури назад у штаб. Готово је трчала.

- Нестао је! - рече задихано капетану.

- Шта? - скочи он. Куда?

- Кажу, отишао је доле према селу.

- Брзо! Иди за њим доле, а ја ћу послати патролу за тобом. Чувај се! Буди опрезна.

- Није наоружан - рече она.

- С таквима никад не знаш. Пожури.

Опет је трчећи пошла према селу.

Куда ли је кренуо? Ако хоће да пребегне муслиманима, пошао је у погрешном правцу, а то се и не ради усред дана.

Никога да сретне, да пита. Неко га је морао видети.

Примети да је црква отворена, па уђе, можда је тамо.

Није било никог осим старог црквењака. Нешто је спремао.

- Да ниси видео Американца - пита га.

- Мислим да је код оца Миладина. Отишли су заједно у кућу, сигурно је још тамо - рече старац, показујући на кућу.

Јелени би лакше. Као да је неки терет са себе скинула.

У том тренутку обојица изађоше из куће. Мајкл јој махну руком. Јелена пође према њима.

- Шта се догодило - упита је Мајкл.

- Ништа - слага она. Пошла сам код Милоша, па сам хтела да вас позовем да идемо заједно.

- Што носите пиштољ? Нешто се догађа?

Одмах је приметио, помисли она. Професионалац.

- Наредба је да кад некуд идемо носимо пиштољ - слага она. Никада се не зна шта може да се деси.

- Свакако. Овде је рат. Причао сам дуго са господином Пејовићем. Интересантан човек. Много зна. Са уживањем сам га слушао.

Препричавао јој је разговор са протом. Јелена га схвати као филозофско медитирање двојице интелектуалаца.

Док га је слушала, није могла да се отме утиску да говори искрено. Да није оног одашиљача у његовом коферу, тешко би поверовала да је обавештајац.

У том тренутку стиже их војна патрола. Јелена се уплаши да се не одају.

Један млађи официр се вешто снађе.

- Здраво, Јелена - каже. Куд си пошла?

- Идем са Мајклом да обиђем сина и мајку - одговори она.

Они продужише.

Док Мајкл прича, Јелена размишља шта да предузме. Мора некако да га изненади како би се одао.

- Још мало да прошетамо, пре него што одемо код мојих?

- Како год кажете - одговори он и настави да прича о свему и ничему.

- Сада кажите зашто сте дошли? Зашто сте дошли на Озрен, Мајкл, ако се тако уопште зовете? - рече Јелена гледајући га у очи.

Мајкла као да није изненадило њено питање.

- Нормално је што ме то питате - рече полако.

- Говорите, Мајкл!

Одлучила је. Убиће га ако не проговори. Извади пиштољ.

- Нема потребе да се узбуђујете. Објашњење је врло једноставно, а опет, и компликовано... чак и за мене.

То је разбесне.

- Господине шпијуне, са уживањем ћу да вас убијем, ако не кажете зашто сте дошли на Озрен!

- Зар ја шпијун! - хтеде да се осмехне Мајкл.

- Ви! Ви! Открили смо вас! Мислили сте да сте паметнији од нас!

Јелена китти од беса.

И Мајкл поче да се нервира.

- Објасните ми о чему се ради - рече, па онда ако хоћете пуцајте!

- Објаснићу вам, а потом ћу, ако не признате зашто сте дошли на Озрен, пуцати у вас. Открили смо вас. Похватили смо диверзанте који су по вас дошли.

Мајкл се, овога пута, више забрину него изненади.

- Какве диверзанте?

- Носили су вашу слику! Вас су тражили!

Мајкл једва приметно пребледе. Одмах је схватио. Сети се Робертових речи да неће жив изаћи из Босне.

- Говорите, Мајкл, убићу вас, кунем се!

- Полако, Јелена - пружи он руку ка њој.

- Не померајте се, пуцаћу! - викну она.

Мајкл се насмеја.

- Добро, нећу. али ме саслушајте. Сада знам о чему се ради. Диверзанти су заиста тражили мене, али да ме убију, Јелена. Да ме убију, јер сам на путу да откријем истину шта се овде догађа.

- Не лажите - бесно ће Јелена. А одашиљач у кофери?

- Какав одашиљач? Не разумем.

- Сви ви разумете. Открили смо одашиљач у вашем кофери који емитује сигнале. По њима су вас пронашли. Последњи пут вас питам зашто сте дошли?!

- Одашиљач у кофери! Значи да су се стварно уплашили - рече Мајкл скоро резигнирано.

- Говорите!

Мајкл се колеба да ли да јој каже истину. Мора да јој каже. Схвати да су досадашња објашњења ипак неуверљива. Ко би још слао диверзанте без великог разлога? Додуше, и откривање истине о овом рату је очито крупан разлог, али постоји и нешто друго. Много важније.

- Слушајте, Јелена - одлучи се, све ћу да кажем. Хтео сам и раније да вам испричам, али сам стално то одлагао.

- Говорите!

- Хајде, оставите то. Не треба вам оручје. Од када сам дошао овамо често је било уперено у мене.

Јелена спусти пиштољ.

- А сад ме слушајте. Из Њујорка сам стигао овамо са доста мржње према вама Србима. Званично, послао ме је „Пост” да напишем серију репортажа о силовању 160 хиљада муслиманки. Незванично, главни уредник, иначе мој дугогодишњи пријатељ, рекао ми је да покушам да сазнам шта се крије иза изјаве Џорџа Буша да „Срби угрожавају националну безбедност Америке”. Бушу је то очито излетело. Нико не зна о чему се ради. Изгледа да се тамо сазнало за моју мисију, ко зна како. Мој пријатељ Роберт, главни уредник, убијен је оне вечери кад смо се вратили из Студенице. И мене су, већ неколико пута, пукушали да убију. Сада још и ови диверзанти... Значи да неко тамо код нас по сваку цену хоће да ме спречи да сазнам истину... Сад знате оно најглавније...

Јелена врати пиштољ у футролу.

- Не разумем зашто сте то прикривали. Па то нама, очигледно, може само да користи.

- Не знам. Нисам ни у шта сигуран. Можда не одговара ни вама да се то сазна. Можда ће ме сада ваши ухапсити и осудити на смрт за шпијунажу. Овде је све могуће.

Јелена је ћутала. Сада, пошто зна истину, требало би да оде и све исприча официру. А шта, ако Мајкла заиста ухапсе и стрељају?

- Да се вратимо - рече.

Мајкл је ћутећи ишао поред ње. Наслућивао је шта је мучи.

- Хоћемо ли горе, до команде. Да им ово испричамо - пита је.

Јелена се осмехну и пријатељски га погледа.

- Има времена за то. Већ се смркава, било би опасно да се горе враћамо.

- Зашто?

- Наши очекују нову групу диверзаната. Вероватно ће стићи по сигналу из вашег кофера. Свуда су поставили заседе. Сутра ћемо им разјаснити све, а вечерас ћемо спавати код мене и Милоша.

СТИГОШЕ ДО ЈЕДНЕ НОВОСАГРАЂЕНЕ КУЋЕ, СПОЉА ЈОШ НЕОМАЛТЕРИСАНЕ.

На вратима се појави Михаило.

- И ти си, тата, овде - обрадова се Јелена.

- Дошао сам да видим унука - одговори он, па пољуби Јелену и поздрави се са Мајклом.

У кући, поред Вуке и Милоша, нађоше и проту Пејовића. Видео, каже Михаила па дошао да се са њим исприча.

Михаило однекуд набавио и ракију. Знао је, каже, да неко може да наиђе. Не може кућа без ракије.

Њих тројица су седели за великим трпезаријским столом. Вука је пословала око шпорета, а Јелена је, држећи га у наручју, уљуљкивала Милоша.

- Вала, оче-прото, морам да ти испричам шта сам сањао у последње време...

Михаило детаљно исприча снове о Светом Сави. Прота га је слушао са изузетном пажњом. И жене су наћуљиле уши. Јелена је села поред Мајкла и тихо му преводила Михаилову причу.

Што је прижа даље одмицала прота све запрепашћење гледа Михаила. Кад Михаило заврши, прота упита:

- А тај прстен стварно постоји?

- Постоји - одговори Михаило. Јелена, покажи прстен проти.

Јелена донесе из собе прстен и даде га проти. Он га дуго загледа, окреће.

- Ти, Михаило - рече, и не знаш шта имаш у кући. Овим знацима писане су химне Веда...

Јелена се сети Душанке.

- То је мени рекла и једна пријатељица, археолог.

- Да ли је то могуће, оче-прото? То писмо је старо хиљаде година. а како тумачите моје снове?

- Ја сам православни свештеник и не умем да тумачим снове. Међутим, то што си ти у сну видео је тачно. Твој мозак је на необјашњив начин примио неку поруку из прошлости, или из космоса. Тачно је да смо ми најстарији европски народ. Многи докази о томе постоје, па ево и овај прстен. На жалост, не умем да прочитам шта овде пише, али знаке познајем.

Мајкл је шапатом од Јелене тражио да му преведе.

- Поновићу вам ја све ово на енглеском, господине Мишел - рече прота, па се поново окрену Михаилу.

- Срби су народ мајка. Од њих су настајали остали народи, а из њиховог језика остали језици. Чак, има доказа да су старогрчки и латински повукли корен из српског језика.

- А зашто наша наука о томе ћути? - упале Михаилу.

- То је тешко објаснити. Наша садашња наука игнорише све доказе о прапореклу Срба и држи се теорије да су Срби дошли на Балкан у шестом веку од Христовог рођења. Истина је да је један талас дошао и тада, али су они нашли на овим просторима Србе који су ту били одвајкада. У 18. и 19. веку се једна екипа српских научника тиме озбиљно бавила, потом се појавила немачка теорија о доласку Срба на Балкан у шестом веку. Наша наука је то прихватила и сада ваши као историјска чињеница. Наши научници нису на време схватили подвалу. Германи су хтели да докажу како су старији од Срба. Срби су, драги мој Михаилу, у прастаро доба живели у читавој Европи и добром делу Азије, док их остали народи нису уништили или претопили. Најљући непријатељи су им били Германи. Непрестани рат између Срба и Германа трајао је око 1.800 година, а најчешћи је био после појаве хришћанства. Срби, дубоко везани за своје традиције, тешко су примали хришћанство, а Германи су их под изговором да се боре за Христа - истребљивали. Данас су Срби највернији Христови следбеници, а Германи ни данас нису одустали од намере да их потпуно истребе. Према

томе, корени мржње многих народа према Србима су у прадавној прошлости.

Прота потом све ово понови Мајклу на енглеском.

Док је прота говорио, Јелена се сети Анке. Њен начин говора је подсећао на ведске химне.

О томе никада није размишљала на овај начин. Најстарији записани текстови у Индији, четири хиљаде године пре Христа, пуни су српских речи.

Једва је чекала да прота заврши казивање Мајклу, па га упита што о томе мисли.

- Да, Јелена, то сам заборавио да кажем. Прапостојбина Срба је Индија. Одатле су се проширили по Азији и Европи. Зато је толико српских речи у химнама Веда.

Јелена зна да је прота Пејовић образован и врло информисан. Можда би он могао да зна нешто од оног што Мајкла интересује, а што би и њој помогло да су-тра објасни капетану.

- Оче - поче на енглеском да би Мајкл разумео, како тумачите изјаву Буша да Срби угрожавају националну безбедност Америке?

Мајкл је зачуђено погледа, па се осмехну. Разумео је да хоће да му помогне.

Прота се мало замисли, па рече:

- То је доста комплексно питање. Многима је та изјава деловала смешно. Неки то тумаче као најобичнију глупост. Има и оних који то везују за обарање америчког „авакса” изнад Србије, што још није ни потврђено ни демантовано. Неки, опет, ту изјаву везују за тајно оружје Срба - „Теслину куглу”. Ни о томе се, такође, истина не зна. Можда су и то неки од разлога што је Буш дао онакву изјаву. Постоје, међутим, и други, по мени значајнији разлози...

Мајкл га сада са већом пажњом слуша.

- ...Творци новог светског поретка непланирано су наишли на тешкоће. Нови светски поредак је још у повоју а пред њим се испречила шака Срба који не само да не пристају да забораве ни своју нацију ни своју веру него хоће да створе, своју јаку националну државу.

Ако тим путем крену и други, уз то моћнији и бројнији народ, нови светски поредак остаће само жеља неких светских моћника.

Каснија протина размишљања уклапала су се са Мајкловим, који убрзо схвати да су Срби они које прогоне а не прогонитељи...

Сан му неће на очи. Узалуд се преврће у кревету покушавајући да нађе положај који би му донео сан. У ноћном муку слуги неку опасност.

Хоће ли Срби издржати до краја, пита се. Хоће ли имати толико снаге?

Они који су Роберта убили, спремни су да униште читав овај народ само зато што им се испречио на путу.

Придигао се, сео на кревет. По обичају масирао је слепоочнице неколико тренутака, што је обично чинио када је био изузетно забринут. Устаде и приђе зидном огледалу. Примети да су му боре на челу и лицу постале дубље. Као покретне слике, као галерију ликова виде Шенон, Јелену, Питера, Сафета, Јосипу, Бредлија, Роберта...

Склопи очи да би прекинуо дефиле ликова и прошапута:

- Само још Бог може помоћи овом народу.

Фронт на Озрену је мировао.

Хеликоптер Уједињених нација у ниском лету, скоро дохватајући врхове дрвећа, прелете муслиманске ровове, па се упути према српским. Летео је неколико минута изнад ровова, па потом скрену лево према позадини фронта.

Војиновићи су са Мајклом пили јутарњу кафу кад хеликоптер надлете кућу. Грмљавина мотора никог не узнемири. Само је Михаило устао да погледа кроз прозор.

- Види, овај се спушта код нас.
- Да није неко из врховне команде - упита Јелена.
- Није наш, него Унпрофоров.

На те речи Мајкл устаде и приђе прозору. Хеликоптер се лагано спуштао на једну ледину недалеко од куће.

Врата хеликоптера се отворише. Из њега искочи пет војника са плавим береткама на главама. Кад изађоше изван домашаја елисе, застадоше разгледајући околину. Један је нешто показивао руком према врховима Озрена, затим се упутише лаганим кораком према кући.

- Па ови иду код нас - опет ће Михаило.

И Јелена приђе прозору.

- Вероватно нешто траже.

Мајкл се двоуми да ли да каже Јелени да слути опасност. Не може да се одлучи.

Испред куће војници поново стадоше.

Официр пође према улазу.

- Јелена, види шта хоће човек - рече Михаило.

Мајкл пође за њом.

- Изволите, желите ли нешто - упита Јелена на енглеском, пошто отвори врата.

Црномањаста официр, одмери је продорним погледом.

- Мало смо залутали. Тражимо вашу команду.

Спазивши Мајкла, официр зграби Јелену за руку, избаци је са прага напоље, па се баци на Мајкла и обори га на под. Готово истовремено прискочише и његови пратиоци. Један, хватајући је у загрљај, потури Јелени пиштољ на слепоочницу, а преостала тројица улетеше у кућу.

Михаило је управо отворио врата од кухиње да види шта се догађа. Спазивши Мајкла на поду полете да му помогне али му се испречи цев аутомата. Спонтано подиже руке.

Бука, у тренутку, схвати шта се догађа, утрча у собу, дограби уснулог Милоша и крену према прозору. Пре него што стиже до њега нешто је удари у ребра, а претећи глас јој нареди:

- Не мрдај!

Кад изађе напоље са Милошем у наручју, затече Мајкла, Михаила и Јелену с лисицама на рукама.

Тада из хеликоптера искочи још један војник и потрча према њима.

Јелена га је, са запрепашћењем, одмах препознала.

Мајкл га је, без изненађења, само погледао.

- Помози, Мајко Богородице - прошапута Вука држећи и даље Милоша у наручју.

Сафет, на неколико корака од њих, застаде, цинично се насмеја, па рече на енглеском.

- Американче, што ми сад не кажеш да ми је смрт само одложена?

Мајкл једва и погледа Сафета.

Јелена, потпуно ошамућена, готово да није била ни свесна шта се догађа. Осећала је једино да је поново у рукама сатане.

- Шта ћемо са осталима, Фазлићу - пита официр. Да их ликвидирамо?

- Не - каже Сафет и даље се цинично смејући. То би за њих била награда. Водим их у Сарајево да им покажем њиховог Христа!

Спазивши Милоша у Вукином наручју, осмехујући се приђе, загледа га, па се окрену према Јелени?

- Је ли ово Мујо од Добоја, курво српска? Биће, значи, цамија на Морави!

Јелена се најежи, али јој истовремено дође она дивља снага какву је имала оног дана у подруму „Европе”. Презриво га погледа.

- Не можеш му ништа, балијо! Крштен је, одрекао се сатане.

У Сафетовим очима севну мржња. Зашкргута зубима.

- Зажалићеш, курво српска - просикта.

Свиће. Однекуд пробија прва јутарња светлост.

Још не знају где су. Хођајући или тапкајући у месту покушавају да се угреју.

Јелена пригрлила уснулог Милоша. Стеже га на груди да му буде топлије. Покушава да не мисли ни о чему, али не може. За све је она крива. Несрећа је само због ње задесила Војиновиће. И прстен ће опет нестати. Ново зло чека Србе. Одавде изаћи неће, то јој је јасно, а прстен је остао у оној кући на Озрену. Кад би некако могла то да дојави Браци. Он је последњи Војиновић. Прстен мора да буде код њега.

Бука се скупила. Проклиње дан кад је њена нога прешла преко Дрине. Проклиње и Босну која сада у огњу гори.

Мајкла мраз до костију пробија. У џемперу је као и онда кад га је онај на ходнику оборио.

Зора све више осваја. Сада виде да су у неком великом подруму или хали, потпуно празној. Свуда бетон, на високо подигнутим прозорима гвоздене решетке.

Погледи им се повремено срећу, али нико не проговара.

У неко доба отворише се метална врата. Уђе десетак наоружаних муслимана и построји се с обе стране улаза. За њима уђоше други носећи столове и столице. Наспрам врата поставише три велика стола а иза њих поређаше столице.

Споља се зачу галама. На вратима се појави група људи. Измршавели, прљави, поцепани, израђавани...

Утрчали су праћени споља узвицима и псовкама. Читава река несрећника. Више од стотину.

Мајкл и Војиновићи се инстинктивно окупише. Док су остали запањено гледали у живе људске костуре, Јелена је знала да су их довели из неког логора. Предо-

сећала је да се спрема нешто страшно, да ће се наћи у паклу много страшнијем од оног у којем је била.

Иако је подрум био готово пун, владала је тишина. Сви су немо ишчекивали судбину.

На вратима се појави омањи дебељко. Ушао је, за-стао, па погледом прешао по гомили логораша. Кад пређе на Војиновиће, загонетно се осмехну кад му се поглед сусрете са Мајкловим.

- Мајкл, старо момче, зашто не слушаш пријатеље?
- викну из свег гласа.

Мајкл га је гледао зачуђујуће мирно. Није му ништа одговорио. Није имало смисла. Срце Дејвида Брука ничим неће разнежити.

Иза Дејвида уђе група људи. И они ћутећи прво погледаше живе људске костуре, па и њима поглед заста-де на Војиновићима и Мајклу.

Мајкл их је готово све препознао. Није се изненадио што види Рајана Бредлија, није се зачудио ни што су ту и Марсел Дипон, Ричард Глен, његов колега Ханс Вебер, Шарл Ботан. Међу њима је онај зверског лица са надимком Блек, као и још неколико добро познатих фаца. Збунило га је што су са њима Јусуф и Стипе Делић.

Стипе је пиљио у њега, а на лицу му је био онај победнички осмех који је Мајкл већ виђао.

На крају уђе и Сафет-бег са Дамиром у муслиманској униформи. Иза њих упаде читава гомила наоружаних муслимана.

Јелени се одузеше ноге. Није се плашила ни Сафет-бега нити његових људи које је упознала у подруму хотела „Европа”, већ Дамира. Са ужасом схвати да је и он постао један од њих.

- Господине Брук, све је спремно - рапортира Сафет-бег, готово му се клањајући.

Дејвид још једном уз загонетан осмех погледа Мајкла, па крену према столовима. Сео је на средину. Остала места заузео његова пратња. Сафет-бег и његови људи осташе да стоје с обе стране стола с оружјем на готовс.

Збијени између наоружаних муслимана, Мајкл, Војиновић и несрећници доведени из логора, ћутке су гледали у оне за столовима.

Дејвид погледом поново пређе по подруму.

- Доведите га - заповеди.

Сафет-бег пренесе наређење двојници својих људи.

- Доведите Американца.

Мајкла приведоше столу.

- Одвежите га - нареди Дејвид.

Скинуше му лисице са руку.

- Дајте му столицу. Нека седне са ове стране.

Мајкл седе наспрам Сафет-бега, ишчекујући шта ће се даље догађати. Био је сигуран да је Дејвид смислио нешто ђаволско.

- Изволите, Фазлићу, слушамо вас - даде Дејвид реч Сафету.

Овај искорачи, поклони се театрално, па онда показа према групи логораша и Војиновићима.

- Господо судије - поче повишеним гласом, овде, пред вама налазе се Срби! Зло семе човечанства! Људском роду у читавој историји није претила таква опасност као данас. Они хоће да зауставе точак историје и цивилизацију врате стотине година уназад! Тај коров у људском роду, господо судије, мора бити уништен. Мора се почупати са корењем!

- Преведите им оптужницу, Фазлићу - нареди Дејвид.

Сафет-бег своју оптужбу понови на српском.

Логораша и Војиновићи су немо гледали и у њега и у судије за столом.

Јелена још није потпуно схватала шта се догађа. Чуди је што су Мајкла одвезали и посадили га да седи са њима. Да је, ипак, није преварио? Да све није била намештаљка?

- Зашто се ви Срби противите новом светском поретку - пита Дејвид, а Стипе Делић преводи.

Срби ћуте. Не разумеју чему служи ова фарса.

Михаило се сети суђења Христу и шта је он одговарао. Несвесно искорачи пред судију, па понови Христове речи:

- Ти кажеш!

Пошто му Делић преведе, Дејвид схвати Михаилов одговор. Само на тренутак се замисли. Онда одмахну руком и настави:

- Зашто убијате муслимане и Хрвате? Зашто силујете њихове жене и рушите њихова села и градове?

Михаило се сети да Христос на остале оптужбе није одговарао. Ћутао је. Ћутали су и сви остали гледајући у Дејвида.

Он је разумео зашто му не одговарају. Опет мало поћута.

- Оптужују вас да сте највећи зликовци двадесетог века - рече.

Мајкл је од почетка разумео представу. Знао је и да је све ово смислио Фазлић да би се осветио Јелени, а Дејвид прихватио да би казнио њега. Не разуме само зашто га је издвојио од осталих. Хоће сигурно да га пред њима понизи, да мисле како их је издао. Јелена ће вероватно да помисли како је он, ипак, шпијун и како је све ово била намештаљка.

- Дејв - каже устајући са столице. Само наслућујем шта овим хоћеш, али прихватам игру...

- Ти, Мајкл, треба само да гледаш, да би схватио у каквој си заблуди. Ако се освестиш, можда ћеш се и вратити у Америку - прекину га Дејвид хладно.

- Тражим реч - рече Мајкл.

- Нека ти буде - одговори Дејвид. бојим се да ћеш сам себи пресудити.

- Прво ми одговори нешто, Дејв. Нећу да моји пријатељи мисле да сам их издао и да сам шпијун. Како сте знали да сам у оној кући, кад је одашиљач био у коферу на брду?

Дејвид се насмеја.

- Ти си, Мајкл, будала. Онај одашиљач у коферу је и постављен да га пронађу. Прави диверзанти су и уба-

чени да буду похватани како бисмо вас заварали. Прави одашиљач је био у твојој јакни. Јеси ли задовољан?

- Јесам - суво одговори Мајкл.

У том тренутку погледа Јелену.

- ...А сада, Дејв, да ти кажем. И теби и свима вама, господо.

- Мајкл, упозоравам те да не идеш даље! - прекину га Дејвид.

- Хоћу, Дејв. Ићи ћу до краја. Пошто си започео ову игру и играш Понтија Пилата, онда ме чуј. Знам зашто ме прогоните! Сазнао сам чиме то Срби угрожавају националну безбедност Америке!

- Мајкл, још једном те упозоравам. Не пресуђуј сам себи!

- Не бојим те се, Дејв.

- Умукни!

- Завршио сам, Дејв! Завршио и придружујем се њима!

Мајкл оде од стола и стаде поред Јелене. Она га до-таче руком и прошапута:

- Хвала, Мајкл.

У том тренутку Сафет-бег завика:

- На крст њих треба! Да видимо хоће ли им Христ помоћи!

И његови људи почеше да вичу:

- Све то треба побити!

- Под нож, крмке српске!

Логораши, Војиновићи и Мајкл су немо посматрали запенушане муслимане и судије за столом. Мали Ми-лош се пробуди. Плаче.

Дејвид устаде.

- Пошто си рекао да сам Понтије Пилат, Мајкл, онда ћу и руке да оперем. Донесите ми воде!

- Неће ти то помоћи, Дејв, као што није ни њему - рече Мајкл.

Донесоће бокал са водом. Дејв ритуално пере руке говорећи:

- Ја нисам крив у твојој крви. Је ли тако рекао Пи-лат?

- Нешто слично, Дејв - одговори Мајкл.
- А сећаш ли се Мајкл, читао си вероватно, шта су Римљани радили првим хришћанима?

- Сећам се.

- Е, сада то исто чека тебе са твојим Србима.

- Нешто си заборавио, Дејв. Рим није уништио хришћанство, него хришћанство Рим! Тако ће бити и сада, Дејв!

- Фазлићу - викну Дејвид. Први чин је завршен! Хоћу други! Почните!

Сафет-бег подиже руке према небу и из свег гласа повика:

- Алах џегбер!

- Алах џегбер! - поновише муслимани.

Јелени поче да се мрачи пред очима.

- Исусе, има ли те? - прошапута.

Дејвид поново седе за сто. На лицу му је титрао злобан осмех, као и осталим поред њега.

- Овога крмка на крст! - дрекну Сафет-бег показујући на Михаила. Да видимо хоће ли да васкрсне! Направите крст!

- Ихаааа! - чује се нечији подивљали врисак.

„Од Сарајва, па до Рашке
скидаћемо главе влашке!”

У подрум унесе припремљени велики крст.

Јелена још не зна какву је смрт њој Сафет наменио, али је свесна да мора да прикупи снагу, да се припреми за муке и страшно умирање.

Крст поставише за неколико минута.

Дохватише Михаила. Јелена окрену главу да не гледа. Вука склопи руке, вапијући:

- Господе, ако те има, смилуј нам се.

Михаило се није опирао. Препустио се целатима да чине шта хоће. И његови, кад су их бацали у Коритску јаму, нису се опирали. Мирноћом с којом су одлазили у смрт светили су се целатима и утеривали им страх у кости.

Подигоше га на крст. Везаше му руке за два крака, па потом ноге за вертикални део.

- Ексере! Дај ексере!

Бол у шакама му мрачи свест. Ђаво се испред њега кези док га укива.

- И ноге! И ноге му закуј! Да видимо хоће ли да васкрсне?!

Укивају му ексере кроз табане. Без роптања склопи очи.

- Онесвести се, крмак!

- Нека. Освестиће се. Неће лако да умре! - рече Сафет.

Тада се окрену према Јелени.

- А шта ћемо с тобом, курво српска?

Јелена га је гледала у очи. Право у зенице. Погледом му је говорила: Не плашим те се, балијо. Боља сам од тебе, балијо. Смрћу ћу те победити.

На груди је стезала Милоша. Он је гласно плакао.

- Замоли ме, курво српска! Можда ћу те пустити!

Јелена га и даље гледа право у очи.

- Мајку ти српску - арлаукну Сафет-бег. Зажалићеш! Вежите је!

Неко јој истрже Милоша из руку. Хтеде да врисне, али се суздржа. Христос ће помоћи његовој невиној души. Чврсто је увезаше конопцем.

Вука није имала снаге да гледа како Михаила разапињу на крст. Затворила је очи. Тек кад зачу урлик Сафет-беге, прогледа схвативши да су Јелена и Милош у опасности. Одмах се баци на онога који је истргао Милоша Јелени из руку.

- Остави дете, проклетниче! - врисну и ноктима га загреба по лицу.

- Мајку јој српску, извадиће ми очи! - врисну балија.

Други, који је стајао до њега, трже нож. Замахну и распара јој стомак. Она се сруши исколачених очију, а из разјапљене ране бљунуше црева и крв.

- Дајте крстове - грми Сафет-бег.

Донесоше још два крста.

- Учврстите их овде! Не ту, овде!

- Вежите их! - грми Сафет-бег.

Мајкл, као да се то другом догађа, пусти да га ра-
запну на крст. Нису га приковали, већ само везали ко-
нопцима.

Привезаше и Јелену. Она то не осећа. Свесна је је-
дино да онај сатана још држи Милоша у рукама.

- А сад јој сина ставите испод ногу. Ту. Тако!
Крстивши га, убила си Муја од Добоја, курво српска.
Зато ћеш то да платиш. Прво ћеш, курво, да гледаш
како умире. Моли ме, курво, српска!

Иако на ивици снаге, она га мирно погледа и рече:

- У паклу ти душа на мукама испадала, балијо.

Он крикну:

- Месо ћеш му јести, курво српска!

Логорашци су немо посматрали како Сафет-бегове
слуге разапињу на крст Михаила, и Јелену. У њиховим
очима видео се чудан сјај.

Када Јелена поче да призива Бога, сви се спустише
на колена и почеше да крсте. У почетку тихо, па све
гласније, из десетина грла забруја:

- Оче наш, који си на небесима, нека је свето име
твоје...

Сафет-бег и његове балије се укочише. Дејвид с не-
верицом устаде и загледа се у логораше. Није разумео
речи, али је видео да се крсте и схватио да се моле Бо-
гу. Подиже га језа од њихових погледа упртих према
крстовима. На свим лицима видео се страх.

Хор гласова поврати Јелену из полусвести. За трену-
так је помислила да се налази у подруму „Европе” и
да је то хор жена. Десетине ужагрених погледа испуни-
ће јој дучу топлином. Осети чудну моћ. Више се није
бојала било чега.

Молитва продре до Михаилове душе.

Док му се бистри пред очима, покушава да схвати
где је и шта се догађа. Прво чега постаде свестан били
су погледи заточених Срба, а потом сазна да је прико-
ван на крст.

Молитва логораша и њихови погледи тргоше Мај-
кла из летаргије у коју је био запао. Викну:

- Дејв! Заустави те манијаке! Молим те!

Дејвид се окрену, цинично се осмехујући. Устаде. Лаганим кораком крену према Мајклу. Дуго се гледају у очи.

- За шта хоћеш да умреш, Мајкл?
- Заустави их, Дејвиде - понови Мајкл.
- Ти си будала! Они су ти подвалили!
- Вараш се, Дејв. Грдно се вараш.
- Не варам се. Моћ над људима је једина права вредност.

- Погледај оне људе тамо, Дејв. Добро их погледај. Не боје се ни тебе, ни смрти.

- Ти си будала. За који минут падаће на колена и молити за милост.

Подрумом је и даље одзвањало:

- И опрости нам грехе наше...
- Не, Дејв. Неће се то десити - поново смирено рече Мајкл.

Дејвид га с мржњом пресече погледом, па се окрену према Сафет-бегу.

- Фазлићу! - продра се из свег гласа. Шта чекате? Хоћу да видим представу до краја.

Сафет-бег са својим балијама још је био збуњен и гледао у логораше који су се крстили. Дејвидов глас га трже.

- Одмах, господине Брук!

- Сад гледај, Мајкл - окрену се Дејвид поново према њему. Добро гледај. У овом тренутку ја сам Нерон. У мојим рукама су живот и смрт.

- И ти ћеш проћи као Нерон, Дејв.

- Вараш се, пријатељу. Нерон је био глуп... Брже, Фазлићу!

Сафет-бег са својим слугама јурну међу логораше.

- Алах уегбер!

Нико од логораша се не помери.

- Сад гледај, Мајкл! - добаци Дејвид седајући за сто.

- Кољи, Мујагаааа!

С чудним миром Мајкл гледа шта се догађа. Не окреће поглед.

Мудахедини из масе логораша извукоше једног дечака.

- Хоћемо ли га на колац, Ахмете?

- Дина ми, хоћемо. Да видимо хоће ли га бољет.

Оборише га потрбушке на под. Један му седе на рамена, други му рашири ноге, а трећи му на задњици исече панталоне. У рукама му се потом створи углачан колац. Мазао га је лојем.

- Тако, крмче влашки - више смејући се.

Пошто намаза колац, шиљати део утера дечаку у чмар и поче да врти.

Маљем удара у колац.

Тело несрећног дечака се грчи, али му се глас не чује.

- Иде ли колац, Адеме!?

- Стиснуо крмак гузицу, ма ћу му га ућерат не звао се ја Адем. А шта чиниш ти твоме, Мехмед-ага?

- Ево га спремам за драње! Ко крмак!

Руке му везане на леђима. Тројица обигравају око њега, загледају га церећи се.

- Одакле ћемо га, Хасане?

- Вала, Анте, бирај ти. Ближи ти је по вери.

- Ако је тако, ја ћу га са предње стране. До срца.

- А ја ћу га од гузице. За нас кажу да волимо гузицу, па да видим каква је влашка гузица без коже.

Ножеви запараше кожу.

- Види ти њега. Још не скичи!

- Само ти, Анте, дери. Скичаће, Алаха ми.

Вешто руке скидају каишеве коже и са леђа и са груди. Низ човека лије крв.

- Е, погледај колико има крви, ко крмак!

- А шта може Влах бити друго до крмак?

Поред крстова двојица Сафет-бегових слугу оборили човека на леђа, а трећи му клештима вади зубе. Он врти главом покушавајући да се одбрани.

- Деде, смири се, јадан. Ставићу ти златне, што се отимаш?

Из једног угла подрума загрме:

„Од Сарајева па до Рашке

поклаћемо крмке влашке!”

Муџахедини подигоше велики метални поклопац са пода. Указа се отвор.

- О, Адем-ага!

- Ој!

- Хоћеш ли опет да пуниш јаму?

- Оћу, дина ми! Пуним је читаве зиме, а никако да је напуним, као да јој дна нема! Дајте крмке овамо!

Човек кога зову Адем-ага стао поред отвора са маљем у руци. Преко пута њега други витла дугим ножем.

Приводе им двојицу логораша. Адам својега удара маљем у главу. Она се распрсну, а мозак и крв шикнуше. Несрећник нестаде кроз отвор.

Онај други своју жртву хвата за косу, заврће јој главу, па јој једним замахом ножа пререза гркљан.

- Брже! Брже, шта чекате?! Доводите те крмке!

Пред јамом су нова двојица.

Остали логорашаи збијени у ћошак немо гледају шта се догађа чекајући да и на њих дође ред.

Са Дејвидовог лица нестало је оног надмоћног ироничног осмеха. Лице му је бледо и знојаво. Осећа мучнину. Повраћа му се. Не схвата да се и то може дешавати. Са неверицом гледа с каквим миром логорашаи прилазе оном отвору на поду да им маљем разбију блаву или прережу гркљан. Ни једног нису морали да довлаче на силу, нико није ни покушао да се отима. Није било јаука, плача, молби за милост. Крајичком ока погледа Мајкла чије је лице сачувало воштани мир.

Дејвиду је све постало кошмарно.

Да ли је могуће, пита се, да се ови људи ни мало не плаше смрти?

Зашто не јаучу они које пеку, или онај што га деру, онај што га набијају на колац?

Зашто нико не моли за милост?

Да ли им живот не значи ништа?

- Фазлићу! - продра се из свег гласа.

Сафет-бег се створи испред стола.

- Изволите, господине Брук.

- Шта се ово догађа, Фазлићу?

Сафет-бег се збуну.

- Па, ви сте ово одобрили, господине Брук.

- Умете ли ви нешто боље, Фазлићу?! Хоћу да их само видим како моле за милост, да их чујем како јаучу! Разумете ли, Фазлићу?! Натерајте их да моле!

Сафет-бег се осврну, погледа према логорашима, па погну главу.

- То ће бити тешко, господине Брук.

Дејвиду удари руменило у образе. Исколачи очи.

- Смислите нешто, Фазлићу! Морају да моле! Хоћу да видим страх од смрти.

- Господине Брук - каже Сафет-бег готово молећиво, ви њих не познајете. Они се не плаше смрти.

Дејвид готово помодре од беса.

- Глупост! То је глупост! Нема човека који се не боји смрти! Учините нешто или ћете ви бити на њиховом месту!

После грдњи које је добио због кукавичлука када су у оном подруму клали Влахе, Дамир је обећао бабу да се више никада неће плашити и да ће убудуће бити прави Турчин, Абдулах. И сам се стидео због тога што је оног дана испао слабић и обрукао баба. Једва је чекао да га поново поведе да кољу крмске Влахе, да свима покаже да је он прави Турчин из Анадолије.

Колико год се силио, душа му говори да ово што чини бабо са својим јаранима ни алаху не може бити драго. Покушава да те мисли одагна од себе, али не успева. Поглед му све чешће скреће према мајци. Јавља му се жеља да притрчи до ње и ножем исече конопце којима је везана.

„Нека ти Бог опрости, Дамире, а мајка ти је већ опростила.”

Неће тога да се сећа. Неће да је гледа. Он је Абдулах, Турчин пореклом из анадолије, а она је српска курва.

Дрхти. Ужас му се све више увлачи у душу док гледа како на ражњевима пеку живе људе.

Осећа да више неће моћи да издржи, да ће завриштати из свег гласа:

„Бабо! Немој бабо, то су људи!”

Зна да не сме, јер ће га обрукати. Овог пута му бабо не би опростио.

Мора да се савлада. Мора, али не може. Нема више у њему снаге.

Баци поглед на баба који нешто објашњава оном дебелим странцу, па шмугну кроз врата.

На њега нико не обрати пажњу.

Напољу је био дан.

Дамир дубоко удахну ваздух док су му се низ образе сливале топле сузе мржње, страха и бола. Порекло

суза није разумео. У трену схвати да више није дечак
ни младић. Да су све те године остале иза њега.

У подруму зграде на чије је зидове стајао ослоњен...

Сто за којим је седео Дејвид са својом пратњом оградише плетеном жицом.

Дејвид предосети да се спрема нешто изузетно занимљиво, па се завали у столицу.

- Не боје се смрти - промрља. Видећемо и то.

Сафет-бег са својима пређе иза ограда.

- Господине Брук, ако сада не буду јаукали и молили, онда се заиста ничега не плаше.

- Чекам, Фазлићу. Чекам.

Кроз велика врата у подрум уназад уђе камион хладњача. Из њега је допирало језиво завијање, лавезж...

Дејвиду се лице развуче у осмех. Окрену се према Сафет-бегу као и остали за столом.

- Браво, Фазлићу. Видећемо да ли ће сада молити за милост.

Сафет-бег је ћутао. Није био сигуран да ће их и сада уплашити.

Из кабине камиона искочише два човека. Скинуше ручицу која затвара задња врата каросерије, па се муњевито вратише у кабину. Урличући из камиона као лавина груну чопор паса.

- Данима су затворени у овом камиону без воде и хране - рече Сафет-бег. Растргнуће све што дохвате.

- Браво, Фазлићу! - повика задовољно Дејвид.

Кад спазише гомилу занемелих логораша, одједном застадоше. Престадоше и да завијају. Секунду-две трајала је тишина, па неки пси штекћући зубима почеше да узмичу према камиону. Други завијајући и лајући трче круг.

Логорашаи клекоше на колена и поново почеше да се крсте.

- Оче наш који си на небесима...

Њихови гласови узнемирише још више псе, па још гласније залајаше.

Кроз лавез и молитву логораша једва чујно се зачу плач малог Милоша. То подстаче неке псе, да им се кружећи подрумом више приближе. Ужаснута, Јелена је чекала када ће се неки од њих бацити на Милоша и растргнути га.

- Исусе, ако те има, заустави их - прошапута.

Мајклу је требало неколико секунди да схвати шта се догађа. Постаде му јасно да је све оно што се до малопре догађало било само предигра за главну представу приређену за Дејвида Брука. Сети се да је и Нерон у циркусу на прве хришћане пуштао изгладнеле псе.

Док му се изгладнели и разјарени пси све више приближавају, почиње да се пита чему он жртвује живот? Хоће ли свет, пошто њега данас растргну гладни пси, сутра бити бољи? И, ако буде бољи, он то неће знати, а оно што он не зна, оно што се догоди после његове смрти, није се за њега ни догодило. Пошто га растргну пси, неће постојати ништа. Све што је последњих дана радио било би бесмислено. Први пут ухвати себе у сазнању да је читав свет у ствари он сам и да ће га за неколико тренутака нестати.

Пси све крволочније шкљоцају зубима, све бесније реже и све су ближи њему и несрећницима који клече и моле се Богу.

- Моли, Мајкл!

Мајкл је ћутао.

Пси су сужавали круг. Најзад се неки осмелише и бацише на логораше. По бетонском поду ваљала су се људска и пасја тела. Из раскомаданих људских удова шикљала је крв. Све се претворило у језиви ковитлац смрти.

Јелена и Мајкл затворише очи очекујући да се чопор сручи и на њих. Она је чула Милошев плач, знала је да је још жив, али ју је излуђивала помисао да сваког тренутка и њега могу зграбити псеће чељусти.

Псећи пир се стишавао.

Дејвид и остали из његове пратње стајали су уз жицу и с неверицом гледали шта се догађа. Пси засићени људским месом дахћући полегаше на под. Прежи-

вели погорашаи су се и даље клечећи молили Богу. Није се чуо ни један глас. Нико није вапио за помоћ. Нико није молио за милост.

Дејвид погледа у Сафет-бега.

- Рекао сам вам, господине Брук. Они не знају шта је страх.

- Идемо - рече Дејвид бесно.

Дејвид пође према малим вратима која су била иза њихових леђа. У том тренутку Мајкл отвори очи.

Дејвид се врати према огради.

- Фазлићу, оне тамо побијте, а њих троје оставите да дуго умиру... Дуго ћеш умирати Мајкл - довикну и оде.

Иза њих је остала тишина и потмули мрак.

Мајкл је отупео од болова. Не осећа их више. Да није свестан да је на крсту, Мајкл би веровао како је све оно што се протеклог дана догађало само кошмар.

Јелена је у полусвести. Глава јој клонула на раме.

Михаило из бунила повремено долази свести. Кад се први пут освестио у подруму није било ни логораша ни паса. Око њега мукли мрак. Не види ништа. Није сигуран да ли је ноћ, или је он изгубио вид.

- Где сам? - прошапута.

Јелена последњим напором подиже главу.

- У Сарајеву смо, тата. У неком подруму. Он нас је ухватио.

Покушава да се присети последњих Христових речи.

Док се губио успе да изговори:

- Или! Или! Лама савахтани!

- Чујете ли ово, Јелена? - шапуће Мајкл.

- Умро је - рече Јелена.

Заћутали су.

Нешто се зачу код врата.

- Мајкл, чујете ли ви што?

- Чујем. Неко је на вратима. Вероватно стражари.

Врата зашкрипаше. Светлост батеријске лампе пресече мрак. Зрак светлости шета подрумом док се не застави на њима.

- Исусе! - зачуше неки глас.

Од тог гласа Мајкл се трже. Добро му је познат.

Чују кораке, али од светлости која им је заблеснула очи морају да жмуре.

- Исусе Боже - чује се опет онај глас. Мајкл, јеси ли жив, човече?

Не, ово је немогуће, помисли Мајкл.

- Мајкл! чујеш ли ме? Ја сам, Роби.

Како би то било лепо да је стварност, помисли.

- Мајкл, чујеш ли ме? Јеси ли жив?

Не знам, стари пријатељу. Можда и нисам. Можда сам пошао према Христу као Михаило, па зато чујем твој глас. Знао сам да ћеш ме ти сачекати у том другом свету.

- Скидајте их, заиме Бога - чује опет Робијев глас.

И Јелена мисли да сања. Хтела би да пита Мајкла чује ли он нешто, али неће да прекине сан. Неће да отера наду.

- Овога су заковали. Мртав је - каже неко.

Ослобађају им руке и ноге и скидају с крстова.

- Мајкл, човече, Ја сам.

- Роби! Не! То је немогуће!

- Објаснићу ти касније. Носите их! Брже! Да се склонимо одавде.

Неке руке их придржавају. Мајкл покушава да корача. Јелена није у стању.

- А Милош!? - врисну она одједном.

- Не брините, госпођо. Беба је код мене - каже неко.

- Брже, људи! Брже!

Свеж ваздух запахну Јелену и Мајкла.

- Мама! Мама!

Јелена опет помисли да сања.

- Мама, ја сам. Твој Дамир.

- Да није било њега, тешко бисмо вас нашли - каже Роберт. Дошао је у команду Унпрофора да тражи помоћ. Стигао је у правом тренутку.

- Можеш ли да ми опростиш, мама?

- Сине! Сад ти је и Бог опростио.

Изгуби свест.

- Шта се ово догађа, Роби?

- Зар после свега треба нешто да ти објашњавам?

Мајкл уздахну.

- У праву си. Исувише ми је јасно. Реци ми само како си ме пронашао?

- Имамо и ми своје људе овде. Обавестили су нас да су те ухватили и да си негде у Сарајеву. Мали је у правом тренутку наишао на нашег човека у Унпрофору.

- Шенон ми је рекла да је телевизија објавила да си убијен.

- Сјајно смо их заврнули. Да та подвала није успела, ти не би сада био међу живима. Ваљда знаш да ми увек играмо двоструку игру. Стејт департмент и Пентагон су препуни голубова и јастребова... Можеш ли се и ти сам сетити колико си пута био голуб а колико јастреб? Чини ми се, ипак, да овога пута нема победника и губитника. Све ми се чини, Мајкл, да смо у овом паклу сви - губитници.

Мајкл је ћутао.

Роби му ништа ново није рекао. Он је то сазнао пре њих...

Сафет-бег није био изненађен кад из ходника зачу песму:

„Ферман дође из Стамбола
бурунџији из Травника
да обесе Сафет-бега...”

Очекује то читавог дана. Зна да је Дејвид Брук ван себе и да му овог пута неће опростити.

Удара тамбура. Одјекује песма.

„...Сафет-бега везана воде,
везана воде, да га обесе!”

Сигурно је Сафер пред њима. Једва је чекао да преузме команду.

Отварају се врата. Улазе. Сафер је испред свих. Тамбурица је стала. Гледа у њих, а они у њега.

- Немој, Сафере, дина ти. Служићу те боље него ти мене.

- Не вреди ти, Сафете. Дејвид Брук ти овог пута није опростио.

- Стопе ћу ти љубити, Сафер-беже.

Сафер-бег показа очима. Више руку спопаде Сафета и прикова за столицу. Око грла му се обмота свилен гајтан. Снажне руке су га затезале. Није имао ваздуха, чинило му се да ће ожи да му искоче. Хтео је да моли, да преклиње, али није било ваздуха. Није било ни светлости. Нестајала је.

Ходником хотела „Европа” одјекну песма:

„Сафер-беже на кули сеђаше,
на кули сеђаше...”

Док му се душа од тела одвајала Сафет виде бескрајна поља обрасла љиљанима који су се благо повијали на ветру...

Био је крај јула када се испред манастира Студеница Јелена поздрављала са Мајклом.

- Ипак сте одлучили да идете, Мајкл?

- Покушаћу да ово што ми се догодило објавим у Америци.

- Бојим се, Мајкл. Бојим се за вас.

- Збогом, Јелена.

- Збогом, Мајкл. Ваљда ћемо се видети у неком бољем времену.

Мајкл се окрену према младићу.

- Па, довиђења, Дамире, и хвала.

Дамир се осмехну.

- Нисам више Дамир. Ја сам Димитрије. Димитрије Миљанић.

- Извини, заборавио сам на тренутак - пригрли га Мајкл.

Тог дана у Женеви су почели мировни преговори о Босни и Херцеговини, а рат је наставио да бесни свом жестином.

Срби су мало, предахнули од када су муслимани и Хрвати почели између себе да ратују.

Докле ће трајати тај српски предах?

Одговора нема под овим поднебљем.

Јелена се у магновењу сети како су се опраштали Роби и Мајкл.

- Збогом, Роби - рекао је Мајкл.

- Довиђења, Мајкл... До неког другог рата - одговорио је Роби.

Јелена чвршће пригрли Димитрија.

Небом изнад њих надирали су пепељасте облаци.